

T.C.
GENELKURMAY BAŞKANLIĞI
HARP AKADEMİLERİ KOMUTANLIĞI
STRATEJİK ARAŞTIRMALAR ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
YENİLEVENT/İSTANBUL

ORTA ASYA VE HAZAR BÖLGESİ'NDE ENERJİ ODAKLI GÜÇ
MÜCADELELERİNDEN KAYNAKLANAN BÖLGESEL KRİZLERİN
EKONOMİ POLİTİĞİ VE TÜRKİYE'YE YANSIMALARI

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Yonca YALÇIN ÇAKMAKLI

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Hasan SAYGIN

İSTANBUL – 2011

(BU SAYFA BOŞ BIRAKILMIŞTIR.)

TEZ TANITIM FORMU

TEZİN TARİHİ: 16 Eylül 2011

TEZİN TİPİ: Yüksek Lisans Tezi

TEZİN BAŞLIĞI: Orta Asya ve Hazar Bölgesi'nde Enerji Odaklı Güç Mücadelelerinden Kaynaklanan Bölgesel Krizlerin Ekonomi Politikası ve Türkiye'ye Yansımaları

TEZİN YAPILDIĞI BİRİM: Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü.

DAĞITIM LİSTESİ: Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü "Tez Hazırlama ve Değerlendirme Yönergesi"nde belirtilen yerlere.

TEZİN ÖZETİ: Bu çalışmada, bölgesel ve küresel güçlerin Orta Asya ve Hazar Bölgesi enerji kaynaklarına ve enerji nakil hatlarına yönelik rekabetlerinin bölgenin istikrarına yaptığı etki ekonomi politik yaklaşımla incelenerek, Türkiye'nin enerji güvenliğine ve ulusal güvenliğine etkilerini ortaya koymak amaçlanmaktadır.

ANAHTAR KELİMELELER: Türkiye, RF, ABD, AB, ÇHC, İran, Ekonomi Politik, Enerji Kaynakları, Petrol, Doğal Gaz, Boru Hattı.

SAYFA SAYISI: 262

GİZLİLİK DERECESESİ: Tasnif Dışı

Bu tezin ihtiva ettiği hususlar şahsi görüşlerim olup, Türk Silâhlı Kuvvetleri'nin resmi görüşünü yansıtmamaktadır.

İmza

Yonca YALÇIN ÇAKMAKLI
2'nci Snf.Öğc.

T.C.
GENELKURMAY BAŞKANLIĞI
HARP AKADEMİLERİ KOMUTANLIĞI
STRATEJİK ARAŞTIRMALAR ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
YENİLEVENT/İSTANBUL

ORTA ASYA VE HAZAR BÖLGESİ'NDE ENERJİ ODAKLI GÜÇ
MÜCADELELERİNDEN KAYNAKLANAN BÖLGESEL KRİZLERİN
EKONOMİ POLİTİĞİ VE TÜRKİYE'YE YANSIMALARI

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Yonca YALÇIN ÇAKMAKLI

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Hasan SAYGIN

İSTANBUL – 2011

HARP AKADEMİLERİ KOMUTANLIĞI

STRATEJİK ARAŞTIRMALAR ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yonca YALÇIN ÇAKMAKLI'nın "Orta Asya ve Hazar Bölgesi'nde Enerji Odaklı Güç Mücadelelerinden Kaynaklanan Bölgesel Krizlerin Ekonomi Politikası ve Türkiye'ye Yansımaları" konulu tez çalışması, jürimiz tarafından ULUSLARARASI İLİŞKİLER Ana Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan _____

Prof. Dr. Hasan SAYGIN

Üye _____

Prof. Dr. Yaşar ONAY

Üye _____

Doç. Dr. Barış ÖZDAL

Üye _____

Yrd. Doç. Dr. Mert GÖKIRMAK

Üye _____

Topçu Albay Ömer Sıddık ŞAHİN

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

16 / 09 / 2011

Hasip SAYGILI
Kurmaya Albay
Enstitü Müdürü.

ÖZET

Günümüzde uluslararası sistemde, ekonomi ve politika iç içe geçmiş ve sarmal bir yapı oluşturmakta, devletlerin ekonomik kaygıları dış politikalarını şekillendirmektedir. Ulusal güvenliği sağlamanın ekonomik güvenliği sağlamadaki ön koşul olduğuna inanan devletler, ekonomiyi politikalarının merkezine oturtmaktadır. Gelişmiş endüstri toplumları, ekonomilerini sürdürürebilmek için gün geçtikçe daha fazla birincil enerjiye ihtiyaç duymaktadır. Bununla birlikte, birincil enerji kaynakları, özellikle de hidrokarbonlar giderek tükenmekte ve kıt kaynaklar haline gelmektedir. Dolayısıyla birincil enerji kaynaklarının ekonomik değeri artmakta, bu kaynaklar ve kaynakların dünya pazarına taşınacağı nakil hatları üzerinde hakimiyet kurmak isteyen başat güçler arasındaki gerilim tırmanmaktadır. Enerji odaklı güç mücadeleleri, kaynak yönünden zengin bölgelerin iç dinamiklerini etkileyerek, mevcut çatışmaları alevlendirmekte veya yeni çatışma alanları ortaya çıkarmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Orta Asya ve Hazar Bölgesi'nde düzen değişmiş, sekiz yeni devlet bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Çatışmaları önleyici mekanizmanın ortadan kalkması, yetmiş yıl boyunca merkezi kontrolü güçlendirmek için uygulanan toplum mühendisliği çalışmalarının da etkisiyle bölgenin çatışmalarla kimliklendirilen bir alan haline gelmesine neden olmuştur. Bölgesel ve küresel güçlerin, bölgenin enerji kaynakları ve bu kaynakların dünya pazarına taşındığı güzergâhlar üzerinde söz sahibi olmak için giriştikleri güç mücadeleleri de bölgenin iç dinamiklerine eklenince, Orta Asya ve Hazar Bölgesi dünyanın en istikrarsız bölgelerinden biri haline gelmiştir. Bugün Rusya bölgedeki enerji nakil hatlarının üzerindeki hakimiyetini kaybetmemek için uğraşırken; ABD, Rusya'yı çevrelemeye çalışmakta; AB ve Çin artan enerji taleplerini karşılayabilmek için bölgeye yaklaşmakta; bölgesel lider olmak isteyen İran, bölgenin enerji kaynaklarının pazara aktarıldığı güzergahta yer almak istemekte; Türkiye ise "21. Yüzyılın Enerji Merkezi" olma hedefine doğru ilerlemektedir. Bununla birlikte, güç mücadelelerinden kaynaklanan bölgesel krizler, Türkiye'nin bu hedefinin önünde engel oluşturmakta, enerji güvenliği ve ulusal güvenliği ile ilgili riskler barındırmaktadır. Jeopolitik önemi çok yüksek bir coğrafyada yer alan Türkiye'nin hedefine ulaşabilmesi, bölgedeki dengeleri iyi hesap etmesine, tüm aktörleri dikkate alan, bölgedeki istikrarı gözeten, işbirliği temelinde ve kendi çıkarlarını koruyan etkin bir politika belirleyip istikrarlı bir şekilde uygulamasına bağlıdır. Türkiye bunu gerçekleştirebildiği takdirde, "21. Yüzyılın Enerji Merkezi" olma hedefine ulaşma ve bölgedeki dengeler açısından önemi tartışılmaz bir ülke haline gelme potansiyeline sahiptir.

SUMMARY

In international system today, the economics and politics together constitute a nested and spiral structure, the economic concerns of the governments shape their foreign policy. The governments, which believe that providing economical security is prerequisite for provision of the national security, consider the economics at the center of their policies. The developed industrial societies have growingly become more dependently in need of primary energies to sustain their economics. Additionally, the primary energy resources, especially the hydrocarbons, have been increasingly running out and becoming scarce resources. Accordingly the economic value of the primary energy resources is enhanced and the tension rises up among the dominant powers, who wish to achieve dominance over those resources as well as the transmission lines, on which those resources are transported into the world market. The energy-oriented power struggles act on the internal dynamics of the regions rich in resources and boost the existing conflicts or trigger new areas of conflict.

After the disintegration of the Soviet Union, the order changed in the Central Asia and Caspian Region, and eight new states declared their independence. The removal of the mechanism preventing the conflicts resulted in that the region becomes an area identified with the conflicts under the influence of the social engineering works applied to strengthen the central control throughout the seventy years, as well. When the power struggles, which the regional and global powers entered into, to have a voice on the energy resources of the region and on the routes, where these resources are transferred into the world market were added on the internal dynamics of the region, the Central Asia and Caspian Sea Region became one of the most unstable regions in the world. Today Russia endeavors not to lose its dominance over the energy transmission lines within the region, the USA tries to frame the Russia, and the EU and China keep getting close to the region to meet their increasing energy requirements, and Iran desiring to be the regional leader wishes to be involved in the routes, where the energy resources of the region are transferred into the market, and Turkey keeps progressing towards its goal to be the "Energy Center of 21st Century". However, the regional crises arising from the power struggles prevent Turkey from achieving this goal, and pose risks relating to its energy and national security. Located in a geographical place of high geopolitically importance, Turkey's ability to achieve its goal depends on good estimation of the balances within the region as well as determination and then stable application of an efficient policy which takes all actors into consideration, observes

the stability within the region, and is based on collaboration and guards its own interest. If Turkey will be able to achieve these above, it has a potential to achieve its goal to be the "Energy Center of 21st Century", and to become a country which has an unquestionable importance in respect of the regional balances.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
SUMMARY	II
İÇİNDEKİLER	IV
TABLolar LİSTESİ	VIII
HARİTALAR LİSTESİ	IX
GRAFİKLER LİSTESİ	XI
KISALTMALAR LİSTESİ	XIII
ÖNSÖZ	XV

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŐTIRMANIN PROBLEMİ

1. PROBLEM DURUMU	1-1
2. ARAŐTIRMANIN AMACI	1-4
3. ARAŐTIRMANIN ÖNEMİ	1-5
4. ARAŐTIRMANIN VARSAYIMLARI	1-7
5. ARAŐTIRMANIN SINIRLILIKLARI	1-7

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

1. ARAŐTIRMANIN MODELİ	2-1
2. VERİLERİN TOPLANMASI	2-1
3. VERİLERİN ÇÖZÜMÜ VE YORUMLANMASI	2-1

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KURAMSAL ÇERÇEVE

1. EKONOMİ POLİTİK VE ULUSLARARASI EKONOMİ POLİTİK	3-1
a. Uluslararası İlişkilerde Ekonomi Politik Yaklaşımlar	3-5
(1) Liberal Bakış Açısı	3-6
(2) Marksist Bakış Açısı	3-7
(3) Realist Bakış Açısı	3-9
b. Uluslararası Ekonomi Politik Kuramları	3-10
(1) Hegemonik İstikrar Kuramı	3-10
2. ENERJİ KAYNAKLARI VE KÜRESEL EKONOMİK DÖNGÜ	3-23
a. Zenginlik, Güç, Güvenlik ve Uluslararası Sistem	3-23
b. Enerji Güvenliği, Ekonomik Güvenlik ve Ulusal Güvenlik	3-28
c. Orta Asya ve Hazar Bölgesi Enerji Kaynakları ve Dünya Ekonomisi	3-29
Acısından Önemi	

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUM

1. TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE ORTA ASYA VE HAZAR BÖLGESİ'NDE ENERJİ KAYNAKLARI VE POLİTİKA İLİŞKİSİ	4-1
a. Sovyetler Birliği Öncesi Dönem'de Bölgenin Enerji Kaynakları ve Politika	4-1
b. Sovyetler Birliği Dönemi'nde Bölgenin Enerji Kaynakları ve Politika	...4 -8
2. SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN DAĞILMASININ ARDINDAN ORTA ASYA VE HAZAR BÖLGESİ'NDE YENİ DÜZEN	4-18
a. Bölge Ülkelerinin Genel Görünümleri ve Dış İlişkileri	4-18
(1) Azerbaycan	4-18
(2) Ermenistan	4-24

TASNİF DIŞI

(3) Gürcistan	4-29
(4) Kazakistan	4-31
(5) Türkmenistan	4-34
(6) Özbekistan	4-35
(7) Tacikistan	4-38
(8) Kırgızistan	4-39
b. Bölge Ülkelerinin Enerji Kaynakları	4-41
(1) Azerbaycan Enerji Kaynakları	4-42
(a) Azeri Petrolü	4-42
(b) Azeri Doğalgazı	4-47
(2) Kazakistan Enerji Kaynakları	4-51
(a) Kazak Petrolü	4-51
(b) Kazak Doğalgazı	4-55
(c) Kazak Uranyumu ve Boru	4-56
(3) Türkmenistan Enerji Kaynakları	4-56
(a) Türkmen Petrolü	4-57
(b) Türkmen Doğalgazı	4-57
(4) Özbekistan Enerji Kaynakları	4-60
(a) Özbek Petrolü	4-60
(b) Özbek Doğalgazı	4-61
(c) Özbek Uranyumu	4-61
(5) Ermenistan, Gürcistan, Kırgızistan ve Tacikistan Enerji Kaynakları	4-61
(a) Petrol ve Doğalgaz	4-62
(b) Su Gücü	4-63

(c) Nükleer Enerji	4-63
d. Bölge Ülkelerinin Ekonomik Yapıları: Karşılaştırmalı Bir Analiz	4-64
3. ORTA ASYA VE HAZAR BÖLGESİ'NDE ENERJİ ODAKLI GÜÇ MÜCADELESİ	4-74
a. Bölgesel ve Küresel Güçlerin Bölgeye Yönelik Politikaları	4-74
(1) Rusya	4-75
(2) Amerika Birleşik Devletleri	4-84
(3) Avrupa Birliği	4-89
(4) Çin	4-94
(5) İran	4-100
4. ORTA ASYA VE HAZAR BÖLGESİ DENKLEMİ: TÜRKİYE DENKLEMİN NERESİNDE?	4-105
a. Türkiye'nin Enerji Profili ve Enerji Politikası	4-105
b. Türkiye'nin Bölgeye Yönelik Politikası: Ağabeylikten Stratejik Ortaklığa	4-115
c. Bölgesel Krizlerin Ekonomi Politikası ve Türkiye'ye Yansımaları	4-127
(1) Renkli Devrimler	4-127
(2) Çeçenistan, Acarya, Abhazya ve Güney Osetya Sorunları	4-130
(3) Hazar'ın Statüsü	4-137
(4) Dağlık Karabağ Çatışması	4-141
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	5-1
KAYNAKÇA	6-1
EKLER	A-1
ÖZGEÇMİŞ	

TABLÖLAR

TABLO-1:	19'UNCU YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE HEGEMONYA VE GÜÇ DENGESİ	3-27
TABLO-2:	1898-1905 YILLARI ARASI RUS VE AMERİKAN PETROL ÜRETİMLERİNİN DÜNYA ÜRETİMİNDEKİ PAYLARI	4-4
TABLO-3:	RUS PETROL ÜRETİMİ VE İHRACATI 1906-1915	4-5
TABLO-4:	OAH İÇİN MAKROEKONOMİK VE ENERJEO-EKONOMİK GÖSTERGELER	4-65
TABLO-5:	OAH BÖLGESİ GSMH DEĞİŐİŐİ (1991-2007 %)	4-66
TABLO-6:	TACIS PROGRAMI KAPSAMINDA ORTA ASYA VE HAZAR BÖLGESİNE YAPILAN YARDIMLAR, 1991-1999 (MİLYON AVRO)	4-91
TABLO-7:	2007-2009 YILLARI ARASI ÜLKELER BAZINDA HAM PETROL İTHALAT MİKTARLARI (1000 TON) VE ORANLARI	4-107
TABLO-8:	TÜRKİYE'NİN MEVCUT DOĞALGAZ ALIM SÖZLEŞMELERİ	4-109

HARİTALAR

HARİTA-1:	RUS ÇARLIĞI'NIN ORTA ASYA VE HAZAR BÖLGESİ'NE GENİŞLEMESİ	4-2
HARİTA-2:	BÖLGE ÜLKELERİNİN ENERJİ KAYNAKLARI VE GENEL ÖZELLİKLERİ	4-19
HARİTA-3:	HAY DAT DOKTRİNİ'NE GÖRE “ <u>SÖZDE</u> TARİHİ ERMENİSTAN” TOPRAKLARI	4-26
HARİTA-4:	AZERBAYCAN PETROL VE GAZ ÜRETİM SAHALARI	4-45
HARİTA-5:	HAZAR BÖLGESİ'NDE BULUNAN ÖNEMLİ PETROL REZERVLERİ, RAFİNERİLER, TERMİNALLER VE İHRACAT ROTALARI	4-46
HARİTA-6:	HAZAR BÖLGESİ MEVCUT VE PLANLANAN DOĞALGAZ BORUHATLARI, ÖNEMLİ YATAKLAR	4-50
HARİTA-7:	KUZEY HAZAR HAVZASI YATAKLARI VE MEVCUT-PLANLANAN PETROL BORUHATLARI	4-53
HARİTA-8:	ORTA ASYA-HAZAR BÖLGESİ MEVCUT VE PLANLANAN BORUHATLARI – RAFİNERİLER	4-54
HARİTA-9:	ORTA ASYA BÖLGESİ MEVCUT, PLANLANAN DOĞALGAZ BORUHATLARI	4-59
HARİTA-10:	ÇİN HALK CUMHURİYETİ PETROL YATAKLARI	4-95
HARİTA-11:	SİNCAN-UYGUR ÖZERK BÖLGESİ KÖMÜR VE GAZ YATAKLARI	4-96
HARİTA-12:	2009 YILI OAH BÖLGESİ PETROL NAKLİ VE TÜRKİYE	4-120
HARİTA-13:	NABUCCO VE GÜNEY AKIM PROJELERİ	4-122

TASNİF DIŞI

HARİTA-14:	SAMSUN-CEYHAN PETROL BORU HATTI	4-125
HARİTA-15:	AZERBAYCAN'IN ERMENİ İŞGALİNDEKİ TOPRAKLARI	4-142

GRAFİKLER

GRAFİK-1:	AZERBAYCAN PETROL ÜRETİM, TÜKETİM VE NET TİCARETİ (1990-2035)	4-43
GRAFİK-2:	AZERBAYCAN DOĞALGAZ ÜRETİM, TÜKETİM VE TİCARETİ (1990-2035)	4-48
GRAFİK-3:	OAH BÖLGESİ NÜFUS BİLGİLERİ (2010)	4-67
GRAFİK-4:	OAH BÖLGESİ KİŞİ BAŞINA DÜŞEN GSMH (2010)	4-67
GRAFİK-5:	OAH BÖLGESİ GSMH'IN SEKTÖRLERE GÖRE DAĞILIMI (2010)	4-68
GRAFİK-6:	OAH BÖLGESİ GSMH (SATINALMA GÜCÜ PARİTESİ) (2009)	4-68
GRAFİK-7:	OAH BÖLGESİ İŞSİZLİK ORANI (2010)	4-69
GRAFİK-8:	OAH BÖLGESİ YOKSULLUK SINIRININ ALTINDAKİ NÜFUS (2010)	4-69
GRAFİK-9:	OAH BÖLGESİ YATIRIM ORANI (GSMH İÇİNDEKİ ORAN) (2010)	4-70
GRAFİK-10:	OAH BÖLGESİ İHRACAT VE İTHALATI (2010)	4-70
GRAFİK-11:	OAH BÖLGESİ İHRACAT İTHALAT DENGESİ (2010)	4-71
GRAFİK-12:	OAH BÖLGESİ 2009-2010 YILLARI DIŞ BORÇ (2010)	4-71
GRAFİK-13:	OAH BÖLGESİ ASKERİ HARCAMALARIN GSMH İÇİNDEKİ ORANI (2010)	4-72
GRAFİK-14:	İRAN'IN DİNİ MEZHEP YAPISI VE ETNİK ÖZELLİKLERİ	4-101
GRAFİK-15:	2008 YILI BİRİNCİL ENERJİ TÜKETİMİNDE KAYNAKLARIN PAYLARI	4-106

TASNİF DIŞI

GRAFİK-16:	DÜNYA GENELİNDE ELEKTRİK ÜRETİMİNDE DOĞALGAZ KULLANIM ORANLARI (2008-2035)	4-108
GRAFİK-17:	DOĞALGAZ İTHALAT PAYLARI DEĞİŞİMİ (1999- 2009)	4-109
GRAFİK-18:	2009 YILI DOĞALGAZ İTHALATINDA ÜLKELERİN PAYLARI	4-110
GRAFİK-19:	HAZAR PETROL İHRACAT GERİ DÖNÜŞ FİYATLARI ÖNGÖRÜLERİ	4-120

KISALTMALAR

AB	: AVRUPA BİRLİĞİ
ABD	: AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ
AGİK	: AVRUPA GÜVENLİK İŞBİRLİĞİ KONSEYİ
AGİT	: AVRUPA GÜVENLİK İŞBİRLİĞİ TEŐKİLATI
AIOC	: AZERBAIJAN INTERNATIONAL OPERATING COMPANY- AZERBAYCAN ULUSLARARASI İŞLETME şİRKETİ
AKKA	: AVRUPA KONVANSİYONEL KUVVETLER ANLAşMASI
BDT	: BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU
BM	: BİRLEŞMİŞ MİLLETLER
BMDHS	: BİRLEŞMİŞ MİLLETLER DENİZ HUKUKU SÖZLEŞMESİ
BOP	: BÜYÜK ORTADOĞU PROJESİ
BOTAş	: BORU HATLARI İLE PETROL TAşIMA A.ő.
BP	: BRITISH PETROLEUM
BTC	: BAKÜ-TİFLİS-CEYHAN PETROL BORUHATTI
BTE	: BAKÜ-TİFLİS-ERZURUM DOĞALGAZ BORUHATTI
EC	: EUROPEAN COMMISSION - AVRUPA KOMİSYONU
EIA	: ENERGY INFORMATION ADMINISTRATION – ENERJİ İSTİHBARAT DAİRESİ
EIU	: ECONOMIC INTELLIGENCE UNIT
EU	: EUROPEAN UNION - AVRUPA BİRLİĞİ
GSMH	: GAYRİ SÂFİ MİLLİ HASILA
IAEA	: INTERNATIONAL ATOMIC ENERGY AGENCY
IEA	: INTERNATIONAL ENERGY AGENCY – ULUSLARARASI ENERJİ AJANSI

TASNİF DIŞI

IMF	: INTERNATIONAL MONETARY FUND - ULUSLARARASI PARA FONU
INOGATE	: INTERSTATE OIL AND GAS TRANSPORT TO EUROPE - AVRUPA'YA DEVLETLERARASI PETROL VE GAZ TAŐIMACILIĐI
KGB	: SOVYET GİZLİ HABER ALMA TEŐKİLATI
LNG	: LIQUID NATURAL GAS - SIVILAŞTIRILMIŞ DOĞAL GAZ
OAH	: ORTA ASYA VE HAZAR
OPEC	: ORGANIZATION OF PETROLEUM EXPORTING COUNTRIES - PETROL İHRAÇ EDEN ÜLKELER ÖRGÜTÜ
RF	: RUSYA FEDERASYONU
SSCB	: SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETLER BİRLİĞİ
SOCAR	: STATE OIL COMPANY OF AZERBAIJAN REPUBLIC - AZERBAYCAN CUMHURİYETİ DEVLET PETROL şİRKETİ
STK	: SİVİL TOPLUM KURULUşLARI
şİÖ	: şANGAY İşBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ
TACIS	: TECHNICAL AID TO THE COMMONWEALTH OF INDEPENDENT STATES - BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU'NA TEKNİK YARDIM
TPAO	: TÜRKiYE PETROLLERİ ANONİM ORTAKLIĞI
TRACECA	: TRANSPORT CORRIDOR EUROPE-CAUCASUS-ASIA - AVRUPA-KAFKASYA-ASYA ULAşTIRMA KORİDORU
UNDP	: UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMME- BİRLEşMİş MİLLETLER KALKINMA PROGRAMI
WNA	: WORLD NUCLEAR ASSOCIATION

ÖNSÖZ

Günümüzde, devletlerin dış politikalarına ekonomik kaygıları yön vermekte, ekonomik gelişim içinse her geçen gün artan miktarda enerjiye ihtiyaç duyulmaktadır. Enerji kaynaklarının yeryüzünde dengesiz dağılımı ve birincil enerji kaynaklarının giderek tükenmekte oluşu, enerji güvenliğini garanti altına almayı devletlerin dış politikasında öncelikli hedefler arasına yerleştirmiştir.

“Orta Asya ve Hazar Bölgesi’nde Enerji Odaklı Güç Mücadelelerinden Kaynaklanan Bölgesel Krizlerin Ekonomi Politikası ve Türkiye’ye Yansımaları” konulu yüksek lisans tez çalışması mümkün olduğunca eleştirel ve objektif bir bakış açısıyla hazırlanmaya çalışılmıştır. Bölgesel ve küresel güçlerin Orta Asya ve Hazar Bölgesi’ne yönelik politikaları incelenirken, resmi söylemlerin dışında söz konusu güçlerin bölgedeki çıkarları değerlendirilerek uygulamada politikaların ne yönde geliştiği analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu noktadan hareketle bölgesel krizler incelenmiş ve bu krizlere neden olan çıkar çatışmaları ortaya konulmuştur.

Türkiye’nin enerji profili çıkarılmış, enerji politikaları incelenmiş ve bu politikalardaki artılar ve eksiler analiz edilmiştir. Türkiye’nin bölgeye yönelik politikaları incelenmiş ve Orta Asya ve Hazar Bölgesi’ndeki enerji kaynakları ve nakil hatları ile ilgili rekabetteki yeri saptanmıştır. Elde edilen tüm bu verilerden hareketle bölgedeki krizlerin ekonomik ve politik çıkarlarla ilişkisi saptanmış ve bu krizlerin Türkiye’ye doğrudan ya da dolaylı etkileri ortaya konmaya çalışılmıştır. Tüm bu süreçte, sorunlar detaylı olarak incelenerek büyük resmin ortaya konulması amaçlanmıştır.

Bu çerçevede, hazırlanan çalışmanın, gelecekte bu alanda yapılacak araştırmalara bir ölçüde yardımcı olabileceği ve yön gösterebileceği değerlendirilmektedir. Elbette konu oldukça geniş olduğu için, araştırmada üzerinde durulan noktalar daha ayrıntılı inceleme ve araştırmaya muhtaçtır. Bu nedenle, konunun bir yüksek lisans çalışmasının kapsam ve sınırlılıkları içerisinde ele alındığını ifade etmekte fayda bulunmaktadır.

Çalışmada elde edilen bulguların, Türkiye açısından özellikle gelecekte enerji güvenliğine ve bölgeye yönelik etkin ve dinamik bir yaklaşımla hareket etme olanağı sağlayabilecek politikalar geliştirebilmesi adına ilgi çekmesi temenni edilmektedir.

Yaklaşık bir yıllık bir çabanın ürünü olan bu çalışmanın planlama safhasından itibaren her aşamasında beni yönlendiren, konuya bilimsel bakış açısıyla farklı boyutlardan yaklaşmamı sağlayan tez danışmanım Prof. Dr. Hasan SAYGIN’a,

göstermiş olduğu anlayış, özveri ve yardımlarından dolayı sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Yine tezimin oluşum sürecinde yapmış olduğu değerli katkıları ve anlayışı için Topçu Albay Ömer Sıddık ŞAHİN'e çok teşekkür ederim. Ayrıca derslerine katılma şansı yakaladığım, akademik dünyanın her biri birbirinden değerli üyeleri olan hocalarıma ve desteklerini esirgemeyen tüm SAREN personeli ve değerli sınıf arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunuyorum.

Son olarak; hoşgörü, fedakârlık ve ilgisini bir an bile eksik etmeyen eşim Cenk'e, neşesi ve tüm enerjisiyle yaşamımda özel bir yeri olan biricik kardeşim Yaprak'a ve her koşulda yanımda olduklarını hissettiren, desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen ve kuşkusuz yaşamımdaki en büyük payın sahibi olan çok sevgili anne ve babama sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŐTIRMANIN PROBLEMİ

1. PROBLEM DURUMU

Günümüzde, enerji kaynaklarına sahip olmak ya da bu enerji kaynaklarına erişebilmek gelişmiş endüstriye sahip ulusların ekonomileri ve dolayısıyla bekaları için çok büyük önem taşımakta ve bu nedenle enerji güvenliğinin sağlanması, ekonomik ve politik güvenliğin sağlanması için bir ön koşul olarak ortaya çıkmaktadır. Ekonomi-politik açıdan bakılacak olursa, Orta Asya ve Hazar Bölgesi, dünya için stratejik önemini hep korumuştur.

Bölge, yalnızca kendi iç dinamikleri nedeniyle değil, sahip olduğu enerji kaynaklarının küresel ekonomik döngüyü etkileyebilme kapasitesi nedeniyle de krizlere ve güç mücadelelerine sahne olmuş, bölgesel ve küresel güçler açısından sürekli olarak bir rekabet alanı teşkil etmiştir. Bakü'nün zengin petrol yatakları, 19'uncu yüzyılın son çeyreğinden 20'nci yüzyılın ilk çeyreğine kadar Rusya'nın toplam petrol üretiminin yaklaşık yüzde 95'ini oluşturmaktaydı. Aynı dönemde, dünyanın petrol ihtiyacının yarısına yakın kısmı bölgeden karşılanmaktaydı. 20. yüzyıldan II. Dünya Savaşı'na kadar Sovyetler Birliği'nin petrol üretimi içerisindeki Bakü petrolünün oranı yüzde 70'leri bulmaktaydı. II. Dünya Savaşı sırasında Almanya, dünya hâkimiyeti amacına ulaşma stratejisinin önemli bir aşaması olarak Kafkasya'da bulunan petrol yataklarını ele geçirmeye çalıştı. Bunun üzerine Sovyetler Birliği, askeri güvenlik endişesiyle Rusya, Tataristan ve Sibirya'daki petrol yataklarını kullanmaya yöneldi ve dağılışına kadar geçen sürede Orta Asya ve Kafkasya'daki petrol yataklarını büyük ölçüde rezerv olarak kendi kontrolü altında tuttu. Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından bağımsızlıklarını ilan eden devletlerin ekonomik ve siyasi bağımsızlıklarını sürdürebilmek için en önemli kaynaklarını işte bu rezervler oluşturmaktaydı.

Bugün dünyanın enerji rezervlerinin %4-6'sını oluşturmakta olan bu petrol ve doğalgaz kaynakları (EIA, 2010), ispatlanmış rezerv miktarları bakımından Basra Körfezi kadar zengin olmasa da, enerji çeşitliliğini sağlamak açısından önemli bir alternatif oluşturmaktadır. Hazar Denizi'nde günümüze değin teknolojik yetersizlikler nedeniyle çıkarılması mümkün olmamış zengin petrol ve gaz yataklarının bulunduğu bilinmektedir. Bunun yanında uranyum rezervleri bakımından Kazakistan dünyada 2'nci ve Özbekistan da 10'uncu sıradadır (WNA, 2010). Teknolojik gelişmeler ve

TASNİF DIŞI

hızlı endüstrileşme paralelinde tüm dünyanın, özellikle de Asya-Pasifik ülkelerinin enerji ihtiyaçları hızla artmaktadır. ABD, Kuzey Denizi ve Alaska'daki rezervlerin de yakın gelecekte tükeneyeceği düşünüldüğünde, bölgenin önemi daha açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Kafkasya ve Orta Asya'da zengin enerji kaynaklarına sahip yeni ve güçsüz devletler ortaya çıkmıştır. Bu dağılışın en önemli sonuçlarından birisinin, işte bu zengin enerji kaynaklarını kontrol edebilmek adına girilen politik ve ticari rekabetin doğuşu olduğu söylenebilir. Birçok akademisyene göre Avrasya'nın kontrolü için "büyük bir oyun" oynanmaktadır. Bu oyunun en önemli aşamalarından biri bu enerji kaynaklarının kontrolüdür ve günümüzde küresel çerçeveli bir mücadele konusu haline gelmiştir. Bu mücadelelere bölge içi etnik ve dini çatışmalar, siyasi istikrarsızlıklar, çok uluslu şirketler arasında yaşanan kıyasıya rekabet, yeni devletlerin ekonomik sorunları ve yasal düzenlemeler konusundaki yetersizlikleri gibi sorunlar da eklenince yeni oyun alanı dünyanın en hassas ve kritik bölgelerinden biri haline gelmiştir.

Bölgede bulunan üç yeni devlet, Kazakistan-Azerbaycan-Türkmenistan, bölgenin hidrokarbon kaynaklarının büyük kısmına sahiptir. Bölge petrolünün %98'i ve doğalgazının %78'i bu üç ülkenin yataklarında bulunmaktadır **(EIA, 2010)**. Kazakistan'ın ayrıca çok önemli miktarda (817.000 ton, dünyada 2. sırada) uranyum rezervine sahip olduğu bilinmektedir **(WNA, 2010)**. Bunun yanı sıra bölgede bulunan bir diğer devlet Özbekistan da önemli sayılabilecek miktarda doğalgaz (65 trilyon fit küp, dünyada 16. sırada) **(EIA, 2010)** ve uranyum (185.000 ton, dünyada 10. sırada) **(WNA, 2010)** rezervine sahiptir. Adı geçen ülkelerin ekonomik istikrara kavuşabilmeleri için kilit öneme sahip olan enerji kaynaklarını dünya pazarına ulaştırabilmeleri gerekmektedir. Söz konusu ülkelerin açık denizlere çıkışları yoktur. Bu nedenle de dünya pazarlarına ulaşabilmek konusunda sınır komşularına bağımlı hale gelmişlerdir. Tacikistan ve Kırgızistan ise rezerv bakımından bölgedeki en fakir ülkelerdir. Ancak bu iki ülke bölgedeki su kaynaklarının çoğunluğuna hâkim durumdadır. Söz konusu ülkelerin enerji ihtiyaçlarını karşılayabilmek için su kaynaklarının sağladığı avantajı kullanmaları, bölgedeki dengeleri etkileyebilecektir. Bölgedeki bir diğer devlet olan Gürcistan da enerji kaynakları bakımından zayıftır. Ancak Gürcistan'ın coğrafi konumu, ülkenin bölgedeki dengeleri etkileyebilecek güçlü ülkelerden biri olmasını sağlamıştır. Enerji kaynakları bakımından en zayıf ülkelerden biri de Ermenistan'dır. Ermenistan, bağımsızlığını ilan ettiği günden beri yayılmacı bir politika gütmesi ve komşularıyla gergin ilişkileri nedeniyle adeta izole

TASNİF DIŞI

olmuş bir durumdadır. Bu nedenle bölgenin enerji kaynaklarının dünya pazarlarına ulaőtırıldıđı güzergâhta yer almak istemekte ve buna yönelik politikalar geliştirmeye çalışmaktadır.

Büyük güçlerin bölgeye yönelik politikalarına bakılacak olursa; ABD ve Rusya'nın bölge üzerinde kıyasıya bir rekabet halinde olduğu görülebilir. ABD bölge ülkelerindeki ekonomik ve demokratik gelişmeleri teşvik ederek bölgeyi Rusya'nın etki alanından kendi etki alanına doğru kaydırmaya çalışmaktadır. Rusya ise bölgeyi "yakın çevre" olarak tanımlamakta ve bölgenin "yaşamsal çıkar alanı" olduğunu belirtmektedir.

Son zamanlarda yükseliőe geçen Çin ise hızla artan enerji ihtiyacı nedeniyle enerji kaynaklarını çeőtlendirmek istemekte ve çok kutuplu bir sistemde büyük güçlerden biri olmayı hedeflemektedir. Bu nedenle de Çin, ABD'den çok Rusya'ya yakın bir politika izlemektedir. ABD, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan süper güç vasfını korumaya ve tek kutuplu sistemi sürdürmeye çalışmaktadır. Komşu Rusya ise, zengin enerji kaynaklarına sahiptir ve de çok kutuplu sistemi savunmaktadır. Bu durumda Çin'in neden Rusya'ya daha yakın bir politika izlediği anlaşılabilmektedir.

AB ise enerji ihtiyacının yarısından fazlasını ithal etmektedir ve yakın gelecekte bu oranın daha da yükseleceği değerlendirilmektedir. Bölge, AB ülkelerinin enerji ihtiyaçlarının karşılanması ve kaynak çeőtlendirmesi bakımından önem arz etmektedir. Bu nedenle AB'nin bölgeye yönelik politikalarında Birliğin enerji güvenliğinin sağlanması merkezi noktayı oluşturmaktadır.

Bölgesel güçlerden biri olarak nitelendirilebilecek olan İran ise bölge ülkeleri ile ilişkilerini sıcak tutarak ABD'nin izolasyon politikasına karşı yandaş toplamaya çalışmaktadır. Ayrıca bölgenin enerji kaynaklarının dünya pazarına (özellikle de Asya'ya) ulaőtırıldıđı güzergâhta bulunan yerini de korumak istemektedir.

Bir diğer bölgesel güç olan Türkiye ise bölgeye ekonomik, etnik ve kültürel bağlarla bağlıdır. Türkiye, hem Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltmak ve hem de bölgenin enerji kaynaklarının geçiş güzergâhında, denetimi elinde bulunduran geçiş ülkesi olmak istemektedir.

Sonuç olarak; bölgesel ve küresel güçlerin, enerji güvenliklerini sağlamak ve dolayısıyla da ekonomik ve politik anlamda çıkar sağlamak adına Orta Asya ve Hazar Bölgesi'nde giriştikleri bu rekabetin iki önemli yanının bulunduğu söylenebilir.

Bu bağlamda, bunlardan ilkinin, bölgedeki enerji kaynaklarına ve enerji üretimine hâkim olmak; ikincisinin ise, enerji kaynaklarını dünya pazarına ulaştıran ticaret yollarına ve nakil hatlarına hâkim olmak olduğu görölmektedir. Bölgesel ve küresel güçlerin bu iki amaca yönelik politikalar izledikleri söylenebilir. Bölge ölkeleri ise ekonomik bağımsızlıklarını sürdürebilmek ve siyasi bekalarını temin için dünya pazarlarına açılmak zorundadırlar. Bu zorunluluk nedeniyle, komşu ölkelere ve aslında çok da aşına olmadıkları kapitalist dünyanın normlarına ayak uydurmak için uğraş vermektedirler.

Çalışmada, bölgede yaşanan krizlerin temelinde, bölgenin içinde bulunduğu coğrafyanın stratejik önemi yanında, sahip olduğu zengin rezervlerin küresel ekonomik döngüyü etkileyebilme kapasiteleri nedeniyle, hem bölgesel ve hem de küresel güçlerin bu rezervleri kontrol altına alarak ekonomik çıkar elde etme mücadelesinin bulunduğu varsayılmıştır. Bu bilgiler ışığında, bölgedeki enerji odaklı güç mücadelelerinden kaynaklanan bölgesel krizlerin ekonomi-politik açıdan analiz edilmesi ve bu krizlerin Türkiye'yi nasıl etkilediklerinin, gelecekte yaşanması muhtemel yeni krizlerin Türkiye'ye nasıl yansıyabileceğinin ve Türkiye'nin bölgedeki konumundan nasıl yararlanabileceğinin araştırılması **çalışmanın problemi oluşturmaktadır.**

Orta Asya ve Hazar Bölgesi'nin enerji kaynakları ile ilgili özellikle yabancı akademisyenler tarafından çok sayıda çalışma yapılmaktadır ve bu alanda yapılan çalışmalara erişim kolaydır. Bunun yanında, ölkelerin ekonomi ve enerji bakanlıklarının ve Energy Information Administration (EIA), International Energy Agency (IEA), International Atomic Energy Agency (IAEA), World Nuclear Association (WNA), British Petrol (BP), World Energy Council (WEC), World Economic Forum (WEF), Central Intelligence Agency (CIA), International Monetary Fund (IMF), International Relations and Security Network (ISN) vb. kuruluşların resmi internet siteleri de bu alandaki güncel verilere ulaşılabilmesine olanak sağlamış, bu da çalışmada ele alınan problemin çözülebilirlik derecesini artırmıştır.

2. ARAŐTIRMANIN AMACI

Araştırma Orta Asya ve Hazar Bölgesi'ndeki enerji odaklı güç mücadelelerinden kaynaklanan bölgesel krizleri, ekonomi-politik ekseninde ele alarak bu konuda literatürdeki eksikliklerin giderilmesine katkıda bulunabilmeyi amaçlamıştır. Bu çerçevede, bir yandan bölgenin ve sahip olduğu enerji kaynaklarının bölge ölkeleri, küresel güçler ve bölgesel güçler açısından ekonomik

TASNİF DIŞI

önemi ve ekonomik çıkarlar doğrultusunda izlenen politikalar değerlendirilirken, diğer yandan Türkiye açısından önemi değerlendirilmiştir. Bu nedenle, bölgede yaşanan krizlerin Türkiye'yi nasıl etkilediği araştırılmış, bölgede ortaya çıkması olası krizlerin Türkiye'nin enerji güvenliğini ve ekonomisini ne yönde etkileyebileceği sorgulanmıştır. Türkiye'nin bölge ülkeleriyle olan tarihsel, etnik, dini ve kültürel bağlarının ve jeopolitik konumunun barındırdığı avantajlar incelenip, bölgenin sunduğu ekonomik fırsatlar belirlenerek Türkiye'nin bu fırsatları nasıl değerlendirebileceği konusunda yaklaşımlar ortaya konmaya ve bölgedeki dengelerin Türkiye'nin aleyhine değişmesini önlemek için izlenebilecek stratejiler belirlenmeye çalışılmıştır.

Özetle çalışmanın amacı; Orta Asya ve Hazar Bölgesi'ne yönelik küresel politikaları ve yaşanan bölgesel krizleri, ekonomi temelli bir bakış açısıyla açıklayarak bölgenin geleceğine ve Türkiye'nin bölgede izleyebileceği stratejilere yönelik öngörülerde bulunabilmektir. Bu amaca ulaşabilmek için aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

a. Orta Asya ve Hazar Bölgesi'nin jeopolitik önemi, enerji kaynakları bakımından dünyadaki yeri ve küresel ekonomik döngüye etkileri nelerdir, bölgesel ve küresel politikalara ne şekilde etki etmektedir?

b. Bölgede enerji ve enerji güvenliği ile ilgili sorunlar nelerdir, bölgesel ve küresel güçlerin bu sorunlara yaklaşımı nasıldır, bölge ülkelerinin bölgede bulunan diğer aktörler ve küresel güçler ile ilişkileri nasıldır?

c. Türkiye'nin bölgedeki konumu, bölgeye yönelik politikaları ve hedefleri nelerdir? ABD, Rusya, Çin, AB ve İran'ın bölgeye yönelik politikalarının Türkiye'ye etkileri nelerdir?

ç. Bölgede yaşanan krizler Türkiye'yi nasıl etkilemiştir, yaşanması muhtemel yeni krizler nelerdir, Türkiye'ye yansımaları nasıl olacaktır?

d. Bölgede Türkiye açısından ne gibi fırsatlar bulunmaktadır ve Türkiye'nin izleyebileceği stratejiler neler olmalıdır?

3. ARAŐTIRMANIN ÖNEMİ

Türkçe ve İngilizce kaynaklardan yapılan literatür taramasında, Orta Asya ve Hazar Bölgesi ile ilgili çok sayıda kaynağa rastlandığı halde, bölgede enerji odaklı güç mücadelelerinden kaynaklanan krizleri ekonomi-politik çerçevesinde

değerlendirerek Türkiye'ye muhtemel etkilerini ortaya koyan bir çalışmaya rastlanamamıştır. Günümüzde enerji kaynaklarına ulaşım ülkelerin bekası için en önemli unsurlardan birisidir. Orta Asya ve Hazar Bölgesi ise dünyadaki enerji kaynakları arasında dikkate değer bir paya sahiptir. Dolayısıyla, bu alanda yapılmış çalışmaların yüksek öneme haiz olduğu düşünülmektedir. Bu konuda önceki dönemlerde yapılmış araştırmalar incelendiğinde, Orta Asya ve Hazar Bölgesi enerji kaynakları ile ilgili yapılmış çalışmalara rastlanmaktadır. Ancak, bölge devletlerinin, küresel ve bölgesel güçlerin bölgenin enerji kaynakları üzerindeki mücadelelerinin Türkiye'ye olan etkileri ve Türkiye'nin avantajlı jeopolitik konumundan nasıl yararlanabileceği üzerine yeterli miktarda analizin yapılmadığı görülmektedir. Bir başka deyişle, bölgenin Türkiye açısından değerlendirildiği güncel çalışmalar oldukça az sayıdadır. Bu çalışma sonucunda elde edilecek bulguların, Türkiye'nin ulusal çıkarlarını korumak için bölgeye yönelik geliştireceği stratejilere ve bu alanda daha sonra yapılacak çalışmalara katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Yapılacak olan çalışmanın, söz konusu alandaki Türkçe literatüre katkı sağlamak açısından önemli olabileceği değerlendirilmekte, çalışma sonucunda elde edilecek bulguların, Türkiye'nin ulusal çıkarlarını korumak için bölgeye yönelik geliştireceği stratejilere ve bu alanda daha sonra yapılacak çalışmalara katkı sağlayabilmesi umulmaktadır.

Önümüzde duran Orta Doğu örneğinden yola çıkılacak olursa, bölgede yaşanan krizlerde askeri, sosyal ve siyasal dinamiklerin yanı sıra ekonomik çıkarların da belirleyici olduğu ve hatta ekonomik çıkarların diğer dinamiklerin temelinde yattığı görülebilecektir. Bu şekilde çizilen kuramsal ve çözümsel çerçevenin, bölgesel sorunların anlaşılmasında, açıklanmasında ve Türkiye'nin önüne çıkabilecek fırsatların belirlenmesinde iyi bir altyapı oluşturabileceğine inanılmakta, söz konusu alandaki Türkçe literatüre katkı sağlayabilecek kapsamlı bir kaynak niteliği taşıması hedeflenmektedir.

Türkiye'nin, bölge ile ilgili fırsatları şu ana kadar iyi bir şekilde değerlendiremediği düşünülmektedir. Türkiye'nin hedeflediği enerji koridoru olma amacına ulaşabilmesi için bölgedeki dengeleri iyi hesap etmesi ve kendisini bu amaca ulaştıracak dengeli ve realist bir politika izlemesi gerekmektedir. Bu nedenle de bölgedeki ülkelerin bağımsızlıklarını ve bölgenin istikrarını gözetmeli, bölge ülkeleri ve diğer güçler ile ilişkilerini geliştirmeli, realist ve pragmatist bir politika izleyerek ekonomik fırsatları değerlendirmelidir.

Ayrıca sorun, çok yönlülüğü ve karmaşıklığı dolayısıyla Türkiye'nin enerji güvenliği ve hatta bekasıyla ilgili riskler içermektedir. Bu risklerin açık bir şekilde

TASNİF DIŞI

belirlenebilmesi için büyük resme odaklanılması gerekmektedir. Bu resmin detaylı olarak çizilmesi ve sorunun tüm yönleriyle ortaya konulması ihtiyacı, tezin önemini ortaya koymaktadır.

4. ARAŐTIRMANIN VARSAYIMLARI

Araőtırmanın varsayımları şunlardır:

a. Konvansiyonel enerji kaynakları olan petrol ve doğal gaz enerji ihtiyacında temel enerji girdileridir ve bu yüz yılın son çeyreğine kadar önem taşımaya devam edeceklerdir.

b. Türkiye'nin petrol ve doğal gaz enerji tedarikinde dışa bağımlılığı görünür gelecekte sürecektir.

c. Orta Asya ve Hazar enerji kaynakları, enerjide dışa bağımlılığın kabul edilebilir bir seviyeye düşürölmesi ve enerji güvenliği açısından ikame edilebilirliği sağlayacak bir seçenek olarak Türkiye için önemini görünür gelecekte koruyacaktır.

ç. Türkiye, ulusal çıkarlarına yönelik olarak, bölgede istikrarı gözeten, barışçıl bir politika izleyecektir.

5. ARAŐTIRMANIN SINIRLILIKLARI

a. Çalışma, Orta Asya ve Hazar Bölgesi'ni kapsamakla birlikte, zaman zaman bu coğrafyaya dahil edilen Afganistan ve Pakistan çalışma kapsamı dışında bırakılmıştır.

b. Çalışmada günümüzdeki koşullara ışık tutması bakımından tarihsel arka plandan genel olarak bahsedilmiş olunmakla birlikte, esas olarak soğuk savaş sonrası dönem ele alınmıştır.

c. Araştırmada "enerji kaynakları" kavramı petrol, doğalgaz ve nükleer enerji kaynakları ile sınırlıdır, alternatif enerji kaynakları kapsam dışı bırakılmıştır.

ç. Araştırmada güvenlik kavramı, siyasi-ekonomik güvenlik ve enerji güvenliği çerçevesinde ele alınmış, çevre güvenliği vb. güvenlik kavramları çalışma kapsamı dışında bırakılmıştır.

TASNİF DIŞI

d. Araştırmada bölgede ortaya çıkabilecek olan krizlerin Türkiye ekonomisine ve enerji güvenliğine doğrudan etkileri ele alınmış, krizler sonucu oluşabilecek değerlendirilen göçler vb. konular çalışma kapsamı dışında bırakılmıştır.

e. Araştırma Türkçe ve İngilizce kaynaklardan yararlanılarak yapılmış, kullanılması halinde çok yararlı olabilecek diğer dillerdeki kaynakların ise yalnızca Türkçe ve İngilizceye çevrilmiş olanları kullanılabilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

1. ARAŐTIRMANIN MODELİ

Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden paydaş analizi ve ilişkisel araştırma modeli kullanılmıştır. Bu çerçevede, öncelikle Orta Asya ve Hazar Bölgesi'nde yer alan ülkelerin enerji kaynakları incelenerek bölgenin dünya enerji kaynakları bakımından önemi belirlenmiş ve bölgesel ve küresel güçlerin bölgeye yönelik politikaları ayrı ayrı incelenmiştir. Daha sonra Türkiye'nin bölgedeki konumu ve bölgeye yönelik hedefleri belirlenmiş ve diğer aktörlerin bölgeye yönelik politikalarının ve bölgenin yakın gelecekteki konumunun Türkiye'ye etkileri ortaya konmaya çalışılmıştır.

2. VERİLERİN TOPLANMASI

Veriler internetteki akademik veri tabanlarından, kitaplardan, bilimsel dergilerdeki makalelerden, üniversite kütüphanelerindeki doktora tezlerinden ve ulusal ve uluslararası resmi internet sitelerinden belgesel tarama yöntemiyle sağlanmıştır. Ayrıca konu hakkında yazılı basında ve internette çıkan haberler ve yetkili kişilerin yaptığı konuşmalar da, yer aldıkları haber kaynaklarının doğrulukları ve güvenilirliklerinden emin olduğu takdirde, kaynak olarak yararlanılmıştır. Bunun için haberlerin birden fazla saygın medyada çıkmış olmasına dikkat edilmiş ve haber kaynaklarının farklı amaçlar doğrultusunda yorumlar yapabilecekleri göz önünde bulundurularak haberlerin yorum kısımları kapsam dışı bırakılmıştır. Çalışmanın günceli yakalaması için, kullanılan kaynakların mümkün olduğunca yakın tarihli kaynaklar olmasına dikkat edilmiştir.

3. VERİLERİN ÇÖZÜMÜ VE YORUMLANMASI

Belgesel tarama yöntemiyle toplanan veriler, araştırma soruları esas alınarak sınıflandırılmıştır. Sınıflandırma yapılırken, kaynaklardan alınan verilere eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmış ve mümkün olduğunca nesnel bir bakış açısıyla değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır. Çalışma boyunca, devletlerin iç ve dış politikalarının temelinde her şeyden önce ekonomik kaygıların bulunduğunu varsayan ve bu nedenle de küresel sorunları ekonomi temelli bir bakış açısıyla ele alan ekonomi-politik kuramından, bölgedeki sorunları açıklamada rehber olarak yararlanılmıştır. Verilerin çözümlenmesi esnasında paydaş analizi yöntemi

TASNİF DIŞI

kullanılarak öncelikle Orta Asya ve Hazar Bölgesi'ndeki devletlerin enerji ekonomileri, ardından bölge enerji kaynakları üzerindeki mücadeleye katılan bölgesel ve küresel güçlerin politikaları tek tek incelenmiştir. Daha sonra Türkiye'nin bölgedeki ulusal çıkarları belirlenmiş ve diğer aktörlerin bölgeye yönelik politikalarının ve bölgenin yakın gelecekte içinde bulunacağı konum ve koşulların Türkiye'nin ulusal çıkarlarına etkileri ilişkisel bir analizle ortaya konmaya çalışılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

1. EKONOMİ POLİTİK VE ULUSLARARASI EKONOMİ POLİTİK

Genel olarak politika ve ekonomi arasındaki etkileşimi, daha özelde ise ekonomik çıkarların politikaların oluşumundaki etkilerini inceleyen ekonomi politik, ekonomi bilimi, uluslararası ilişkiler ve siyaset biliminde sıklıkla başvurulan bir kuramsal yaklaşımdır. Ekonomi politik kavramının ilk kez, kavramı egemen gücün vatandaşlara karşı görevleri ile ilişkili olarak kullanan Louis Mayerne-Turquet'in *la monarchie aristodemocratique* adlı eserinde yer aldığı düşünülmekle birlikte, kavrama bir kitap ismi olarak kez Antoine de Montchetien'in 1615 yılında yazdığı *Traite de l'economie Politique* adlı eserinde rastlanmaktadır. İngiliz literatüründe ise kavram bir kitap adında ilk kez Sir James Steuart'ın 1767 yılında yayınlanan *An Inquiry into the principles of Political Economy* adlı eserinde ortaya çıkmaktadır (Ayhan, 2005, s. 6). Steuart, ekonomi politiği, “özgür uluslarda iç politikanın bilimi” olarak nitelendirmiş ve kavramın “özellikle nüfus, tarım, ticaret, endüstri, para, para basımı, faiz, para dolaşımı, bankalar, kur, kredi ve vergiler” ile ilgili olduğunu ifade etmiştir (Steuart, 1767, s. 1).

1776 yılında *The Wealth of Nations* adlı kitabı yayınlayan ve modern ekonominin babası sayılan, kapitalizmin öncülerinden Adam Smith'e göre “ekonomi politik; ‘bir devlet adamının ya da kanun koyucunun bilim dalıdır’ ve ulusal ekonominin akıllıca yönetilebilmesi için bir rehberdir”. Aynı şekilde, 1848 yılında “*Principles of Political Economy*” adlı kitabını ilk kez yayınlayan, “son büyük klasik iktisatçı” John Stuart Mill'e göre de ekonomi politik, “bir ulusa nasıl zengin olunacağını öğreten bilimdir” (Gilpin, 2001, s. 25). Örneğin 1880 yılında *Political Economy* adlı kitabını yayınlayan W. Stanley Jevons'a göre; “ekonomi politik ulusların zengin olmalarıyla ilgilenir; bir ulusu diğerlerinden daha zengin ve kalkınmış yapan sebepleri sorgular” (Jevons, 2010, s. 7). Ayhan'ın, *Petrol ve Güvenlik: Ortadoğu'daki Krizlerin Ekonomi Politiği* adlı çalışmasındaki “İngiliz ekonomi politikçiler kavramı, ilk başlarda kıt kaynakların optimal kullanımına yol açacak politikaların devlet adamlarınca nasıl uygulanacağı bağlamında ele almıştı(r). Onlara göre ekonomi politik toplumun zenginleşmesine yol açacak politikaların kamu gücü ile uygulanmasıydı” şeklindeki yorumu, ekonomi politiğin on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına kadar olan gelişimini özetlemektedir (Ayhan, 2005, s. 7). Bu tarihe kadar, ulusların zenginliği ve politika kavramına, ekonomi kavramı kadar değer verilmiştir.

On dokuzuncu yüzyılın sonlarında, endüstri devriminin ve Avrupa’da birbiri ardına gelen komünist akımların verdiği rahatsızlığın etkisiyle, Marx’ı anımsatan ekonomi politik kavramından “politika” kısmı çıkarılmış, ekonomistlerin çalışma alanı daraltılarak yalnızca ekonomiyle sınırlandırılmıştır. Örneğin, 1879 yılında *The Theory of Political Economy* adlı bir kitap yayınlayan iktisatçı William Stanley Jevons, kitabının ikinci baskısının (1910) önsözünde ekonomi politik isminin çift anlamlı karakterinin verdiği sıkıntıdan ve yalnızca ekonomi sözcüğünün kullanılmasının daha bilimsel olacağından söz etmiş ve sonuçta kitabının üçüncü baskısı *Principles of Economics* adıyla yayınlanmıştır (Üşür, 2003, s. 227). 1890 yılında, John Maynard Keynes’in babası tarafından yayınlanan *The Scope and Method of Political Economy* adlı kitap, adı ve içeriği nedeniyle ağır eleştiriler almıştır (Üşür, 2003, s. 228)

1890 yılında modern ekonomi biliminin kurucularından Alfred Marshall, *Principle of Economics* adlı kitabında, “bugünkü ‘ekonomi’ terimini, ‘ekonomi politik’ terimi yerine kullanmış ve ekonomi biliminin ihtisas alanını büyük ölçüde sınırlandırmıştır” (Gilpin, 2001, s. 26). Marshall, böyle bir sınırlandırmaya gitmesinin nedeni olarak da politığın yanlış anlamlara yol açan bir kavram olmasını göstermiştir: “*politik çıkarlar genellikle bir ulusun bir kısmının ya da kısımlarının çıkarları anlamına gelmektedir. Böylece bir ‘bilim’in adı olarak bir deyim (ekonomi politik), ulusun bütününe çıkarlarını ima ve telkin etmediği gerekçesiyle, bir başka deyimle, ekonomi (economics) ile değiştirilmiş olmaktadır*” (Üşür, 2003, s. 226-227), (Ayhan, 2005, s. 7-8). Dolayısıyla Marshall, ekonominin ampirik ve değer yargılarından bağımsız bir bilim olduğunu ifade etmiştir. Marshall’ın öğrencilerinden Lionel Robbins, 1932 yılında yayınlanan *The Nature and Significance of Economic Science* adlı kitabında, günümüz iktisatçıların çoğu tarafından onaylanan bir ekonomi tanımı yapmıştır. Robbins’e göre “*Ekonomi, amaçlar ve alternatif kullanımları olan kıt araçlar arasındaki bir ilişki olarak insan davranışlarını çalışın bilimdir*”. Dolayısıyla iktisatçılar, ekonomiyi kısıtlılıklar ve kıtlıkların olduğu koşullarda karar vermeyi sağlayan evrensel bir bilim olarak tanımlamaktadırlar (Gilpin, 2001, s. 26).

Yirminci yüzyılın sonuna kadar ekonomi politik kavramı yalnızca Marksistler tarafından kullanılmaya devam edilmiştir. Marx’ın *Kapital*’inin alt başlığı *Ekonomi Politik’in Eleştirisi*’dir ve *Ekonomi Politik’in Eleştirisine Katkı*’nın önsözünde Marx, “*Araştırmalarım... sivil toplumun anatomisinin de ekonomi politik’in içinde aranması gerektiği sonucuna ulaştı*” demektedir (Üşür, 2003, s. 233). 1962 yılında *Principles d’Economie Politique* adlı kitabını yayınlayan Nikitin’e göre, ekonomi politik bir

TASNİF DIŞI

toplumsal bilimdir, insan toplumunun yaşamındaki temel özellikleri belirtir ve Marksist-Leninist felsefede önemli bir yere sahiptir (Nikitin, 1995, s. 9). “*Ekonomi politik, toplumun gelişmesinin temelini inceler. Bu temeli, maddi varlıkların üretimi, üretim tarzı oluşturur. Ama ekonomi politik, üretimi, ancak üretim içinde, insanlar arasında kurulmuş olan ilişkiler açısından inceler*”. Lenin’e göre ekonomi politik üretimle değil, üretimin toplumsal yapısıyla ilgilenir. Bununla birlikte üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki ortak bağı da hesaba katar ve “*üretim araçlarının mülkiyet şekillerini, üretim içinde bulunan farklı toplumsal grupların durumunu ve onlar arasında varolan ilişkileri; maddi malların üleşim biçimlerini inceler*” (Nikitin, 1995, s. 20).

Yirminci yüzyılın son çeyreğinde ekonomi politik kavramı önceki kullanımlarından önemli derecede farklar içeren bir kavram olarak kullanılmaya başlanmıştır. Chicago Ekolü’nden Gary Becker, Richard Posner ve Anthony Downs gibi ekonomistler, ekonomi metodolojisinin eş seçiminden ülke yöneticisi seçimine kadar tüm insan davranışlarına uygulanabileceğini ileri sürmüşlerdir. Bir başka deyişle ekonomi politik, rasyonel aktör modeli denen ekonomi metodolojisinin tüm insan davranışlarına uygulanmasıdır (Gilpin, 1987, s. 8). Bu görüşe göre, davranışlar, bireylerin kendi kişisel çıkarlarını maksimize etme, tatmin etme ya da optimize etme çabaları ile açıklanabilir (Gilpin, 2001, s. 26). Bazı akademisyenler de, ekonomi politiğı, ekonomik ve politik aktivitelerin etkileşiminden doğan ve kuramsal ya da yöntemsel araçlarla yanıt aranması gereken sorular kümesi olarak görmektedir (Gilpin, 1987, s. 8).

Ekonomi politik teriminin belirsizliklerle dolu olduğunu ve o güne kadar yapılan tanımlamaların yararlı olmakla birlikte kavramı tam olarak dolduramadığını ifade eden Robert Gilpin, ekonomi politiğın iki temel bileşeni (devlet ve piyasa) ile ilişkisini şu şekilde tanımlamıştır (Gilpin, 1987, s. 8):

“Modern dünyada ‘devlet’ ve ‘piyasanın’ eş zamanlı varlığı ve karşılıklı etkileşimi ‘ekonomi politiğı’ yaratmıştır; devlet ve piyasa olmadan ekonomi politik de olmaz. Devletin yokluğunda, ekonomik aktivitelerin sonucunu fiyat mekanizması ve piyasa güçleri belirler; herhalde bu, ekonomistler için kusursuz bir dünya olurdu. Piyasanın yokluğunda ise, devlet veya eşdeğeri (bir oluşum) ekonomik kaynakları tahsis ederdi; herhalde bu da politik bilimciler için kusursuz bir dünya olurdu”.

Gilpin’e göre ekonomi politik; “modern dünyada politika ve ekonominin cisimleştiğı yapılar olan devlet ve piyasanın etkileşimi”ne dair soruların incelenmesini sağlayan bir analitik metot ve kuramsal perspektifler bütünüdür. Sorulması gereken sorular; devletin ve ilişkili politik süreçlerin zenginlik üretimini ve

dağıtımını nasıl etkiledikleri, politik kararların ve çıkarların, ekonomik aktivitelerin yöneylerine ve bu aktivitelerden doğan fayda ve maliyetlerin dağıtımına nasıl etki ettikleridir. Gilpin'e göre, *"ne devlet ne de piyasa birincildir; nedensel ilişkiler interaktiftir ve aslında devinimsel ve sarmaldır"*, dolayısıyla sorulması gereken sorular, insan aktivitelerini belirleyen ve düzenleyen *"birbirinden oldukça farklı iki aracın"*, yani devlet ve piyasanın karşılıklı etkileşimine odaklanmalıdır. Bir başka deyişle, politika üzerinden şekillenen devlet ile ekonomi üzerinden şekillenen piyasa birbirinden farklı oluşumlardır, ancak birbirlerinden ayrı değildir. Ekonomi ile politika arasında çift taraflı bir etkileşim söz konusudur. Devletler piyasa hareketlerinin sonuçlarını ekonomik hayata etki eden kuralları ile etkilerken, piyasa da tek başına politik sonuçlar üzerinde etkili olabilmektedir (Gilpin, 1987, s. 9-10).

Uluslararası ekonomi politik; uluslararası ilişkiler seviyesinde politik ve ekonomik faaliyetlerin arasındaki sarmal ilişkileri inceler (Jones, 2001, s. 813). Uluslararası ekonomi politik; politik ve ekonomik faktörlerin küresel seviyede birbirleriyle etkileşim halinde oldukları süreçle ilgilenir. Ekonomi politikçiler, genel olarak, birbiriyle ilişkili iki konuyu incelerler. Bunlardan ilki, politikanın ekonomik seçimleri nasıl kısıtladığı konusudur. İkincisi ise ekonomik güçlerin, örneğin bireylerin oy verme seçimleri, firmaların lobi oluşturma faaliyetleri ya da devletlerin iç ve dış politikaları gibi politik seçimleri nasıl kısıtladıkları konusudur (Walter & Sen, 2009, s. 1). Uluslararası düzlemde, ekonomi politik; piyasaların ve ekonomik güçlerin, devletler ve diğer politik aktörler arasındaki zenginlik ve güç dağıtımını nasıl etkiledikleri ve politik ve askeri gücün uluslararası dağıtımını nasıl değiştirdikleri sorularına yanıt arar (Gilpin, 1987, s. 9).

Dünyada gittikçe artan bir teknik ve ekonomik bağımlılık mevcuttur. Bununla birlikte egemen devletlerden oluşan uluslararası siyasi sistemdeki ayrışık yapı da devam etmektedir. Bir yandan para dolaşımı, ticaret, yabancı yatırımlar şeklindeki güçlü piyasa mekanizmaları, milli sınırları aşarak toplumları birleştirmek eğilimindeyken, diğer yandan da egemen devletlerin yönelimleri, ekonomik faaliyetleri kendi egemenlik sahalarının çıkarına hizmet edecek şekilde yönlendirmek ve sınırlandırmaktır. Dolayısıyla çatışmalar ortaya çıkması kaçınılmazdır. Modern uluslararası ekonomi politiğin konusu bu çatışmaları da kapsamaktadır (Gilpin, 1987, s. 11).

a. Uluslararası İlişkilerde Ekonomi Politik Yaklaşımlar

Uluslararası ilişkilerde üç farklı ekonomi politik yaklaşım mevcuttur: Liberal, Marksist ve Realist yaklaşım. Uluslararası ekonomi politiğin çalışma alanı; uluslararası ilişkilerin doğası ve dinamikleri üzerinde yükselen küresel piyasa ekonomisinin etkilerini kapsamaktadır. Bu durum; Liberal, Realist ve Marksist yaklaşımların ayırım noktalarını ortaya çıkarmaktadır. Bu yaklaşımların görüş ayrılıklarına düştükleri genel ve birbiriyle ilişkili olan konular aşağıda verilmiştir (Gilpin, 1987, s. 12-15):

- İlki; piyasa ekonomisinin gelişiminin ekonomik ve politik sebep ve sonuçlarıyla ilgilidir. Farklı okullardan kuramcıların görüşleri arasında; yüksek bağımlılık yaratan bir dünya ekonomisinin hangi koşullar altında ortaya çıkacağı, ulus devletler arasında çatışmaya mı yoksa uyuma mı sebep olacağı, kapitalist devletler arasında işbirliğinin sağlanması için bir hegemon güce mi ihtiyaç olacağı, yoksa işbirliğinin karşılıklı çıkarlar sayesinde kendiliğinden mi doğacağı gibi konularda ayrılıklar vardır.

- İkincisi; uluslararası ekonomi politiğin ekonomik değişimle politik değişim arasındaki ilişkiyi konu almasında ortaya çıkmaktadır. Küresel sistemdeki ekonomik yapının değişiminin, uluslararası politik ilişkileri nasıl etkileyeceği ve ne gibi problemlere yol açacağı ve tam tersi, politik faktörlerin ekonomik sistemlerdeki yapısal değişikliklerin biçimini ve sonuçlarını nasıl etkileyeceği konusunda görüş ayrılıkları oluşmaktadır. Örneğin; geçmişteki (veya günümüzdeki) devrimlerin, savaşların ve emperyalist yayılmaların sebepleri ekonomik midir? Ulusal bağımsızlık güdöleri ile uluslararası sistemin devinim ihtiyacı arasındaki kaçınılmaz çatışmalar nasıl çözülecektir?

- Üçüncüsü; piyasa ekonomisinin ulusal ekonomiler üzerindeki etkisi ile ilgilidir. Piyasa ekonomisinin, toplumlara ekonomik gelişim mi, ekonomik gerileme mi yoksa ekonomik refah mı getireceği, zenginlik ve gücü bir elde mi toplayacağı yoksa dağıtma eğiliminde mi olduğu gibi konularda görüş ayrılıkları mevcuttur.

Çalışmanın doğası (çatışma ve güç mücadeleleri), uluslararası ekonomi politiğe realist bakış açısından yaklaşan Hegemonik İstikrar Kuramı'nı analiz birimi olarak almayı gerektirmektedir. Bununla birlikte, ilk kez Charles P. Kindleberger tarafından ilkeleri belirlenen kuramın, Robert Gilpin tarafından Realist, Marksist ve

Liberal bakış açılarının bileşimiyle¹ sentezlenerek geliştirilen versiyonu kullanılacağından, okumaların yoğunlukla Robert Gilpin üzerinden yapılmasının, diğer iki yaklaşım hakkında da kısaca bilgi verilmesinin ve üç yaklaşımın aralarındaki farklılıkların incelenmesinin, çalışmada ele alınan konuların ve yorumların daha net anlaşılmasına olanak sağlayacağı düşünülmektedir.

(1) Liberal Bakış Açısı

Siyasi liberalizmin temel konusu bireysel özgürlük ve eşitliklerdir. Ekonomik anlamda ise “liberal” kelimesi bireysel girişimcilik, serbest piyasa ve özel mülkiyeti yansıtmaktadır (Gilpin, 1987, s. 27). Liberallere göre, ekonomiye müdahale etmeyi isteyen ve buna muktedir olan devlet, ekonomik çıkarları ve refahı elde etmenin önündeki en büyük engeldir (Jones, 2001, s. 818). Dolayısıyla, Adam Smith’in öncülük ettiği liberal ekonomik teori, piyasalara en düşük düzeyde devlet müdahalesini (ya da devletin hiç müdahale etmemesini - Bentham²) ön görmektedir.

Ekonomik liberalizmde, yerel ve uluslararası ekonomik ilişkileri düzenlemek için en etkili araç olarak arz talep dengesine göre işleyen fiyat mekanizması kullanılır. Liberalizm; maksimum verimlilik, ekonomik büyüme ve bireysel refahı gerçekleştirmek için serbest piyasa ekonomisini örgütleyen ve yöneten bir prensipler dizisi olarak tanımlanabilir (Gilpin, 1987, s. 27). Adam Smith’e göre; piyasaların, uygun bir işgücü bölümüne dayalı olarak özgürce çalışmasına izin verilmelidir. Böylece, nihai noktada verimlilik ve refahın maksimizasyonu sağlanabilecek, bireylerin refahı, toplumun refahını peşinden getirecektir (Watson, 2001, s. 931). Dolayısıyla, liberal yaklaşımda, bireylerin/aktörlerin, kıt ve kısıtlı kaynakların olduğu ortamda kendi çıkarlarının peşinde koştuğu varsayımından hareketle, herkesin kendi çıkarını sağlarken toplumsal çıkarı da beraberinde sağladığı kabul edilmiştir. Bireyler/aktörler için fırsat eşitliği vardır ancak bu herkesin sonuçlardan eşit oranda faydalanabileceği anlamına gelmemektedir. Bireyler ve/veya uluslararası sistemde aktörler, sisteme katkı yaptıkları oranda kazanacaktır ve ekonomik ortamda verilen her karar bir fırsat maliyeti içerecektir (Gilpin, 1987, s. 28-30).

Rekabete dayalı piyasa sistemi, ekonomik etkinliği artırır, ekonomik kalkınmayı en üst düzeye çıkarır ve bu yolla refahı artırır. Liberalizmde politikanın ulusal çıkarları ön planda tuttuğu için bölme eğiliminde olduğu, buna karşın ekonomik kar elde etme güdüsüyle hareket eden serbest ekonominin ise birleştirme

¹ Bkz. Susan Strange, *The Persistent Myth of Lost Hegemony*, International Organization, Vol. 41, No.

² Bentham, bireyleri rasyonel varlıklar olarak görür ve devlet müdahalesi olmadığında bireylerin kendileri için en iyi olanı seçeceklerini ileri sürer. Bentham’ın “devlete biçtiği rol, ‘sesini çıkarma’dır” (Ari, 2008, s. 349, 350).

TASNİF DIŞI

eğiliminde olduğu varsayılır (Gilpin, 1987, s. 31). Bu varsayım liberalizmin uluslararası ilişkiler teorisinin temelini oluşturmaktadır. Liberalizm’de devlet ve birey arasında benzerlikler vardır. Fırsat eşitliği ilkesi devletler için de geçerlidir. Gelir dağılımı eşit olmak zorunda değildir, çok katkı çok kazanç getirir. Devletlerin, egemenliklerinden ödün vererek uluslararası sistemde işbirliğine yönelmesi, devletin çıkarlarına aykırı değildir (Arı, 2008, s. 353). Liberal yaklaşıma göre, ulusal ekonomiler arasındaki karşılıklı ticari kazançlar ve giderek artan karşılıklı bağımlılık, işbirlikçi ilişkileri geliştirerek uluslararası ortamda ortaya çıkabilecek çatışmaların önüne geçecektir (Gilpin, 1987, s. 31).

(2) Marksist Bakış Açısı

Marksist bakış açısı ekonomi ve politiği ayrı ayrı ele almak yerine uluslararası ilişkileri ekonomi politik bir yaklaşımla analiz etmeye yönelir. Marksistlere göre ana analiz birimi devletler değil, sınıflardır, bir başka deyişle devletler arasında da bir sınıflaşma vardır ve uluslararası ilişkiler, bu sınıfların arasındaki ilişkilerden ibarettir (Arıboğan, 2007, s. 224-225). Bu yaklaşıma göre, kapitalist sistemde, ekonomik ve siyasi anlamda güçlü devletlerin, diğerleri aleyhine daha fazla çıkar sağlamalarına yol açan bir mekanizma vardır. Emperyalist güçler dünya hammadde kaynaklarını ve pazarlarını kendi aralarında paylaşmak istemektedirler. Kapitalist ekonominin gelişme sürecinde, büyük devletlerin dünya piyasasını kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmeye çalışmaları, kendi aralarında şiddetli bir rekabete ve çatışmalara yol açmaktadır. Az gelişmiş ülkelerin gelişmemeleri, gelişmiş ülkelerle olan bağımlılık ilişkilerinden kaynaklanır. Bu yoksul ülkelerin; kapitalist dünya sisteminin parçaları oldukları sürece, ekonomik ve siyasal gelişme bakımından bağımsız hareket edebilmeleri olanaksızdır (Arı, 2008, s. 270-297).

Marksist kuramcılarının hepsinde ortak olan dört temel unsur bulunur (Gilpin, 1987, s. 35):

- Diyalektik yaklaşım (sosyal dengesizlik ve değişimler sınıf çatışmasından dolayı ortaya çıkmıştır);
- Materyalist yaklaşım (üretici güçlerin ve ekonomik faaliyetlerin gelişimi, tarihsel gelişimin merkezindedir ve ürünlerin dağılımı ile ilgili sınıf çatışması bu noktada önemlidir);
- Kapitalist gelişime olan bakış açısı (üretimin kapitalist şekli ve kaderi, modern toplumun ekonomik kanunları tarafından yönetilir);
- Sosyalizme olan kuralcı bağlılık (sosyalist toplum sonuç olmalıdır).

Marx, genel olarak üç kanun ile kapitalizmin zayıflığı üzerinden sosyalizme geçişi anlatmaktadır (Gilpin, 1987, s. 36-40):

- Birinci kanun; oransızlık kanunudur. Kapitalizmin içindeki üretim kapasitesi ile tüketim kapasitesi arasında doğal bir çelişki vardır. Bu nedenle, piyasadaki kargaşa sebebiyle üretim ve tüketim arasında sürekli tekrarlanan orantısızlıklar periyodik olarak depresyonlara ve ekonomik dalgalanmalara yol açmaktadırlar. Marx'ın tahminine göre; bu gibi tekrarlanan ekonomik krizler artarak ciddileşecektir ve zamanla işçi sınıfının siteme karşı isyan etmesine neden olacaktır.

- İkinci kanun; sermayenin yoğunlaşması ve yığılması kanunudur. Kapitalizmin itici gücü; kar amaçlı yatırımlarda bulunan bireysel girişimcilerdir. Çekişme ve rekabet, kapitalistlerin etkinliklerini ve yatırımlarını artırmaya veya yok olmaya zorlamaktadır. Sonuç olarak kapitalizmin evrimi, etkili azınlığın daha da zenginleşmesine fakat büyük bir kesimin de giderek fakirleşmesine yol açmıştır. Küçük burjuvazinin aşağılara itilmesiyle, işsizlik artmış, işçi ücretleri azalmış ve kapitalist toplum sosyal devrim için gerekli olgunluğa hazır hale getirilmiştir.

- Üçüncü kanun; kârın düşüş oranı ile ilgilidir. Sermaye arttıkça ve daha da bollaştıkça geri dönüşüm (yatırım) azalır. Yatırım azaldıkça kar oranları da azalacaktır. Rekabetin baskısı sonucu teknolojik gelişmeler ve verimlilik artışı olacaktır. Dolayısıyla bu durum kapitalistlerin istihdam yaratma ve üretken girişimlerde bulunmaları sağlayacak olan yatırım dürtülerinin azalmasına neden olacaktır. Bundan dolayı ekonomik durgunluk oluşacak, işsizlik artacak ve işçi sınıfı ekonomik olarak güçsüzleşecektir.

Sonuçta kapitalizm, sermayenin birikimi ile kendi yok oluş tohumlarını kendisi ekecek ve yerini sosyal ekonomik sisteme bırakacaktır. Lenin bununla ilgili olarak kapitalizmin Marksist yaklaşımın üç kanununa bir tane daha ilave etmiştir. Buna göre, kapitalist ekonomiler olgunlaştıkça, sermaye biriktikçe, kar oranları düştükçe istikrarsızlaşan sistem savaşı doğuracaktır. Özetle, Lenin'e göre kapitalizm bir yandan dünyayı geliştirirken diğer yandan teknoloji, endüstri ve askeri güç gibi kendi yıkımının politik tohumlarını da atar (Gilpin, 1987, s. 41)

(3) Realist Bakış Açısı

Liberalist ekonomik yaklaşıma tepki olarak ortaya çıkmıştır. Ernest Gellner, genel anlamda ekonomik milliyetçiliğin, zenginlik ve refahın dağılımındaki eşitsizliklere tepki olarak ortaya çıktığını ve Marksist yaklaşımı savunan düşünürler de kapitalizmdeki eşitsiz kalkınmaya tepkiden doğduğunu ileri sürerler (Schulz, 2001, s. 1082). Merkantilist, ulusalcı, devletçi, korumacı ekonomik yaklaşım, ekonomik milliyetçilik gibi adlarla da anılan bu yaklaşım, realizmin ekonomik alana uygulanmasıdır. Politik güç, ekonomik faaliyetlerin yer aldığı ulusal/uluslararası sistemi şekillendirmekte rol oynar (Jones, 2001, s. 817). Realist yaklaşıma göre, uluslararası ilişkilerin temelinde kendi ulusal çıkarlarını maksimize etmek isteyen devletler arasındaki bitmeyen güç mücadelesi vardır (Baylis & Smith, 2005, s.149). Her bağımsız devlet, kendisini en yüksek yerde görmek istediğinden ve bunun için ulusal gücünü artırmaya çabalayacağından uluslararası sistem anarşik bir yapıya sahiptir (Baylis & Smith, 2005, s.143). Bu yaklaşıma göre, etkin bir yönetimin olmadığı uluslarda iç ekonomi dış faktörler tarafından ele geçirilmeye mahkûmdur. Dolayısıyla, devlet, ekonomik faaliyetlerde etkin rol oynamak durumundadır. Yaklaşımın ana fikri “*ekonomik faaliyetler, devlet inşası hedefine ve devlet çıkarlarına bağlıdır*” şeklinde özetlenebilir (Gilpin, 1987, s. 31). Ulusalcı (realist) yaklaşımda, politika ekonomiye üstündür; piyasa devlete tabidir ve ekonomik ilişkileri politika belirler (Tayfur, 2010, s. 201).

Devletin, ekonomik ve dış politikaları, ulusun, toplumdaki başat elit tarafından belirlenen ulusal çıkarlarını yansıtır. Ulusal çıkarların belirlenmesinde, coğrafi konum ve ekonominin fiziksel ihtiyaçları önemlidir. Devletlerin birincil amaçları ulusal güvenliği sağlamaktır. Kendi kendine yetmeye dayalı bir uluslararası sistemde, devletler, politik ve ekonomik bağımsızlıklarına yönelik gerçek ve/veya potansiyel tehditlere karşı korunmak zorundadır ve bu nedenle de askeri, ekonomik ve/veya fiziksel güç hayati öneme sahiptir (Gilpin, 2001, s. 18-19). Dolayısıyla, uluslararası sistemin örgütlenmesi ve işleminde devlet, ulusal güvenlik ve askeri güç birincil unsurlardır ve devletin uluslararası ticarete bizzat yer alması giderek önem kazanmaktadır. Bu çerçevede ulusal ekonomik çıkarların korunması, devletin güvenliği ve bekası için minimum gerekliliktir. Bu görüşü savunanlara “iyi huylu merkantilistler” denilebilir. Diğer yandan, uluslararası ekonomik sistemi, emperyalist yayılmacılık ve ulusal genişleme alanı olarak görenler de vardır. Bunlara da, “kötü huylu merkantilistler” denilebilir (Gilpin, 1987, s. 32).

Tarih boyunca, devletler kendi sınırları içerisinde, endüstrilerinin gelişimi, teknolojilerinin ilerlemesi ve ekonomik aktivitelerden maksimum kâr sağlanabilmesi yolunda politikalar izlemişlerdir. Dolayısıyla, devletler sistemi var olduğu sürece ekonomik milliyetçilik, uluslararası ilişkileri etkileyen önemli bir olgu olarak süregelmiştir. Milliyetçilerin öncelikli hedefi endüstrileşmedir ve bu hedef ekonomik milliyetçiliğin önceliklerinden olan kalkınmanın bir diğer ayağı tarımın, genelde geri planda kalmasına sebep olur. Milliyetçiler, endüstrinin, ekonominin genel gelişimi üzerine önemli etkileri olduğuna, endüstrinin ekonomik olarak kendi kendine yetebilirlik ve politik özerkliği sağladığına ve en önemlisi de endüstrinin, askeri anlamda ulusal güvenliğin sağlayıcısı olduğuna inanırlar. Hakim anlayış; ülkelerin zenginlikleri, bağımsızlıkları ve güvenlikleri ile üreticilerin refahının doğru orantılı olduğudur (Gilpin, 1987, s. 33-34).

b. Uluslararası Ekonomi Politik Kuramları

Uluslararası ekonomi politiğin ortaya çıkışı, gelişmesi ve çalışmasını açıklayan üç güncel kuram vardır. İlkesel olarak liberal ekonomiden türetilen ‘dual ekonomi kuramı’na göre; pazar, verimlilik ve zenginlik artışı çabalarına bağlı olarak gelişir. Marksizm’den etkilenen Modern Dünya Sistemi (MDS) kuramına göre; dünya pazarı, az gelişmiş ülkelerin kapitalist ekonomiler tarafından sömürüsü için bir mekanizmadır (Gilpin, 1987, s. 65). Siyasi realizmle ilişkili olan ‘Hegemonik İstikrar Kuramı’ ise, hegemon gücün hegemonyasını sürdürebilmek ve çıkar alanını genişletebilmek için adil ve hakça bir idare oluşturmaya yöneleceğini ve böylece uluslararası ekonominin gelişeceğini savunur (Arıboğan, 2007, s. 266). Çalışmada uluslararası ekonomi politiği realist temelli bir bakış açısından yola çıkarak liberalist ve Marksist yaklaşımlarla harmanlayan Hegemonik İstikrar Kuramı kullanılacaktır.

(1) Hegemonik İstikrar Kuramı

Kuram, ilk kez 1970’li yıllarda ekonomist Charles Kindelberger tarafından ortaya atılmış, 1980’li yıllarda Robert Gilpin tarafından daha geniş bir tarzda geliştirilerek uluslararası İlişkilere uygulanmıştır (Leonard, 2005, s.112). Leonard, Hegemonik İstikrar Kuramı’nı, realist/neorealist paradigma ile yakından ilişkili Güç Temelli Rejim Kuramları arasında sınıflandırmıştır. Bu nedenle kısaca Güç Temelli Rejim Kuramları’ndan bahsetmek faydalı olacaktır.

Leonard’a göre Güç Temelli Rejim Kuramları; kendi çıkarlarının peşinde olan devletlerin nispi güçlerine ve işbirlikçi davranışın bu güç dağılımı üzerindeki etkisine odaklanmaktadır. “*Realistler genellikle devletlerarası işbirliğinin sınırlı olduğunu iddia*

ederken, *güç Temelli rejim kuramcıları, bir yandan gücün dünya politikasındaki merkezi değişken olduğu şeklindeki realist varsayıma bağlı kalırken, diğer yandan da rejimlerin varlığını kabul ederler*” (Leonard, 2005, s.111). Uluslararası rejimler ile ilgili güç temelli (ya da realist) yaklaşımlar altı ilke üzerine odaklanır (Leonard, 2005, ss.111-112):

1. Uluslararası politikada ulus devletler merkezi aktörlerdir.

2. Güç temelli kuramlar, işbirliği sürecinde nispi güç yetenekleri üzerinde dururlar. Devletler yalnızca mutlak kazançlarla değil, süreç içerisindeki diğer aktörlerin nispi yetenekleriyle de ilgilenirler. Bu nedenle uluslararası rejimler, uluslararası topluluktaki güç ve gücün dağılımını yansıtır.

3. Devletler, bir işbirliği durumunda paylarına düşen ya da düşmesi olası olan nispi kazançlara karşı duyarlıdır. Bir devlet, nispi kazanç sağlama olasılığı pozitif olmadığı sürece bir rejim oluşumunda yer almayacaktır.

4. Güç temelli kuramlar, rasyonel modelleme planını baz alırlar. Devletler; bir işbirliği girişiminde yer almadan önce, öncelikle nispi kazançlara odaklanan bir fayda/maliyet analizi yapan rasyonel aktörler olarak görülür.

5. Diğer devletin güç yeteneklerini kıskanma, devlet eyleminde temel bir rol oynar.

6. Güç temelli kuramlar, uluslararası işbirliği konusunda karamsardır. Bu, onların işbirliği olasılığını tümüyle reddedecekleri anlamına değil, rejim oluşumu umudu hakkında kuşkulu oldukları anlamına gelir.

Güç temelli rejim kuramlarının ana hipotezlerini içeren fakat farklı yönleri üzerinde duran çeşitli alt-yorumlar bulunmaktadır. Bunlardan biri, Stephen Krasner³ tarafından geliştirilen “Güce-yönelik” güç temelli rejim kuramıdır (Leonard, 2005, s.113). Bir diğeri de Kindleberger’in⁴ uluslararası ilişkilerin iki kuramını - realizm/neorealizm ve liberalizm/neoliberalizmi- biraraya getirdiği çalışmalarından doğan ve Robert Gilpin tarafından geliştirilen hegemonik istikrar kuramıdır (Özçelik,

³ Stephen Krasner, “State Power and The Structure of International Trade”, *World Politics*, Vol. 28, No. 3, April 1976, pp. 317-347

⁴ Charles Poor Kindleberger, *The World in Depression: 1929-1939*, Berkeley, California: University of California Press, 1986 (Revised and Changed Edition), First Ed. 1973.

2005). Bu nedenle, yoğunlukla Gilpin⁵ olmak üzere, bu üç yazarın çalışmaları incelenecek ve kuramın eksik kalabileceği noktaları görebilmek için, kuram ile ilgili en fazla atıfta bulunulan eleştirmen olması bakımından liberal kurumsalcı Robert Keohane'in⁶ eleştirilerine yer verilecektir. Bununla birlikte, konu, kuramla ilgili ilkelerin ve eleştirilerin oluşturulma sırasına göre, bir başka deyişle, eserlerin yayınlanma tarihlerine göre işlenecektir.

Kindleberger, ilk baskısı 1973 yılında yayınlanan *The World in Depression: 1929-1939* adlı çalışmasında aslında "hegemonik istikrar kuramı" diye bir kuramdan bahsetmemekte ve "hegemon" sözcüğünü de nadiren kullanmaktadır⁷. Bununla birlikte, Kindleberger, hegemonik istikrar kuramının ilkelerini oluşturan ilk akademisyen olarak görülmektedir.

Kindleberger, dünya üzerinde liberal bir pazarın oluşturulması gerektiği tezinden yola çıkar. Açık ve fark gözetmeyen liberal bir dünya ekonomisinin oluşması için bir hegemon, liberal bir ideoloji ve ortak çıkarlar olmalıdır. Kuram; hegemon, kendi statüsünü korumak için adil bir düzen oluşturmaya gayret edeceğinden ve kutuplaşma olmayacağından, tek bir hegemonun varlığında dünya üzerinde barış ve istikrar olacağını savunmaktadır (Arıboğan, 2007, s. 266).

The World in Depression: 1929-1939'da Kindleberger, liderin (ABD) liberal uluslararası ekonomik sistemi korumak için gerekli fedakârlıkları yapmamasının Büyük Bunalım'a yol açtığını ileri sürmektedir (Kindleberger, 1986, ss.8-9, 289). Argümanını desteklemek için Kindleberger öncelikle ekonomik sisteme ve devlet aktörlerine odaklanmıştır. ABD'nin Büyük Bunalım'ın hemen öncesinde ekonomik lider olduğuna inandığı için, bilhassa ABD'nin davranışını incelemiştir.

Kindleberger'e göre uluslararası ekonomik düzen, her devletin kendi kazançları peşinde koştuğu büyük bir anlaşmazlık haline sahiptir. Örneğin, İngiltere, ABD ve Fransa, Büyük Bunalım'dan önceki yıllarda, Almanya'dan alınan savaş tazminatları, birbirlerine olan ticari borç ödemeleri ve kuru belirli bir rakamda sabitleme konusunda anlaşmazlığa düşmüşlerdir (Kindleberger, 1986, s.10). Bütün

⁵ Robert Gilpin, *U.S. Power and the Multinational Corporation: The Political Economy of Foreign Direct Investment*, New York: Basic Books, 1975. Robert Gilpin, *War and Change in World Politics*, Cambridge: Cambridge University Press, 1981. Robert Gilpin, *The Political Economy of International Relations*, Princeton: Princeton University Press, 1987. Robert Gilpin, "The Theory of Hegemonic War", *Journal of Interdisciplinary History*, Vol. 18, No. 4, The Origin and Prevention of Major Wars. (Spring, 1988), pp. 591-613. Robert Gilpin, *Global Political Economy: Understanding the International Economic Order*, Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2001.

⁶ Robert O. Keohane, *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1984.

⁷ Kindleberger, "hegemon" sözcüğü yerine "lider" sözcüğünü kullanmaktadır.

TASNİF DIŞI

lkeler, hangi ekonomik önlemlerin kendi çıkarlarını maksimize edeceği konusunda farklı düşünürler ve sistem içerisinde istikrarı sağlayacak bir aktör bulunmadığı zaman, her ülke kendi ulusal çıkarlarını korumak isteyeceğinden ortak çıkarlar geri plana itilir (Kindleberger, 1986, 290-291). Hegemon, liberal uluslararası ekonomik sistemin istikrarını sağlamak ve sürdürmek için ekonomik ayarlamalar yapmalıdır. Aksi takdirde, devletler korumacı politikalar benimseyerek dış ticaret engelleri koyacaklar ve ekonomik sistem çökecektir. Dolayısıyla, istikrarsız bir ortam olmaması için, bir hegemonun, ekonomik kriz zamanlarında nispeten açık bir ticari sistemi sürdürmek için önlemler alması gerekir (Kindleberger, 1986, s. 9-11).

Ekonomik kriz dönemlerinde, liberal ekonomik sistemi sürdürmek için bir hegemonun kendisinden fedakarlıkta bulunarak üstlenmesi gereken beş görev vardır (Kindleberger, 1986, s.289-295). :

- (1) Sıkıntılı mallar için bir açık pazarı sürdürmeli;
- (2) Durgunluk döneminde uzun-vadeli kredi sağlamalı;
- (3) İstikrarlı bir kambiyo kuru sistemi sağlamalı;
- (4) Makroekonomik politikaları (kaynak ayırımı, gelir dağıtımı, para politikaları vb.) koordine etmeli;
- (5) Nakit akışını sağlayacak bir "son kredi mercii" olmalıdır.

Kindleberger'e göre, 1929 bunalımından önce İngiltere'nin yetersizliği nedeniyle uluslararası sistem istikrarsızlığa düştüğü ve ABD de bu beş görevi üstlenmekte isteksiz olduğu için, bunalım bu kadar geniş, derin ve uzun süreli olmuştur (Kindleberger, 1986, s.289). Kindleberger; her ne kadar kriz sırasında uluslararası ekonomik rejimi korumak fedakarlık gerektirse de, hegemonun bu fedakarlıkları yapacak ahlaki sorumluluklara sahip olduğunu savunmaktadır – rneğin Büyük Bunalım sırasında ABD ve Fransa istikrarı sağlamaya gnlszken, *"İngiltere bu borcun altından kalkması mümkün olmadığı halde 50 milyonluk kredi çekerek sorumluluğu üstlenmiştir"* (Kindleberger, 1986, 302). Dolayısıyla, 1980'lerde, karar verme aşamasına katılmak daha estetik olarak görüldüğünden, pek de pozitif olarak algılanmayan liderlik kavramının, diğerlerini sömürmek yerine, ortak faydayı sağlamak için sorumluluk almak olarak düşünüldüğünde pozitif olarak kalacağını belirtmiştir (Kindleberger, 1986, s.304).

Kindelberger'e göre, "bir istikrar sağlayıcı, yalnızca tek bir istikrar sağlayıcı" bu görevleri üstlenirse dünya ekonomisi istikrara kavuşabilir (Kindleberger, 1986, 304). Kindleberger, ABD'nin ekonomik hegemonyası zayıflayıp da Japonya ve Avrupa'nın

TASNİF DIŞI

güç toplamaları durumunda, istikrarı koruyabilecek üç muhtemel sonucun gerçekleşebileceğini ileri sürer (Kindleberger, 1986, 304-305):

- (1) ABD liderliğinin devamı ya da yeniden canlanması;
- (2) Dünya ekonomik sisteminin istikrarının sağlanması için sorumluluğun başka bir ülke tarafından (Japonya ya da Avrupa) üstlenilmesi;
- (3) “*ya da ekonomik egemenliğin etkin bir şekilde uluslararası kurumlara terkedilmesi*”.

Bununla birlikte, son alternatifin “*belki en çekici, ancak zor olduğundan gerçekleşme olasılığı en az olan*” alternatif olduğunu ekler. Aynı şekilde, üç tane de istikrarı bozabilecek alternatif sıralar (Kindleberger, 1986, 305):

- (1) Avrupa, Japonya ve Birleşik Devletlerin dünya ekonomisinin liderliği için rekabeti,
- (2) Tıpkı 1929 bunalımında İngiltere ve Amerika’nın oldukları gibi, iki adaydan birinin yetersiz diğerininse isteksiz olması ve
- (3) Her birinin, kendi çıkarları olmadan sistemi güçlendirmeyi ya da istikrarı sağlamayı reddetmesi.

Hegemonik İstikrar Kuramı’nın gelişiminde rolü olan bir diğer akademisyen Stephen Krasner, 1976 yılında *World Politics*’te yayınlanan “State Power and the Structure of International Trade” adlı makalesinde, açık uluslararası ticaret rejiminin yapısını açıklamaya çalışmıştır. Krasner; güncel uluslararası ilişkiler çalışmalarında, geleneksel temel varsayımların, “*devlet dışı aktörler tarafından yaratılan uluslarüstü bir toplumun devletleri tuzağa düşürdüğü*” şeklindeki iddialarla sarsıldığını ifade etmektedir (Krasner, 1976, 317): “*Karşılıklı bağımlılık, devlet politikalarının ve devlet seçimlerinin (güç dengesi kuramı açısından) bir yansıması olarak değil, bütün devletlerin ya da devletler tarafından yaratılan bir sistemin kontrolü dışındaki unsurların sonucu olarak görülüyor*”. Bu bakış açısının yanlış olduğunu, özel bir uluslararası yapıdaki gelişmeleri açıklayabilse de, birçok kurumsal ve davranışsal özelliği olan yapının kendisini açıklayamadığını belirtir. Krasner’e göre, “*kusursuz bir şekilde olmasa da*” bu yapıdaki değişimler, uluslararası ticaretin yapısının, kendi ulusal hedeflerini maksimize etmeye çalışan devletlerin çıkarları ve güçleri ile belirlendiğini varsayan devlet-gücü kuramı ile açıklanabilir.

Krasner’e göre bu argümanın iki çıkarımı vardır. Bu çıkarımlardan ilki, devletlerin temel çıkarları ile ekonominin açıklığı arasında bağlantı kurmasıdır. Devletlerin dört temel çıkarı vardır. Bunlar; ulusal gelir birikimi, sosyal istikrar, politik güç ve ekonomik büyümedir. Bu çıkarlar ve ekonominin açıklığı arasındaki ilişki,

devletlerin, nispi büyüklük ve ekonomik gelişmişlik derecesi ile ilişkili olan ekonomik güç potansiyellerine bağlıdır. Bir başka deyişle, açık ekonominin devletlerin çıkarlarını etkileme oranı, devletin büyüklüğüne ve gelişmişliğine göre değişecektir. Bu argümanın ikinci çıkarımı ise, potansiyel gücün dağılımındaki farklılıklar ile farklı uluslararası ticaret yapıları arasında bağlantı kurmasıdır. Potansiyel güç dağılımı çok kutuplu, hegemonik vb. şeklinde olabilir. Dolayısıyla *“potansiyel ekonomik gücün hegemonik bir şekilde dağılımının açık bir ticari sisteme yol açması olasıdır”* (Krasner, 1976, 318-319).

Krasner’e göre, birkaç çok büyük ancak eşitsiz gelişmiş devletten oluşan bir sistem, kapalı bir ticaret sistemine liderlik edebilecektir, çünkü ticaretten elde edilen kazançlar düşük olacak, açıklık sosyal istikrarsızlığa yol açacak ve daha gelişmiş alanlarda büyüme artarken, daha az gelişmiş alanlarda büyüme yavaşlayacaktır (Krasner, 1976, ss. 321-322). Ayrıca, gelişmiş devletlerin uluslararası ticaret sisteminde daha fazla yer aldıkları düşünülecek olursa, bu devletler, daha az gelişmiş olanlara kıyasla politik güçlerini çok daha fazla artıracaklardır (Krasner, 1976, ss. 320-322). Kapalılığın fırsat maliyeti (örneğin ticaret engelleri ya da zorlayıcı tedbirler oluşturma gibi) sonuçta daha gelişmiş olan devletler için, daha az gelişmiş olanlara kıyasla daha düşük olacaktır (Krasner, 1976, s.320).

Oldukça gelişmiş çok sayıda küçük devletlerden oluşan bir sistem, teoride, açık bir uluslararası sisteme götürecektir. Sosyal istikrarsızlık, yüksek kalkınma seviyeleri sayesinde azalırken, gelir birikimi ve ekonomik büyüme de artabilecektir. Herhangi bir politik güç kaybı önemsiz olacaktır, çünkü tüm devletler uluslararası ticari yapıya eşit derecede bağımlı olacaklardır (Krasner, 1976, ss. 321). Ancak, bu yapının ortaya çıkması olası değildir, çünkü küçük devletlerden oluşan bir grup, muhtemelen uluslararası sistem için yeterli nakit akışını sağlamaya yetecek derecede iyi bir işbirliği oluşturamayacaklardır (Krasner, 1976, ss. 323).

Çok sayıda oldukça gelişmiş devletten oluşan bir sistemin açık bir uluslararası ekonomik sistem oluşturmaya olası olmadığından, bir liberal ticaret yapısının oluşturulmasına ve sürdürülmesine en fazla olanak sağlayan düzenleme, bir hegemonik sistemdir (örneğin, “ticari partnerlerinden çok daha büyük ve nispeten daha gelişmiş” bir hegemonun bulunduğu bir sistem). Uluslararası ticaret, bir hegemonun ulusal gelir birikimini ve egemenlik döneminde büyüme oranını –nispi büyüklüğü ve teknolojik liderliği arttırdığından- artıracaktır. Artan ticaretin neden olduğu sosyal dengesizlik, hegemonun uluslararası ekonomiye düşük seviyede katılımı ile azalacaktır. Bir liberal ekonomik sistem – büyük ve gelişmiş bir devlet için kapalılığın

fırsat maliyeti diğer devletler için kapalılığın fırsat maliyetinden daha düşük olduğundan – hegemonun politik gücünü de artıracaktır (Krasner, 1976, ss. 322).

Hegemonik sistemdeki diğer devletlerin çoğu, açık bir uluslararası sistemi destekleyecektir. Krasner'e göre, küçük devletler "gelir birikimi ve büyüme koşullarındaki avantajlar çok büyük olduğundan açıklığı tercih edeceklerdir ve politik güçleri ne yaptıklarına bakılmaksızın kısıtlanmak zorunda olacaktır" (Krasner, 1976, ss. 322).

Orta-büyükölçekteki devletlerin hareketlerinin tahmin edilmesi her ne kadar zor olsa da, hegemon; sembolik, ekonomik ya da askeri araçlarla onları bir açık ticari yapıyı kabul etmeye ikna edecek veya zorlayacaktır. Krasner'e göre, bu üç tür güç arasında, en yararlısı ekonomik güçtür (Krasner, 1976, ss. 322-323):

"En önemlisi, hegemon devlet, ekonomik kaynaklarını bir liberal yapı oluşturmak için kullanabilir. Pozitif özendirme anlamında, kendi büyük iç pazarına giriş ve nispeten ucuz ihracatından yararlanmayı teklif edebilir. Negatif anlamda ise, yabancı bağışları kısıtlayabilir ve üçüncü-ülke pazarlarında, zayıf devlet için potansiyel olarak yıkıcı olacak bir rekabete girişebilir. Hegemon devletin büyüklüğü ve ekonomik dayanıklılığı da ona bir istikrarlı uluslararası para sistemi için gerekli güveni sağlar ve hegemonun kuru, giderek artan derecede açılan sistem için gerekli likiditeyi sunar"

Krasner, egemenlik dönemindeki bir hegemonun varlığının ekonomik açıklığı garanti etmek için gerekli olduğunu iddia ettikten sonra, bu hipotezin ampirik kayıtlar tarafından desteklenip desteklenmediğini test etmeye girişir. Bunu, 19'uncu yüzyıl başından 20'inci yüzyıl sonuna kadar olan süreçte bir sonraki en büyük güçle kıyasla hegemonun (örneğin İngiltere ya da ABD) ekonomik gücündeki kaymaları inceleyerek yapar.

Ampirik kayıtları inceledikten sonra Krasner, hegemonik güçteki kaymaların 1820-1879, 1880-1890 ve 1945-1960 dönemleri için ekonomik açıklık ya da kapalılığı açıkladığını iddia eder. Ardından, hegemonik istikrarın 1900-1913, 1919-1939 ya da 1960'tan o güne dek olan dönemleri açıklayamadığını ifade eder (Krasner, 1976, ss. 335). Bunun nedeni, devletlerin, dış olaylar ("*genellikle yıkıcı olanlar*") kendilerini bunu yapmaya zorlayana kadar, çıkarlarını elde etmeye olanak sağlayan hareketleri sahnelemek zorunda bırakılmamalarıdır. Birkez bu dış olaylar devletleri yeni politikalar benimsemeye zorladığında, "*bu yeni politikalar, yeni bir kriz onların artık uygulanabilir olmadığını gösterene dek izlenir*". Bunun nedeni, devletlerin önceki seçimlerinin yurtiçi politik yapılara kilitlenmiş olması ve hegemonik egemenlik periyotlarında oluşturulan kurumların gerekli oldukları zamandan uzun süre sonra da var olmaya devam etmeleridir (Krasner, 1976, ss. 341-342).

Kuramın bir başka savunucusu Robert Gilpin, hegemonik istikrar kuramını realist yaklaşımdan yola çıkıp, liberal ve marksist yaklaşımlar ile sentezleyerek eklektik bir kuram oluşturacak şekilde geliştirmiştir. Yazarın kuram ile ilgili fikirleri, bu fikirleri geliştirdiği eserler güncelliklerine göre sırayla incelenerek verilecektir.

Robert Gilpin, Charles P. Kindleberger'in kuramla ilgili ilk prensipleri oluşturmasından 3 yıl sonra *US Power and the Multinational Corporation: The Political Economy of Foreign Direct Investment*'ı yayınlamıştır. Gilpin'e göre, bir çokuluslu kurum, "*Aidiyet, yönetim, üretim ve pazarlamanın çeşitli ulusal yargılara uzandığı herhangi bir iş kuruluşu*"dur (Gilpin, 1975, s.8). Gilpin, bu kitabında, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde Amerikan çokuluslu kurumlarının dış dünyaya nüfuzu üzerine odaklanan bir uluslararası ekonomi politik kuramı geliştirmeye çalışmaktadır. Gilpin, uluslararası ekonomi politiğin tanımını "*bu çalışmada ekonomi politik, uluslararası ilişkilerde, zenginlik ve güç arayışlarının çift taraflı ve dinamik etkileşimi anlamına gelmektedir*" şeklinde yapmaktadır (Gilpin, 1975, s.43). Gilpin, Amerikan çokuluslu kuruluşlarının denizaşırı kurumsal faaliyetlerinin özerk olduğu ve Birleşik Devletler hükümetinin kontrolü dışında olduğu kanısını reddeder. Gilpin'e göre, belirli ekonomik uluslarötesi aktörler, büyük ölçüde, hegemon tarafından kurulan politik ilişkiler yapısına bağımlıdır (Gilpin, 1975, s.4).

Gilpin'e göre, bir liberal uluslararası sistemin ayakta kalabilmesi için bir hegemon ihtiyacı vardır. Uluslararası düzeni sağlayacak bir hegemonun yokluğunda liberal uluslararası sistem çökecektir (Gilpin, 1975, s.72). Gilpin, hegemonyayı, hem ekonomik hem de askeri güç öğeleriyle tanımlamakla birlikte, ekonomik gücü daha ön planda tutmaktadır. Bir hegemon devlet, her ne kadar diğer devletlerden daha fazla askeri güce sahip olsa da, uluslararası sistemdeki nüfuzunu büyük ölçüde ekonomik gücüne borçludur. Gilpin'e göre, Amerikan hegemonik genişlemesinin birincil araçları çokuluslu kuruluşlardır (ÇUK). II. Dünya Savaşı'nın ardından, ABD'nin hegemonyası ve Sovyet karşıtlığı, onun liberal enternasyonalizme bağlılığının ve 1950 ve 60'larda kapitalist devletler arasındaki ticaretin hızlı genişlemesini kolaylaştırmak için uluslararası kurumların oluşturulmasının nedenidir. ÇUK'ların operasyonlarının kürenin her yerine ulaşmasını genişletmek (ve Amerika'nın süreçteki gücünü artırmak) için ABD, nispeten sınırsız doğrudan yabancı yatırım akışını garanti etmeye odaklı bir liberal uluslararası ticaret düzeni oluşturmuştur (Gilpin, 1975, s.138-139). Amerikan ÇUK'larının ABD'nin gücünü artırmak ve korumak için önemli rolleri şunlardır (Gilpin, 1975, ss. 138-149):

TASNİF DIŞI

1. ABD'nin sürekli olarak nispeten düşük fiyatlarda ulaşılabilir bir kaynak tedarikine sahip olmasını garanti etmek;

2. Endüstriyel üretim ve teknolojik gelişimin yerini kontrol etmek; teknoloji transferleri ve serbest girişimleri teşvik etmek yoluyla demokrasi ve çoğulculuğu (pluralizmi) özendirmek;

3. ABD'nin dünya petrol tedarikinin paylaştırılmasında bir vanaya sahip olmasını sağlamak;

4. ABD denizaşırı diplomatik ve askeri meşguliyetleri için para toplamak (vergi vb yoluyla) o derece ki, *“Amerikan kuruluşları tarafından yurtdışından alınan teknolojik ve tekellilikten elde edilen kiralalar, aslında, Amerika'nın küresel hegemonik pozisyonunun finansmanında yaşamsal öneme sahiptir”* (Gilpin, 1975, s.147-149).

Gilpin'e göre, Amerikan ekonomik çıkarları; ABD'nin diğer devletlere kıyasla ekonomik gücü azaldıkça, giderek daha fazla tehdit altında olacaktır. Amerikan gücü azaldıkça, Amerikan menşeli ÇUK'ların faaliyet gösterdiği ev sahibi hükümetler, Amerikan ÇUK'larını “kendi hükümetlerinin aldığı çıkarlardan fedakarlık etmeye” zorlayarak Amerikan ÇUK'larından gittikçe daha fazla talepte bulunacaklardır. Ev sahibi ülkelerden aldıkları kar yüzdelерinin bir kısmından fedakârlık etmeleri ve yerel ürünlerinden daha yüksek bir yüzdesini ihraç etmeleri istenecektir. Faaliyet gösterdikleri ülkede AR-GE faaliyetlerinde bulunmaları ve yurtiçine daha yüksek seviyeli teknoloji getirmeleri gerekecektir. Ürünlerinde “yerel katkı”yı artırmak ve daha büyük oranda yerel katılımı kabul etmek yoluyla ev sahibi ülkenin ekonomisi üzerinde pozitif etki yaratmaları beklenecektir (Gilpin, 1975, s.243-244). Bu durumda ABD'nin ÇUK'ları devlet politikasının bir enstrümanı olarak kullanma yeteneği zamanla azalacaktır (Gilpin, 1975, s.245). En iyi ihtimalle, bu, açık uluslararası ticaret rejiminin, yalnızca hegemonun değil, yükselen güçlerin çıkarlarını da kapsayacak şekilde değiştirilebileceği anlamına gelmektedir. En kötü ihtimalle ise, ABD'nin ekonomisindeki nispi çöküş, yurtiçi çıkar gruplarını, doğrudan yabancı yatırım taraftarı politikalara karşı kışkırtacak, dolayısıyla bir merkantilist (realist/korumacı) uluslararası ekonomik sistemin oluşumuna yardımcı olacaktır. (Gilpin, 1975, s.257-262).

1981 yılında yayınlanan *War and Change in World Politics*'te Gilpin, uluslararası sistemin işleyiş sürecinde ekonominin ve güç dengesinin önemini göstermiştir. Öncelikle uluslararası sistemdeki sistemik değişimi açıklamaya girişmektedir. Sistemik değişim, uluslararası sistemin yönetimindeki bir değişim anlamına gelmektedir (Gilpin, 1981, s. 42). Gilpin ayrıca, karşılıklı etkileşim değişimini, ya da *“uluslararası sistemdeki aktörler arasındaki politik, ekonomik ve*

diğer etkileşimlerdeki ya da proseslerdeki aşamalı değişiklikleri” tartışır (Gilpin, 1981, s. 41-44). Gilpin’e göre devlet, anarşik bir uluslararası sistemdeki başat aktördür (Gilpin, 1981, s. 17). Bu sistemde devletler, kendi güvenliklerini garanti etmek için diğer devletlere kıyasla kendi güçlerini maksimize etmek zorundadırlar (Gilpin, 1981, s. 87-88). Bununla birlikte, devletlerin maksimize etmeye çalıştıkları güç, ekonomik gücü de kapsamaktadır (Gilpin, 1981, s. 20). Hegemon, sistemde yer alan diğer devletlerden ekonomik, askeri vb. özellikler bakımından daha güçlü ve prestijlidir. Hegemonun prestiji, diğer devletlerin onun “gücünü uygulama kapasitesi, yeteneği ve isteği ile ilgili algılamalarıdır” (Gilpin, 1981, s. 31).

Sistemik değişim, hegemonik savaşla gerçekleşir. Hegemonya savaşına dünyadaki en güçlü devletlerin tamamı katılacaktır. Savaş sonunda, uluslararası sistemdeki gücün dağılımını düzenleyen kurallar oluşturma yeteneğine/yetkisine erişim (yeni hegemon adayları tarafından) ya da bu yetkinin sürdürülmesi (mevcut hegemon tarafından) beklenmektedir. Savaştan galip çıkan güç, uluslararası sistemin temel kurallarını belirler. Hegemon dışındaki en güçlü olan diğer devletler de bu kurallara riayet ederler. Diğer güçlü devletlerin de bu kurallara uyması: (1) Hegemon devlet ile aynı ideoloji, din vb. şeyleri paylaşıyor olmaları; (2) Hegemonun müşterek fayda sağlaması ve (3) Diğer güçlü devletlerin hegemonun gücünden ve prestijinden çekinmelerinden dolayıdır (Gilpin, 1981, s. 34). Bir başka deyişle hegemonun “*yönetme hakkı, onun son hegemonik savaşdaki zaferine ve kendi isteklerini diğer devletlere yaptırma/dayatma konusundaki sergilenmiş yeteneğine dayanır; uluslararası statükoyu tanımlayan ve kurulmuş düzenin anayasasını sağlayan anlaşmalar, bu gerçekliği yansıtan otoriteye sahiptir*” (Gilpin, 1981, s. 34). Gilpin’e göre, hem İngiltere, hem de Amerika bu yeteneğe sahiplerdir: “*Pax Romana gibi, Pax Britannica ve Pax Americana da nispi barış ve güvenlikten oluşan bir uluslararası sistemi sağlamıştır. Büyük Britanya ve Birleşik Devletler, bir liberal uluslararası ekonomik düzenin kurallarını oluşturmuşlar ve uygulatmışlardır*” (Gilpin, 1981, s.144).

Bir hegemonik savaşın ve uluslararası sistemin gücünü yapılandıran kuralların kurulumunun ardından, hegemonun nispi gücü zamanla azalır. Ekonomik fazla azaldıkça, hegemon, uluslararası sistemin üzerindeki yönetimini korumak için gerekli kaynakları harcamayı gittikçe daha zor bulacaktır (Gilpin, 1981, ss.156-157). Hegemonun ekonomik fazlası, hem iç hem de dış faktörlerin bir sonucu olarak azalır. Hegemonun ekonomik fazlasını azaltan iç faktörler hegemon devletin kendi içindeki şu değişikliklerden kaynaklanır (Gilpin, 1981, s. 159-168):

TASNİF DIŞI

- (1) Ulusal gelir karşısında savunma maliyetlerindeki bir artış;
- (2) Özel ve kamusal tüketimde askeri harcamalar için daha az para bırakacak şekilde bir yükseliş;
- (3) İmalat ekonomisinden bir hizmet-temelli ekonomiye doğru kayış ki bu büyüme hızında düşüşe neden olacaktır; tembellik ve ahlaki çöküş;
- (4) Azalan verimler yasası – örneğin; arazi, işgücü ve sermaye için her bir ilave üretim birimi için, önceki birimden daha düşük seviyede kazanç (geri dönüş oranı) sağlama eğilimi. Bir başka deyişle, diğer üretim faktörleri sabitken, bir üretim faktörünün üretimde kullanılan miktarının artırılması durumunda her ilave birimin sağladığı ürün miktarı azalacaktır.

Hegemonun ekonomik artısını azaltan dış faktörler ise şunlardır(Gilpin, 1981, s. 168-185):

- (1) Siyasi başatlığın artan maliyeti: Hegemonun müşterek faydayı sağlamak için fazladan ödeme yapma eğiliminden kaynaklanan hegemonik kontrol maliyetinin artışı;
- (2) Ekonomik ve teknolojik liderliğin kaybı: Ekonomik ve teknolojik üstünlük kaybı, uluslararası sistemin ekonomik faaliyet konumundaki bir kaymadan, hegemonun askeri ve teknolojik tekniklerinin diğer devletlere dağılımından, ya da her ikisinin birlikte gerçekleşmesinden kaynaklanır.

Hegemon olmayan devletlerin hegemonla kıyasla güçleri arttıkça, hegemon olmayanlar giderek artan bir şekilde, son hegemonik savaşın sonunda kurulmuş olan güç sistemini daha fazla tolere etmemeleri gerektiğine inanacaklardır. Bu durum, eski sistemin güç tabanı ile yeni sistemin güç gerçeklikleri arasındaki keskin farklılıktan kaynaklanmaktadır. Bu kopuş şekillendikçe, başat devletin prestiji giderek daha fazla sorgulanmaya başlanacak ve bir meydan okuyucu, sistemi değiştirmenin faydalarının onu kabul etmenin maliyetlerini aştığına karar verecektir⁸ (Gilpin, 1981, s. 14).

Hegemon, savaşı önlemek için bir çabayla, uluslararası sistemi yönetmek için ayırdığı kaynakları artırabilir ya da dış sorumluluklarını azaltabilir (Gilpin, 1981, ss. 187-188). Ancak, çoğu kez, hegemon her iki stratejiyi de izlemekte isteksiz ya da kudretsizdir, ya da strateji işe yaramayabilir (Gilpin, 1981, ss. 188-197). Sonuç bir

⁸ Bunun sebeplerinden bi kısmı, diğer devletlerin ekonomik fazlası arttıkça, talep yasasının yürürlüğe girmesinden kaynaklanır. Talep yasasına göre, devletin kaynakları arttıkça, uluslararası sistemi yönetme arzusunu da içeren istekleri de artacaktır (Gilpin, 1981, ss. 94-95).

hegemonik savaştır. Savaşın sonunda gelip gelen devlet, üstün gücü ve prestiji ile korunan ve kendi çıkarlarını koruyan yeni bir uluslararası düzen oluşturur (Gilpin, 1981, ss.197-198). Dolayısıyla, “*hegemonik savaşın sonucu, bir başka büyüme, genişleme ve nihai çöküş çevriminin başlangıcıdır*” (Gilpin, 1981, s.210). Bununla birlikte, hala, “*uluslararası sistemdeki mevcut dengesizliğin hegemonik savaşa gitmeden çözülebileceğine inanmak için nedenler vardır*” (Gilpin, 1981, s.234)

Robert O. Keohane, 1984 yılında yayınlanan “*After Hegemony – Cooperation and Discord in the World Political Economy*” adlı kitabında, hegemonik istikrar kuramına eleştirilerde bulunarak “rejimler kuramı” adında yeni bir kuram oluşturmuştur. Keohane, hegemonyadan sonra uluslararası ekonomide işbirliğinin nasıl mümkün olduğunu açıklamak için realist varsayımlar yaparak işe başlamıştır. Devletin, gücün çok önemli olduğu anarşik bir dünyada varolan başat aktör olduğunu belirtmiştir (Keohane, 1984, s.18). Bununla birlikte, hegemonik istikrar teorisinde ifade edildiği gibi, yalnızca uluslararası ekonomideki üstün konumuyla veya askeri üstünlüğüyle bir devletin hegemon olamayacağını ifade etmiştir. Keohane’e göre hegemon, uluslararası ekonomiyi sürdürmek için yeterli askeri güce sahip olmalıdır; ancak karşılıklı bağımlılıkların söz konusu olduğu bugünün uluslararası ortamında hegemonik gücün, askeri gücünü ekonomik amaçlarını gerçekleştirmek için kullanması mümkün değildir (Keohane, 1984, s.39-40).

Keohane, Kindleberger’in iddia ettiği gibi, uluslararası sistemde işbirliğine dayalı ilişkilerin ortaya çıkması için bir hegemonun varlığının gerek ve yeter şart olmadığını ileri sürmektedir (Keohane, 1984, s.31). Keohane’e göre, uluslararası rejimler – bununla uluslararası kuruluşları ve kuralları kastetmektedir – kurulduktan sonra, işbirliğinin devamı, hegemonyanın devamına bağlı değildir, hegemonya sonrası da işbirliği devam edecektir (Keohane, 1984, s.32). Örneğin, “*1900 ve 1913 arasında İngiliz gücündeki bir çöküş, ticari konulardaki anlaşmazlıklarda bir artıştan çok bir azalışa denk gelmektedir*” (Keohane, 1984, s.34). Hegemon konuma ulaşmak için işbirliği de önemlidir (hegemonun diğer ülkelerin rızasını alması gerekir) ve uluslararası rejimler, hegemonya çökse de işbirliğini devam ettirecektir (Keohane, 1984, s. 50). Keohane’in kuramla ilgili olarak eleştirdiği bir diğer husus da ortak fayda hususudur. Ona göre, uluslararası sistemde ortak fayda diye tanımlanan şeyler aslında pek de ortak fayda kalıbına oturmamaktadır.

Gilpin, 1987 yılında yayınlanan “*The Political Economy of International Relations*” adlı kitabında kuramla ilgili fikirlerini yapılan eleştirileri de dikkate alarak geliştirmiştir. Kurama göre, açık ticari sistem ve sabit kur ortak fayda oluşturacaktır

ve ortak fayda koşullarını sağlamak hegemonun sorumluluğundadır. Liberal ekonomik sistem uzun dönemde kendi kendini idame edemeyecek duruma geleceğinden hegemonun kendi ekonomik faaliyetleri ile sistemi devam ettirmesi gerekecektir. Dolayısıyla hegemonun ekonomik gücü, esnek ve devingen olmalıdır. Bu nedenle hegemon, “bedava binici” sorununu önlemeli, “tekelci pozisyonundan istifade ederek diğerlerini sömürme” yoluna gitmemeli ve “tekel gücü olan devletlerin” de buna yönelmelerini engellemeli, sistemin sürdürülme maliyetini paylaşmaları için diğerlerini ikna edebilmeli ve iç para politikalarının koordinasyonunu sağlamalıdır (Gilpin, 1987, s. 74).

Hegemon güç, liberal ekonominin normlarını oluşturmaya yetkin ve gönüllüdür, kendisini liberalizmin değerlerine adanmış olmalıdır ve diğer güçlü devletler de liberal ekonomi yanlısı olmalıdır. Hegemon, diğer devletleri bunun için zorlayamaz. Diğer devletler, uluslararası siyasi sistemdeki mevkii ve saygınlığı nedeniyle hegemonun kurallarını kabul ederler (Gilpin, 1987, s. 73). Dolayısıyla sistem çift taraflı gönüllülük ve işbirliği esasına dayanmaktadır (Eralp, 2010, s. 162).

Sistemin çıkarları, hegemonun ya da diğer devletlerin çıkarlarından üstündür. Bununla birlikte, sistemin sürmesinden en fazla çıkarı olan aktör hegemonudur. Ancak, hegemon, diğer devletlerin rızasını almak, dolayısıyla hegemonyasını korumak için gerekirse kendi çıkarlarının bir kısmından feragat edebilecektir. Şu üç durumda hegemonik sistem zayıflamaya başlayacaktır (Gilpin, 1987, s. 73):

- Diğer devletlerin, hegemonun davranışlarının yalnızca kendi yararına olduğunu ve onların kendi siyasi ve ekonomik çıkarları ile çatıştığını düşünmeye başlamaları,
- Hegemonik gücün kendi vatandaşlarının, diğer devletlerin aldatıldığına inanmaları,
- Liderlik maliyetlerinin, liderlikten sağlanan faydaları aşmaya başlaması.

Pazar sisteminin işleyişi ekonomik yapıyı dönüştürecek ve gücü dağıtacaktır. Zamanla daha etkili ve rekabetçi ekonomiler ortaya çıkacak ve hegemonun ekonomik sistemi yönetme ve dengede tutma kabiliyeti azalacaktır. Bu durumda, sistemin çöküşüne neden olacak bir mali krizin ortaya çıkma olasılığı artacaktır. Bu nedenle hegemonun en önemli rolü kriz yönetimi ve rejimi korumadır. Sistemi ayakta tutmak için sisteme yönelen tehditlere hızlı yanıt vermeye istekli ve yetenekli olmalıdır. Aksi durumda, sistem önce çökecek, sonra kendisini yenileyerek yeni bir dengeye ulaşacaktır (Gilpin, 1987, s. 75-80).

Son olarak Gilpin, 2001 yılında yayınlanan “*Global Political Economy Understanding the International Economic Order*” adlı kitabında yine kurama yer vermiş ve kuramla ilgili eleştirileri yanıtlamıştır. Gilpin, kurama teorik anlamda en çok eleştirinin hegemonun yokluğunda UA liberal ekonomik düzenin düzgün bir şekilde işlemeyeceği yönündeki tespitine karşı yapıldığını ifade etmiştir. Gilpin’in bu eleştiriye yanıtı, hegemon olmasa da işbirliği yoluyla bir UA liberal düzen kurmanın mümkün olabilse de, bunun hiçbir zaman gerçekleşmediği ve dolayısıyla ne bunun eleştirenler tarafından ne de tersinin kuramın kendisi tarafından kanıtlanabileceği şeklindedir (Gilpin, 2001, s.91).

Gilpin, kuramla ilgili olarak yapılan politik eleştirilerin, kuramın Amerikan politikalarını savunduğundan, Amerika’nın mutlak çöküşünü öngördüğü şeklindeki tam tersi fikirlere kadar geniş bir aralıkta değiştiğini belirtmiştir. Gilpin’in ilk eleştirilere yanıtı, hegemonik istikrar kuramının hiçbir savunucusunun Amerikan davranışına gerekçeler oluşturmaya çalışmadığı, tam aksine 1960’lardan beri süren ben-merkezli ve sorumsuz Amerikan davranışlarına karşı son derece eleştirel yaklaştıkları yönündedir. İkinci eleştirilere yanıtını ise zaten eleştirilen kitapta, *War and Change in World Politics*’te vermektedir: Her hegemonik sistem, doğar, gelişir ve çöker. Dolayısıyla, bu yalnızca Amerika ile ilgili bir tespit değil, genel geçer bir varsayımdır (Gilpin, 2001, s.92).

Gilpin, evrensel ekonomik yasalar ve güçlü ekonomik güçlerin küresel ekonomiyi yönettikleri fikrine karşı çıkmaktadır. Gilpin’e göre küreselleşmeye ve ulusal ekonomiler arasındaki entegrasyona rağmen, politik sınırlar ekonomileri ve ekonomik politikaları bölmektedir ve bölmeye devam edecektir. Politika ekonomiyi önemli derecede etkilemektedir; devletler ve diğer aktörler kendi ekonomik çıkarlarının maksimizasyonu için ekonomik aktiviteleri etkilemede güçlerini kullanmaktadır (Gilpin, 2001, 102).

2. ENERJİ KAYNAKLARI VE KÜRESEL EKONOMİK DÖNGÜ

a. Zenginlik, Güç, Güvenlik ve Uluslararası Sistem

Uluslararası ilişkilerde belki de en sık kullanılan kavram güç kavramıdır. Bununla birlikte, güç kavramı çok farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Realist kuramın merkezine oturan güç kavramını en sık kullanan kuramcı olan Morgenthau’ya göre gücün sabit bir tanımı yoktur. Güç, bazen politikanın temel amacını oluştururken, bazen de bir amaca ulaşabilmek için kullanılan aracı işaret etmektedir (Arı, 2008, s. 165). Morgenthau’nun realizm felsefesindeki temel yön gösterici; “*güç çerçevesinde*

*belirlenen ve rasyonel düzen ile siyaseti harmanlayan çıkar kavramıdır” ve devlet çıkar peşinde koşmaktadır, dolayısıyla “güç, ulusal çıkarın bir fonksiyonudur” (Arıboğan, 2007). Morgenthau’ya göre; coğrafya, doğal kaynaklar, endüstri, askeri hazırlılık, nüfus, ulusal moral, ulusal karakter, diplomasi ve hükümetin etkinliği gibi konular gücün kaynaklarını oluşturmaktadır ve bunların her birindeki ya da tamamındaki değişiklikler ulusal gücü etkilemektedir (Tanrıseven, 2010, s. 56). Örneğin bir devletin yalnızca askeri ya da ekonomik güce sahip olması yeterli değildir. Aynı zamanda, ulusal güvenliği gerektirdiği takdirde kuvvete başvurmadan çekinmeyeceğini inandırıcı biçimde ortaya koyabilecek bir siyasi iradeye de sahip olması gerekir (Yılmaz, 2008, s.39; Öymen, 2003, s.165’ten alıntı). Coğrafya, doğal kaynaklar, endüstri, askeri hazırlılık ve nüfus gücün nicel unsurlarını oluştururken, diğerleri nitel unsurlarını oluşturmaktadır ve bunlardan özellikle askeri ve ekonomik güç, merkantilist felsefede önemli bir yere sahiptir. Askeri ve ekonomik güç aynı zamanda sert güç olarak da adlandırılmaktadır. Bu bağlamda Jacob Viner’in 1948 yılında *World Politics*’te yayınlanan *Power and Plenty as Objectives of Foreign Policy in the Seventeenth and Eighteenth Centuries* (1948) başlıklı makalesindeki merkantilist felsefede gücün yeri ile ilgili saptamaları, gücün ekonomi, çıkar ve güvenlik ile ilişkisini göstermesi bakımından yararlı olacaktır (Viner, 2010):*

“(1) Zenginlik kesinlikle gücün (güvenlik ya da saldırı için) esas aracıdır (2) Güç, zenginliği kazanma ve korumada temel ve değerli bir araçtır. (3) Zenginlik ve gücün her ikisi de ulusal politikanın nihai amaçlarını oluşturmaya uygun adaylardır. (4) Özel koşullarda, askeri güvenlik çıkarı için bir süreliğine ekonomiden ve dolayısıyla uzun dönemdeki refahtan fedakârlıkta bulunmak gerekse de, bu uçlar arasında uzun soluklu bir denge vardır.”

Hegemonik istikrar kuramı neoliberalist yaklaşımdan da bir parça içerdiğinden bu aşamada neoliberalist güç tanımlarından da kısaca bahsetmek faydalı olacaktır. Neoliberalizmin öncülerinden Nye’a göre, bir devletin askeri ve ekonomik gücünden kaynaklanan zorlama kapasitesi o devletin sert gücüdür. Nye’a göre, bir devletin yumuşak gücü ise o devletin kültürünün, siyasi fikirlerinin ve politikalarının çekiciliğinden ileri gelir. Nye, yumuşak gücün tanımını da şu şekilde yapmaktadır: “Yumuşak güç, zorlama ya da ekonomik araçlardan ziyade, cazibeyle istediğinizi alma kabiliyetidir. Diğerlerini sizin istediklerinizi istediklerine inandırabildiğinizde, onları kendi ekseninize çekebilmek için ödüllendirme ve cezalandırma ile o kadar vakit kaybetmek zorunda kalmazsınız” (Nye, 2004, s. 256). Nye’a göre Amerika’nın hegemonyasını tesis etmedeki başarısı, onun yumuşak gücü daha iyi kavramasına ve dış politikasında yumuşak güç ile sert gücü daha iyi bir şekilde dengelemesine bağlıdır. Nye bu iki güç arasındaki dengeyi iyi bir şekilde sağlayabilme becerisini “akıllı güç” olarak tanımlamaktadır (Nye, 2004, s.270).

Merkantilist felsefeden yola çıkan realist ekonomi politik yaklaşım, uluslararası ilişkilerde ekonomik unsurların önemini bilhassa vurgulamakta ve devletlerin özellikle de ekonomik öneme sahip doğal kaynaklara ulaşmak için güç mücadelesi içerisinde olduklarını ifade etmektedir. Gilpin, *The Political Economy of International Relations* adlı kitabında, ekonomik kaynakların ulusal güç için gerekli olduğunu, uluslararası ortamda ortaya çıkan çatışmaların hem ekonomik hem de politik nedenlerden kaynaklandığını belirtmektedir. Gilpin'e göre; "*Devletler, en azından uzun vadede, aynı anda zenginlik ve ulusal güç peşinde koşarlar*" (Gilpin, 1987, s. 32). Buradan da anlaşılabileceği gibi, uluslararası ilişkilerde devletler, güce sahip olmak, korumak, artırmak ve sahip oldukları gücü kullanmak istemektedir (Tanrısever, 2010, s. 57). Bununla birlikte, bir ulus devletin büyük güç olabilmesi için, o devletin gücünü uygulamaya istekli ve bu uğurda risk almaya hazır olması, küçük düşürülmeyi reddetmesi ve saygı uyandırması gerekmektedir (Yılmaz, 2008, s.37; De Rivero, 2003, s.34-35'ten alıntı). Ancak, sistemde istikrarın sağlanması için bu isteğin sınırlanması gereklidir ve sistem kendini korumak için bu isteği sınırlayan bir mekanizma oluşturmuştur. Arıboğan'a göre bu mekanizmanın unsurları, uluslararası hukuk, ahlak ve uluslararası sistemdeki güç dengesidir (Arıboğan, 2007, s. 207).

Güç Dengesi sistemini geliştiren A. Morton Kaplan'a göre güç dengesi sisteminin altı temel varsayımı vardır. Kaplan, uluslararası sistem içerisindeki tüm devletlerin (irchina.org), (mtholyoke.edu);

- (1) Kapasitelerini artırma yönünde hareket edeceklerini, ancak savaşmak yerine müzakereyi tercih edeceklerini
- (2) Kapasitelerini artıracak bir fırsatı kaçırmaktansa savaşacaklarını
- (3) Önemli bir devleti yok etmektense savaşmayı bırakacaklarını
- (4) Sistem içerisinde başat bir konum elde etmeye çalışan bir devlete veya koalisyonlara karşı çıkacaklarını
- (5) Uluslarüstü örgütlenme ilkelerini onaylayan devletleri kısıtlayacaklarını
- (6) Kovulmuş ya da kısıtlanmış önemli ulus devletlerin, kabul edilebilir rol arkadaşları olarak yeniden sisteme girmesine izin vereceklerini ve tüm önemli devletlere kabul edilebilir rol arkadaşları olarak davranacaklarını ifade etmektedir.

Tanrısever, 'güç dengesi'nin, sistemdeki istikrarın korunması için "ön koşul" olduğunu belirtmektedir (Tanrısever, 2010, s. 57). Eğer güç dengesi çeşitli nedenlerden bozulursa, çatışmalar ortaya çıkacak ve sistem, yeniden dengeye gelebilmek için kendisini yenileyecektir.

War and Change in World Politics adlı kitabında uluslararası sistemin işleyiş sürecinde ekonominin ve güç dengesinin önemini gösteren Gilpin'e göre uluslararası düzlemde, aktörler fayda-maliyet hesaplarına göre hareket ederler. Gilpin, uluslararası sistemde aktörlerin temel amaçlarının ekonomik, siyasi, ideolojik vb. çıkarlarını sağlamak olduğunu ifade etmektedir. Uluslararası sistemde bir güçler dengesi vardır. Sistem, dinamik bir yapıya sahiptir ve sürekli değişerek kendini yeniler. Bu değişim, sistem içindeki aktörlerin güç ilişkileriyle yakından ilgilidir. Mevcut sistem, mevcut hegemonun çıkarlarına hitap edecektir. Dolayısıyla, mevcut sistemdeki hegemon devlet, statükoyu sürdürmeye çalışırken, sistemin değişikliğinden çıkar sağlayabilecek olan aktörler sistemi değiştirmeye çalışacaklardır. Hegemonun gücünün ekonomik ve teknolojik koşullara bağlı olarak azalması ya da diğer aktörlerden birinin gücünün artması sonucu sistem değişecek, değişiklikten sonra oluşan yeni sistem de yeni hegemonun çıkarlarını yansıtacaktır (Gilpin, 2001, s. 10-147). Gilpin'e göre, uluslararası sistemdeki değişimle ilgili bazı temel varsayımlar vardır (Gilpin, 2001, s. 11-148):

- Sistemin dinginliği için, aktörlerin mevcut sistemden memnun olmaları ya da hiçbir aktörün sistem değişikliğinden fayda sağlayabileceğini düşünmemesi gereklidir.
- Eğer sistemdeki bir aktör, sistemin değişiminden kazanacaklarının, değişim için katlanması gereken maliyetten daha yüksek olduğunu düşünüyorsa sistemi değiştirmek isteyecektir.
- Bir aktörün sistemi değiştirmek istemesinin temelinde yatan sebep, topraksal, ekonomik ve siyasal genişlemenin getireceği ek marjinal maliyetin marjinal faydayı aşma noktasına kadar genişleme güdüsüne sahip olmasıdır. Fayda-maliyet dengesine ulaşıldığında genişleme duracaktır.
- Sistemde değişim ve genişleme isteklerinden kaynaklanan istikrarsızlığın mevcut yapı içerisinde çözülememesi durumunda kriz ortaya çıkacak ve sonuçta (barışçıl yöntemlerle ya da savaşla) kriz aşılacak ya mevcut statüko devam edecek veya sistem kendisini yenileyecektir. Ancak dönüşüm genellikle barışçıl olmayacaktır.

Teknolojinin ve bilişimin sınırlarının çizilemediği günümüzde, uluslararası sistem hâlâ kökenleri Thucydides'e kadar uzanan realist yaklaşımın öngördüğü gibi yukarıda anlatılanlara sahne olmaktadır. Bugünün dünyasında, ulusal gücün en önemli kaynağı ekonomik güçtür. Bunun örneği 19'uncu yüzyıl sonu ile 20'inci yüzyıl başında hegemon devlet olan İngiltere'nin ekonomisinde ve Soğuk Savaş'ın

TASNİF DIŞI

ardından hegemonyasını pekiştiren ABD'nin hala sürmekte olan ekonomik liderliğinde görülebilir. Aşağıdaki tablo, 19'uncu yüzyıldan bugüne dek hegemonya ve küresel güç dengesini göstermektedir:

Dönem	Süpergüç	Büyük Güç
19. yüzyıl	İngiltere (H), Fransa, Rusya	Japonya, Almanya, ABD
I.Dünya Savaşı Sonrası	İngiltere (H), ABD, Sovyetler Birliği	Japonya, Almanya, Fransa
Soguk Savas	ABD (H), Sovyetler Birliği	Japonya, Almanya, Çin
Soguk Savas Sonrası	ABD (H)	Çin, Japonya, Rusya, AB (Alm.- İng.-Fr.)

Tablo-1: 19'uncu Yüzyıldan Günümüze Hegemonya ve Güç Dengesi

Kaynak: (Yılmaz, 2008, s.45)'ten alınmıştır.

ABD bugün hegemonyasını sürdürme çabası içerisindeyken, Rusya ve Çin ise sistemin değişiminden en fazla faydayı sağlayacak aktörler olarak belirlemekte ve bu tek kutuplu yapıyı değiştirmek istemektedirler. Bu güçler arasında tüm dünyaya yayılan bir güç mücadelesi yaşanmakta, bölgesel güçler de mücadele içerisinde yerlerini almaktadır. Güç mücadelesinin odağına da 21'inci yüzyıl devletlerinin ekonomik sürekliliklerini sağlamaları bakımından önemi tartışılmaz olan enerji kaynakları, özellikle de hidrokarbonlar bulunmaktadır. Bilgin'e göre, uluslararası sistemin ekonomi politikasını belirleyebilme gücü ile hidrokarbonlar üzerinde kontrole sahip olma derecesi arasında doğrusal bir ilişki vardır ve günümüzde uluslararası sistemin aktörlerinin arasındaki çatışmaların ve işbirliklerinin amacı güç ve zenginliğe ulaşmaktır (Bilgin, 2005a, s. 17-18). Dolayısıyla, içinde bulunduğumuz yüzyılda ulusların bekâları için ekonomik güvenlik ön plana çıkmakta, ekonomik güvenliğin sağlanmasında da enerji güvenliğinin sağlanması bir ön koşul olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, Ulusal Güvenlik, Ekonomik Güvenlik ve Enerji Güvenliği kavramlarının günümüzdeki anlamlarının literatürden yapılan taramalarla kısaca açıklanmasında fayda görülmektedir.

b. Enerji Güvenliği, Ekonomik Güvenlik ve Ulusal Güvenlik

Türk Dil Kurumu Sözlüğü'ne bakıldığında “güvenlik” kavramının “toplum yaşamında yasal düzenin aksamadan yürütülmesi, kişilerin korkusuzca yaşayabilmesi durumu” şeklinde tanımlandığı görülecektir. Bununla birlikte “güvenliğin algılanış şekli kişiden kişiye veya devletten devlete göre değişebilir” (Cebeci, 2007, s. 33-43). Devletlerin temel amacı varlıklarını sürdürmek ve halkının güvenliğini sağlamaktır (Küçükşahin, 2007, s. 41-66). Soğuk Savaş döneminde, askeri savunma faaliyetleri çerçevesinde algılanan güvenlik, Soğuk Savaş'ın ardından değişmeye başlamıştır (Oğuzlu, 2007, s. 20-21). Bunda, büyük güçler arasında büyük kayıplara ve tahribata neden olabilecek bir sıcak savaş olasılığının ortadan kalktığı şeklindeki algı etkili olmuştur (Sandıklı, 2010). “*Güvenlik kavramı ülke topraklarının savunulması ve ülkenin bekasına yönelik askeri faaliyetlere ilave olarak siyasi, ekonomik, kültürel ve teknolojik boyutların dâhil olması ile genişletilmiştir.*” (Ülgen, 2010). Güvenlik, tek fertten devlete kadar tüm toplumu ilgilendiren bir olgudur. Konu “Beka” ile ilgili olduğundan, çıkarlar büyük önem taşımaktadır ve her türlü menfaatin güvenlik çemberi içerisine sokulabileceği veya çıkartılabileceği söylenebilir (Küçükşahin, Uyar, Tahminçiler, & Dinçer, 2008, s. 8). Günümüzde ekonomi ve güvenlik birbirini tamamlayan kavramlar haline gelmiş, enerjiye olan talebin artması ve enerji kaynaklarının tükenmeye başlaması ile birlikte, enerji güvenliğinin sağlanması ekonomik güvenliğin ve dolayısıyla ulusal güvenliğin sağlanmasında en önemli unsurlardan biri haline gelmiştir.

Çoğu zaman enerji güvenliği yalnızca enerji arz güvenliği olarak algılanmakta ve “*yeterli miktardaki kaliteli ve temiz enerjinin, uygun fiyatlarla ve kesintisiz olarak temin edilmesi*” şeklinde tanımlanmaktadır (Tanyeri, 2007, s.1). Bazı kaynaklarda bu tanıma çeşitlilik ve verimli kullanım da eklenerek “*Enerji güvenliği: Enerjinin sürekli olarak güvenilir, temiz ve çeşitli kaynaklardan/ülkelerden uygun miktarlarda ve uygun fiyatlarla sağlanması ve yüksek verimlilikle tüketilmesi*” şeklinde bir tanımlamaya gidilmekte ancak bu tanımlar günümüzde ortaya çıkan enerji güvenliği olgusunun tüm boyutlarını yansıtamamaktadır (Sevim, 2009, s. 93). Enerji güvenliğinin yukarıdaki şekillerde tanımlanan arz boyutunun yanında, enerji kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılmasında ortaya çıkan sorunlar ve talebin yarattığı rekabet de enerji güvenliğinde önemli bir yer tutmaktadır (Gökırmak, 2007, s.3). Gökırmak'a göre, kaynak merkezlerinin çeşitlendirilmesinde ve petrol ve doğalgazın dış dünyaya ulaştırılmasında kolaylaştırıcı bir rol oynayan ve

günümüzde en hızlı, ekonomik ve rahat ulaştırma alternatifi olan boru hatları, enerji güvenliği açısından “*hayati önem*” kazanmaktadır (Gökırmak, 2006, s.2):

“Bir bakıma bugün petrol ve doğalgaz üzerinde yaşanan sert rekabet ve yoğun manipölasyon ile birlikte, söz konusu stratejik maddelerin dağıtımı, diğer bir deyişle dünyanın önemli sanayi merkezlerine ulaştırılması, en az kaynakların kendisi kadar bu dağıtım yollarını da önemli hale getirmiştir.”

c. Orta Asya ve Hazar Bölgesi Enerji Kaynakları ve Dünya Ekonomisi Açısından önemi

Günümüzde dünyada tüketilen enerji kaynaklarının %87’sini yenilenemez enerji kaynakları oluşturmaktadır. Toplam tüketim içerisinde petrolün payı %33, doğalgazın payı %21, kömürün payı %27 ve nükleer enerjinin payı %6, su gücünün payı yaklaşık %2-2,5’tur. Nükleer enerjinin herhangi bir kaza durumunda doğal yaşam alanına çok büyük zararlar vermesinin yanında bu enerjinin sağlanmasının maliyetinin de yüksek olması, kömürün ise çevreye zararlı olması nedeniyle petrol ve doğalgazın tüketimi giderek artmaktadır. IEA’nın tahminlerine göre enerji tüketimi 2035 yılına kadar yıllık %1,2’lik bir oranla artarak 2008’deki tüketim miktarından %36 daha fazla olacak, kömür tüketimi yaklaşık %19, petrol tüketimi %15, doğalgaz tüketimi %44 artarken, nükleer enerji tüketiminde yaklaşık %79’luk bir artış olacaktır (IEA, 2010, s. 77-80).

Bugün dünyadaki ispatlanmış petrol rezervleri miktarı toplam 1 milyar 333 milyon varil⁹, doğalgaz rezervleri 6621,2 trilyon fit³ (yaklaşık 187,5 trilyon m³) ve uranyum rezervleri ise yaklaşık 5,5 milyon tondur (BP, 2010, s. 6,22), (WNA, 2010). Dünya ispatlanmış petrol rezervlerinin %56,6’sı ve doğalgaz rezervlerinin de % Orta Doğu’da bulunmaktadır. Orta Asya ve Hazar Bölgesi¹⁰ ise 48,2 milyar varillik ispatlanmış petrol rezervleri ile dünya toplamının %3,6’sını, 456,3 trilyon fit³’lük doğalgaz rezervleri ile toplamın yaklaşık %7’sini oluşturmaktadır, ancak potansiyel petrol rezervlerinin 175-200 milyar varil olduğu tahmin edilmektedir (BP, 2010, s. 6,22). Bölgenin uranyum rezervleri ise dünya toplamının %17’sini oluşturmakta ve ilave rezervlerinin olabileceği tahmin edilmektedir (WNA, 2010).

Bölgenin 2009’da 2,9 milyon varil/gün olan üretiminin, 2025-2030 yılları arasında 5,4 milyon varil/gün’e ve ihracatının 4,6 milyon varil/gün’e, 159 milyar metreküplük doğalgaz üretiminin 2020’de 260 milyar m³ ve 2035’te 310 milyar m³e

⁹ Rakamlar büyük enerji kuruluşlarının her birinde az da olsa değişiklik göstermektedir. Örneğin bu rakam IEA verilerine göre 1 milyar 354 milyon varilken, EIA verilerine göre de 1 milyar 330 milyon varildir.

¹⁰ İran ve Rusya hariç.

ve ihracatının da 2035'te 130 milyar m³'e çıkması beklenmektedir. Dünyadaki birçok bölgede üretim düşerken bölgede üretimin artması, bölgenin önemini artırmaktadır. Ayrıca petrol ve gaz ithalatında Orta Doğu ve Rusya'ya bağımlı olan Batı ve Çin için kaynak çeşitlendirmesi, dolayısıyla enerji güvenliği bakımından oldukça önemli bir alternatif oluşturmaktadır. Bunun yanısıra Orta Doğu, yüzyılın başından beri dünyanın en istikrarsız bölgesidir ve dolayısıyla enerji güvenliği bakımından potansiyel bir tehlike barındırmaktadır. Petrol ve doğalgaza olan talep artmaktayken dünya rezervleri giderek azalmaktadır ve bir 30-40 yıl sonra bu kaynakların tükeneyeceği ya da kıt kaynaklar haline geleceği bilinmektedir. Aynı doğrultuda nükleer enerjiye olan talebin artacağı da düşünüldüğünde bölgedeki enerji kaynakları ve bu kaynakların ihracat rotaları üzerindeki güç mücadelelerinin nedenleri daha açık bir şekilde görülmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUM

1. TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE ORTA ASYA VE HAZAR BÖLGESİ'NDE ENERJİ KAYNAKLARI VE POLİTİKA İLİŞKİSİ

Günümüzde Orta Asya ve Hazar Bölgesi'nde yaşanan enerji odaklı güç mücadelelerinin temellerine ışık tutması bakımından çalışmanın bu bölümü, bölgenin ve enerji kaynaklarının tarihsel arka planına kısa bir bakış içermektedir. Bölge 18'inci yüzyılın başından beri Rus hâkimiyetinde olduğu, sonrasında bölgedeki politikaları 70 yıl boyunca Sovyetler Birliği belirlediği ve Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından mevcut aktörler yerlerini yeni aktörlere ve farklı politikalara bıraktığı için bölüm yalnızca Sovyetler Birliği Öncesi Dönem ve Sovyetler Birliği Dönemi'ni kapsamaktadır. Sovyetler Birliği'nin çöküşünden günümüze kadar olan süreç de "tarihsel süreç" kapsamına girmesine rağmen, yukarıda açıklanan nedenlerle bu süreç, çalışmanın sonraki aşamasında "Sovyetler Birliği'nin Dağılmasının Ardından Orta Asya ve Hazar Bölgesi'nde Yeni Düzen" başlığı altında yeni aktörler tek tek ele alınarak incelenecektir.

a. Sovyetler Birliği Öncesi Dönem'de Bölgenin Enerji Kaynakları ve Politika

Sovyetler Birliği öncesi bölgenin siyasi ve ekonomik dinamiklerini birkaç temel unsur belirlemektedir. Bu unsurlar; Rusya'nın sıcak denizlere açılmak ve ticaret yolları üzerinde hâkimiyet kurmak için Orta Asya ve Hazar Bölgesi üzerinde Osmanlı Devleti, İran ve Çin aleyhine güttüğü yayılma politikaları, Bakü'deki zengin petrol yataklarının yabancı yatırımlara açılarak bölgede ticarete yönelik petrol endüstrisi kurulması, Bakü'deki petrol odaklı mücadelenin çok uluslu petrol şirketlerinin ortaya çıkmasına katkıda bulunması ve ihracat rotaları ile yeni pazarlara hâkim olma mücadelesi ekseninde yaşanan gelişmeler şeklinde özetlenebilir.

19'uncu yüzyıldan önce Orta Asya ve Hazar Bölgesi'nde bulunan Türk nüfusu her ne kadar kavimsel kökenlere göre ayrılmış olsalar da Türk etnik çatısı ve İslam dini altında toplanmıştı ve bu bölgeye genel olarak Türkistan ("Türklerin Yurdu") denmekteydi. 18'inci yüzyıldan itibaren aşama aşama Rusya'nın hâkimiyetine giren bölgenin Hazar Denizi'nin doğusunda¹¹ kalan ve günümüzde Orta Asya'daki

¹¹ Balkaş Gölü'nün güneyi ve doğusunda kalan bölge o dönemde Çin'in kontrolündeydi ve 1864'te yapılan Çuguçak anlaşmasıyla bölge Rusya'nın hâkimiyetine girdi (Djalili & Kellner, 2009, s. 37).

TASNİF DIŞI

bağımsız Türk cumhuriyetlerini kapsayan kısmı, 1824-1895 yılları arasında yavaş yavaş ele geçirilerEK A867 yılında Rusya tarafından oluşturulan Türkistan Genel Valiliği'ne bağlanmıştır. Rusya'nın bölgeye olan ilgisi bölgenin stratejik öneminden, önemli ticaret yollarının buradan geçmesinden, tarıma elverişli (özellikle de pamuk) verimli arazilerinin bolluğundan, yer altı kaynaklarının zenginliğinden, Rus malları için büyük bir pazar potansiyeline sahip olmasından ve nihayet petrolün öneminin anlaşılmasının ardından Hazar Denizi çevresinin petrol potansiyelinden kaynaklanıyordu.

Harita-1. Rus Çarlığı'nın Orta Asya ve Hazar Bölgesi'ne Genişlemesi

(Kaynak: "Philip's Atlas of World History", O'Brien (ed.), 2007, s. 180'deki haritadan ve tarihler için diğer bazı kaynaklardan yararlanılarak uyarlanmıştır.)

1850'li yıllarda Pennsylvania'da ilkel yöntemlerle çıkarılan petrolün, aydınlatıcı olarak kullanılabilirliği araştırılmaya başlandığında (Yergin, 1991, s. 17), Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de çoktan bir petrol endüstrisi gelişmeye başlamıştı. Bölgedeki ilk petrol kuyuları, elle kazılmış kuyulardan da olsa, daha 1800'lerin başında açılmıştı. 1829'a gelindiğinde Bakü ve civarında 82 adet elle kazılmış petrol kuyusu vardı (Kerr & Considine, 2002, s. 16). Ancak, petrolün ekonomik bir meta ve önemli bir enerji kaynağı olarak kullanılması Edwin Drake'in, Amerika'nın ilk petrol

TASNİF DIŞI

kuyusunu 1859 yılında, Pennsylvania’da açmasıyla başlamaktadır. Bu dönemde petrolden elde edilen gazyağı aydınlatma amaçlı olarak kullanılmaya başlanmıştır. 1860’lı yıllarda Azerbaycan’da bir grup işadama ticari amaçlı petrol kuyuları açmak için girişimde bulunmuşsa da; gelişmemiş Rusya endüstrisini devletin tekelinde tutmak isteyen Çarlık rejimi tarafından girişimleri baskılanmıştır. El ile açılan kuyulardan yeterli verim alınamadığından, ülkenin başkenti St. Petersburg’u aydınlatmak için yüklü miktarlarda Amerikan gazyağı ithalatı yapılmış ve ithalat yönetimin ısrarlı tutumu nedeniyle on yıl kadar daha devam etmiştir. 1870’e gelindiğinde, ithalatın bütçeye yükünün oldukça ağırlaştığını gören yönetim, bölgeyi özel girişimcilere açmak zorunda kalmıştır (Yergin, 1991, s. 55), (King, 2008, s. 150). Artık bölge küresel ilgiyi çekmeye başlamıştır. Bu tarihten itibaren bölgenin geleceği barındırdığı zengin enerji kaynaklarına erişebilme ve üzerinde hâkimiyet kurma politikalarına endekslenmiştir.

Petrol şirketlerinin çok uluslu bir yapıya bürünmeleri, uluslararası arenada etkin birer aktör haline gelmeye ve küresel ekonomik politikalar üzerinde söz sahibi olmaya başlamaları ise 1800’lü yılların son çeyreğinde Bakü’de bulunan zengin petrol yataklarının üzerinde kontrol kurma mücadelesi ile başlamıştır. Bu mücadelenin etkisiyle petrolün dış pazarlara taşınabilmesi için 1883 yılında Rotschildlerin finansmanıya Bakü’den Karadeniz’deki Batum Limanı’na ulaşan Transkafkasya demiryolu inşa edilmiş (Yergin, 1991, s. 60) ve 1885 yılında petrol taşımaya başlamıştır (King, 2008, s. 123). Böylelikle, Rusya’ya Batı pazarlarının yolunu açan Batum, dünyanın en önemli limanlarının arasında yerini almıştır. Bu dönemde dünya petrol pazarında Amerikalı Rockefellerların şirketi Standard Oil Company, Fransalı Rotschildler’in şirketi Caspian and Black Sea Petroleum Company (“Bnito”), İsveçli Nobel Kardeşler’in şirketi Nobel Brothers’ Petroleum Producing Company, Royal Dutch/Shell¹², Anglo American Oil Company ve bu şirketlere kıyasla daha küçük olan Rus Petrol Üreticileri Konsorsiyumu arasında kıyasıya bir rekabet yaşanmıştır (Kerr & Considine, 2002, s. 18), (Yergin, 1991, s. 69). Dünya petrol piyasalarındaki “amansız otuz-yıl savaşı” bu şekilde başlamıştır¹³ (Yergin, 1991, ss. 60-61).

¹² “Süveyş Kanalı yoluyla Rus petrolünü Doğu Asya’daki pazarlara ulaştırabilmek için yeni bir tanker teknolojisi kullanan Shell, varlığını Bakü’ye ve Rotschildlere borçludur” (Adams, 2004, s. 79).

¹³ On dokuzuncu yüz yılın son otuz beşinde yaşanan “petrole hücum” yıllarında, binlerce Rus köylü, petrol yataklarında çalışmak için Bakü’ye akın etti. 1897 yılında Bakü’de yaşayan 183.000 kişinin yaklaşık 64.000’i Azerilerden oluşuyordu. Şehirdeki Rusların sayısı 46.000’e, Ermenilerin sayısı ise 22.000’e yaklaşmıştı (King, 2008, s. 151). 1903 yılına gelindiğinde ise Bakü’nün Rus nüfusu yerli Azeri nüfusunu çok geride bırakmıştı (Alstadt, 2004, s. 113).

TASNİF DIŞI

1888 yılına kadar Rusya’da yıllık toplam petrol üretimi 23 milyon varile çıkmıştı ki bu miktar o yıllardaki Amerikan petrol üretiminin yaklaşık yüzde seksenine denk gelmekteydi. 1891 yılında dünya pazarında Rus petrolünün payı yüzde 29’a çıkarken Amerikan petrolü yüzde 71’e inmişti (Yergin, 1991, ss. 61-62). 1893 yılında, Bakü civarında 458 adet çalışır durumda petrol kuyusu vardı (King, 2008, s. 150). Hazar’ın doğu yakasında da petrol aramaları yapılmış ve Kazakistan’da 1899 yılında ilk petrol çıkarılmış olsa da, o günün teknik koşulları ve petrol miktarının azlığı nedeniyle Bakü’ye rakip olamamıştı. Azerbaycan’da 1873 yılında 12 olan petrol şirketi sayısı, 1899 yılında 41’e çıkmıştır (Ener & Ahmedov, 2008, s. 3).

Bu arada Rusya’da bir ekonomik ve politik dönüşüm süreci başlamış ve bu dönüşüm özellikle de endüstriyel alanda büyük ölçekli tesislerin artması şeklinde etkisini göstermiştir (Alstadt, 2004, s. 113). Doğrudan yabancı yatırımı destekleyen hızlı gelişim stratejisi Rus petrol endüstrisini de geliştirmiştir. 1901 yılına gelindiğinde Azerbaycan’ın ham petrol üretimi yıllık 86-87 milyon varile, bir başka deyişle yaklaşık 11,5 milyon tona ulaşmıştır ki bu rakam dünya petrol üretiminin yarısından fazlasına denk gelmektedir (Nuttal, 2008, s. 15), (Ebel, 1961, s. 74).

Yıllar	Ham Petrol Üretimi (milyon ton)			Dünya Petrol Üretimi İçerisindeki Oranlar		İhracat (milyon ton)
	Rusya	ABD	Dünya	Rusya	ABD	Rusya
1898	8,3	7,6	17,1	48,5	44,3	1,12
1899	9,0	7,8	18,0	50,0	43,5	1,39
1900	10,4	8,7	20,4	50,9	42,7	1,44
1901	11,7	9,5	22,9	51,1	41,4	1,56
1902	11,0	12,2	24,9	44,2	48,8	1,53
1905	7,5	18,5	29,5	25,4	62,6	1,78

Tablo-2: 1898-1905 yılları arası Rus ve Amerikan petrol üretimlerinin Dünya üretimindeki payları.

(Kaynak: “The petroleum Industry of the Soviet Union”, Ebel, 1970, s. 7,12’den yararlanılarak oluşturulmuştur)

Rusya’nın petrol üretimindeki hızlı artış, bu petrolü ihraç edecek yeni pazarların arayışını ve yeni ihracat yollarının inşasını gerektirdi. Yirminci yüzyılın başında Rus hükümeti, Bakü’den Basra Körfezi’ne ulaşacak bir petrol boruhattı inşası için İran ile müzakerelere başladı. Ancak İran ve çevresi ile ilgili “planları” olan

TASNİF DIŞI

İngilizlerin uğraşları sonucunda İran projeyi onaylamaktan vazgeçti ve bu boruhattı inşa edilemedi (Akıner, 2004, s. 4). Bununla birlikte, Rusya'da 1905 yılında dünyanın o zamana kadar gördüğü en uzun (883 km) petrol boruhattı Bakü-Batum arasında kuruldu ve işletmeye açıldı (Adams, 2004, s. 79), (Ebel, 1961, s. 143).

Rus Petrol Üretimi ve İhracatı (milyon ton)					
Yıllar	Üretim	İhracat	Yıllar	Üretim	İhracat
1906	8,06	0,66	1912	9,34	0,84
1907	8,59	0,73	1913	9,23	0,95
1908	8,67	0,80	1914	9,02	0,53
1909	9,24	0,80	1915	9,32	0,08
1910	9,66	0,86	1916	9,88	Veri yok
1911	9,16	0,83	1917	8,72	Veri yok

Tablo-3: Rus Petrol Üretimi ve İhracatı 1906-1915

(Kaynak: "The petroleum Industry of the Soviet Union", Ebel, 1970, s. 7,12'den yararlanılarak oluşturulmuştur)

Azerbaycan'ın dünya petrol pazarındaki liderliği Birinci Dünya Savaşı öncesinde sona ermiştir. Bunun nedenleri; iç karışıklıklardan dolayı Azerbaycan'daki petrol üretiminin düşüşü, İran'da daha zengin petrol yataklarının keşfi, günümüzde Rusya Federasyonu sınırları içerisinde yer alan Adıgey Cumhuriyeti'nin başkenti olan Maykop'ta ve Çeçenistan'ın başkenti olan Grozni'de yeni yatakların bulunmasıdır (Twyman, 2004, s.105). Ayrıca, Kazakistan'da önce 1909 yılında Emba'da bir yatak keşfedilmiş, ardından 1911 yılında Kazakistan'ın Atyrau kentinin doğusunda 7 milyon tonluk rezerve sahip bir yatak bulunmuş yine 1909 yılında Tacikistan'da küçük yataklardan az miktarlarda petrol çıkarılmış, Nobeller Türkmenbaşı'nda ve Çeleken¹⁴'de (Türkmenistan) yatakları geliştirmeye başlamışlardır (Akıner, 2004, s. 5) (Elliot, 1974, s. 105).

Ancak 1905 İhtilali'nden beri devam eden isyanlar¹⁵, Almanya ile Rusya arasında Bakü'ye hâkim olmak için yaşanan mücadeleler ve petrol üretim

¹⁴ Çeleken'de petrol 1873'ten beri çıkarılmaktaydı ancak miktarı çok azdı. (Elliot, 1974, s. 104)

¹⁵ 1905 Devrimi'ne giden yolda özellikle Kafkasya halkları etkili olmuş, Orta Asya halkları genellikle (Rusya'ya tabi olan Tatarlar dışında) bu olayların dışında kalmışlardır. Ancak sonraki yıllarda, Osmanlı Devleti'ndeki Jön Türkler ve İran'daki Anayasacılar gibi akımların etkisiyle (ve desteğiyle) Buhara dolaylarında Ceditçilik akımı adı verilen bir reform hareketi ortaya çıkmış ancak bu hareket Kadimciler adı verilen muhafazakar grubun tepkisiyle karşılaşmışlardır (Djalili & Kellner, 2009, s. 41).

teknolojisindeki geri kalmışlık nedeniyle, Rusya 1913 yılında 10,3 milyon ton petrol üretirken, ABD'nin petrol üretimi 34 milyon tona çıkmıştır (Nove, 1986, s. 14). Benzer şekilde Rusya'nın petrol ihracatında 1904 yılında yüzde 31 olan payı, 1913 yılına gelindiğinde yüzde 9'a düşmüştür (Kerr & Considine, 2002, s. 19). Aynı şekilde, 1904 yılında 1 milyon 837 bin ton ihracat yapılmışken, 1913 yılında yalnızca 948 bin ton petrol ihraç edilmiştir. Bunda, dünyanın diğer bölgelerinde keşfedilen yeni kaynaklarda¹⁶ petrol üretim patlamaları yaşanmasının da etkisi vardır. Rusya'nın 1913 yılında ihracat yaptığı 23 ülkenin arasında en fazla miktarda petrolü (149 bin ton) Osmanlı Devleti satın almış, onu 129 bin tonla Almanya izlemiştir (Goldman, 1980, s. 18). Bakü petroleri, Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanya, Osmanlı Devleti ve Rusya arasında bir mücadele alanı haline gelmiştir (Adams, 2004, s. 79).

1917 yılında yaptıkları ihtilalle Çarlık rejimini yıkan Bolşevikler Rusya'nın yönetimini ele geçirmişlerdir¹⁷. Ülke ekonomik anlamda çökmüş durumda¹⁸ olduğundan, devrimin sürekliliğini sağlayabilmek için, ülkenin içinde bulunduğu kaos ortamını sona erdirecek iç ve dış önlemler alınması gerekmiş, Rusya savaştan çekilerek tarafsızlık politikası benimsemiştir. Ardından, Bolşevikler, Rus olmayan halkların özerklik taleplerine olumlu yaklaştıklarını ve din, dil, ırk ayrımı yapılmaksızın Rusya sınırları içerisinde yaşayan tüm halkların kardeşliğini hedeflediklerini belirterek, tüm propagandalarında bu konuyu işlemişlerdir.¹⁹ (Onay, 2002, s. 86). Rusya içindeki halklara eşitlik, egemenlik ve kendi kaderini tayin hakkı tanıyan Rusya Halklarının Hakları Bildirgesi (15 Kasım 1917) bu çerçevede yayınlanmıştır. Aslında bu yaklaşım, bir "Sovyet" üst kimliği oluşturularak, farklı etnik kökenlerden gelen halkların bu üst kimliğin çatısı altında birleştirilmesi hedefine ulaşmayı sağlayacak pragmatist bir stratejidir. Bu strateji ayaklanmış olan halkların bir kısmında işe yaramakla birlikte OAH bölgesindeki Türk devletlerinin direnişleri devam etmiştir.

¹⁶ Texas'ta 1901 yılında, California'da 1903 yılında, İran'da 1908 yılında, Meksika'da 1910 yılında.

¹⁷ "Rusya'daki devrimin ikinci aşamasında Lenin'in önderliğindeki Bolşevikler, hemen hemen tek kurşun bile atmadan, Kasım ayında iktidarı ellerine geçirdiler. Devrimcilerin üzerine gönderilen ordu, kayıtsız şartsız barışı savunan Bolşeviklere karşı silah kullanmadı" (Sander, 2009, s. 391).

¹⁸ 1916 yılı ile karşılaştırıldığında, 1917'nin ilk yarısında akaryakıt ve hammadde üretimi yaklaşık yüzde 35 oranında ve ağır sanayi üretimi de yüzde 36 oranında azalmıştı (Smith, 2006, s. 128). 1918'de petrol fiyatları 1914'tekinin iki katına çıkmıştı (Yergin, 1991, s. 178).

¹⁹ "Bolşevizmin efendileri, ideolojilerini çok sayıda millete kabul ettirme işini aynı zamanda onları memleketin modernleşmesi ve sanayinin gelişmesi için gerekli gördükleri çalışmalara sürükleyerek devam ettirdiler". "5 Kasım 1917 bildirisiyle prensip olarak, Rusya'daki halkların aynı haklardan istifade edecekleri ve hatta aynı bağımsızlıktan faydalanacakları, ancak bu hakkın daima yüksek bir "vazife" ile sınırlı olduğu, "vazife"nin proletarya ihtilalinde en üstün emri teşkil ettiği ifade ediliyordu" (Kohn, 1991, s. 226).

Rusya'nın içinde bulunduğu karışık durum ve gün geçtikçe güçsüzleşmesi, 1918'de bütün gözlerin Orta Asya ve Hazar Bölgesi'ne çevrilmesine neden olmuştur. İngilizler ve müttefikleri zengin petrol yataklarına sahip olan bu topraklarda nüfuz sahibi olabilmek için klasik "böl ve yönet" politikasını uygulamaya koyarak Güney Kafkasya'daki üç halkı bağımsızlıklarına kavuşmaları için desteklemişlerdir. Diğer taraftan, Almanlar da gözlerini Bakü'ye çevirmişlerdir. Türk orduları da bir taraftan Bakü'ye doğru ilerlemeye devam ederken diğer taraftan da Osmanlı Devleti'nin yüksek kademelerinden bazı kişiler Orta Asya'daki Basmacı Hareketi'ne destek vermiştir. Bolşeviklerin ise bu petrol zengini ve büyük stratejik öneme sahip bölgeyi gözden çıkarmaya hiç niyetleri yoktur. Bölgedeki durum çok bilinmeyenli bir denkleme dönüşmüştür.

Türklerin Bakü'yü ele geçirmelerinden endişelenen Almanya, Bolşeviklerle bir anlaşma imzalayarak Bakü'den kendisine verilecek petrol karşılığında şehri Türklere karşı korumayı taahhüt etmiştir (Yergin, 1991, s. 182). Şehir o sırada Bolşevik Bakü Komünü'nün yönetimindedir. Bakü Komünü, 1918 yılının Temmuz ayında, Türk ordusu girene kadar şehri yönetmiştir (Alstadt, 2004, s. 113). Bu sırada Bakü'de yaşayan Ermeni ve Ruslar İngiltere'den yardım istemişler, Ağustos ayı ortasında şehre girerek duruma müdahale eden İngiliz kuvvetleri, Bakü'nün petrol tesislerini onarip karşılığında bir miktar da petrol temin etmişlerdir. Azerbaycan bağımsızlığını ilan etmiş ve Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti adını almıştır. Ancak, yaptıkları bir fırsat maliyeti değerlendirmesinin sonucunda, Bakü'yü ele geçirmek için Bolşeviklerle, Türklerle, Almanlarla ve bölgenin kendi halklarıyla uğraşmaktansa, zaten neredeyse ele geçirmek üzere oldukları Orta Doğu'daki "planlarına" devam etmeyi yeğleyen İtilaf Kuvvetleri yaklaşık 1 ay sonra çekildiklerinde şehir Türk ordularının eline geçmiştir. Bununla birlikte, o zamana kadar Almanya'nın petrol stoku tükenmiş ve Kasım ayında İtilaf Kuvvetleri'ne teslim olduğunu bildiren mütarekeyi imzalamıştır (Yergin, 1991, s. 183). Bu durumda mağlup sayılan Türk orduları da Bakü'den geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bolşevikler 1920 yılının Nisan ayında Azerbaycan'ı işgal ederek yeni hükümeti devirmiş, Azerbaycan'ın bağımsızlığına son vermişlerdir (Twyman, 2004, s.105). Yaklaşık üç ay sonra, Bolşevik ihtilalinden önce Rusya'dan kaçmış olan Nobel kardeşler, Bolşevik Rejimi'nin uzun sürmeyeceğine inanan Royal Dutch/Shell ile görüşmeler yaptılarsa da, sonuçta şirketlerinin %50'sini, Standart Oil of New Jersey'ye satmışlardır (Yergin, 1991, ss. 238-239). Bir başka deyişle, mücadelenin galibi Sovyetler Birliği ve Amerika olmuştur.

a.Sovyetler Birliği Dönemi'nde Bölgenin Enerji Kaynakları ve Politika

Bolşevik Devrimi, Rusya ve dünya için bir dönüm noktası olmuştur. 1917 yılında Bolşevikler devrim yaptıklarında ülkede 150'den fazla petrol şirketi vardır (King, 2008, s. 150) ve kar maksimizasyonuna odaklı bu şirketlerin ülkeye katkısı çok fazla değildir. 1920 yılında yıllık ham petrol üretimi 25 milyon varile kadar düşmüştür (Kerr & Considine, 2002). Devletin o günkü ekonomik durumuyla ayakta kalması ve devrimi sürdürmesi çok zordur. "Ukrayna'nın buğdayına ve demirine, Kafkasya'nın petrolüne, Orta Asya'nın pamuğuna ihtiyacı vardır" (d'encausse, 1984, s. 15). Bu nedenle de bu bölgelerde bulunan halkların bağımsızlıklarının devam etmesi, yeni devletin ulusal çıkarlarına yönelik bir tehdit olarak algılanmıştır. Sovyetler Birliği, egemenliği boyunca Orta Asya ve Hazar Bölgesi'ni bu dinamikler üzerinden değerlendirmiştir. İlk hedef ekonomi²⁰ ve Hazar petroleri olmuştur. Önce bölgedeki petrol endüstrisini ellerinde bulunduran yabancı sermaye lağvedilmiş, ardından da Soyvetler Birliği'nin çöküşüne dek süren geniş kapsamlı bir toplum mühendisliği uygulanmıştır.

Ocak 1918'de Rusya'da Sosyalist Federal Cumhuriyeti kurulmuştur. Bolşevikler, Çar'ın devrilmesinden sonra bağımsızlıklarını ilan eden Rus olmayan halkları, önce Slav halklarından başlayıp Kafkasya'ya ilerleyerek 1918-1922 yılları arasında, "özerk" cumhuriyetler adı altında bu cumhuriyetin çatısı altında birleştirmişlerdir²¹. Bu şekilde Çarlık topraklarının büyük kısmı üzerinde hâkimiyet kurulmuş, 1920'nin Nisan ayında petrol endüstrisindeki tüm özel yabancı sermayeye el konulmuştur. Ardından planın ikinci aşamasına geçilmiş, Rusya Sovyet Sosyalist Federatif Cumhuriyeti, Ukrayna ve Belarus Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri ve Transkafkasya Sovyet Sosyalist Federal Cumhuriyeti (Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan'dan oluşan)'nden oluşan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, 30 Aralık 1922'de resmen ilan edilmiştir (Purtaş, 2005, s. 26).

Basmacı İsyanlarının halen devam ettiği Orta Asya'da bulunan devletlere ise özel bir şekilde yaklaşılması gerekmiştir. Çünkü bu devletler Türk ve İslam kimlikleri altında birleşmişlerdir. Yanlış bir yöntem uygulanacak olursa İran ile ya da Osmanlı

²⁰ Sovyetler Birliği döneminde bölgenin siyasi ve ekonomik durumu üzerinde belirleyici olan birkaç temel gelişme bulunmaktadır. Bunlar; "Savaş Komünizmi", "Yeni Ekonomik Politika (NEP)", "tüm ulusların kardeşliği söylemi" (ya da "eşit uluslar birliği" politikası), Stalin'in "Büyük İleri Atılım" adını verdiği "Beş Yıllık Ekonomi Planları", "Kolektivizasyon Politikası" ve eşlik eden "temizlik hareketleri", İkinci Dünya Savaşı ve ardından Volga-Ural Bölgesi'nde yaşanan petrol patlaması, Soğuk Savaş, Kruşçev'in "Yoğun Emek ve Teknoloji Programı" ya da diğer adıyla "Bakır Topraklar Projesi", 1970'li yıllardan itibaren Sibiry'a'da yaşanan petrol patlamaları ve son olarak da Gorbaçov'un liberalleşme çabaları olarak sayılabilir. Bunlarla ilgili ayrıntılı bir inceleme için Bkz. EK A.

²¹ Ancak bu birleştirme işlemi Rusya Halklarının Hakları Bildirgesi'nde işaret edilen demokratik ortamdakine pek de uygun değildi. Sık sık Kızıl Ordu'nun yardımına başvuruldu (Kohn, 1991, s. 227).

ile birleşmelerine sebep olunabilecektir. Bu nedenle de öncelikle bölge halklarının aralarındaki farklı boy isimlerini ve lehçelere vurgu yapılarak yapay kimlikler oluşturulup daha sonra da Çar I. Nikolay'ın 19'uncu yüzyılda Azerbaycan içerisine Ermenileri yerleştirerek oluşturduğu gibi yapay sınırlar çizilerek birbirlerinden ayrılmaları gerekmektedir. Bu plan uygulamaya konulmuş ve bölgede 1918-1929 yılları arasında Kırgız, Özbek, Türkmen, Tacik ve Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri adlarıyla beş yeni devlet kurulmuştur.

Lenin'in iktidarda olduğu 1917-1924 yılları arasında Batı'nın kapitalist sistemi devrimin "enternasyonal" boyuta taşınmasını engelleyebileceğinden, bir yandan devrime karşı bir dış tehdit olarak görülürken, diğer yandan da iç istikrarı sağlayabilmek adına yabancı sermayenin yurt içine girmesine izin verilmiştir. Bu, Lenin'in ekonomik politikasının realist-pragmatist yanını ortaya çıkarmaktadır. Çarlık Rusya'sının sınırları içerisinde bulunan halkların bağımsızlık talepleri ise ekonomik anlamda ülkeyi çıkmaza sürükleyeceği ve yine devrimin sürekliliğini tehlikeye sokabileceği için iç güvenlik tehdidi olarak algılanmıştır. Bu bağlamda, Çarlık Rusya'sında "Ortodoksluk" ve "Slavlık" üst kimlikleriyle sağlanmaya çalışılan birleştiricilik işlevi, Lenin döneminde, daha geniş kapsamlı olarak, dışarıda "sosyalizm"e, içeride ise "Sovyet insanı", ya da "Sovyet milleti" üst kimliğine yüklenmeye çalışılmıştır. Bunun için de dışarıda "tüm ezilen halkların" sosyalizm çatısı altında birleşmesi söylemi kullanılarak devrimin tüm dünyaya yayılması, içeride ise "Rusya sınırları içerisindeki tüm halkların kardeşliği" söylemi kullanılarak çok uluslu toplumsal yapının bu yolla korunması amaçlanmıştır.

Lenin'den sonra iktidara gelen Stalin de başlangıçta, Lenin'in başlattığı "uluslar politikası"nı devam ettirmiş ve farklı halkların kültürel özelliklerinin gelişimini destekleyerek, özerk cumhuriyetlerin kendi dillerinde yayınlar yapmasını teşvik etmiştir (Lacoste, 2008, s. 150). Sonraları, 1930'ların sonunda, ise bu yaklaşım tamamen değişmiş, halkları bir arada tutabilmek adına alelacele ülkedeki tüm halkların Kiril alfabesini kullanmaları zorunlu hale getirilmiştir (d'encasse, 1984, s. 40). Özellikle Türkiye'nin Latin harflerine geçişinden sonra, Azerbaycan'ın alfabesi değiştirilmiş, Orta Asya halklarının aralarındaki küçük farklılıklara vurgu yapılarak bu farklılıkların derinleştirilmesi sağlanmıştır Lenin'in "eşit uluslar birliği" söyleminin Stalin döneminde yerini "üstün Rus halkı" söylemine bırakmasında Nazi Almanyası'nın Sovyetler Birliği içerisindeki Rus olmayan halkları kışkırtma çabası da etkili olmuştur.

“Sovyetler Birliği 20’li yılların sonuna kadar ütöpik devrimci kalmaya devam etmiştir” (d'encausse, 1984, s. 31). Ancak, rejimin başarısını Batı’daki proletaryanın yapacağı devrime bağlamış olduğu gerekçesiyle Stalin tarafından eleştirilmekte olan “Sürekli dünya devrimi” kuramı, Stalin döneminde “tek ülkede sosyalizm” olarak değişmiş ve devrimin diğer ülkelere ihracına ara verilerek Sovyetler Birliği’nde sosyalizmin kurulmasına girişilmiştir. Amaç; zaten siyasal düzeyde yıkılmış olan kapitalizmi, ekonomik düzeyde de yıkmaktır (Tellal, 2009, s. 160)..Bu hedefin gerçekleştirilmesi için, Batı’daki devrimlere ümit bağlanamayacağından, bir an önce ekonomiyi geliştirecek ve sanayileşmeyi sağlayacak politikalar uygulanarak Sovyetler Birliği güçlendirilmelidir. Bu gerçekleştikten sonra zaten komünizm diğer ülkelere de yayılabilecektir.

“Büyük ileri atılım” adı altında zor kullanılarak uygulanan hızlı sanayileşme planı, ülkenin verimliliğini ve ekonomik büyümeyi artırmış, maliyeti halk için oldukça yüksek olmasına karşın bu dönemde uygulanan politikalar amacına ulaşarak “başarılı” olmuş, aynı dönemde Kapitalist Batı, 1929’daki ekonomik bunalımın verdiği sıkıntıyı yaşarken, Sovyetler Birliği’nde hızlı bir kalkınma süreci başlamıştır (Bkz. EK A).

Bununla birlikte, 1931 yılında Japonya’nın, Çin’in kuzeyindeki Sovyetler sınırında bulunan Mançurya bölgesine çıkartma yapması ve bir yıl içinde de bölgeyi tamamen işgal etmesi, bölgeye komşu olan Sovyetler Birliği’ni rahatsız etmiştir. Nazilerin de 1930’lu yılların başlarından itibaren, ülke içindeki Rus olmayan halkları kışkırtma politikası gütmesi ve komünizme karşı olduğunu açıkça sergilemeye başlamıştır. 1933’te Almanya’da başa geçmiş olan Adolph Hitler, 1934 yılında, Stalin’in vasıtasıyla Almanya’da kurulan Alman Komünist Partisi’ni (KPD) tasfiye etmiş ve daha önce Almanya ile Sovyetler Birliği arasında imzalanmış olan askeri işbirliği anlaşmasını feshetmiştir (Ziegler, 2009, s. 85). Bu nedenle Sovyetler Birliği Almanya’yı ulusal güvenliğe yönelik en büyük dış tehdit olarak görmeye başlamıştır. Herhangi bir saldırı olasılığına karşılık savunma harcamalarının artırılması öngörülmüştür. Dolayısıyla Sovyet insanının yaşam koşullarını iyileştirmek için ayrılacak olan bütçe Sovyet Ordusu’nun güçlendirilmesine kaydırılmıştır²². Sonuçta,

²² Aslında Sovyetler Birliği, o günün koşullarında bu kararı almakta pek de haksız sayılmazdı. Sovyetlerin Almanya’da sattıkları petrol, Bolşeviklere ait büyük benzin istasyonları zinciri vasıtasıyla Almanya’ya giriyor ve Alman pazarında satılıyordu. 1935’te Hitler bir Alman petrol pazarlamacısını Sovyet zincirini ele geçirmesi için görevlendirdi. Bunun üzerine Sovyetler, gönülsüzce daha önceden parasını almış oldukları miktarda petrolü Almanya’nın yerli pazarlama zinciri aracılığıyla sattılar ve 1936 yılının başlarında, bir daha tekrarlanmamak üzere teslimatı kestiler. Ardından, aynı yıl Almanya Japonya ile açıkça Sovyetler Birliği’ni hedef alan bir Anti-Komintern Pakti imzaladı (Yergin, 1991, ss. 309, 332).

1933'te 1,4 milyar ruble olan Sovyet savunma harcamaları, 1936 yılında 14,8 milyar rubleye çıkarak Sovyetler Birliği'nin toplam bütçesinin %16'sını oluşturmuştur²³ (Nove, 1986, s. 228, 229). Sovyetler Birliği çıkabilecek herhangi bir savaşa karşı önlem olarak petrol depolamaya başlayınca ihracatlar 1924 yılından beri görülen en düşük seviyeye inmiştir. Bu iki yıl içerisinde yaklaşık 60 gün yetecek 3,63 milyon tonluk petrol depolanmıştır (Kerr & Considine, 2002, s. 39-41).

30'lu yılların ilk yarısında Avrupa'daki devletlerle güvenlik anlaşmaları imzalayarak uluslararası ortak güvenlik anlayışının öncülüğünü yapan Sovyetler Birliği, 30'ların sonuna gelindiğinde dengenin kendi aleyhine gelişmekte olduğunu ve kapitalist ülkelerin de Nazi Almanyası'nı Sovyetlere saldırmak için kışkırtmakta olduğunu gören Stalin, Alanya hakkındaki bütün bu düşüncelerine rağmen Hitler ile uzlaşma girişimlerine başlamıştır.²⁴ Sonuçta, iki ülke arasında bir Saldırmazlık Paktı imzalamıştır (Jafarov, 2007, s.51)²⁵. Ancak Alanya, Sovyetler Birliği'nin üzerinde kurulduğu toprakları "Bin Yıllık Reich"ın yaşam alanı olarak görmüş ve petrolün endüstri çağı ve ekonomik güç için hayati önem taşıdığına inandığı için Kafkasya ve Kazakistan'ın petrol yataklarını ele geçirmeyi planlamıştır (Yergin, 1991, s. 334). Ayrıca, Sovyetler Birliği'nin İngiltere ile bir gizli anlaşma yaptığından da şüphelenmektedir. Bütün bunlar bir araya gelerek Sovyetler Birliği'ni Hitler'in hedefi haline getirmiştir. 3 milyonluk Alman ordusu 22 Haziran 1941'de Sovyetler Birliği topraklarına girdiğinde, Sovyet Ordusu tamamen hazırlıksızdır (Ziegler, 2009, s. 86). İngiltere ve Fransa, müttefikler olarak Sovyetler Birliği'ne katılmışlardır.

Alman ordusunun hedefi önce kömür zengini Donetz ve verimli topraklar ile jeostratejik öneme sahip Kırım, ardından da petrol zengini Kafkasya'dır. Bu nedenle, 1942 yılının ilk aylarından itibaren, önce Kafkasya'nın petrol yataklarına, ardından da sırasıyla İran ve Irak'taki petrol yataklarına ve Hindistan'a girmeyi hedefleyen Blau Operasyonu planlanmıştır (Yergin, 1991, s. 336). Ancak, ikmal yolları tıkalı olan Alman ordusu yakıt sıkıntısı çektiğinden ve Kafkasya'nın petrolünü ele geçiremediğinden 1942 yılının sonunda Alanya savunma durumuna geçmiştir. Rusya'nın coğrafyasının genişliğinin avantajları, Japonya'nın Pearl Harbour'a

²³ Bu oran 1940 yılına kadar aşama aşama artırılarak, bu tarihte %32,6'ya, yaklaşık 56,8 triyon rubleye yükselecekti.

²⁴ Bu pencereden bakıldığında, Henry Kissinger'in, Diplomasi adlı eserinde, Stalin'i "Stalin gerçekte bir canavardı; fakat uluslar arası ilişkilerin yönetiminde çok iyi bir realistti; sabırlıydı, kurnazdı ve amansızdı, zamanın Richelieu'suydu" (Kissinger, 2004, s. 313) şeklinde tanımlamasının sebebi de daha net anlaşılmaktadır.

²⁵ Aslında paktı imzalarken Stalin'in bir amacı daha vardı; henüz tam olarak bir savaşa hazır olmayan ordusu için zaman kazanmak (Ziegler, 2009, s. 86). Stalin, Hitler'in İngiltere'yi alt etmeden Sovyetler Birliği'ne saldırmayacağını düşündüğünden, Rusya, 1941 yılının Haziran ayında Alman saldırısı başlayana kadar, Rus yük trenleri Alanya'ya savaş malzemesi ve yiyecek göndermeye devam etmişti (Onay, 2007, s. 187) (Yergin, 1991, s. 335).

saldırması ve Almanların Rusya'nın iklim koşullarına alışkın olmaması gibi nedenler de eklenince savaş Almanya'nın yenilgisiyle sonuçlanmıştır²⁶.

Savaşın sonunda, petrolün ve çeliğin stratejik önemi ve atom bombasının etkisi ve gücü çok açık bir şekilde görülmüş, orduyu güçlendirme ve nükleer silah geliştirme kararı alınmış ayrıca Ural bölgesinin petrol rezervleri için 1943-47 yıllarını kapsayan bir plan yapılmıştır. Birliklerin ve kaynakların hızlı nakli Kızıl Ordu'nun zaferi için son derece önemli olduğundan, planlamaya çok önem verilmiş, savaş öncesi dönemdekinden çok daha ayrıntılı, aylık planlar yapılmıştır. Sonuçlar ise oldukça etkileyicidir. 1945 yılında Sovyetler Birliği'nin, ülke içinde üretilmiş, yaklaşık 490 bin ağır silahı, 137 bin uçağı, 102 bin beş yüz tankı ve kundağı motorlu silahı ve çok miktarda askeri mühimmatı vardır (Kerr & Considine, 2002, s. 44). Ural bölgesinin sanayisi de oldukça gelişmiş, çelikten, elektriğe ve kömüre kadar endüstriyel üretim önemli miktarda artmıştır.

Petrol sektörü ise biraz daha yavaş iyileşmiştir. Yatırımlar, savaştan sonra, Kafkasya bölgesindeki yataklardan, Rusya topraklarında bulunan Volga-Ural Havzası'na, Orta Asya'ya, Sakhalin Adası'na ve Sibiry'a kaydırılmıştır. Bunlardan Volga-Ural Havzası Alman işgaline uğrayan bölgelerden yaklaşık 500 mil uzaklıkta olduğundan, Kafkasya'dan daha güvenli görülmüştür²⁷.

Alman ordularının Sovyet topraklarında hızla ilerlemesinin nedeninin, geçtikleri yerlerde Rus halkının bulunmayışından kaynaklandığı bahanesiyle²⁸ Stalin, Alman birlikleri bu bölgeleri boşaltır boşaltmaz bölge halklarına karşı saldırıya geçmiş ve 1943 Ekim'inden 1944 Haziran'ına kadar geçen sekiz aylık sürede, vatana ihanetle suçladığı altı küçük ulusu doğdukları topraklardan kopararak Orta Asya ve Sibiry'a sürgüne göndermiştir²⁹ (d'encausse, 1984, s. 43-47). Sürgüne gönderilen bu halkların yerine Rus etnik kökenine mensup topluluklar yerleştirilmiştir.

²⁶ Japonya'nın Hawai'deki Pasifik Filosu ve Pearl Harbour askeri üslerine yaptığı saldırı sonucu Amerika Birleşik Devletleri de savaşa katılmış, bu sayede nefes alan Stalin, Sibiryadaki Sovyet kuvvetlerini de Alman cephesine çekerek Almanya'ya karşı avantaj elde etmişti (Yergin, 1991, s. 336).

²⁷ Volga-Ural Havzası'ndaki gelişmeler için Bkz. EK A

²⁸ Stalin özellikle de Türk ve Müslüman halkların savaşa katkıda bulunmamakla suçluyordu. Sovyetler Birliği'nde "Ukrayna ve Beyaz Rusya en üstteki güvenilir Slav cumhuriyetleriydi. Onları Kafkasya'daki Gürcistan ve Ermenistan izliyordu. Daha sonra Baltık cumhuriyetleri ve en altta da Moskova açısından en güvenilmez olarak kabul edilen Müslüman-Türk cumhuriyetler yer almaktaydı" (Andican, 2009, s. 496).

²⁹ Sürgüne gönderilenler arasında Kalmık Türkleri (Ekim 1943), Karaçay Türkleri (Kasım 1943), Çeçen-İnguşlar (Şubat 1944), Balkarlar (Mart 1944), Kırım Türkleri (Mayıs 1944), Ahıska Türkleri (Kasım 1944) ve daha az sayılarda Bulgarlar, Rumlar, Ermeniler ve diğer milletlere mensup kişiler vardır. Ayrıca savaşın başladığı yıl, Volga kıyısında yaşayan Almanlar (Ağustos 1941) da Alman ordularına yardım edebilecekleri gerekçesiyle sürgün edilmişlerdir (Özcan, 2002, s. 135-138).

II. Dünya Savaşı sırasında Ukrayna, Rutenya, Moldova, Baltık ülkeleri ve Doğu Prusya'yı işgal eden Sovyetler Birliği, ekonomik anlamda sıkıntıda olmasına rağmen siyasi anlamda güçlenmiştir. 1939'da Finlandiya'yı işgal ederek Milletler Cemiyeti'nden atılmasına rağmen, Almanya'ya karşı girdiği savaşta Nazi karşıtı batılı devletlerin desteğini almış ve savaştan "büyük güç" olarak çıkmıştır. Ancak bu destek, Stalin'in agresif politikaları nedeniyle fazla uzun sürmeyecektir. Stalin, "tek ülkede sosyalizm" tezinin yerine kapitalizm ve sosyalizmin sürekli rekabeti kavramını ortaya koymuş ve hedef "Batıyı geride bırakarak, Sovyet sisteminin üstünlüğünü ispat etme" haline gelmiştir (Purtaş, 2005, s. 28).

Stalin, II. Dünya Savaşı'nın ardından, yayılmacı bir politika gütmeye başlamıştır. 1945 yılının Mart ayında, Türkiye ile daha önce, 1925 yılında imzalamış olduğu "Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması"nı tek taraflı olarak sona erdirdiğini bildirmiş ve Türk toprakları (Kars-Ardahan) ve Boğazları üzerinde bir takım isteklerde bulunmuştur. Stalin'in bu politikası, Türkiye'nin Batı'ya yönelik politikasına ivme kazandırmış, Türkiye'yi özellikle ABD'ye yakınlaştırmış ve Türkiye'nin NATO'ya bağlılığının önemli bir etmeni olmuştur (Sander, 1998, s. 82) (Gökay, 2006, ss. 59-61). Ardından Doğu Avrupa'ya ve Mançurya'ya girmiş, bardağı taşıran son damla ise Sovyet Ordusu'nun, İngiltere'nin nüfuz alanı içerisinde olan petrol zengini İran'a girmesi ve ABD'nin ve müttefiklerinin "koruması" altındaki Batı Berlin'i kuşatması olmuştur. Berlin'in ortasına yapılan duvar sonraki 50 yıl boyunca "süper güçlerin" jeopolitik ve stratejik savaşının simgesi haline gelmiştir ki, yalnızca Doğu Berlin'i değil, Sovyetler Birliği'nin nüfuz alanı içerisinde kalan bütün halkları da dış dünyadan soyutlamıştır. Sovyetler Birliği, Orta Asya ve Hazar kaynaklarının yanı sıra Doğu Avrupa'nın kaynaklarını da kullanmak yoluyla ekonomisini ve ordusunu güçlendirerek, kampın diğer tarafını temsil eden ekonomik ve askeri yönden güçlü ABD'ye bir alternatif inşa etmeye koyulmuştur (Jafarov, 2007, s. 53). 1953'te Stalin'in ölümünün ardından Komünist Parti'nin başına Nikita Kruşçev geçmiştir.

1953–1964 yılları arasında yönetimi elinde bulunduran Kruşçev, Sovyetler Birliği'nde siyasi, sosyal ve ekonomik anlamda birçok reforma imza atmıştır. Kruşçev, ülke içinde ilk iş olarak perakende fiyatlarını indirmiş, ücretleri artırmış, bir takım borçlar ve ödenmemiş vergi borçlarını iptal etmiş ve Stalin döneminde "siyasi suç" işledikleri gerekçesiyle hapse atılanlardan bir kısmını serbest bırakmıştır. "Yoğun Emek ve Teknoloji Programı" uygulamaya konulmuştur. Bu çerçevede, Beşinci Beş Yıllık Plan tekrar gözden geçirilerek, tüketim malları üretimini hızlandırıcı tedbirler eklenmiş, petrol endüstrisi ile ilgili hedeflere, tüketicileri çok da

yakından ilgilendirmediğinden, dokunulmamıştır. Bununla birlikte, 1954'te, Stalin zamanında Doğu ve Batı Petrol Bakanlığı olarak ayrılmış olan Petrol Bakanlığı tek çatı altında toplanmış, ancak Azerbaycan'daki petrol sanayinin üretimini kontrol etmek üzere Azerbaycan Petrol Endüstrisi Bakanlığı adı altında bir alt bakanlık açılmıştır³⁰ (Kerr & Considine, 2002, s. 58). Aynı dönemde petrol endüstrisine yapılan yatırımların çoğunluğu Volga Ural bölgesine kaydırılmış, bu bölgedeki arama faaliyetlerine öncelik verilmiştir ve Sovyetler Birliği için Hazar Havzası petrollerinin önemi azalmaya devam etmiştir³¹. Sovyetler Birliği'nde doğalgaz rezervleri 1950'li yılların ikinci yarısından itibaren önem kazanmaya başlamış ve bu tarihten sonraki kalkınma planlarına alınmıştır (bkz. Tablo 4). İlk kez Bakü'de 1923 yılında bir gaz işleme tesisi kurulmuşsa da, gaz sektörü hiçbir zaman petrol kadar önemli olmamış, 1955'e kadar geçen zaman içerisinde yalnızca dört tane daha gaz işletmesi kurulmuştur³².

Kruşçev'in ikinci reformu 1954'te uygulamaya konulan "Bakir Topraklar Projesi"dir. Bu proje kapsamında Kazakistan, Sibiry ve Altay bölgesindeki el değmemiş bozkırlar, tarıma ve kolektif çiftliklere açılarak ilk uygulamanın yapılacağı Sibiry ve Kuzey Kazakistan'a ülkenin her tarafından binlerce insan mecburi çalışmaya gönderilmiştir (Garibov, 2006, s. 197). Proje ile Kazakistan'ın kuzeyine Slavların yerleştirilmesi ve bu bölgelerin buğday tarımına açılması amaçlanmıştır³³. 1960'lara gelindiğinde projenin her iki amaca da hizmet ettiği görülecektir; Kazakistan, Sovyet Rusya'nın buğday ambarı Ukrayna ile rekabet eder hale gelecek, Kazakistan'daki Kazak nüfusu toplam nüfusun üçte birine düşecektir (Andican, 2009, s. 497).

Bu arada, 1960'ların başından itibaren Sibiry'da çok zengin petrol yataklarının keşfedilmesiyle birlikte, Volga-Ural Havzası'nın keşfinden sonra zaten önemi azalmış olan Orta Asya ve Hazar petrollerinin yüzyılın başında dünya

³⁰ Bu bakanlık 1959 yılı ortalarına kadar görevde kalacaktır.

³¹ Daha ayrıntılı bilgi için Bkz. EK A

³² Daha ayrıntılı bilgi için Bkz. EK A

³³ Programın ilk yılında 190.000 km²'lik kısım ve 1955'te, 140.000 km²'den fazla kısım tarıma açılmış, insanların büyük bir kısmının, Sovyetler Birliği'nin her yerinden bu bölgelere getirilmesi gerekmiştir. Bunun için Komünist Parti'nin gençlik kolu görevlendirilmiş, 300.000'den fazla insan, çoğunlukla Ukraynalılar ve Ruslar Bakir Topraklar'da çalışmaya başlamışlardır. Daha sonraki dönemlerde yüz binlerce asker, öğrenci ve biçerdöver operatörleri onlara katılmıştır. Bu topraklara kitle göçlerinin sonucunda, Ukraynalılar ve Ruslar birçok bölgede Kazaklardan sayıca üstün olmuştur. Bölgede kurulan Sovkhozlar oldukça büyüktür. Bir Sovkhoz'un kapladığı alan 250-300 km²'dir. Projenin uygulandığı dokuz yıl içerisinde bu bölgede oluşturulan tarım arazileri Almanya'nın oluşturduklarından bile daha büyüktür (Petrick, 1999, s. 2). 1956'da alınan ilk hasat oldukça verimli olmuştur.

petrolüne hükmeden imparatorluğu çökmüş, Sovyetler Birliği'nin çöküşüne dek bu bölgenin enerji sektörü diğer bölgelere oranla önemsiz kalmıştır³⁴.

Her ne kadar Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği, gerek ekonomik gerekse askeri kaynakları bakımından dünyanın iki süper gücünden biri olarak görülmüşse de, uyguladığı ekonomik ve sosyal politikalar baskıya dayandığı ve sürdürülebilir olmadığı için büyük bir bölgesel güç ve küresel anlamda zayıf bir alternatif olmaktan öteye gidememiştir.

Gorbaçov 1985 yılında iktidara geldiğinde, devraldığı ülke bir süper güç olmaktan çok bir enkaz halindedir. Soğuk Savaş'ın başından beri dünyanın iki kutbu arasında yaşanan rekabet SSCB'nin kaynaklarını askeri alana kaydırmasına yol açmış ve sonuçta ülke ekonomisi büyük bir krize sürüklenmiştir. Gorbaçov'dan önce Yuri Andropov döneminde bazı iyileştirmeler yapılmak istenmiş ve sıkı ekonomik politikaların temelleri atılmışsa da ülkenin ekonomik durumunda yeterli bir düzelme sağlanamamıştır. Bürokratik merkeziyetçi yapı bozulmuştur ve ülke bir kaosa sürüklenmektedir.

Gorbaçov, Sovyetler Birliği'nin tarihinde tartışma götürmez biçimde kesin bir ileri adımı temsil etmiştir (Akaş & Okyay, 1995, s. 53). Sovyet yönetimi ilk kez bu dönemde "sistemin tıkanıldığı", "çağın gerisinde kalındığı" gibi ifadelerle bir takım sorunları net olarak kabul edecek ve tartışmaya açmıştır (Garibov, 2006, s. 203). Gorbaçov'a göre, radikal kararlar alarak bir dizi değişiklik yapmak ülkenin istikrarı ve ekonomisi için zorunlu hale gelmiştir. Yıllık büyüme oranları artırılmalı, işgücünü de kapsayan kıt doğal kaynaklar etkili bir şekilde kullanılmalı, güdümlü ekonomide merkeziyetçilikten vazgeçilerek görev dağılımı yapılmalı, yeni fabrikalar yapmak yerine mevcut işletmeler modernleştirilmeli, sermaye ve kaynaklar doğal kaynakların korunumu yönünde kullanılmalı ve sosyalist demokrasi ve yerel özerklikler geliştirilmelidir. Ancak bu yapılırken son derece dikkatli davranılarak bir iç savaşa katkı sağlanmamalı ve demokratik birlik sağlanmalıdır. Yatırımlar da bir öncelik sırasına göre yapılmalı ve öncelikler sırasıyla makine endüstrisine, tarıma, tüketim mallarına ve sosyal refaha verilmelidir. (Kerr & Considine, 2002, s. 181).

İç cephede Gorbaçov'un temel kaygısı, özellikle eleştirilme konusunda daha fazla isteklilik göstererek (glasnost) ülkenin kurumlarının işleyişini demokratikleştirmek ve büyümeyi hızlandırmak (uskoreine) amacıyla ekonomik ve toplumsal sistemin yeniden yapılanmasıdır (perestroyka) (Akaş & Okyay, 1995, s.

³⁴ Daha ayrıntılı bilgi için Bkz. EK A

67). Bu çerçevede devlet sisteminin düzenlenmesi ve ekonomik yapılanmayı sağlamak adına, 1985'te, Yeniden Yapılanma (Perestroyka) adı verilen programın uygulamasına geçilmiştir. Programın amacı; sosyalist ekonomi modeli yerine yeni bir model kurarak ekonomik alandaki tıkanmanın aşılmasıdır (Jafarov, 2007, s. 61).

Göreve gelmesinin hemen ardından Andropov'un yolundan giderek ülkesinin teknolojik gelişimi ve ekonomik büyümesi için çalışacağını ilan eden Gorbaçov'un ilk girişimleri ekonomi alanında olmuş, bu çerçevede, verimliliği ve ürün kalitesini artırmak için teknolojik yenilikler yapılmasını ve rekabet gücünün artırılmasını hedefleyen On İkinci Beş yıllık kalkınma planı³⁵ 1985 yılı sonbaharında uygulamaya konulmuştur (Purtaş, 2005, s. 32). Ekonominin liberalleştirilmesi hedefi çerçevesinde Hazar Bölgesi petrol ve doğalgaz yataklarını geliştirmeleri için Batılı şirketlere çağrıda bulunulmuştur. 1980'lerin sonunda 1979 yılında keşfedilmiş olan dev Tengiz yatağının işletilmesi için Amerikan şirketi Chevron ile görüşmelere başlanmıştır³⁶.

Nisan 1986'da ise Perestroyka'nın mihenk taşı niteliğinde olan ve Sosyalist demokrasiyi ve çok partili sisteme geçişin gerekliliğini vurgulayan Glastnost (Şeffaflık) politikası uygulamaya konmuş ve 1988'de Komünist Parti'nin lider rolünden vazgeçilmiştir (Jafarov, 2007, s. 62). Glastnost politikasının amacını Gorbaçov, "Yeniden yapılanmanın ilk adımı uykuya daldırılmış halkı uyandırmak ve kişilerin tüm süreçlere katılımını sağlamak olacaktır" sözleriyle ifade etmiştir (Purtaş, 2005, s. 34).

Gorbaçov'un önerdiği reform girişimi Sovyet ideolojik anlayışında, devlet yapılanmasında, temel güvenlik konseptinde ve dış politikasında "köklü" değişikliklere neden olmuştur. Glasnost politikasıyla başlayan nispeten hoşgörümlü ortam, 70 yıldır baskı altında tutulan etnik kimliklerin ve milliyetçiliğin yeniden canlanmasına neden olmuştur³⁷. Gorbaçov, SSCB içerisinde bulunan Türk ve müslüman halkların ayaklanmalarını önlemek için Orta Asya ve Hazar Bölgesi'nde o sırada iktidarda olan liderleri yönetimden uzaklaştırmış ve dini hareketlere müsamaha gösterilmeyeceğini vurgulamıştır. Ancak Sovyetler Birliği için olumsuz sonuçlar doğuracak gelişmelerin önünü kesmek için çok geç kalınmıştır. On yıllarca

³⁵ Ayrıntılı bilgi için Bkz. EK A

³⁶ Chevron görüşmelere Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından Kazakistan ile devam edecekti.

³⁷ Orta Asya ve Hazar Bölgesi'nin Türk aydınları ve siyasi elitleri, Sovyet sisteminin modernleştirme adı altında halklarını köleleştirdiğini ve kimliklerini baskılayarak tarihi miraslarından uzaklaştırdığını, aynı kökenden geldikleri halde ötekileştirildiklerini söyleyerek ve de yazarak halkı birleşmeye çağırıyorlardı.

baskı rejimiyle yönetilen bu halklar artık bağımsızlıklarının peşinde koşmaya başlamışlardır.

Ülkenin içinde bulunduğu açmazdan çıkarılmasını planlayan ve bu yönde aslında büyük aşama kaydeden bu gelişmeler yine de yeterli olmamış ve 1990'lı yıllarda ekonomik sıkıntıların, yasa ihlallerinin ve etnik sorunların devam etmesi Gorbaçov'u oldukça zor durumda bırakmıştır. Aslında temel sıkıntı yapılan reformlarda değil, bu reformların zamanlamasındadır. Zira Gorbaçov'un iktidara gelişi, tüm bu sorunların patlak vermeye başladığı Kruşçev ve Brejnev dönemlerinden birine rastlamış olsaydı, ülkenin bunca sıkıntının içine girmeyeceğı ve henüz dönüştürülemez bir enkaz halinde olmayacağı için reformların başarılı olabileceğı değerlendirilmektedir. Reformların beklenen etkiyi sağlayamamış olması sonucu 25 Aralık 1991'de Sovyetler Birliğı, Komünist Parti kararıyla tasfiye edilmiş, Sovyetler Birliğı'nin ve ondan önce de Çarlık Rusya'sının egemenliğı altında bulunan on beş devlet bağımsızlığını ilan etmiştir.

3. SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN DAĞILMASININ ARDINDAN ORTA ASYA VE HAZAR BÖLGESİ'NDE YENİ DÜZEN

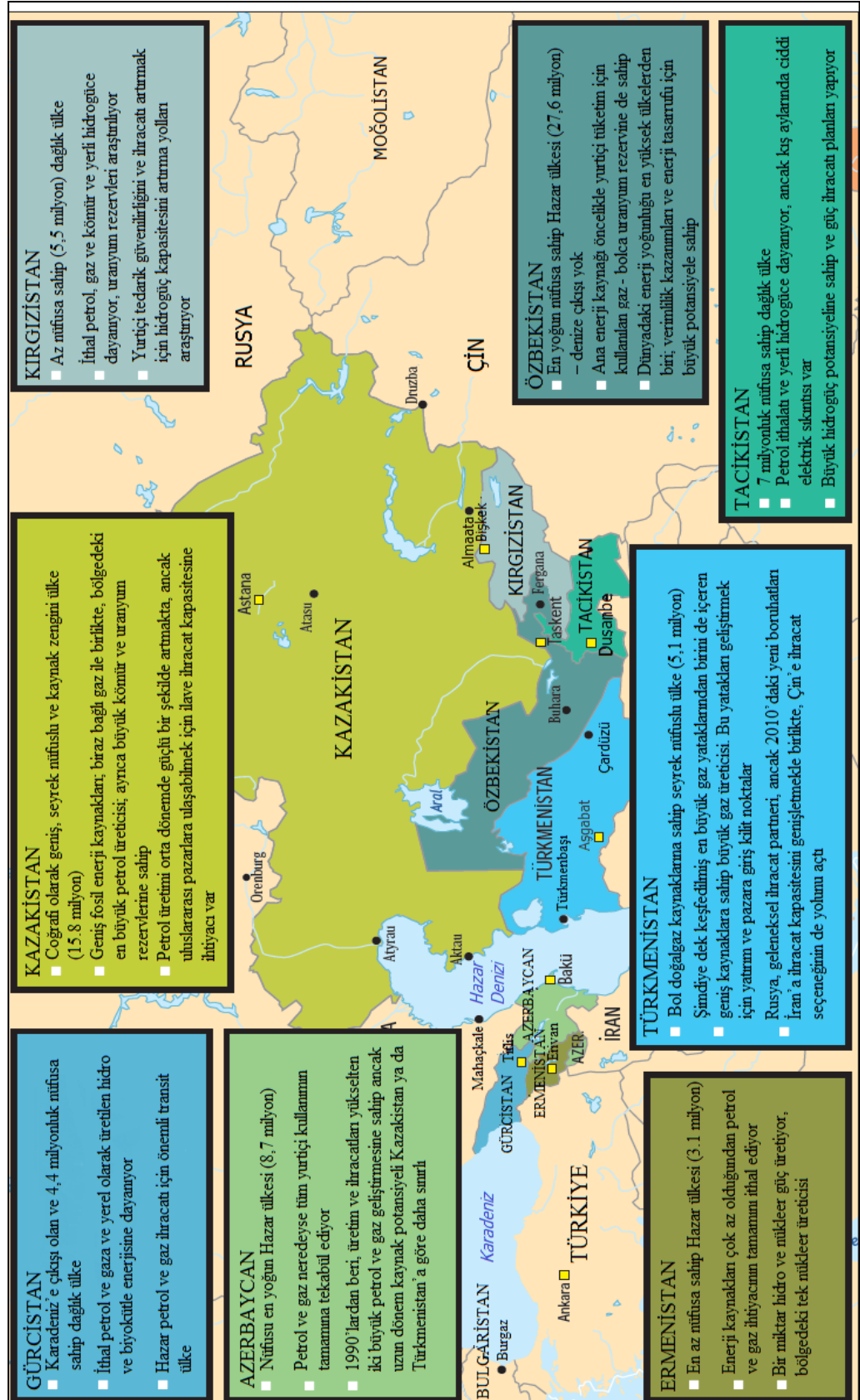
Sovyetler Birliği'nin dağılması ve uluslararası ortamda iki kutuplu sistemin çökmesinin ardından, Avrasya'da jeopolitik durum değişmiş ve yeni bir siyasal düzen ortaya çıkmıştır. Orta Asya ve Hazar Bölgesi de bu değişimden payını almış ve bölgede sekiz yeni devlet –Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan– bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle bölgedeki çatışmaları önleyici mekanizma da ortadan kalkmış ve bir güç boşluğu doğmuştur. Bölge bir taraftan eski ipek yolunun geçiş güzergâhı, farklı dil, din ve etnik yapıları bünyesinde barındıran bir kültürel zenginlik kaynağı iken, diğer taraftan da SSCB döneminde merkezi kontrolü etkin kılmak için çizilen yapay sınırlar ve etnik unsurlar arası nüfus değişimleri nedeniyle potansiyel bir çatışma bölgesi haline gelmiştir. Ayrıca 70 yıl süren Sovyetler Birliği egemenliği sırasında bölge ile ilgili bir strateji geliştirme olanağına sahip olamayan bölgesel ve küresel aktörlerin, bu süreçte unuttukları bölgenin enerji kaynaklarını yeniden keşfetmeleri ve bu enerji kaynaklarının ve enerji nakil hatlarının üzerinde giriştikleri rekabet de bölgedeki jeoekonomik dengeleri değiştirmiştir. Bölge, Orta Doğu'dan sonra dünyanın en istikrarsız bölgelerinden biri haline gelmiştir.

a.Bölge Ülkelerinin Genel Görünümleri ve Dış İlişkileri

70 yıllık Sovyet hegemonyasının sona ermesiyle tamamen yeni bir siyasi düzene kavuşan bölge ülkelerinin çöküşten sonraki genel durumlarının ve dış dünya ile ilişkilerinin, ülkeler bazında tek tek ele alınarak incelenmesinin çalışmanın ilerleyen bölümlerinde yer alan güç mücadelesinin merkezindeki aktörler olmaları bakımından faydalı olacağı düşünülmektedir.

(1) Azerbaycan

Sovyetler Birliği'nin çöküş sürecinde, birbiri ardına egemenliklerini ve bağımsızlıklarını ilan eden diğer Sovyet Cumhuriyetleri gibi Azerbaycan da, 23 Eylül 1990'da egemenliğini ve 30 Ağustos 1991'de de bağımsızlığını ilan etmiş (CIA, 2010), Azerbaycan'ı ilk tanıyan ülke Türkiye olmuştur. Bağımsızlığın ilk yıllarında, ülke ekonomisi çökmüş durumdadır. Sovyet dönemindeki merkezi planlı ekonominin mirası olan aşırı uzmanlaşmadan ve eski teknolojiye dolaylı ekonomik anlamda kendi kendine yeterli olmaktan uzaktır. Ekonomisi çeşitlendirilmemiştir. Yetmiş yıl

Harita-2: Bölge Ülkelerinin Enerji Kaynakları ve Genel Özellikleri

(Kaynak: IEA, 2010, s.462)

boyunca ÷lkede yalnızca petrol, pamuk ve üzüm üretimine ağırlık verilmiş, endüstri Bakü-Sumgayıt bölgesinde yoğunlaşmıştır ve ÷lke Rusya'dan ithalat ve Rusya'ya ihracata ağır bir şekilde bağımlı hale gelmiştir (Olsen, 2004, s. 115).

Bütün bunlara ek olarak Azerbaycan, İran-Ermenistan-Rusya üçlüsünden kaynaklanan bir jeopolitik abluka altında kalmıştır. Aynı dönemde, Rusya tarafından desteklenen komşu Ermenistan ile savaş halindedir. Rusya ise, Batı nüfuzunun Hazar'a girişini ve Türkiye ile olası bir bütünleşmeyi önlemek ve Orta Doğu'ya erişimi açısından kilit noktada olan Azerbaycan'ı denetimi altında tutmak istemiştir. Bu dönemde İran da Rusya'nın olası bir Türk bütünleşmesi konusundaki endişelerini paylaşmıştır. İran, ÷lkenin kuzeyinde yoğun bir Azeri nüfusuna sahip olduğundan Azerbaycan tarafından olası bir yayılmacılık politikası güdülmesinden endişe etmiştir. Ayrıca Hazar'a kıyısı olan devletler ile Azerbaycan arasında denizel rezervlerin paylaşımı konusunda da sorunlar mevcuttur.

Azerbaycan ile Ermenistan arasında 1988 yılından beri devam etmekte olan Dağlık Karabağ savaşının yarattığı kaos ortamı, 1994 yılındaki ateşkese kadar bağımsızlıkla ilgili beklentilerini gerçekleştirmesine engel olmuştur. Karabağ savaşına yapılan harcamaların ekonomiye aşırı yükü, ÷lkenin en verimli topraklarından olan beşte birinin Ermenistan tarafından işgal edilmesi ve 1 milyondan fazla kişinin savaştan dolayı mülteci durumuna düşmelerinin getirdiği yük de mevcut ekonomik sorunlara eklenmiş, ÷lkenin Rusya ve eski Sovyet Cumhuriyetleri ile arasındaki ekonomik ilişkilere bağımlı kalmasına katkıda bulunmuştur. Ülkedeki enflasyon oranları hızla artmış ve 1991-1995 yılları arasında Azerbaycan'ın GSMH'ı yaklaşık %65 azalmıştır (Dünya Bankası, 2010). Aslında en başından beri, Azerbaycan'ın petrol potansiyeli ÷lke ekonomisinin lokomotifi konumuna gelebilecek ve ÷lkeyi içinde bulunduğu kötü ekonomik koşullardan kurtarabilecek durumda olmuştur. Ancak ÷lkenin karşı karşıya olduğu bütün bu sorunlar içerisinde Karabağ anlaşmazlığı en yüksek önceliğe sahip olduğundan ekonomi ikinci plana itilmiştir.

Azerbaycan bu savaşın yanısıra, bağımsızlığının ardından ÷lke içi siyasi istikrarsızlıklara da sahne olmuş, 1991-1994 yılları arasında ÷lkede yönetim üç kez el değiştirmiştir. Ülkenin ilk cumhurbaşkanı, SSCB döneminden beri yönetimde bulunan Azerbaycan Komünist Partisi lideri Ayaz Muttalibov olmuştur. Muttalibov, ilk resmi ziyaretini İran'a yapmış, Ermeniler tarafından ablukaya alınan Nahcivan ile İran üzerinden bağlantı kurulması ve iki ÷lke arasında ilişkilerin geliştirilmesi ile ilgili anlaşmalar imzalanmıştır. Bu dönemde, İran'ın, Azerbaycan'ın ÷lkenin güneyine

TASNİF DIŞI

genişlemesi konusundaki endişelerini gidermek için Azerbaycan'ın bu tür bir niyeti olmadığı konusunda resmi açıklamalar yapılmış, sonuçta İran, Karabağ anlaşmazlığında arabulculuk rolü üstlenmiştir. Ayrıca bu dönemde Rusya'ya yakın bir politika izlenmiş ve Karabağ anlaşmazlığında Rusya'nın yansız tutumunu sağlayabilmek için Azerbaycan BDT'ye katılmıştır. Ancak bu politikalar beklentileri sağlayamamış, Dağlık Karabağ'da verilmekte olan mücadele sırasında, Ermenilerin, Rusya'nın da desteğiyle Karabağ çevresinde Azerbaycan'a ait Şuşa ve Laçın rayonlarını ele geçirmeleri ve 1992 yılının Şubat ayında Hocalı'da yaptıkları katliam sonucu Muttalibov yetersiz görülerek görevden uzaklaştırılmış ve 1992 yılı Haziran ayında Cumhurbaşkanlığı seçimi yapılarak Ebufez Elçibey Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yönetimini devralmıştır.

Elçibey, ulusal çıkarlara öncelik vermiş, Muttalibov'a göre daha bağımsızlık yanlısı bir politika izleyerek Rusya'nın siyasi ve ekonomik etki alanından çıkmaya ve piyasa reformlarını başlatmaya çalışmıştır. Bu çerçevede önce Azerbaycan'ın ulusal para birimi belirlenmiş, 1992 yılının Ekim ayında BDT anlaşmasının tanınmadığı açıklanmış, bunun yerine Rusya ile bir dostluk ve işbirliği anlaşması imzalanmış ve Azerbaycan'daki Rus birlikleri geri çekilmiştir. Bu dönemde, Azerbaycan Türkleri ile İran'da yaşayan Azeri Türkleri arasında bir bütünleşmeye gidilmesi yönünde bir eğilim gözlenmiştir. Türkiye ile yakın ilişkiler kurulmuş, birçok anlaşmaya imza atılmıştır. İran ile de Rusya ile imzalanana benzer bir anlaşma imzalanmak istenmiş ancak Elçibey'in izlediği milliyetçi ve Türkiye'ye yakın politikadan hoşnut olmayan İran'dan olumlu bir yanıt alınamamıştır. Yine aynı dönemde Gürcistan ve Ukrayna ile bir ekonomik işbirliği kurulmaya çalışılmış, batılı petrol şirketleri ile Azeri petrolünün işletilmesi üzerine yapılmakta olan görüşmeler³⁸ hızlandırılmış, 1992 yılında Pennzoil ve Ramco, Güneşli yatağı ile ilgili görüşmelere başlanmıştır. Elçibey'in Orta Asya cumhurbaşkanlarını "feodal komünist" olarak nitelendirmesi, Orta Asya devletleri ile ilişkilerin gerilmesine yol açmıştır (Nassibli, 2004, s. 143).

Elçibey'in iktidarı da bölgede devam eden istikrarsızlıktan dolayı uzun sürmemiş, Haziran 1993'te Gence'de çıkan bir ayaklanma sonrasında Elçibey görevinden uzaklaştırılmıştır. Yerine vekâleten Haydar Aliyev³⁹ geçmiş, aynı yılın Ekim ayında yapılan Cumhurbaşkanlığı Seçimleri'nde halkın tamamına yakınının oyu ile Azerbaycan'ın cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. Aliyev başlangıçta, Rusya ile

³⁸ Büyük petrol şirketleri 1989 yılından beri Azerbaycan petrolünün işletilmesine taliptiler. Bu tarihte Ramco Bakü'de bir temsilcilik açmış, onu 1991 yılında Amoco şirketi izlemiş, BP, Statoil, Ramco, Unocal ve McDermott ile Azerbaycan petrolünü işletmek üzere anlaşmıştı.

³⁹ Aliyev deneyimli bir politikacıydı. 1941 yılından 1987 yılında Gorbaçov tarafından görevinden alınmasına kadar SSCB'nin önemli mevkilerinde görev yapmıştı.

ilişkileri düzeltmeye girişmiştir. Bu çerçevede yabancı firmalarla müzakereler geçici olarak durdurulmuş, Azerbaycan tekrar BDT'ye katılmış (Hekimoğlu, 2007, s. 163), Rusya ile Ortaklaşa Güvenlik ve Ekonomik İşbirliği anlaşması imzalanmıştır.

Bu arada 1993 yılının Haziran ayında Azeri-Çirak-Güneşli (derinsu) yataklarını geliştirmek üzere Azerbaycan Ulusal Petrol Şirketi konsorsiyumu oluşturulmuştur (Çelik & Kalaycı, 1999, s. 108). Ancak bu tarihte hem Rusya'nın gönlünü almak için müzakere sürecine ara verilmiştir hem de Azerbaycan yetkilileri anlaşma koşulları konusunda bir takım tereddütlere sahiplerdir. Konsorsiyum, Azerbaycanlı yetkililerin tereddütlerini gidermek için anlaşmanın Azerbaycan'a sağlayacağı avantajları belirtmişlerdir. Buna göre, anlaşma sağlandığı takdirde Azerbaycan potansiyel 80 milyar dolar kar edecek, 10 milyar dolarlık yabancı yatırım sağlanacaktır. Ayrıca, yurtiçi petrol ve gaz ihtiyacı öncelikle karşılanacak, altyapı iyileştirmeleri yapılacak ve dünya pazarlarına açılan bir stratejik boru hattı inşa edilecektir. Azerbaycan ekonomisinin gelişimi hızlanacak ve ülke dünya petrol ihracat piyasalarında önemli bir oyuncu haline gelecektir (Olsen, 2004, s. 116). Azerbaycan'ın ikna olmasının ardından anlaşmanın imzalanması ancak Mayıs 1994'te ateşkesin imzalanmasından sonra gerçekleşebilmiştir. "Yüzyılın Kontratı" adıyla literatüre geçen bu anlaşmanın o günkü değeri 7,5 milyar dolardır ve 1994 yılının Eylül ayında 30 yılına imzalanmıştır. (Nassibli, 2004, s. 153).

Söz konusu anlaşma, Azerbaycan'ın Batı ile daha yakın ilişkiler kurmasını sağlamıştır. Bununla birlikte siyasi dengeyi sağlamak için AIOC konsorsiyumu dikkatli bir şekilde yapılandırılmış ve Rusya'nın da gönlünü alabilmek için SOCAR'ın %10'luk hissesi sonradan Rus petrol şirketi Lukoil'e devredilmiştir. Konsorsiyuma 1996 yılında Amerikan petrol şirketi Penzoil'in hisselerinin %3,92'lik kısmını satın alarak Japon firması Itachu da katılmıştır, bu katılım Azerbaycan için Japon finansmanına kapı açması dolayısıyla önem taşımıştır. Azerbaycan, bir süre sonra İran'ı da konsorsiyuma almak istemiş, ancak ABD'nin izolasyon politikası nedeniyle ABD'li petrol şirketleri bunu engellemişlerdir. Bununla birlikte İran'a, Amerikan şirketlerinin katılmadıkları, 1996 yılında imzalanan Şah Deniz Üretim Paylaşım Anlaşması'ndan pay verilmiştir. Azerbaycan'ın bağımsızlığının ardından geçen on yıl içerisinde 14 ülkeden 32 şirket Azerbaycan hükümeti ile 22 üretim paylaşım anlaşması imzalanmıştır (Karayianni, 2004, s. 135).

AIOC'un ilk üretimi 1997 yılında gerçekleşmiş ve petrol Bakü-Grozni-Novorosisk boru hattıyla dünya pazarlarına ulaşmıştır. Ancak bu boru hattının kapasitesi sınırlı olduğundan ve hem Azerbaycan'ın hem de Batı'nın Rusya'ya

bağımlılığını pekiştirdiğinden öncelikli bir tercih olmamıştır. Yeni ihracat rotası seçenekleri değerlendirilmeye başlanmış ve Aliyev, boru hattının Türkiye'nin Ceyhan limanına bağlanmasını istediğini açıklamıştır. Bunda Aliyev'in Türkiye ve ABD'nin desteğini arkasına alarak Rusya'nın nüfuz alanından çıkma ve bu destek sayesinde diğer Avrupa ülkelerini de yanına çekerek Karabağ sorununun çözümünü sağlama isteği önemli bir etken olmuştur. Sonuçta uzun bir görüşme sürecinin ardından Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boruhattının inşasına 2002 yılında başlanmıştır. Aynı şekilde Şah Deniz'deki doğalgazın da bu hatta paralel olarak inşa edilecek Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz hattıyla ihracı için 2001 yılında anlaşmaya varılmıştır. Bu boruhatlarının inşası Azerbaycan-Gürcistan ilişkilerinin gelişmesinde de etkili olmuştur.

2003 yılında iktidara gelen İlham Aliyev de, dış politikada babası Haydar Aliyev'in izinden gitmiştir. Yine bu dönemde de Karabağ sorununun çözümü ve enerji kaynaklarının dış pazarlara açılması yoluyla ekonomik bağımsızlığın pekiştirilmesi gündemin en üst maddeleri olmuştur. Bölge ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesi Karabağ sorununun çözülebilmesi için temel gereklilik olarak görülmüş ve Türkiye, Rusya, İran ve Gürcistan ile ilişkilerin geliştirilmesine çalışılmıştır. Batı ile de ilişkiler güçlendirilmeye çalışılmıştır. Ancak Batı'nın Karabağ sorununun çözümlenmesinde aktif bir politika izlememesi, Türkiye'ye Ermenistan ile ilişkilerin normalleştirilmesi yönünde baskı yapması ve Türkiye'nin de 2009 yılında Ermenistan ile ilişkilerin geliştirilmesine yönelik protokoller imzalamasının ardından Azerbaycan-Türkiye arasında gerginlik yaşanmıştır. Bu tarihten itibaren Azerbaycan'ın Batı'dan ve Türkiye'den uzaklaşarak Rusya ile yakınlaştığı gözlenmektedir. İlham Aliyev döneminde de enerji yine dış politikanın en önemli aracı olarak kullanılmıştır. Örneğin 2009'dan sonra Rusya ile enerji ticareti konusunda yapılan anlaşmalarda artış gözlenmiştir ki bu durum Azerbaycan'dan Türkiye yoluyla Batı'ya enerji ihracatını tehlikeye sokmaktadır.

Özetle, bağımsızlığın ardından Azerbaycan'da dört farklı lider iktidara gelmiş, üç farklı politika izlenmiştir. İlk cumhurbaşkanı Muttalibov döneminde izlenen dış politikanın Rusya'ya yakın bir seyri vardır. Ebufez Elçibey döneminde izlenen politika ise daha milliyetçi, dolayısıyla Türkiye'ye daha yakın olmakla birlikte, aynı zamanda da Rusya'nın etkisinden sıyrılma amaçlı, daha Batı'ya yönelik bir politika izlenmiştir. Baba-Oğul Aliyev dönemlerinde ise bir denge politikası izlenmiş hem Batı'nın hem de Doğu'nun ülkeye sağlayacağı olanaklardan faydalanılmaya çalışılmıştır. Bir başka deyişle Aliyevlerin politikası pragmatist bir çizgidedir. Bununla

birlikte her üç dönemde de Karabağ anlaşmazlığının çözümü önceliklidir ve bu konunun gelişimine göre dış politika belirlenmiştir. Elçibey ve Aliyevlerin dönemlerinde ülkenin zengin enerji kaynakları; ülkeye uluslararası ortamda tanınmayı garanti edecek, Karabağ anlaşmazlığının çözümünde yarar sağlayacak, ekonomik bağımsızlığa katkıda bulunacak ve dolayısıyla piyasa reformlarına geçişi kolaylaştıracak bir araç olarak görülmüştür.

(2) Ermenistan

Bölge ülkeleri arasında yüzölçümü bakımından en küçük ülke olan Ermenistan, 23 Ağustos 1990'da egemenliğini ilan etmiş ve 21 Eylül 1991'de bağımsızlığını kazanmıştır (CIA, 2010). Ermenistan, gerek coğrafi konumu, gerekse enerji kaynaklarının dağılımı bakımından bölgedeki en şanssız ülkelerden birisidir. Bu jeopolitik duruma, Ermenistan'ın bölgede yürüttüğü yayılmacı politikanın karşılığı olarak hem Azerbaycan hem de Türkiye ile sınırlarının kapanması da eklenince Ermenistan ekonomisi kendi kendine yetemez hale gelmiştir. Dolayısıyla, Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından bağımsızlığını kazanan Ermenistan'ın dış politikasının şekillenmesinde ülkenin jeopolitik ve ekonomik durumu belirleyici olmuştur. Bağımsızlığını kazanmasından beri Levon Ter Petrosyan, Robert Koçaryan ve Serj Sarkisyan olmak üzere üç farklı liderin iktidara geldiği Ermenistan'ın dış politikası liderlerin tutumuna göre farklılıklar göstermesine rağmen⁴⁰, bu farklılıklar genel duruşu etkileyecek ölçüde önemli olmamış, ülkenin dış politikası bu üç dönemde de büyük ölçüde Hay Dat Doktrini çerçevesinde şekillenmiştir. Bu bağlamda, birbirlerini tamamlayıcı bir özelliğe sahip olan jeopolitik ve ekonomik durum ile bu duruma zemin hazırladığı değerlendirilen Hay Dat Doktrini'ne kısaca değinmekte yarar görülmektedir.

Ermenistan, coğrafi olarak Kafkasya'nın içerisine hapsolmuş durumdadır. Ülkenin denize çıkışı yoktur ve dış dünyaya olan bağlantı yollarının büyük bir kısmı bağımsızlığının hemen ardından Dağlık Karabağ anlaşmazlığı nedeniyle savaşımaya başladığı komşusu Azerbaycan'dan geçmektedir. Diğer taraftan Ermeniler, bir ulusal kimlik bilinci oluşturmak için yirminci yüzyılın başından beri "soykırım miti"ne

⁴⁰ Çok sayıda kaynaktan, üç lider arasında Ter Petrosyan'ın Türkiye politikasının "ılımlı" olduğu belirtilmektedir. Bununla birlikte, bu çalışmada Petrosyan döneminin Türkiye politikasının "ılımlı" olmaktan çok "pragmatist" olduğu değerlendirilmektedir. (Petrosyan'ın kişisel tutumu, milliyetçileri ve diasporayı etkisiz hale getiremediğinden ülkenin genel dış politikasının şekillenmesine çok fazla etki edemediği için bunun dışında bırakılmalıdır). Petrosyan döneminin diğer dönemlerdekinden farkı; bu dönemde, Hay Dat Doktrini çerçevesindeki iddia ve taleplerden vazgeçilmiş olması değil, Türkiye ile ilişkilerin gerginleşmesinin ülke ekonomisine vereceği zararın farkında olunduğu için dile getirilmekten kaçınılmış olmasıdır. Koçaryan döneminde ise iki ülke arasındaki sınır zaten kapalı olduğundan ve Ermenistan, ülke ekonomisine büyük yarar sağlayabilecek olan boruhattı projelerinden zaten dışlanmış olduğundan Türkiye'ye karşı daha saldırgan bir tutum benimsenmiştir.

tutunmuşlar, bu durum bir diğer komşuları olan Türkiye'ye ve Türklere karşı düşmanlığı körüklemiştir. Karaya hapsolunmuşluk durumu Ermenistan'ın dış güvenlik kaygılarını artırarak korkuya dönüşmesine neden olmuş, zamanla paranoyaya dönüşen korkuları Ermenistan'ın dış çevresinden tehdit algılamalarını yükseltmiştir (Yılmaz R. , 2009, s. 11). 2007 yılında yayınlanan Ermenistan Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi'nde, "Dış Tehditler" başlığı altında Türkiye ve Azerbaycan'ın ulusal güvenliğe yönelik yüksek tehdit oluşturdıklarının belirtilmiş olması bu paranoyanın yazılı belgesi niteliğindedir (Republic Of Armenia National Security Strategy 2007, s. 3). Bununla birlikte, Hay Dat (Ermeni Davası) Doktrini çerçevesinde Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan topraklarını içine alan ve Hazar'dan Karadeniz'e ve Akdeniz'e uzanan "Büyük Ermenistan"ı kurma hayali nedeniyle, bağımsızlığından beri agresif ve yayılmacı bir politika izleyen Ermenistan'ın kendisi bölge için tehdit oluşturmaktadır (Kalafat, 2003).

Ermeniler, tüm tarihlerini; kökenlerini Frigyalılara, Urartulara, Güney Kafkasya ırkına, Hititlere ve Turan ırkına dayandıran bir takım mitler üzerinden yürüttükleri iddialara dayandırmakta, yukarıdaki haritada görülen ve üç deniz arasında uzanan bölgenin tarihte Ermenilere ait olduğunu iddia etmektedirler. Söz konusu mitlerden en çok ilgi göreni, Ermeni tarihini M.Ö. 3000'li yıllara tekabül eden ve Ermenilerin Nuh'un soyundan gelen Hayk'ın kavmine dayandıran görüştür (Şihaliyev, 2009). Ermenistan Dışişleri Bakanlığı resmi internet sitesinde, Ermeni ırkının kökeniyle ilgili bilgilerin bir takım efsanelere dayandığı bu efsanelerden en önemlisinin Hayk'ın ülkesinde yaşayan Hay kavmiyle ilgili efsane olduğu belirtilmekte, diğer taraftan, Ermeni ırkının kökenlerinin Urartulara da dayandığına dair bilgiler verilmektedir⁴¹ (www.mfa.am, 2011). Ermenistan'ın Dışişleri Bakanlığı resmi sitesinde, Tarih kısmında, "Antik Ermenistan"⁴² adıyla bir benzeri yer alan sözde "Büyük Ermenistan" haritası aşağıda verilmiştir (bkz. Harita-3). Haritada Büyük Ermenistan olarak belirtilen bölgeye, M.Ö. 100 ila 70 yılları arasında Hayk ülkesinin kralı olan Büyük Tigran döneminde Hay kavmi hâkim olmuştur (Palabıyık, 2007).

Ermenilerin tarihleriyle ilgili iddialarını ve 1918 yılına kadar da bugünkü Ermenistan topraklarında herhangi bir Ermenistan devleti kurulduğunu destekleyici bilimsel bir kanıt bulunmamaktadır (Cabbarlı, 2008, s. 45). Bununla birlikte, Ermenistan'ın dış politikası bugün büyük ölçüde Hay Dat Doktrini çerçevesinde şekillenmektedir. Taşnaksutyun'un çabalarıyla 19'uncu yüzyıl sonu ile 20'nci yüzyıl

⁴¹ Görülebileceği üzere, Ermenistan Dış İşleri Bakanlığı da Ermeni tarihinin efsanelere dayalı olduğunu yazılı olarak belirtmekte, dolayısıyla Ermenistan Tarihi'nin bilimsel kanıtlara dayalı olarak oluşturulmadığını zımnen kabul etmektedir.

⁴² Ayrıntı için Bkz. <http://www.mfa.am/en/armenia-history/>

Harita-3: Hay Dat Doktrini'ne Göre "Sözde Tarihi Ermenistan" Toprakları

(Kaynak: www.armenica.org)

başlarında oluşturulan Hay Dat Doktrini, yukarıdaki haritada belirtilen bölgeyi Ermeni toprakları olarak tanımlamış, bu toprakların geri alınarak bir Büyük Ermenistan Devleti kurulmasını ve Ermeni Diasporasının Büyük Ermenistan'a geri dönmesinin sağlanmasını değişmez ulusal amaçlar olarak belirlemiştir (Cabbarlı, 2008, s. 75). Ermenistan'ın bugün hâlâ bölgedeki işgalci tutumundan vazgeçmemiş olması, resmi kuruluşlarının internet sitelerinde bile bu tür haritalara yer verilmesi, bağımsızlık bildirgesinde Türkiye'nin Doğu Anadolu bölgesi topraklarını "Batı Ermenistan" olarak tanımlayarak anayasasında da bu ifadeyi desteklemesi, 1921 tarihli Kars Anlaşması ile belirlenmiş Türk-Ermeni sınırını tanımadığını belirtmesi ve sözde "soykırım" iddialarını her fırsatta uluslararası platformda Türkiye'ye yönelik toprak taleplerine bir zemin oluşturmak için kullanması⁴³ da Ermenilerin Hay Dat Doktrini çerçevesinde hareket ettiklerinin göstergesi niteliğindedir.

Ermenistan, bugün hâlen, Azerbaycan topraklarının %20'sini işgal altında bulundurmaktadır. Bu nedenle bağımsızlığından beri Azerbaycan ile ilişkileri gergindir. Bu gerginlik, sözde "soykırım" iddiaları ve sınırların tanınmaması gibi

⁴³ Daha ayrıntılı bilgi için, "Bölgesel Krizlerin Ekonomi Politikası ve Türkiye'ye Yansımaları" konusu altındaki "Dağlık Karabağ Çatışması" alt başlığına bakınız.

sorunlara eklenerek Türkiye ile olan ilişkilerine yansımıştır. Dağlık Karabağ'daki işgalci tutumunu sürdürmesi ve bununla yetinmeyip çevre bölgeleri de işgal etmesinin ve Nahcivan'a doğru genişleme niyetinin ardından Ermenistan ile Türkiye arasında da sorunlar yaşanmış, Türkiye, 1993 yılında Ermenistan'a sınırlarını kapatmıştır. Hem Azerbaycan hem de Türkiye ile arasındaki sınırların kapalı oluşu, Ermenistan'ın ekonomisinde büyük sorunları da beraberinde getirmiştir. Ekonomik sorunları ve yalnızlık hissi Ermenistan'ı Rusya ve İran'a yakınlaştırmıştır.

Ermenistan'ın Türkiye ve Azerbaycan'a karşı stratejik üstünlük sağlama isteği, ülkenin 1992 yılında Rusya'nın öncülüğünde oluşturulan BDT Kollektif Güvenlik Anlaşması'nı imzalamasına neden olmuştur. Bu çerçevede Ermenistan-Türkiye sınırına Rus askeri birlikleri yerleştirilmiş, Rusya Dağlık Karabağ Savaşı sırasında Ermenistan'ı desteklemiştir (Tanrısever, 2009, s. 131-132). 2007 yılında yayınlanan Ermenistan Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi'nde, söz konusu anlaşmanın Ermeni güvenlik sistemini ayakta tutan "ana direk"lerden biri olduğu ve Rusya'nın bölgedeki varlığının hem Ermenistan'ın güvenliği ve hem de bölgenin siyasi ve askeri dengesi için önemli bir faktör olduğu belirtilmiştir (Republic Of Armenia National Security Strategy 2007, s. 14). Ermenistan'ın Rusya ile yakınlaşma isteği Rusya'dan da karşılık görmüştür. Rusya, Ermenistan'ın Türkiye ve Azerbaycan ile olan sorunlarından faydalanarak bu ülkeyi kontrolü altına almayı amaçlamış ve bunda da büyük ölçüde başarılı olmuştur. Rusya ile ikili ilişkiler Koçaryan iktidarından sonra daha da yoğunlaşmış, Rusya'nın sağladığı ekonomik yardımlar Ermenistan'ı Rusya'ya yakınlaştırmıştır. Bugün Ermenistan ekonomisinin büyük bir bölümü Rusların elindedir. Ülkedeki enerji sektörü neredeyse tamamen Rusya'ya bağımlı hale gelmiştir. Ermenistan halen Rusya ile yakın ilişkiler içerisinde ve ülke Rusya'nın bölgedeki ileri karakolu durumundadır.

Jeopolitik konumunun verdiği sıkıntıdan kurtulmaya çalışan Ermenistan, doğusundaki ve batısındaki ulaştırma hatlarını kullanamadığından dış dünyaya açılmak için İran ile de yakınlaşmıştır. Ermenistan, aynı zamanda, Azerbaycan ile arasında Dağlık Karabağ anlaşmazlığı nedeniyle yeni bir çatışma çıkması ve bu çatışmaya Türkiye'nin de dâhil olması kaygısı nedeniyle Rusya gibi İran'ı da kendi tarafına çekmek istemiştir (Peimani, 2009, s. 234). İran'ın bölgede bir Türk milliyetçiliği ve yayılmacılığı olabileceği konusundaki endişesi de Ermenistan-İran ilişkilerinin gelişmesine katkıda bulunmuştur (Nassibli, 2004, s. 143). Ayrıca, tıpkı Rusya gibi, İran da, ABD'nin Gürcistan ve Azerbaycan ile hem ticari hem de askeri anlamda yakın ilişkiler geliştirmesinden rahatsızlık duyduğu için Ermenistan ile

ilişkilerinin dostça olmasını bir gereklilik olarak görmüştür (Peimani, 2009, s. 235). Bütün bunların yanında, Ermenistan, enerji ihtiyacının büyük kısmını da Rusya ve İran'dan sağlamaktadır. BTC ve BTE boruhatları, KTB demiryolu gibi projelerden dışlanmış olması da Ermenistan'ın bu projelerde yer alan Türkiye-Gürcistan ve Azerbaycan'a karşı olumsuz tutumunu ve Rusya-İran ikilisine bağımlılığını artırmıştır. Ermenistan Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi'nde bu duruma "Dış Tehditler" başlığı altında, "Ermenistan'ın Bölgesel Projelerden İzolasyonu" maddesinde yer verilmiştir (Republic Of Armenia National Security Strategy 2007, s. 4).

Başlangıçta, Ermenistan-Gürcistan ilişkilerinin geliştirilmesinde engel teşkil eden sorun, Gürcistan'ın Cevaheti bölgesinde yaşayan Ermenilerin durumu olmuştur. Ermenistan milliyetçileri bu bölgeyi de hayali "Büyük Ermenistan" topraklarına dâhil etmektedirler. Ayrıca, Gürcistan'da Gamsahurdiya'nın iktidarda olduğu dönemde hâkim olan "Gürcistan Gürcülerindir" anlayışı nedeniyle iki ülke arasında gerginlik yaşanmış, bu gerginlik Şevardnadze döneminde düzelmiş, 1993 yılında imzalanan "Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardımlaşma" anlaşması ve ardından karşılıklı resmi ziyaretlerle diplomatik ilişkiler hız kazanmıştır (Cabbarlı, 2008, s. 249-252). Bunun yanı sıra, Ermenistan, Rusya'dan satın aldığı doğalgazı, Gürcistan'dan geçen bir boru hattı ile temin etmektedir. Ayrıca, Ermenistan dış ticareti için Gürcistan'ın limanlarını kullanmaktadır (Peimani, 2009, s. 234). Bu nedenle Gürcistan ile ilişkilerinin gerginlikten uzak olması, Ermenistan'ın ekonomik güvenliği için çok önemlidir. Dolayısıyla Ermenistan, Gürcistan ile ilişkilerini bir taraftan gerginleştirmek istemezken diğer taraftan da, bu amacıyla çelişen davranışlarda bulunmaktadır. BTC-BTE ve KTB projeleri, bir taraftan Ermenistan'ın Rusya ve İran'a yakınlaşmasını sağlarken diğer yandan da Gürcistan'ın Ermenistan'a alternatif bir güzergâh oluşturmamasından dolayı Ermenistan Gürcistan ilişkilerinin geliştirilmesinin önünde engel teşkil etmiştir. Ermenistan bu projeleri engellemek istemiş, bu nedenle de Gürcistan'daki Ermeni azınlıkların ayaklanabileceklerini belirtmiş, Ermenistan'ın bu tutumu iki ülke arasında gerginliğe neden olmuştur. Ayrıca Ermenistan'ın Abhazya ve Güney Osetya sorunlarındaki ayrılıkçıları destekler tutumu da iki ülke arasında sağlam ve güvenilir ilişkiler kurulmasının önündeki bir başka engeldir (Cabbarlı, 2008, s. 253-260).

Ermenistan'ın ABD ile ilişkilerini geliştirmek istemesinde Ermenistan açısından önemli olan iki faktör; ABD'nin ekonomik yardımları ve ABD'de bulunan güçlü Ermeni Diasporası'dır. ABD açısından ise Ermenistan, Rusya'yı çevreleme politikası

için çok önemli bir stratejik konuma ve ABD’de bulunan Ermeni Diasporası da ABD senatosunda önemli bir ağırlığa sahiptir (Peimani, 2009, s. 240). Ermenistan’ın bağımsızlığının ardından mali ve teknolojik destek sağlamak amacıyla ABD’ye yakınlaşmaya çalışmasına ve ABD’deki etkili Ermeni diasporasına rağmen iki ülke arasındaki ilişkilerde istenen seviyeye gelinebemiştir. Bunda ABD’nin Türkiye ve Azerbaycan ile ilişkilerini de belli bir seviyede tutmak istemesi, Ermenistan’ı dışlayan ulaşım koridoru projelerine destek vermesi ve Ermenistan’ın Rusya-İran ile sıkı ilişkilerinin katkısı olmuştur. ABD de Rusya gibi Ermenistan’ın Karabağ sorununu kullanarak bu ülkeyi Rusya’nın yörüngesinden çıkarmaya çalışmasına ve her 24 Nisan’da “sözde soykırım”ı amacına yönelik kullanmasına rağmen, Ermenistan politikasında, Azerbaycan ve Gürcistan politikasında olduğu kadar başarılı olamamıştır.

Günümüzde Ermenistan’ın dış politikası halen bu dinamikler çerçevesinde srdrlmektedir. lke halen Rusya ve İran ile yakın ilişkilere sahiptir ve “soykırım” iddialarını uluslararası platformun ilgisini çekmek ve Karabağ’daki işgalci tutumunu mazur göstermek için sürdürmektedir. Her iki durumun da Ermenistan’ın ekonomik ıkmazıyla yakından ilişkili olduğu söylenebilir. Ancak Ermenistan bu politikasıyla beklediği etkiyi bugüne dek sağlayamamış, aksine kendisini daha da karmaşık bir çıkmaza sürüklemiştir. Ermenistan’ın politikasını değiştirip uzlaşmacı bir tutum izleyerek ekonomik beklentilerini karşılama yoluna gidip gitmeyeceği ise halen açık bir soru olarak durmaktadır.

(3) Gürcistan

Gürcistan bölgede açık denize çıkışı olan tek ülkedir. Bölgenin en önemli limanı olan Batum bu ülkenin sınırları içerisindedir. lke enerji kaynakları bakımından şanslı olmamasına rağmen, enerji kaynaklarının batıya aktarılmasında bir geçit işlevi görmektedir. Ayrıca Kırım da Ukrayna’ya geçince Rusya’nın Karadeniz kıyısındaki sınırı birkaç yüz kilometreye düştüğünden ve Karadeniz Filosu’nu yerleştirebileceği derin sulardan mahrum kaldığından da Gürcistan’a ilgisi artmıştır (Tanrısever, 2005, s. 56-57). Özellikle de, Rusya’nın petrol ve doğalgaz boruhatlarından bir bölümünün ve Rusya’dan Kafkasya’nın güneyine uzanan kara ve demiryollarının Gürcistan’dan geçiyor oluşu ülkeyi Rusya için bir stratejik hedef haline getirmektedir (Bozkurt, 2008, ss. 2-3). Dolayısıyla Gürcistan, Rusya ve ABD arasında bölgeye hâkim olmak için girişilen g mücadelesinin kilit ülkesi durumundadır (Koçer, 2010, s. 105). Ülkenin jeopolitik ve stratejik önemi, bağımsızlığından beri Gürcistan’ın hem i hem de dış ilişkilerini etkileyen en önemli

parametre olmuş, ayrıca ülkenin ekonomik bağımsızlığının sağlanmasında da anahtar işlevi görmüştür.

Gürcistan 9 Nisan 1991’de, “Gürcistan’ın Bağımsızlığı İçin Yuvarlak Masa” örgütünün faaliyetleriyle bağımsızlığını ilan etmiş ve ilk cumhurbaşkanı Gamsahurdiya olmuştur (Bilgin, 2008, s. 321). Bağımsızlığının hemen ardından Gürcistan, bir taraftan ekonomik sorunlarla uğraşırken, diğer taraftan da Gamsahurdiya’nın milliyetçi söylemleri nedeniyle Abhazya ve Güney Osetya’da ortaya çıkan karışıklıklarla uğraşmak durumunda kalmıştır. Gamsahurdiya döneminde ülke iç sorunlarla uğraştığı için dış politikada önemli bir gelişme yaşanmamıştır. Ülke yönetiminde muhalif isimleri temizleme hareketine girişen Gamsahurdiya’nın başarılı olamayıp devrilmesiyle, 1992 yılının ilk aylarında, iç karışıklıkların çözülmesinde daha yumuşak ve uzlaşmacı bir politika izleyen Edvard Şevardnadze iktidara gelmiştir. Rusya’nın etkisinden kurtulmayı isteyen Şevardnadze bir taraftan Batı ile ilişkileri geliştirmeye çalışırken diğer taraftan da güçlü komşusu Rusya’yı kışkırtmamak ve ülkedeki iç karışıklıklarda Rusya’nın yanlı tutumunu engellemek amacıyla 1993 yılında BDT’na üye olmuştur (Hekimoğlu, 2007, s. 163). Ancak Şevardnadze’nin bu politikası, Rusya’nın ülke içi karışıklara dâhil olmasını engelleyememiş, bu da Gürcistan’ın Batı ile ilişkilerinin gelişmesinde katalizör etkisi yapmıştır.

Özellikle 1993’ten itibaren Gürcistan’ın Batı’ya açılma yanlısı tutumu görünür hale gelmiş, AB, ABD ve Türkiye ile ilişkilerde yakınlaşma gözlenmiştir. AB ile TRACECA projesi çerçevesinde işbirliği anlaşmaları imzalanmış, NATO’ya girmek için başvuruda bulunma isteği dile getirilmiş, GUAM’ın kuruluşunda aktif rol oynanmış, KEİT’e üye olunmuştur (Shantadze, 2006, s. 71). Türkiye’yi, Rusya’nın nüfuzunu dengeleyebilecek ve ekonomik gelişmesine katkıda bulunabilecek bir ekonomik güç olarak gören Gürcistan’ın, Türkiye ile ilişkilerinde özellikle 1994 yılından itibaren hızlı bir gelişim dönemine girilmiştir (Alsirt, 2009, s. 48). Şevardnadze döneminde Batı ile ilişkiler açıkça yakınlaşmasına rağmen, Rusya’yı Gürcistan’ın karşısına almamak için dengeli bir politika izlenmeye çalışılmıştır.

2003 yılında gerçekleşen ABD destekli Gül Devrimi sonrası Gürcistan’da Saakaşvili’nin iktidara gelişinden sonra Gürcistan, Şevardnadze döneminde izlenen denge politikasını terkederek açıkça bir Batı yanlısı politika izlemeye başlamıştır. Bu dönemde Acaristan Özerk Cumhuriyeti’nde merkezi otorite yeniden kurulmuş, Rusya’nın desteğiyle de facto bağımsızlıklarını kazanmış olan Abhazya ve Güney Osetya problemlerinin çözülmesine uğraşılmış, bu bölgelerden Rusya birliklerinin

çıkarılması için çaba sarfedilmiştir. 2004 yılından itibaren ABD desteğini arkasına alan Saakaşvili yönetiminin 2008 yılında Güney Osetya'ya Gürcü birliklerini sokması sonucu, Rusya ile 5 günlük bir savaş çıkmış, sonuçta Rusya bu bölgelerin kontrolünü tamamen ele geçirmiş ve Abhazya ve Güney Osetya bölgelerinin bağımsızlıklarını resmen tanımıştır. (Alsirt, 2009, s. 55). Rusya, Batı'dan tepki toplamış olsa da Abhazya ve Güney Osetya ile ilgili tutumunu halen sürdürmektedir.

(4) Kazakistan

Yüzölçümü bakımından bölgenin en büyük ülkesi olan ve petrol bakımından da en zengini olan Kazakistan, bölge ülkeleri içerisinde bağımsızlığını en geç ilan eden ülke olmuştur (16 Aralık 1991). Kazakistan'ın bağımsızlık ilanını ağırdan alması, ülkenin petrol ve gaz ihracat boruhatlarının tamamının Rusya'dan geçiyor olması nedeniyle bir taraftan Rusya'yı organik bağlarının bulunduğu bir ortak olarak görmüş olmasından, diğer yandan da o dönemde Kazakistan'ın nüfusunun %40'ını Rusların oluşturulmasından kaynaklanmıştır (Bilgin, 2005a, s. 32, 36), (Jafar, 2004, s. 189), (Everett-Heath, 2003, s. 182). Ayrıca bu iki ülkenin uzun bir ortak sınıra sahip olmaları da Kazakistan'ın Rusya ile ilişkilerini zedelemek istememesinin nedenleri arasındadır.

Kazakistan, bir taraftan Batı ile ilişkilerini geliştirirken diğer taraftan da Rusya ile iyi ilişkilerini sürdürmüştür. 1992'de bu amaçla Rusya'nın önderlik ettiği Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'ne, daha sonra da ŞİÖ'ne üye olmuştur. Kazakistan'ın hidrokarbon rezervlerini Batılı ülkelere açmalarının ardından, Rusya ile ilişkilerde kısa süreli bir gerginlik dönemi yaşanmış, Rusya bu anlaşmalara tepkisini Hazar'ın Statüsü konusundaki uzlaşmaz tutumuyla göstermiştir. Örneğin 1997 yılında Azerbaycan ile Kazakistan cumhurbaşkanları arasında petrolün dış pazarlara açılması konusunda bir anlaşma imzalanmıştır (Nassibli, 2004, s. 152). Bu anlaşmanın imzalanmasından kısa süre sonra Rus petrol şirketi Lukoil, Hazar Denizi'nin kuzeyinde Kazakistan'ın kendi bölgesi olarak gördüğü yataklarda keşif çalışmalarına başlamıştır. Sonuçta 1997 yılı sonlarında Rusya ile Kazakistan arasında bir anlaşmazlık çıkmış, ancak her iki ülke de tırmandırmadan bu sorunu çözmek istemiş ve 1998 yılının Şubat ayında ortaklaşa sondaj faaliyeti konusunda bir memorandum imzalanmıştır. Ardından Yeltsin ve Nazarbayev arasında aynı yılın Temmuz ayında yatakların bölüşümü konusunda anlaşma imzalanmıştır. 2002 yılında da kuzey Hazar'daki Kurmangaz, Tsentrainoe ve Khvalynskoe ihitlaflı yataklarında ortaklaşa üretim düzenlemeleri ile ilgili bir protokol imzalanmıştır (Granmayeh, 2004, s. 23). Kurmangaz yatağı için Rusya'nın Rosneft şirketi ile

Kazakistan'ın KazmunaiGaz şirketi arasında 2005 yılında %50-50 payla 55 yıllığına imzalanan anlaşma bu çerçevede yapılmıştır (Yüce, 2006, s. 284).

Rusya'nın yukarıda aktarılan türdeki girişimleri Kazakistan'ın Batı ile ilişkilerini sekteye uğratamamış, Ekim 1998'de BTC boruhattı ile ilgili Ankara Deklarasyonu'nu imzalayanlar arasında Nazarbayev de yer almıştır. Aynı yılın Aralık ayında Kazakistan Devlet Petrol Şirketi ile Mobil, Chevron ve Shell arasında Trans-Hazar denizaltı petrol boruhattının inşası ile ilgili bir anlaşma imzalanmış ve 20 milyon dolar tahsis edilmiştir. Ardından 2000 yılında da Nazarbayev, BTC boruhattını desteklediğini ve daha fazla petrol keşfeder keşfetmez projeye katılacaklarını açıklamıştır (Nassibli, 2004, s. 153).

Kazakistan'ın Çin ile ilişkileri, başlangıçta sınır anlaşmazlıkları nedeniyle sekteye uğramış olsa da, 1996 yılından sonra ŞİÖ'nün katkısıyla sınır anlaşmazlıklarının çözümlenmesinin ardından gelişmeye başlamıştır. Bu tarihten itibaren, Kazakistan-Rusya ilişkilerinde olduğu gibi, Çin ve Kazakistan'ın sınır komşusu olmaları ilişkilerin seyrini olumlu yönde etkilemiş ve Çin'in son dönemde Kazakistan'a yaptığı yatırımlarla ilişkiler yoğunlaşmıştır.

Kazakistan'ın bağımsızlığının ardından ABD'ye de kapılarını açmış, bu ülke ile geliştirdiği iyi ilişkiler, ülkenin Rusya ile olan ilişkilerini dengelemesini sağlamıştır. Ayrıca ekonomisi büyük ölçüde petrole bağımlı olan Kazakistan, o dönemde ülkedeki petrol ve gaz yataklarını işletebilmek için gerekli ekonomik ve teknik altyapıya sahip olmadığı için ABD'yi önemli bir ekonomik ortak olarak görmüştür. Ayrıca AB ile ilişkilerinde de yine olumlu bir tutum sergilemiştir. Bu çerçevede TACIS, TRACECA ve INOGATE programlarına üye olmuş ve karşılığında da AB'nin bölge yatırımlarından oldukça yüklü paylar almıştır. Kazakistan'ın zengin petrol yatakları bağımsızlığının hemen ardından Batılı petrol şirketlerinin ilgisini çekmeye başlamış, Tengiz ve Karaçanak yatakları için ihaleler açılmıştır. Sonuçta 1993 yılında Tengiz yatağını Chevron'un operatörlüğünü yaptığı konsorsiyum kazanırken, Karaçanak yatağını ise AGİP ve British Gaz'ın ortak operatör oldukları konsorsiyum almıştır. Tengiz yatağı için 40 yıllığına toplam 20 milyar dolarlık bir anlaşma imzalanmıştır (Abdullayev, 1999, s. 261). Karaçanak yatağı için 40 yıllığına imzalanan anlaşmanın değeri ise 8 milyar dolardır (Yüce, 2006, s. 283). Ayrıca Agip, British Gas, BP, Mobil, Shell, Statoil ve Total'den oluşan bir konsorsiyumun Kazakistan denizel yataklarında yaptıkları aramalar sonucunda 1990'ların ortalarında bir ÜPA imzalanmıştır. Bu konsorsiyumun faaliyetleri neticesinde dev

Kaşagan yatağı bulunmuştur ki bu yatak son dönemde dünyada bulunan en büyük rezerve sahip yatlardan biridir (Olsen, 2004, s. 119).

Bugün itibarıyla Amerikan şirketleri Kazakistan petrol endüstrisine hâkim durumdadır ve bu ülkede ABD'nin siyasi nüfuzunu sürdürmesinin garantörü durumundadırlar. Ayrıca 11 Eylül olaylarının ardından Kazakistan'ın, NATO'nun Barış İçin Ortaklık anlaşmasına üyeliği çerçevesinde ABD'ye destek vermesi sonrasında ülkedeki Amerikan nüfuzu daha da artmıştır. Bununla birlikte, ABD ile ekonomik ilişkiler süreceksin olsa da, Özbekistan ve Kırgızistan'da (Rusya ve Çin'in destekleriyle) ABD hava üslerinin kapatılması isteklerinde gözlemlendiği gibi, Kazakistan ve ABD'nin askeri ve politik ilişkilerinde de bazı güçlükler yaşanması ve Amerikan nüfuzunun azalması olasıdır. 2003 yılında Gürcistan'daki Gül Devrimi, 2004 yılında Ukrayna'daki Turuncu Devrim ve 2005 yılında Kırgızistan'daki Lale Devrimi gibi gelişmeler bölgede, özellikle de Rusya ve Çin açısından soğuk düş etkisi yaratmış ve bölge ülkelerinin Washington ile ilişkilerini sorgulamalarına yol açmış ve Kazakistan'ın da diğer Orta Asya ülkeleri gibi Rusya-Çin-İran üçlüsüne yakınlaşmasını sağlamıştır (Peimani, 2009, s. 133). Son dönemde Rusya ve Çin ile Kazakistan arasında yapılan petrol ve gaz üretimi ve ihracatı alanında yapılan anlaşmalarda artış gözlenmektedir.

Türkiye'nin Kazakistan'daki fosil yakıt endüstrisindeki geliştirme projelerine dahil olmak için özel bir çaba sarfetmemesi nedeniyle ülkedeki siyasi nüfuzu ve ekonomik bağları sınırlı olmasına rağmen Kazakistan'ın İran ve Türkiye ile ilişkileri de gerginlikten uzak ve dostça ilişkiler olmuştur. Kazakistan'ın 1992 Mart ayında Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne (EİÖ) katılmasıyla, ülkenin Türkiye ve İran ile ilişkilerinde de yoğunlaşma gözlenmiş ve dostça ilişkiler günümüze dek devam etmiştir (Peimani, 2009, s. 130).

Özetle, Kazakistan'ın bağımsızlığından bugüne dek dış politikasının dengeli olduğu ve ülkenin bir yandan Batı'ya açılırken diğer yandan da yakın çevredeki komşularını küstürmediği ve bu durumun ülkenin yararına olduğu görülmektedir. Ancak son dönemde Kazakistan'ın, bölgede nüfuzunu artırmaya çalışan ABD'den çok Rusya ve Çin'e yakın bir politika izlediği değerlendirilmektedir. Kazakistan'ın Rusya-Çin-İran üçlüsüne daha fazla yakınlaşması durumunda, bir enerji transit ülkesi olmayı hedefleyen Türkiye ile enerji arz çeşitliliğini artırmak isteyen ABD ve AB'nin bundan karlı çıkamayacakları açıktır.

(5) Türkmenistan

Bölgenin doğalkaynaklar, özellikle de doğalgaz yönünden zengin olan ve Afganistan ile Hazar Denizi'ne kıyısı bulunan ülkesi Türkmenistan'ın ilk cumhurbaşkanı olan Saparmurat Niyazov, 2006 yılında Aralık ayında vefatına kadar ülkeyi yönetmiştir. Niyazov, komünizmi benzersiz bir bağımsız ulusalcılık tarzıyla değiştirmiştir (FRD, 2007). İlginç bir kişiliğe sahip olan Niyazov⁴⁴, otokrat bir rejim kurmuş, bunun sürekliliğini sağlamak için de muhalefeti ve medyayı baskılamıştır (Spechler & Spechler, 2006-07, s. 220), (Demirtepe, 2008). Bununla birlikte, Türkmen halkı bu durumdan rahatsızlık duymuşsa bile herhangi bir isyan eğilimi göstermemiştir. Niyazov'un otoriter yönetimi, Türkmenistan'ın, bölgenin diğer ülkelerinde yaygın görülen etnik ve radikal şiddetten uzak kalmasını da sağlamıştır. Türkmenistan, bölgede trafsızlık statüsü ilan ederek BDT'nin askeri ve güvenlik kapsamındaki oluşumuna ve ŞİÖ gibi çeşitli organizasyonlara katılmayı reddetmiştir (Alkan, 2006, s. 5), (Bilgin, 2009, s. 11).

Türkmenistan'ın Türkiye ile ilişkileri, etnik, tarihsel ve kültürel bağların da katkısıyla gerilimden uzak ve dostça olmuştur. Başlangıçta, Türkiye'nin çabaları sayesinde iki ülke arasında çok boyutlu işbirliğine dayalı ilişkiler gelişmiştir. Ayrıca Türkmenistan'ın doğalgazını İran aracılığıyla Türkiye'ye satması, Türkiye-Türkmenistan arasındaki iyi ilişkilerin İran'a yansımaları sağlamıştır (Peimani, 2009). Ancak, Rusya'nın bir taraftan yaptığı anlaşmalar ile Türkiye'yi Rus doğal gazına bağımlı hale getirecek projelerde elde ettiği başarı, diğer taraftan da Türkmenistan'ın ihracatta kendisine bağımlılığını kullanmaktaki başarısı ve Türkiye'nin yeterli politik kararlılığı göstermeyerek bu konularda inisiyatifi Rusya'ya bırakması sonucu, ilişkiler başlangıçtaki kadar iyi bir seviyede devam edememiştir (Bahar, 2008). Ancak, İran Türkmenistan ile ilişkilerini aynı seviyede sürdürmeyi başarmıştır. İran ile Türkmenistan arasında, Hazar'ın Statüsü'nün belirsizliğine rağmen gerginlikten uzak ilişkiler mevcuttur. Bununla birlikte, aynı konu yüzünden, özellikle de Serdar/Kyapaz yatağının paylaşımı konusunda, Türkmenistan ve Azerbaycan ilişkilerinde gerginlikler yaşanmış olmakla birlikte, günümüzde bu iki ülkenin, özellikle doğalgaz ticaretinde işbirliği geliştirmiş olmaları, ilişkilerdeki gerginliğin yumuşamasını sağlamıştır (FRD, 2007), (Peimani, 2009).

⁴⁴ Niyazov, Ruhname adlı bir kitap yazmış ve bu kitap türkmen halkına rehber olarak sunulmuştur. Yakın çevresindeki politikacılar kendisini 'peygamber' olarak ilan etmeye kalkmışlar ancak Niyazov buna itiraz ederek Türkmenbaşı denmesini tercih etmiştir. Ayrıca ülkede ayların ve günlerin isimlerinin Niyazov'un değer verdiği kişilerin ve olayların isimleriyle değiştirilmesi, doğumgünü ve kendisi için özel günlerin ulusal bayram ilan edilmesi de dikkate değer konulardır (Alkan, 2006, s. 15,16).

Türkmenistan ile Rusya arasında sınır bulunmamasına rağmen, ekonomik, askeri ve endüstriyel ilişkilerin bağımlılığı ve Türkmenistan nüfusunun yaklaşık %10'unun Rus etnik kökenli olması gibi nedenlerle, iki ülke ilişkilerizaman zaman gerginleşse de yakındır. Türkmenistan'ın bağımsızlığının ardından en önemli ekonomik kaynağı olan doğalgaz ve petrolünü ihraç etmede Rusya'ya olan bağımlılığı da bu ülkenin Rusya'ya yakın politika izlemesini gerektirmiştir (Peimani, 2009), (Spechler & Spechler, 2006-07, s. 219). Bununla birlikte, Türkmenistan, tarafsızlık politikasıyla Rusya'nın etkisini önemli ölçüde azaltmayı başarmıştır. Türkmenistan'ın enerji kaynaklarını ihraç edebileceği rotaların Rusya'nın hâkimiyetinde olması ve Trans-Hazar gibi diğer alternatiflerin de Rusya tarafından engellemesi sonucu Türkmenistan uzun süre doğalgazını çok ucuza Rusya'ya satmak zorunda kalmıştır (Tanrısever, 2005, s. 52). Zaman zaman doğalgaz fiyatlarında anlaşmazlıklar nedeniyle gerginlikler de yaşanmış olsa da, Rusya'nın 2009 yılından itibaren gaz fiyatlarını artırması sonucu problemler şimdilik düzelmiş gibi görünmektedir (Peimani, 2009).

Ülkenin ABD ile ilişkileri de 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından gelişme göstermiş, Afganistan'a olan sınırı dolayısıyla ülke ABD'nin ilgi odağı olmuştur. Türkmenistan'ın, hem Rusya'yı dengeleme hem de ekonomik ve teknolojik yatırımlar elde etme ihtiyacı da, Rusya ile ilişkisindeki seviyeyi koruyarak ABD'ye yakınlaşmasına neden olmuştur. İki ülke arasındaki ilişkiler gelişmiş, ancak sonradan ABD'nin Türkmenistan'daki rejime ve insan hakları ihlallerine yönelik eleştirileri nedeniyle olumsuz etkilenmiştir (Spechler & Spechler, 2006-07, s. 220). Ayrıca 2003'te Gürcistan'da, 2004'te Ukrayna'da ve 2005'te de Kırgızistan'da görülen Renkli Devrimler, Türkmenistan'ın Batı'ya yönelik politikasını tekrar gözden geçirmesine neden olmuştur. Özellikle 2005'ten sonra Türkmenistan, Rusya-İran-Çin üçlüsüne daha yakın bir politika izlemeye başlamış, 2006'da Niyazov, petrol ve gaz yatırımları için Çin ve Rusya'yı partner olarak tercih ettiğini açıklamıştır (Peimani, 2009). Saparmurad Niyazov'un ölümünün ardından, 2006'da iktidara gelen Gurbanguli Berdimuhammedov ise yabancı yatırımlar konusunda daha açık bir politika izlemektedir ve özellikle de ihracat rotalarını çeşitlendirme yolları aramaktadır (Kader, 2008), (Bahar, 2008).

(6) Özbekistan

1990 yılında Kırgızistan'ın Özbeklerin yoğun olarak yaşadığı Oş kentine Kırgızları yerleştirmesi sonucu Özbekistan ile Kırgızistan arasında kanlı çatışmalar yaşanmıştır. Bu karmaşık ortamda Özbekistan Komünist Parti'sinin lideri olan İslam

Kerimov, 31 Ağustos 1991'de Özbekistan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından Aralık ayında yapılan seçimlerle ülkenin ilk cumhurbaşkanı olmuştur ve hala da görevini sürdürmektedir. Özbekistan, bağımsızlığından beri İslami radikal örgütlerin faaliyetlerine maruz kalmıştır. Hizb-ut Tahrir bunlardan en önemlisidir. Bununla birlikte, yönetim bunları büyük ölçüde baskılamada başarılı olmuş gözükmemektedir (Peimani, 2009).

Diğer dört Orta Asya devletine de komşu olan Özbekistan, Orta Asya'nın en güçlü devletidir (Tanrısever, 2005, s. 51). Orta Asya'da ekonomisiyle kendi kendine yetebilen tek ülke olan Özbekistan, bağımsızlığının ardından bölgede ekonomik olarak bir hâkimiyet kurmaya çalışmıştır. Bununla birlikte, ekonomik büyümesi ile Özbekistan'ı çok geride bırakarak bu amaca ulaşan ülke Kazakistan olunca iki ülke arasında bir gerginlik yaşanmış, 2006 yılında iki ülkenin cumhurbaşkanlarının katıldığı bir zirvede yapılan ikili anlaşmaların sonucunda iki ülke arasındaki gerilim azalmıştır (FRD, 2007). Moldova, Ukrayna, Gürcistan ve Azerbaycan ile ilişkilerini geliştirerek limanlara giriş hakkı elde etmeyi amaçlayan Özbekistan, Batı'nın desteğiyle bu ülkeler tarafından oluşturulan GUAM örgütüne 1999 yılında katılmıştır. Bununla birlikte, Ukrayna ve Gürcistan'daki renkli devrimlerin ardından, 2005 yılındaki Andican olaylarından Batı'yı sorumlu tutarak bu örgütten ayrılmıştır (FRD, 2007).

Özbekistan'ın Rusya ile ilişkilerinde ise bir taraftan Rusya'nın hâkimiyeti sınırlanmak istenirken, diğer taraftan da Rusya "*kilit öneme sahip ve kendilerinden olan bir komşu*" olarak görülmüştür (Efegil, 2010, s. 53). Kerimov, Rusya'nın nüfuzunu sınırlı tutmaya çalışmış, Rusya'nın "yakın çevre doktrini" için çok uyumlu davranmamıştır (Tanrısever, 2005, s. 51). Bununla birlikte, Özbekistan'ın da Rusya ile ilişkileri diğer bölge ülkeleri gibi ekonomik bağımlılık ve tarihsel alışkanlıklar çerçevesinde gelişmiştir. Radikal İslami hareketlere karşı da Rusya'nın güvenlik garantisine ihtiyaç duyduğundan Rusya ile ilişkilerini belirli bir düzeyde tutmaya gayret etmiştir (Efegil, 2010, s. 53). Özbekistan'ın bağımsızlığını kazandığı yıllarda nüfusunun %8'ini Ruslar oluşturmaktadır⁴⁵. Özbekistan BDT'ye üyedir ve 1991 yılında Rusya ile Özbekistan arasında askeri ve güvenlikle ilgili anlaşmalar yapılmıştır. Ayrıca Özbekistan, doğal kaynaklarının ihracatı konusunda da Rusya'ya bağımlıdır (Spechler & Spechler, 2006-07, s. 230), (Peimani, 2009). Özbekistan'ın Rusya ile ilişkilerinde son dönemde daha da yakınlaşma olduğu gözlenmektedir ve

⁴⁵ Bugün bu oran %5'e düşmüştür ve Özbekistan nüfusunun %80'i Özbeklerden oluşmaktadır (Arı, 2010, s. 19).

bunun da nedeni bölgede Batı etkisiyle ortaya çıkan rejim değişikliklerinin ardından 2005 yılında Andican kentinde yaşanan olaylardan Özbekistan'ın ABD'yi ve diğer Batılı ülkeleri sorumlu tutmasıdır (Spechler & Spechler, 2006-07, s. 233), (Peimani, 2009). 2005'ten itibaren Özbekistan ŞİÖ ile ilişkilerini ilerletmiş, 1998 yılında çekilmiş olduğu BDT'nin Ortaklaşa Güvenlik Anlaşması'na 2006 yılı sonunda tekrar katılmıştır (FRD, 2007).

Özbekistan'ın Batı ile ilişkileri ise Rusya'nın etkisine karşı bir denge arayışı içine girmesiyle gelişmiştir. Rusya'nın baskılarına karşı Batı'yı bir denge unsuru olarak kullanmak isteyen Kerimov, 1990'lı yılların ortalarında Batı Avrupa ülkeleri ile yakınlaşma isteğini belirtmiş, BDT'nin askeri-politik işlevler yüklenmesinin Batı ile yakınlaşma sürecine zarar vereceğini söylemiştir (Hekimoğlu, 2007, s. 157). 1994 yılında Özbekistan da diğer Orta Asya devletleri gibi NATO'nun Barış İçin Ortaklık Programı'na üye olmuştur (Djalili & Kellner, 2009, s. 354). ABD, başlangıçta Kerimov yönetimini insan hakları ihlaliyle suçlamış olsa da, Rusya ve İran'ın bölgede nüfuzlarını artırmaya başlamaları sonucu 1996 yılında iki devlet arasında yakınlaşma başlamıştır (Tanrısever, 2005, s. 51). Özbekistan'ın ABD ile ilişkileri de yine diğer bölge ülkeleriyle olduğu gibi 2001 yılında daha da ilerlemiş, ABD'nin Afganistan operasyonlarında faydalanması için Karşi-Hanabad askeri hava üssü kurulmuştur. Bununla birlikte AB ve ABD, 2005 Andican olaylarının ardından Özbekistan'a yaptırım uygulamışlar, BM Özbekistan'ı resmen kınamıştır. Özbekistan ise Andican olaylarının ardından ABD birliklerinin hava üssünü terk etmesini istemiş ve ABD ile ilişkilerini sınırlandırmıştır (FRD, 2007). Özbek lideri Kerimov, SOROS Vakfı'nın ülkede faaliyet göstermesini yasaklamış, buna karşılık ABD de Özbekistan'a her yıl yaptığı yardımları durdurmuş, ardından Özbekistan GUAM'dan ayrıldığını açıklamıştır (Birsell, 2006, s. 158). AB'ye üye devletler arasında ise yalnızca Almanya ile ilişkileri belirli bir düzeyde devam etmiştir (FRD, 2007).

Bağımsızlığının ardından Özbekistan'ın Türkiye ve İran ile ilişkileri gelişmiş, ancak Rusya ve Çin'e göre Türkiye ile ilişkiler daha sınırlı kalmıştır (Peimani, 2009). Ancak, Özbekistan'ın bağımsızlık sonrası ulusal kimliğini yapılandırması esnasında Türkiye'yi rakip olarak görmesi, kendisini Orta Asya Türk uygarlığının gerçek mirasçısı addetmesi, bazı Özbek muhaliflere Türkiye'nin sığınma hakkı tanınması vb. sorunlar nedeniyle Türkiye'nin Özbekistan ile ilişkileri, diğer Orta Asya devletleri ile olduğu kadar gelişmemiştir (Yılmaz M. E., 2010, s. 429). Ayrıca, Özbekistan, İran'ı seküler rejimine bir tehdit olarak gördüğünden, 2006 yılında İran'ın nükleer program izleme hakkı olduğunu savunsa da, bu ülke ile ilişkileri de sınırlı kalmıştır (FRD,

2007). Bununla birlikte, hem İran, hem de Türkiye, Özbekistan ile ticaret, yatırım ve inşaat projeleri dolayısıyla önemli derecede ekonomik işbirliği geliştirmişlerdir (Peimani, 2009).

(7) Tacikistan

Eylül 1991’de bağımsızlığını ilan eden Tacikistan, ülke içerisindeki etnik yapının karmaşıklığından kaynaklanan ve 1992’de başlayarak 1997’ye kadar süren bir iç savaşla uğraşmıştır (FRD, 2007). Bu süreç içerisinde, Tacikistan’daki kontrolsüz ortamdan yararlanan Taliban tarafından desteklenen terör grupları, bu ülkenin topraklarını kullanarak Özbekistan’a terörist saldırılar düzenlemişlerdir (Birsell, 2006, s. 161). İç savaşın devam ettiği beş yıllık sürede ülkede üç kez iktidar değişmiştir. Ülkenin Sovyet dönemi yöneticisi, Tacikistan Komünist Partisi lideri Kadreddin Aslanov 1991 Kasım ayında istifa ederek yerini ilk Cumhurbaşkanı Rahman Nabiyev’e bırakmıştır. 1992’de başlayan iç savaşın ardından Nabiyev görevden el çektilmiş ve yerine İmamali Rahmanov cumhurbaşkanlığına getirilmiştir (Peimani, 2009). İç savaş 1997 yılında Rusya’nın liderliğinde BDT’nin müdahalesiyle sona erdirilebilmiştir. Tacikistan bu süreçte iç sorunlarıyla uğraşmakta olduğundan dış dünya ile pek fazla iletişim kuramamıştır (Hekimoğlu, 2007, s. 162). Ülke, OAH bölgesinin en fakir ve içine kapalı ülkelerinden biridir. Güneyde Afganistan, doğuda Çin, batıda Özbekistan ve kuzeyde Kırgızistan ile çevrili olan Tacikistan, Osta Asya’nın güvenliği açısından önemli bir konumda bulunmaktadır (Aydın & Baycaun, 2005, s. 379). İçinde bulunduğu coğrafi koşulların da katkısıyla, bağımsızlığından beri İslami radikal hareketlere ve yasadışı uyuşturucu ticaretine sıkça geçit olmuştur (Peimani, 2009), (Spechler & Spechler, 2006-07, s. 213).

Tacikistan, Orta Asya’daki Rus nüfuzunun en önemli dayanak noktasıdır ve 1992 yılından beri Tacikistan’daki Rus askeri varlığı, bu ülke tarafından hiçbir zaman sorun haline getirilmemiştir (Djalili & Kellner, 2009, s. 343). Ülkenin Rusya ile ilişkileri, sosyal, ekonomik, siyasi ve askeri alanlarda Rus etkisine maruz kalmasına yol açacak derecede iyi düzeydedir. Ülke içerisindeki Rus azınlık da bu ilişkilerin sürekliliğine katkıda bulunmaktadır. Ülke, 1992 yılında kurulan BDT’ye itirazsız üye olmuştur (Hekimoğlu, 2007, s. 161). 2004 yılında iki ülke arasında güvenlik işbirliğinin yenilenmesine dair bir anlaşma imzalanmış, böylelikle Rusya ülkedeki askeri varlığını garantiye almıştır. Ülkede bağımsızlığından beri bulunan ve 2004 yılında bir üsse dönüştürülen Rus 201. Birliği, Tacikistan üzerinde Rusya’nın nüfuzunun sağlamlaşmasına yol açmıştır. Birlik Kurgan’da ve Kulab’da

konuşlandırılmıştır. Rusya, Tacik-Afgan sınırındaki birliklerini 2005 yılı Temmuz ayında çekerek, sınır korumasını Tacikistan'a devretmiştir. Ancak hala Duşanbe'de bulunan stratejik askeri üs, Rusya'nın bu ülke üzerindeki kontrolünün sürekliliğini sağlamaktadır (Peimani, 2009), (Spechler & Spechler, 2006-07, s. 212). Tacikistan, 2004 yılında Rusya'ya bu askeri üssü daimi olarak topraklarında bulundurma hakkı vermiştir (Efegil, 2010, s. 54).

ABD'nin Tacikistan'a ilgisi bağımsızlığının ardından başlamış olmakla birlikte, bölgedeki enerji zengini ülkelere oranla ABD bu ülkeye daha az ilgi göstermiştir. Tacikistan da Rusya ile ABD arasında dengeyi korumaya özen göstererek, tamamen Rusya'ya bağımlı kalmamak için ABD ile ilişkilerini iyi tutmaya gayret etmiştir. 1997 yılında iç savaşın sona ermesinin ardından ABD Tacikistan ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmış, özellikle 2001 yılındaki Afganistan operasyonunda bu ülkeden destek almıştır. Ancak, Tacikistan Afganistan'ı 'Özgürleştirme' Operasyonu sırasında ABD'ye destek vermiş olsa da, bu desteği ancak Rusya'nın onayıyla verebilmiştir (Djalili & Kellner, 2009, s. 343). Ülke bugün Rusya, Çin ve İran'a yakın bir politika izlemektedir.

Tacikistan, etnik bağları nedeniyle İran ile yakın ilişkilere sahiptir. İran, Tacikistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülkelere biridir. İç savaş sırasında iki karşıt grup arasında arabuluculuk çabalarında bulunmuş, medya aracılığıyla kültürel etkilerini artırmaya gayret etmiştir. İç savaşın sona ermesinde İran'ın payı büyüktür. İran ile Tacikistan arasındaki ilişkiler gerilimden uzak ve dostça olmasına karşın, iki ülke arasındaki mezhep ve ideoloji farklılıkları (Tacikistan laik bir devlettir) bu iki ülkenin ilişkilerinde daha fazla yakınlaşma önündeki engeller olarak durmaktadır (Peimani, 2009).

Tacikistan'ın Türkiye ilişkileri de dostça ve gerilimden uzaktır. Bununla birlikte, Türkiye'nin Tacikistan'ı da Türkistan ülkesi olarak görüp, ilişkilerini geliştirmeye çalışmasına rağmen, iki ülke arasındaki ilişkiler, bölgenin diğer ülkeleriyle olan ilişkilere nazaran daha mesafelidir (Peimani, 2009).

(8) Kırgızistan

Aralık 1991'de bağımsızlığını kazanan Kırgızistan da, Tacikistan gibi OAH bölgesinin en küçük ve fakir ülkelerinden biridir (CIA, 2010). Bununla birlikte, doğuda Çin, kuzeyde Kazakistan, batıda Özbekistan güneyde Tacikistan ile komşu olan ve Afganistan'a çok yakın olan Kırgızistan'ın aynı zamanda da Orta Asya'nın

en zengin su kaynaklarına sahip olması bu ülkenin stratejik önemini artırmaktadır (Arı, 2010, s. 27).

Sovyet döneminde Kırgızistan çok büyük bir etnik soruna sahip olmamış, ancak 1990 yılında, ülkede bulunan Özbek azınlıkla Kırgızlar arasında kanlı çatışmalar yaşanmıştır. Bu çatışmalar zaman zaman tekrarlanarak günümüze kadar devam etmiştir. Bir yandan problemin sınır problemlerinden kaynaklandığı ileri sürülürken, diğer yandan da ülkenin Kırgızlar'ın yoğun olduğu Kuzey Kesimi ile Özbeklerin yaşadığı Güney Kesimi arasındaki ekonomik eşitsizlik problemlerinden kaynaklandığı ileri sürülmektedir (Arı, 2010, s. 27), (Özey, 2001), (Peimani, 2009).

Rusya ile inişli çıkışlı ilişkilere sahip olan Kırgızistan, SSCB'nin dağılmasının ardından çok büyük ekonomik problemlerle karşı karşıya kalmıştır. İlk cumhurbaşkanı, ekonomik problemler edeniyle Rusya'ya yakın bir politika izlemek zorunda kalan Askar Akayev'dir ve 2005 yılındaki Lale Devrimi'ne kadar da görevde kalmıştır (Tanrısever, 2005, s. 50). Ardından Batı'nın desteğiyle göreve gelen Bakıyev, yönetim değişmiş olsa da parlamento aynı kaldığından, Rusya'ya yakın bir politika izlemiştir (Avar, 2006). Batı'nın beklentilerini karşılayamadığından 2010 yılındaki yeni bir devrimle iktidarı, ilk devrimde de önemli rol oynamış olan Rosa Otunbayeva ele geçirmiştir. Kırgızistan'da bir Rus bir de Amerikan hava üssü bulunmaktadır (aksam.medyator.com, 2010). Amerikan hava üssü Afganistan operasyonunun başlangıcında açılmıştır. Amerika, Rusya'yı ve Çin'i çevreleme politikası nedeniyle bu ülkeye özel ilgi göstermektedir. Rus üssü ise 2003 yılında, Amerika'nın bölgedeki nüfuzunu indirmek için açılmıştır. Bugün Kırgızistan nüfusunun %22'sini Rus etnik kökenli vatandaşlar oluşturmaktadır (Peimani, 2009), (Spechler & Spechler, 2006-07).

Kırgızistan'ın Türkiye ile ilişkileri, aradaki etnik bağların da katkısıyla bağımsızlığından beri her iktidar döneminde dostça ve gerilimden uzak olmuştur. Türkiye'nin bu ülkeye, özellikle de küçük ve orta ölçekli endüstriyel, inşaatla ilgili ve ticari sektörlere yaptığı yatırımlar, yeterli ekonomik kaynağı bulunmayan Kırgızistan'ın kalkınmasına yardımcı olmuştur. Askeri alanda da Türkiye Kırgızistan'a destek olmuş, Kırgız ordusuna eğitimler vermiştir.

Kırgızistan'ın İran ile ilişkileri de Türkiye ile olduğu gibi dostane ve gerilimden uzaktır. İran ile Kırgızistan arasında da ekonomik ilişkiler, Türkiye ve İran'ın kurdukları ECO sayesinde gelişmiştir. Çin ile Kırgızistan arasındaki ilişkiler de,

başlangıçta ortaya çıkan sınır anlaşmazlıklarının 1990'lı yılların ortalarında çözüme kavuşturulmasının ardından gelişerek devam etmiştir.

b. Bölge Ülkelerinin Enerji Kaynakları

OAİ bölgesi Avrasya'nın kalpgâhında, doğuda Çin sınırından batıda Karadeniz'e, kuzeyde Rusya'dan güneyde Türkiye, İran ve Afganistan'a uzanan 4 milyon kilometrekarenin üstünde büyük bir coğrafi alana yayılmış sekiz ülkeyi kapsamaktadır. Ancak kapsadığı coğrafi alanın büyüklüğüne kıyasla nispeten az bir nüfusa sahip olan bölgenin bugünkü nüfusu yaklaşık 78 milyondur (CIA, 2010). Bölgenin 2008 yılındaki toplam GSMH'ı (SGP) Türkiye'nin GSMH'ının yarısı kadardır (IEA, 2010, s. 464). Zengin enerji kaynaklarına sahip olan OAİ bölgesi, küresel enerji arzı ve dolayısıyla enerji güvenliği bakımından önemlidir. Ancak bölge enerji kaynaklarının dağılımı bakımından homojen değildir.

Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan bölgenin enerji zengini ülkeleridir. Ermenistan, Gürcistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın birincil enerji kaynakları ise oldukça kıttır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından beri bölgenin petrol ve gaz ihracatı önemli oranda artmıştır ve üretim artışının gelecek yıllarda da devam etmesi beklenmektedir. Bununla birlikte bölgede var olan enerji tesislerinin çoğu Sovyet döneminde yapılmış olduğundan çok eskidir ve bakım ve tadilat için az miktarda fon ayrılması nedeniyle 1991'den beri teknik anlamda hızla bozulmaktadır. Ayrıca bölge ülkelerinin açık denizlere çıkışı olmadığından, enerji kaynaklarını dünya pazarına ulaştırabilmek için komşu ülkelerden geçen transit rotalarına bağımlıdırlar. 1990'ların ilk yarısında enerji üretimi bölge içi anlaşmazlıklar ve ekonomik sorunlar nedeniyle düşmüş, 1990'ların sonunda yeniden yükselme eğilimine girmiş, ancak 2008-2009 ekonomik krizi ve talepteki düşüş nedeniyle 2009 yılında bu yükseliş durmuştur. 1991-2008 (dâhil) yılları arasında bölgedeki sekiz ülkeye yapılan doğrudan yabancı yatırımların toplam miktarı 102 milyar dolar civarındadır ve bunun üçte ikisi Kazakistan'a yapılmıştır. Azerbaycan'da yabancı yatırımlardan iyi bir pay almıştır ve yalnızca 2003 ve 2004 yıllarında bu ülkeye yapılan yabancı yatırımlar 3'er milyar doların üzerindedir. 2006-2007'den beri Özbekistan ve Türkmenistan'a da yatırım yapılmaya başlanmış olmakla birlikte, bu ülkelerin 1991-2008 aralığında yapılan toplam yatırımlardan aldıkları paylar sırasıyla 4,1 milyar dolar ve 6,1 milyar dolardır (IEA, 2010, s. 465).

(1) Azerbaycan Enerji Kaynakları

Azerbaycan bölgede petrol rezervi bakımından Kazakistan'ın ardından ikinci, doğalgaz rezervi bakımından ise Türkmenistan-Kazakistan-Özbekistan üçlüsünden sonra dördüncü sıradadır. Uranyum rezervine ilişkin bir bilgi bulunmamaktadır.

(a) Azeri Petrolü

Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) Azerbaycan'ın devlete ait petrol ve doğalgaz şirkettir ve Azerbaycan'daki petrol ve doğalgaz üretiminden, ithalat ve ihracatından rafinerilerin ve boruhatlarının işletilmesinden sorumludur. Yabancı petrol şirketleri ile keşif, üretim ve ihracat anlaşmalarını Endüstri ve Enerji Bakanlığı yapsa da, SOCAR, Azerbaycan'daki petrol ve doğalgaz projelerini yürüten tüm uluslararası konsorsiyumlarda pay sahibidir. Bununla birlikte, ülkenin toplam petrol/gaz çıktısının %80'ini Azerbaycan Uluslararası İşletim Şirketi (AIOC), geri kalan %20'sini SOCAR üretmektedir (EIA, 2011). Azerbaycan ilk Üretim Paylaşım Anlaşması'nı (ÜPA) 1994 yılında AIOC konsorsiyumu ile imzalamıştır. AIOC, 1993 yılının Haziran ayında Azeri-Çırac-Güneşli (derinsu) yataklarını geliştirmek üzere Azerbaycan Ulusal Petrol Şirketi (%20) (SOCAR), Amoco (%17,04), BP⁴⁶ (%17,12), Statoil (%8,56), Pennzoil (%8,73), DeltaHess (%1,68), Ramco (%2,08), Unocal (%10,04) ve TPAO (%6,75)'nin katılımıyla oluşturulmuştur. İlk üretimini 1997 yılında gerçekleştirerek Bakü-Grozni-Novorosisk boruhattıyla dünya pazarlarına ulaştırmıştır (Çelik & Kalaycı, 1999, s. 108). Ardından AÇG'den alınan ürün 2004 yılında 130.000 v/g iken, 2007 yılında 670.000 v/g'e yükselmiş, 2008 yılında BTC'de yaşanan bir patlama⁴⁷, ardından da boruhattının Azeri platformundaki gaz sızıntısı nedeniyle iki kez üretim durdurulmuştur (IEA, 2010, s. 504).

2010 yılı Ocak ayı verilerine göre Azerbaycan'ın ispatlanmış petrol rezervlerinin 7 milyar varil olduğu bilinmektedir (EIA, 2011). Bununla birlikte nihai üretilebilir rezervlerinin 29,9 milyar varil civarında olduğu tahmin edilmektedir ve 2009 yılı sonu itibarıyla kümülatif üretim miktarı 11,7 milyar varildir (IEA, 2010, s. 500). Ülkenin en büyük hidrokarbon rezervleri Hazar Denizi'ndeki denizel yataklarda bulunmaktadır ve 2009 yılındaki toplam üretimin %80'i Azeri-Çırac-Güneşli (AÇG) yataklarından elde edilmiştir. AÇG'nin nihai üretilebilir rezervlerinin 9 milyar varil civarında olduğu sanılmakta ve Mart 2010'da onaylanan 6 milyar dolarlık yatırımla

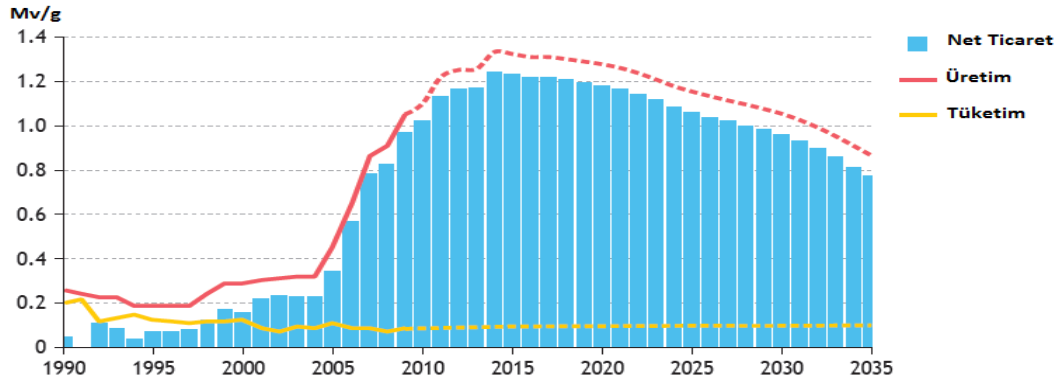
⁴⁶ 1999'da BP Amoco'yu satın alarak operatör firma olmuştur. Sonradan konsorsiyumun yapısı yeni şirketlerle bir çok kez değişikliğe uğramıştır.

⁴⁷ Erzincan Refahiye'de meydana gelen patlamanın bir arızadan kaynaklandığı, sabotaj ihtimalinin bulunmadığı açıklanmıştı. (timeturk, 2008)

TASNİF DIŞI

altı platformda birden yapılabilecek olan üretiminin 2013'te 1 milyon varil/günlük tepe noktasına ulaşacağı düşünülmektedir (EIA, 2011). Azerbaycan'ın toplam petrol üretiminin ise 2010 yılında günlük 1,3 milyon varile ulaşarak sabit kalacağı ve 2020 yılından itibaren yavaş yavaş azalarak 2035 yılında 0,9 milyon varile düşeceği öngörülmektedir (bkz. Grafik-1) (IEA, 2010, s. 503).

SOCAR, işlettiği Güneşli sığ su yatağının yanısıra, 2010 yılında Ümit derin su yatağındaki ilk testini de tamamlayarak denizel sahalarda uzmanlık kazanmıştır. Ayrıca Şah Deniz gaz kondensat yatağında 2009 yılında günlük 35.000 varil LNG üretimi yapılmıştır ve bu miktarın Faz II geliştirmesi sırasında 100.000 varile çıkması beklenmektedir (IEA, 2010, s. 503).

Grafik-1: Azerbaycan Petrol Üretim, Tüketim ve Net Ticareti (1990-2035)

(Kaynak: EIA, 2010, s.11)

SOCAR ile çalışan diğer uluslararası şirketler ticari olarak üretilebilir miktarlarda hidrokarbon keşfi yapamamışlardır. Azerbaycan'daki diğer bazı üretim sahaları ve işletmenleri şöyledir (SOCAR, 2010):

- **Lerik:** 27.04.1999'da imzalanmıştır. Yürürlüğe girme tarihi verilmemiştir. İştirakçiler; SOCAR %50, Exxon Mobil %30, diğer şirketler %20.

- **Zığ-Havsan:** 09.01.2001'de imzalanmıştır. Yürürlüğe girme tarihi verilmemiştir. İştirakçiler; %50 SOCAR, %50 LUKOİL.

- **AÇG:** 20.09.1994'te imzalanmıştır. Yürürlüğe girme tarihi 12.12.1994. İştirakçiler; SOCAR %10, BP %34, Chevron %10,28, INPEX %10, Statoil %8,56, ExxonMobil %8, TPAO %6,75, Devon Energy %5,63, Itochu %3,92, Amerada Hess %2,72. Türkmenistan bu yataklarda hak talebinde bulunmuş, Azeri yatağına Hazar ve Çirak yatağına da Osman ismini vermiştir. Türkmenistan ile Azerbaycan

TASNİF DIŞI

arasındaki bir başka tartışmalı yatak ise Azerbaycan'ın Kepez, Türkmenistan'ın ise Serdar adını verdikleri denizel yataktır.

- Şah Deniz: 04.06.1996'da imzalanmıştır. Yürürlüğe girme tarihi 17.10.1996. İştirakçiler; BP %25,50, Statoil %25,50, Total %10, LukAgip %10, NICO %10, SOCAR %10, TPAO %9.

- Lankaran-Taliş: 13.01.1997'de imzalanmış. Yürürlüğe girme tarihi 30.06.1997. İştirakçiler; Total %35, Wintershall %30, SOCAR %25, NICO %10.

- Nahcivan: 01.08.1997'de imzalanmış. Yürürlüğe girme tarihi 15.12.1997. İştirakçiler; Exxon Mobil %50, SOCAR %50.

- Abşeron: 01.08.1997'de imzalanmış. Yürürlüğe girme tarihi 05.12.1997. İştirakçiler; Total %20, Chevron %30, SOCAR %50.

- Oğuz: 01.08.1997'de imzalanmış. Yürürlüğe girme tarihi 05.12.1997. İştirakçiler; Exxon Mobil %50, SOCAR %50.

- Kürdaşı⁴⁸: 02.06.1998'de imzalanmış. Yürürlüğe girme tarihi 30.06.1998. İştirakçiler; SOCAR %50, Agip %25, Mitsui %10, TPAO %5, Repsol %5. Petrol bulunamaması üzerine kapatılmıştır.

- Gobustan: 02.06.1998'de imzalanmış. Yürürlüğe girme tarihi 27.11.1998. İştirakçiler; Commonwealth %80, SOCAR %20.

- Muradhanlı, Caferli, Zerdab: 21.07.1998'de imzalanmış. Yürürlüğe girme tarihi 27.11.1998. İştirakçiler; Ramco %50, SOCAR %50.

- İnam: 21.07.1998'de imzalanmış. Yürürlüğe girme tarihi 28.12.1998. İştirakçiler; BP %25, SOCAR %50, Shell %25.

- Araz, Alev, Şark: 21.07.1998'de imzalanmış. Yürürlüğe girme tarihi 23.3.1999. İştirakçiler; BP %15, SOCAR %40, TPAO %10, Statoil %15, Exxon Mobil %15, AEC %5. Alev yatağındaki üretim konsorsiyumu 2001'de İran ordusunun arama gemilerini geri çevirmesi üzerine ertelenmiştir. İran bu yatağa Elbruz, Türkmenistan ise Altın Asır adını vermiştir.

⁴⁸ Kürdaşı, Lenkoran ve Taliş yatakları petrol rezervlerini çıkarma konusundaki başarısızlıklar yüzünden 2001-2003 döneminde kapatılmıştır (Karayianni, 2004, s. 134).

TASNİF DIŞI

• Kürsengi-Karabağlı: 15.12.1998'de imzalanmış. Yürürlüğe girme tarihi 22.04.1999. İştirakçiler; CNODC %25, SOCAR %50, Fortunmate %25.

• Ateşgâh, Yanan Tava, Muğan: 25.12.1998'de imzalanmış. Yürürlüğe girme tarihi 21.06.1999. İştirakçiler; Japex %22,5, SOCAR %50, Inpex %12,5, Itochu %7,5, Teycocu %7,5.

• Zafer-Meşel: 27.04.1999'da imzalanmış. Yürürlüğe girme tarihi 08.05.2000. İştirakçiler; Exxon Mobil %30, SOCAR %50, Conocco Philips %20.

• Padar ve yan sahaları: 27.04.1999'da imzalanmış. Yürürlüğe girme tarihi 22.11.2000. İştirakçiler; Global Energy Azerbaijan %80, SOCAR %20.

Harita-4: Azerbaycan Petrol ve Gaz Üretim Sahaları

(Kaynak: EIA, 2011)

• Mişovdağ-Kelameddin: 12.09.2000'da imzalanmış. Yürürlüğe girme tarihi 22.11.2000. İştirakçiler; Global Energy Azerbaijan %85, SOCAR %15.

• Karabağ: 23.12.1996'da imzalanmış. Yürürlüğe girme tarihi 04.05.2007. İştirakçiler; LUKAgip %45, SOCAR %7,5, Pennzoil %30, LUKoil %12,5, Agip %5.

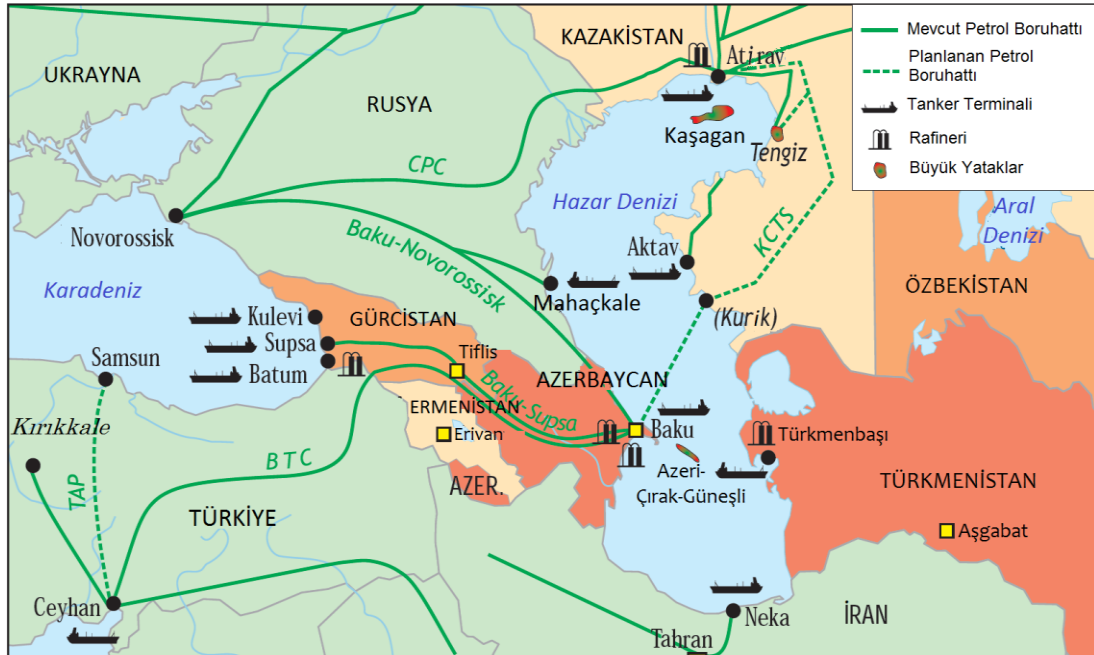
TASNİF DIŞI

• **Dan Ulduzu-Eşrefi:** 07.03.1997'da imzalanmış. Yürürlüğe girme tarihi 04.05.2007. İştirakçiler; BP %30, SOCAR %20, Itochu %20, Unocal %25,5, Delta %4,5.

Azerbaycan'ın petrolünü dünya pazarına ulaştıran ihracat rotaları ise şunlardır (EIA, 2011), (IEA, 2010, s. 505):

• Kuzeyde Bakü Novorosisk (Rusya); mevcut kapasitesi 100.000 v/g, uzunluğu 1330 km, 1983 yılında inşa edilmiş. Hazar'daki Sangaçal terminalinden Rusya'nın Karadeniz'deki limanı Novorosisk'e ulaşıyor. Azerbaycan'daki kısmını SOCAR, Rusya'daki kısmını Transneft işletiyor. SOCAR ve Transneft arasında nakliye tarifeleri ile ilgili anlaşmazlık olduğundan zaman zaman aksaklıklar yaşanıyor. AÇG'nin üretimi arttığı ve Kazakistan'dan da ihracatın artması beklendiği için kapasitenin 180.000 – 300.000 v/g'e çıkarılması öneriliyor.

• Batıda Bakü-Supsa (Gürcistan); mevcut kapasitesi 145.000 v/g, fakat günde yaklaşık 100.000 varil taşınıyor, uzunluğu 833 km, 1999'da inşa edilmiş, Bakü'den Gürcistan'ın Karadeniz'deki limanı Supsa'ya ulaşıyor. AIOC'a ait ve BP işletiyor. AIOC'a ortak olduğu halde BTC boruhattına ortak olmayan Exxon Mobil'in AÇG'den elde ettiği petrolü ihraç etmek için kullanılıyor. Yeni bir Bakü-Karadeniz boruhattı yapılma olasılığı mevcut.

Harita-5: Hazar Bölgesi'nde Bulunan Önemli Petrol Rezervleri, Rafineriler, Terminaller ve İhracat Rotaları

(Kaynak: IEA, 2010, s.505)

TASNİF DIŞI

TASNİF DIŞI

• Bakü-Tiflis-Ceyhan (Türkiye); mevcut kapasitesi 1,2 milyon v/g, uzunluğu 1768 km, 2006'da işlemeye başladı, yeni pompa istasyonları ile kapasitesinin 1,6 milyon v/g'e çıkarılması bekleniyor. Ekim 2008'de Kazakistan'ın Tengiz petrolleri bu hatta yüklenmeye başladı. Ayrıca Kasım 2010'da Azerbaycan ve Kazakistan arasında, BTC boruhattının, Aktav'dan Bakü yakınındaki Sangaçal terminaline gelen Kazak Kaşagan petrollerini ihraç etmek için de kullanılması konusunda anlaşma imzalandı. Hattan taşınan Kazak petrolünün 2020'den itibaren artarak 2025'te günde 1 milyon varile çıkması beklenmektedir. Bu nedenle de hat üzerinde Garadağ'da dördüncü bir terminal yapılarak kapasitenin artırılması planlanmaktadır. Ayrıca 2010 Temmuz'da Türkmenistan ile imzalanan anlaşma sonucu 2010 yılında hattan 1,27 milyon ton Türkmen petrolü Ceyhana sevk edilirken 1 Mayıs 2011 itibarıyla hattan 2,68 milyon ton Türkmen petrolü taşınmıştır. (harmanhaber, 2011). Bu boruhattından geçen ham petrolün varili 91,53 dolardır (SOCAR, 2010) ve Türkiye bu boruhattından varil başına 0,35 dolar almaktadır (adanamedya, 2011). Bu üç boruhattı haricinde Bakü-Batum/Kulevi arasındaki bir demiryolu ile de günlük yaklaşık 220 bin varil petrol taşınmaktadır (IEA, 2010). Azerbaycan'da toplam kapasiteleri 399.000 v/g olan iki adet petrol rafinerisi vardır ve bu rafinerilerin ikisi de Bakü'de bulunmaktadır (EIA, 2011).

(b) Azeri Doğalgazı

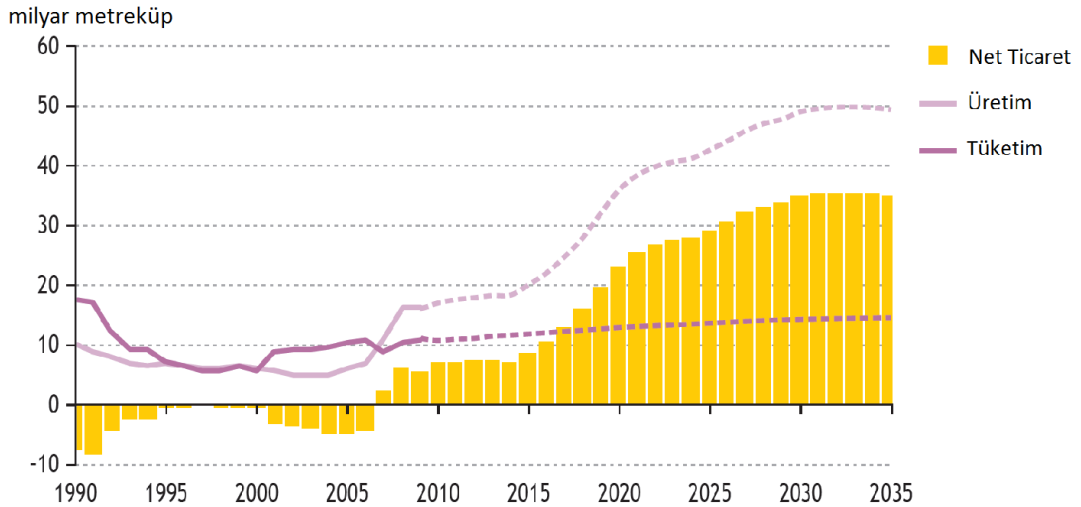
Azerbaycan doğalgazının işlenmesi, depolanması, nakliyesi ve dağıtımından SOCAR'ın bir alt kuruluşu olan Azerigaz sorumludur. Bir diğer SOCAR alt kuruluşu olan Azneft de, yalnızca SOCAR'a ait olan eski karasal ve denizel doğalgaz yataklarındaki keşif, geliştirme ve üretim faaliyetlerinden sorumludur. Azerbaycan'ın gaz sektöründeki en büyük konsorsiyum AIOC'tur ve AÇG ve Şah Deniz gaz yataklarını geliştirmektedir (EIA, 2011). Şah Deniz'in operatörleri Statoil ve BP'dir. Bu yatakta İran'ın NICO (OIEC) şirketi %10 ve TPAO %9 paya sahiptirler.

2009 sonu verilerine göre Azerbaycan'da yaklaşık 1,4 tm^3 ispatlanmış doğalgaz rezervi bulunmaktadır. Bununla birlikte nihai üretilebilir rezervlerin 4,4 tm^3 olduğu sanılmaktadır. 2009 sonu itibarıyla kümülatif üretim 0,3 tm^3 'tür (IEA, 2010, s. 524). Gaz üretimi pazarlama ve transit ile ilgili bazı belirsizlikler nedeniyle bir süre durdurulmuş ancak 2010'da Avrupa pazarıyla anlaşmalar yapılmasının ardından aynı yılın ikinci yarısında önemli miktarda üretim ve ihracat yapılmıştır. 2009 yılında Azerbaycan'da 583 milyar ft^3 (yaklaşık 16,7 milyar m^3) doğalgaz üretilmiş, bunun 374 milyar ft^3 'ü tüketilmiştir (EIA, 2011). Üretimin üçte birinden fazlası Şah Deniz'den elde edilmiştir. Şah Deniz doğalgaz ve kondensat yatağının 2006'da

TASNİF DIŞI

üretmeye başlamasıyla birlikte Azerbaycan 2007’de net doğalgaz ihracatçısı olmuştur. Şah Deniz’de yaklaşık 1,2 tm^3 üretilebilir rezerv bulunduğu tahmin edilmektedir. Bir diğer önemli doğalgaz yatağı da, SOCAR tarafından işletilmekte olan Güneşli sığ su yatağıdır. Doğalgaz üretiminin 2017 yılında Şah Deniz Faz II’nin üretime başlamasıyla birlikte artarak 2020 yılında 36 milyar m^3 ’e ve 2035 yılında 50 milyar m^3 ’e çıkması beklenmektedir. 2020 yılında 23 milyar m^3 ’lük bir ihracat yapılacağı öngörülmektedir (bkz. Grafik-2).

Üretilen doğalgazın büyük kısmının Şah Deniz’den sağlanacağı öngörülmekle birlikte, AÇG dev petrol yatağındaki Güneşli sahasından da kayda değer miktarda gaz üretimi yapılabileceği düşünülmektedir. Ancak 1994 yılındaki ÜPA’da bununla ilgili bir madde bulunmadığından yeni bir anlaşma yapılması gerekecektir (IEA, 2010, s. 525-527). Şah Deniz büyük miktarda üretim potansiyeline sahiptir. Mevcut koşullarda Şah Deniz’de üretilen gaz önce Sangaçal terminaline, oradan da Güney Kafkasya Boruhattı’na (Bakü-Tiflis-Erzurum, BTE) sevk edilmektedir. Ancak asıl önemli konu üretim artınca gazın kime ve hangi yolla ihraç edileceği konusudur.

Grafik-2: Azerbaycan Doğalgaz Üretim, Tüketim ve Ticareti (1990-2035)

(Kaynak: IEA, 2010, s.527)

Şu anda mevcut BTE boruhattı dışında, Avrupa’ya ihraç konusunda üç seçenek mevcuttur. Türkiye de artan iç talebini karşılamak için daha fazla Azerbaycan gazına ihtiyaç duymaktadır. Rusya ve İran da Şah Deniz’den çıkan gazı ithal etmek istemektedir. 2009’da Rusya SOCAR ile bir gaz alım anlaşması imzalamıştır, ancak söz konusu anlaşma için yıllık yaklaşık 3 milyar m^3 gaz SOCAR’ın kendi işlettiği Güneşli sahasından karşılanmaktadır. Türkiye ve

Azerbaycan arasında 2010 Haziran ayında Şah Deniz Faz II üretiminden Türkiye'nin iç pazarına yılda 6 milyar m³ doğalgaz verilmesi ve Avrupa'ya yıllık 8,5 milyar m³ ilave transit sağlanması konusunda anlaşma imzalanmıştır. Ayrıca 1,5 milyar m³ gaz da Azerbaycan ve Gürcistan kullanacaklardır. Bu anlaşma, Nabucco, Trans-Adriyatik Boru Hattı ve Interconnector Greece-Italy (IGI) seçenekleri konusunda yoğun görüşmelerin başlamasına neden olmuştur. Bu projelerin haricinde doğalgazı boruhattı ile ya da sıvılaştırılmış veya sıkıştırılmış halde doğrudan Karadeniz üzerinden Romanya'ya veya Bulgaristan'a ulaştırma gibi fikirler de mevcuttur (IEA, 2010, s. 528).

Azerbaycan gazının Avrupa'ya ulaştırılması konusunda ileri sürülen projelerin detayları şu şekildedir:

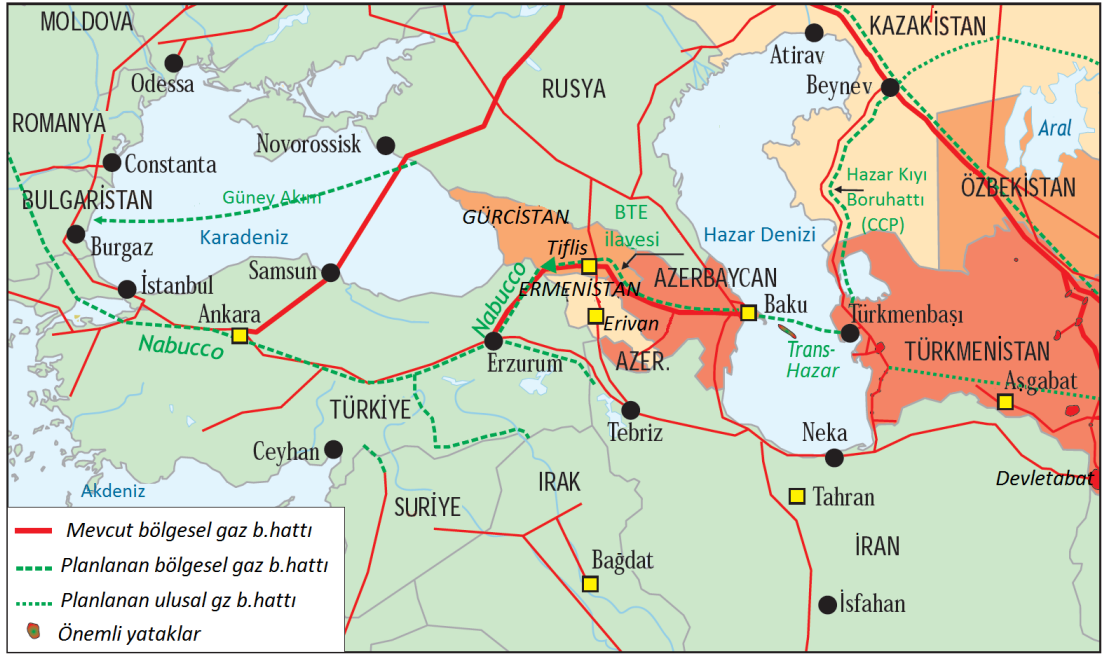
- Güney Kafkasya (BTE) boru hattı: BTC'ye paralel inşa edilen bu hattın inşasına 2004 yılında başlanmıştır. Hat, 2006 yılı Aralık ayından beri faaliyettedir ve Azerbaycan gazını Tiflis üzerinden Erzurum'a ulaştırmaktadır. Hattın uzunluğu 692 km, başlangıç maliyeti 1,7 milyar dolar, mevcut kapasitesi yıllık 8 milyar m³'tür. Şah Deniz'in ikinci fazının geliştirilmesiyle eş zamanlı olarak hattın kapasitesinin 2016 yılı sonu itibarıyla yıllık 20 milyar metreküpe çıkarılması kararlaştırılmıştır. Ancak Şah Deniz'den ilave gaz nakli yapılması gerekirse ya da Türkmenistan bu hattı kullanmak isterse 20 milyar m³'ün üzerinde bir kapasiteye ihtiyaç duyulacaktır ve bu nedenle de mevcut hatta paralel ikinci bir hat çekilmesi gerekecektir.

- Nabucco: Türkiye'den geçerek Bulgaristan, Romanya, Macaristan ve Avusturya'ya uzanacak olan bu hattın uzunluğu, hattı besleyen yan hatlar da dâhil 4030 km, başlangıç kapasitesi 8 milyar m³ olarak planlanmıştır ancak kapasite 25-31 milyar m³'e kadar genişletilebilecektir. Tahmini maliyeti 10,1 milyar dolardır ve 2016'dan itibaren faaliyete geçmesi planlanmıştır. 13 Temmuz 2009'da imzalanan Hükümetlerarası Anlaşma ile bu projeye resmiyet kazandırılmış olsa da hâlâ gaz sağlayıcıların kimler olacağı ve sağlanacak gazın miktarının ticari olarak uygun olup olmayacağı gibi konularda belirsizlikler mevcuttur.

- Trans-Adriyatik Boruhattı (TAP): Yunanistan'ın Türkiye'den aldığı Azerbaycan gazını Arnavutluk ve oradan da İtalya'ya sevketmesi planlanan hattın karasal uzunluğu 405 km, denizel uzunluğu 115 km'dir. Başlangıç kapasitesi 10 milyar m³ olmakla birlikte 20 milyar m³'e genişletilebilecektir. Maliyeti 1,9 milyar dolar olarak hesaplanan hattın 2016'da faaliyete geçmesi planlanmıştır.

TASNİF DIŞI

• Interconnector Türkiye-Yunanistan-İtalya (ITGI): Hattın Yunanistan'dan İtalya'ya uzatılması ve ayrıca Yunanistan ile Bulgaristan arasında da bağlantı olması düşünülmüştür. Hattın karasal uzunluğu 600 km, denizel uzunluğu 207 km olacaktır. Kapasitesinin 8 milyar metreküp olması planlanan hattın maliyeti 1,4 milyar dolar olarak hesaplanmış ve 2017'de faaliyete geçmesi planlanmıştır (EIA, 2011). Üç ülkeden BOTAŞ, EDİSON ve DEPA şirketleri arasında 17 Haziran 2010 tarihinde mutabakat imzalanmıştır (Bozkurt, 2010).

Harita-6: Hazar Bölgesi Mevcut ve Planlanan Doğalgaz Boruhatları, Önemli Yataklar

Kaynak: (IEA, 2010, s. 529)

Azerbaycan'da Avrupa rotasının dışında iki doğalgaz boruhattı daha mevcuttur. Bunlardan ilki, Gazi Magomed – Mozdok boruhattıdır. 150 mil uzunluğundaki hat, 2009'da Gazprom ve SOCAR arasında imzalanan anlaşma ile Azeri doğalgazını Rusya'ya 2010'dan itibaren sevketmeye başlamıştır. Ve yıllık yaklaşık 35 milyar fit³ (yaklaşık 1 milyar m³) gaz taşımaktadır. Diğer bir doğalgaz boru hattı ise Azerbaycan ve İran arasında 2006 sonlarında imzalanan SWAP anlaşması çerçevesinde, Azerbaycan gazını İran'a taşıyan Bakü-Astara doğalgaz boruhattıdır. Azerbaycan'ın İran'a gönderdiği gazın karşılığında 30 millik bir boruhattıyla Nahcivan'a gaz tedarik etmektedir. İran ayrıca gazın taşınması için %15'lik bir komisyon almakta ve bunu ülkenin kuzey bölümünde kullanmaktadır. Ayrıca 2010 yılı başlarında İran ile Azerbaycan, İran'ın kendi kullanımı için ilave gaz ihracatı konusunda bir anlaşma imzalamışlardır. Aynı yıl Kasım ayı sonunda yine bu

iki ülke arasında doğal gaz tedariği ve elektrik değişimi (swap) konusunda bir işbirliği memorandumunu imzalanmıştır (EIA, 2011).

(2) Kazakistan Enerji Kaynakları

Kazakistan bölgede petrol rezervlerinin büyüklüğü bakımından birinci, doğalgaz rezervleri bakımından da Türkmenistan'ın ardından ikinci sıradadır. Ayrıca Kazakistan dünyadaki bilinen uranyum rezervlerinin de beşte birini elinde bulundurmaktadır.

(a) Kazak Petrolü

2002 yılında kurulan Kazakistan Devlet Petrol Şirketi Kazmunaygaz (KMG), Kazakistan'ın petrol ve gaz endüstrisinde devletin menfaatlerini temsil etmektedir. 1991'den beri petrol üretimi, petrol sektörüne akın eden yabancı yatırımlar sayesinde hızla artmıştır. Bununla birlikte, devlet yeni yapılan ÜPA'ların tamamında hisselerin çoğunluğunu KMG için ayırmakta olduğundan, şirketin petrol ve doğalgaz sektöründeki rolü giderek artmaktadır. Ülkenin yeraltı zenginliklerinin kullanım haklarını düzenleyen Yeraltı Kullanım Yasası 2005 yılında değiştirilerek rüçhan hakları KMG'ye verilmiş, böylelikle en büyük projelerde KMG'ye satınalma önceliği tanınmıştır. 2007'de yasada tekrar bir değişiklik yapılarak, önceden yapılan ÜPA'ların ülkenin güvenliğini tehdit eden bir görünüme kavuşmaları durumunda, devlete, mevcut anlaşmaları değiştirme, hatta iptal etme hakları tanınmıştır. 2008 yılında da, resmi makamlar tarafından daha fazla ÜPA yapılmayacağı ve ortaklaşa yatırımların tercih edildiği açıklanmıştır. Bu çerçevede KMG, Total ve Statoil ile 2010 Temmuz'da Hazar Denizi'ndeki iki yatak için keşif anlaşmaları imzalamıştır. Özellikle Rusya ve Çin devlet şirketleri ile ikili anlaşmalara öncelik verilmiştir. 2008 yılında yürürlüğe konulan, ancak 2009'da askıya alınan petrol ihracat vergileri Ağustos 2010'da yeniden yürürlüğe konmuştur (EIA, 2011). Bugün, sektör üretiminin yaklaşık %80'i yabancı yatırımlar tarafından geri kalan %20'lik kısmı ise Kazmunaygaz tarafından gerçekleştirilmektedir (eoeearth, 2010a).

Kazakistan OAH devletleri içerisinde en geniş petrol rezervlerine sahip ülkedir. 2010 yılı itibarıyla Kazakistan'ın ispatlanmış petrol rezervlerinin 39,8 milyar varildir. Bununla birlikte nihai üretilebilir rezervlerinin 78,2 milyar varil olduğu tahmin edilmektedir ve 2009 yılı sonu itibarıyla kümülatif üretim miktarı 9,2 milyar varildir (IEA, 2010, s. 500). Kazakistan'daki en önemli petrol yatakları şunlardır:

- Nurstar Denizel Yatağı: Hazar Denizinde Mangistav yakınında bulunmakta ve 13 milyar varillik rezerviyle 21'inci yüzyılın en büyük keşfi olduğu değerlendirilmektedir (eoeearth, 2010a).

- Kaşagan: Süper-dev sıçsu petrol yatağı Kaşagan, Hazar Denizi'nin kuzey kıyısında, Atırav yakınındadır. Bu yatak, 12,5 milyar varillik rezerviyle, dünyanın en geniş beşinci rezervlerine sahip yataktır (EIA, 2011), (IEA, 2010, s. 508). 2009 yılı Ocak ayından beri geliştirme faaliyetini Kuzey Hazar Operasyon Şirketi (NCOC) yürütmektedir (daha önce AGİP Kazakistan Kuzey Hazar Operasyon Şirketi yürütüyordu). Konsorsiyum içerisindeki şirketlerin payları şu şekildedir: Kazmunaygaz (%16,8), Total (16,8), Eni (%16,8), ExxonMobil (%16,8), Shell (%16,8), ConocoPhillips (%16,8) ve Inpex (%7,6). Temmuz 2010'da KMG ve Shell, yatak hazır hale gelince ortaklaşa (%50-50) üretim yapmak üzere anlaşma imzalamışlardır. İlk üretimin 2013'te yapılması beklenmektedir (EIA, 2011).

- Karaçanak: Karasal yatak, ülkenin kuzeyinde, Rusya sınırında bulunmakta, 1997'de 40 yıllığına imzalanan bir ÜPA çerçevesinde Karaçanak Petrol Operasyon (KPO) konsorsiyumu tarafından işletilmektedir. Konsorsiyum içerisindeki şirketlerin payları şu şekildedir: BG %32,5, AGİP %32,5, Chevron %20 ve LUKOİL %15 hisseye sahiptir (EIA, 2011). Kazak yönetimi ile KPO arasında Ağustos 2010'dan beri KMG'nin de konsorsiyum içerisinde yer alması konusunda görüşmeler yapılmaktadır. Yatakta 8-9 milyar varil petrol, 47 tf³ doğalgaz rezervi olduğu tahmin edilmektedir. 2008 ve 2009 yıllarında 231 bin varil/g petrol üretilmiştir (EIA, 2011). 2003'e kadar Rusya sınırına yakın olması nedeniyle Rusya tarafından kullanılmakta olan yatağın petrolü, Nisan 2003'te faaliyete geçen CPC boruhattı sayesinde dış pazarlara ulaşmaya başlamıştır (eoeearth, 2010a). Üretimin 2019'da 1,5 milyon varil/g'lük üretimle tepe yapması beklenmektedir (EIA, 2011).

- Tengiz: Karasal yatak, Hazar Denizi'nin kuzeydoğu kıyısındadır. Toplan rezervinin 6-9 milyar varil civarında olduğu tahmin edilmekte, 1993 yılında imzalanan ÜPA çerçevesinde, Tengizchevroil (TCO) konsorsiyumu tarafından işletilmektedir. Konsorsiyumdaki paylar; %50 Chevron, %25 ExxonMobil, %20 Kazmunaygaz, %5 LukArco tarafından şeklindedir. 2009'da günlük 492 bin varil petrol üretilmiştir, 2016'da 800 bin varile çıkması beklenmektedir. Üretilen petrol, Hazar Boruhattı Konsorsiyumu (CPC) ile Rusya'nın Karadeniz'deki Novorosisk limanına aktarılmaktadır (EIA, 2011)

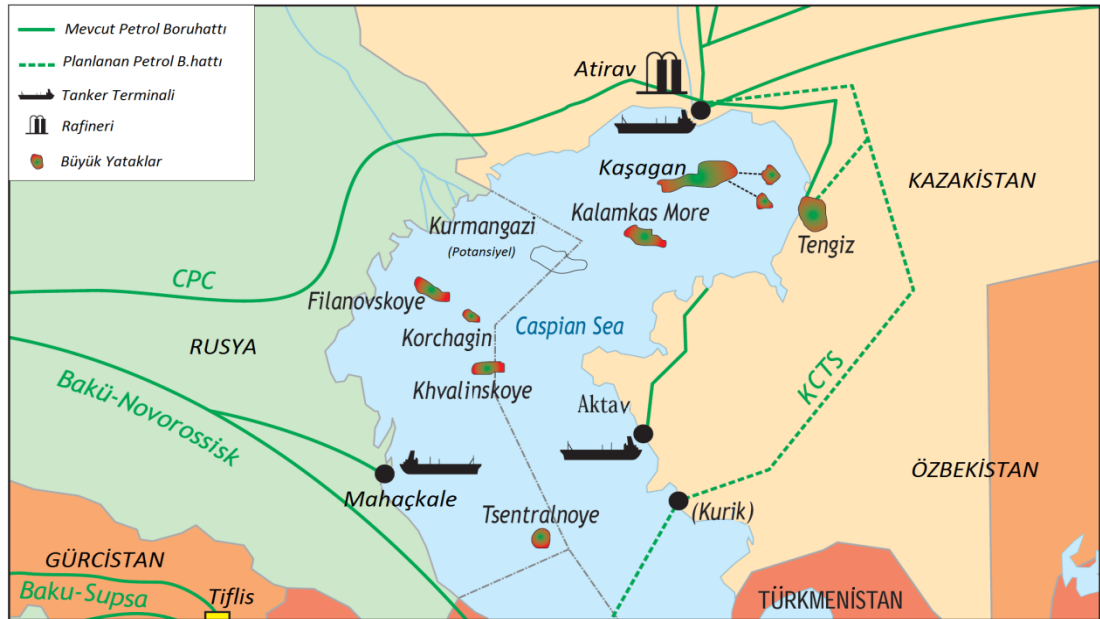
TASNİF DIŞI

- Kurmangazi: Kuzey Hazar'da, Rusya - Kazakistan deniz sınırında bulunan yatak geliştirme aşamasındadır. 2005'te imzalanan ortak geliştirme anlaşmasına göre Rosneft ve KMG'nin %50-50 payı bulunmaktadır, anlaşma 2010 Ekim ayında yenilenmiştir (EIA, 2011). Yatakta 7 milyar varil rezervi olduğu tahmin edilmektedir (eoeearth, 2010a).

- Zaznol: Çin Devlet Petrol Şirketi (CNPC) tarafından işletilmekte olan yatakta 1-2 milyar varil rezerv olduğu tahmin edilmektedir.

- Güney ve Kuzey Kumkol: Toplam 1 milyar varil rezervi bulunmaktadır (eoeearth, 2010a). Kuzey Kumkol CNPC (%66,7) ve KMG (%33,3) tarafından, Güney Kumkol ise Lukoil (%50) ve CNPC (%50) tarafından işletilmektedir. 2008 yılındaki toplam üretimi 130 bin varil/gün'dür.

- Akşabalak ve civarındaki yataklar: KMG (%50) ve Petro Kazakistan (%50) tarafından işletilen karasal yataklardan 2008 yılında 63 bin varil/g üretim elde edilmiştir.

Harita-7: Kuzey Hazar Havzası Yatakları ve Mevcut-Planlanan Petrol Boruhatları

Kaynak: IEA, s.513

Kazakistan'daki petrol rafinerileri devlete aittir. Petrolü çıkaran konsorsiyumlar bir an önce üretilen petrolü dünya pazarlarına ulaştırmayı hedeflediklerinden ham petrol ihracatına yoğunlaşmış, dolayısıyla rafineri sektörü çok geri kalmıştır. Toplam kapasiteleri günde 345 bin varildir ve rafineriler 2005 yılında %51 kapasiteyle çalışmıştır. Kuzey kesimi için çalışan rafineri Pavlodar'da, doğu kesimi

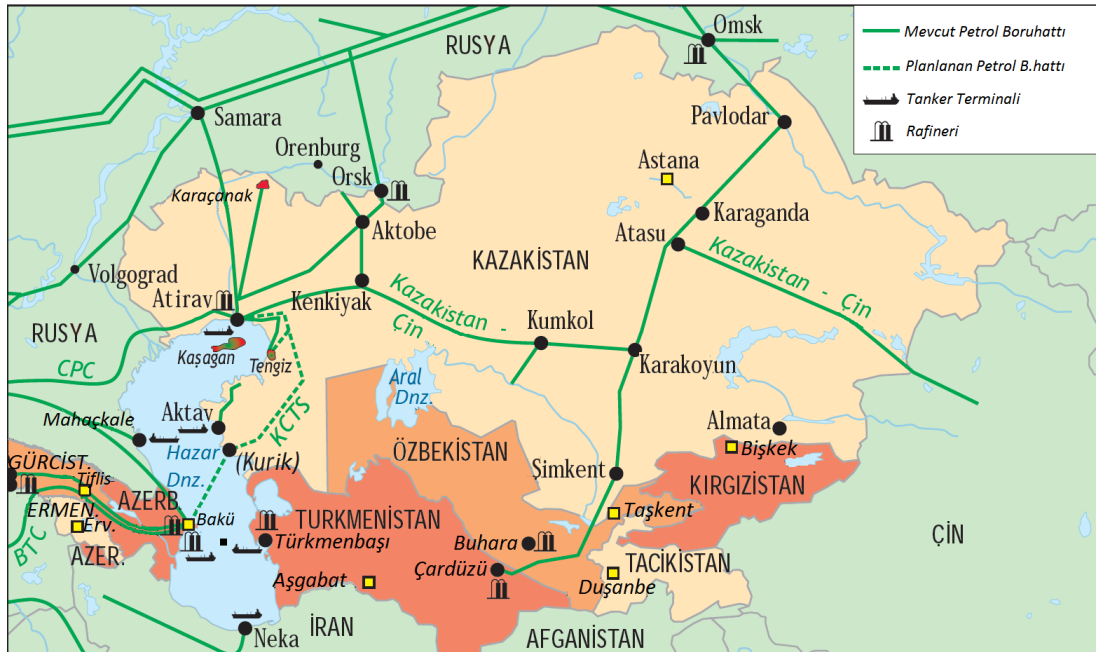
TASNİF DIŞI

TASNİF DIŞI

için çalışan Atırac'da, güney kesim için çalışan ise Şimkent'te bulunmaktadır (eoeearth, 2010a).

Kazakistan'ın mevcut günlük ihracat kapasitesi yalnızca 1,5 milyon varildir ve 2025 yılında ilave 2 milyon varillik daha kapasiteye ihtiyaç duyulacaktır. Mevcut petrol boruhatlarının kapasiteleri ve planlanan kapasite artırımları ile ilgili bilgiler aşağıda verilmiştir (IEA, 2010, s. 513):

- Atyrau-Samara: 300.000 v/g'lük kapasiteye sahip 1500 km uzunluğundaki hat, 1970'lerde inşa edilmiştir. Rus Transneft firması tarafından işletilen Uzen'deki sisteme bağlantı sağlayan hat, Hazar Boruhattı Konsorsiyumu'nun (CPC) faaliyete geçmesinden önce 1990'lı yıllarda Kazakistan'ın ana ihracat rotasıydı.

Harita-8: Orta Asya-Hazar Bölgesi Mevcut ve Planlanan Boruhatları – Rafineriler

(Kaynak: IEA, 2010, s.514)

- Hazar Boruhattı Konsorsiyumu (CPC): Hat, Tengiz yatağını Novorossiysk yakınında bir ihracat terminaline bağlamaktadır. Rusya'da faaliyet gösteren bir kısmı özel yatırıma ait tek boruhattır. İlk petrol 2001 yılında taşınmıştır. Normal kapasitesi 565 bin varil/gün olmasına karşın, sürtünme azaltıcı kimyasallar kullanılarak 2009'da 700 bin varil/gün taşımıştır. Yaklaşık 4,5 milyar dolar yatırımla kapasitesinin 2015'te 1,34 milyon varil/gün'e çıkarılmasına dair bir proje, 2008 yılında onaylanmıştır. Bu da Novorossiysk'e ulaşan petrolün boğazlar üzerinde ciddi bir baskı yaratabileceği ve Türk Boğazları'nı by pass edecek yeni bir boruhattı rotasına ihtiyacın artacağını göstermektedir (IEA, 2010, s. 514). Rusya tarafından

boğazları by pass edecek (Burgaz-Dedeağaç gibi) projeler ortaya atılsa da, bu projelerin kısa dönemde gerçekleşmesi mümkün gözükmemektedir. Bulgaristan Başbakanı maddi imkânsızlıklar nedeniyle Burgaz-Dedeağaç projesine destek veremeyeceklerini açıklamış, böylece bu proje daha başlamadan askıya alınmıştır (Hürriyet Gazetesi, 2010).

- Kazakistan-Çin Petrol Boruhattı (Sino-Kazakh): 1997 yılında inşasına başlanan hat, 2004 yılından beri, KCTS ile birleşen Aktobe'den Atirav'a petrol getirmektedir. Atirav ile Çin arasındaki doğu kolunun tamamlanması için bu akışın tersine çevrilmesi gerekmektedir. Hattın 2006 yılında tamamlanan ikinci kısmı, Hazar kıyısındaki Atasu nakil merkezinden Çin'in Sincan bölgesindeki Alaşankov kentine Sibiry ve Kumkol petrolü taşımaktadır. Projenin, Atirav'dan Kenkiyak'a ve Kumkol'a uzanan iki kısmı 209 yılında tamamlanmıştır. Şu anda 200 bin varil/gün olan kapasitesinin 2015 yılına kadar 400 bin varile çıkarılması planlanmaktadır (IEA, 2010, s. 517).

- Kazakistan Hazar Nakliye Sistemi (Kazakhstan Caspian Transportation System - KCTS): Hazar'ın Statüsü'ndeki anlaşmazlıklar nedeniyle Trans-Hazar boruhattı sistemleri yapılamadığı için, 2009'da Kazakistan petrolünün yaklaşık %17'si, Hazar Denizi'ndeki Aktav limanından tankerlerle Rusya, Azerbaycan ve İran limanlarına taşınmıştır. Petrolün 184 bin varili Rusya'nın Mahaçkale Limanı'na, 68 bin varili İran'ın Neka Limanı'na, 32 bin varili Azerbaycan'ın Bakü Limanı'na ulaştırılmaktadır. Ayrıca, Kazmunaygaz ve özel petrol şirketleri, Tengiz ve Kashşagan petrolünü dış pazara en kısa yoldan ihraç etmek için, 700 km'lik Kazakistan Hazar Ulaştırma Sistemi (Kazakhstan Caspian Transportation System-KCTS) planlanmıştır. Bu hatla Atirav yakınındaki Eskene limanından, Aktav yakınındaki Kurik limanına aktarılacak petrol, tankerlerle Hazar üzerinden Bakü limanına taşınarak, BTC ve diğer hatlarla pazara aktarılacaktır. 2006 yılında Kazakistan ile Azerbaycan arasında bu projeyi gerçekleştirmek üzere anlaşma imzalanmıştır (IEA, 2008, s.54), (IEA, 2010, s. 515-516).

(b) Kazak Doğalgazı

2009 sonu verilerine göre Kazakistan'da yaklaşık 2 tm^3 ispatlanmış doğalgaz rezervi bulunmaktadır. Bununla birlikte nihai üretilebilir rezervlerin 6,1 tm^3 olduğu sanılmaktadır. 2009 sonu itibarıyla kümülatif üretim 0,4 tm^3 'tür (IEA, 2010, s. 524). Rezervlerin %40'ından fazlası Kuzey Batı Kazakistan'daki Karaçanak sahasındadır. Diğer önemli sahalar Tengiz ve Zembil'dedir. Karaçanak sahasının geliştirilmesi ve

işletilmesi için 1997 yılında uluslararası bir konsorsiyum oluşturulmuştur. Konsorsiyumda yer alan şirketler ve paylaşımları AGIP (İtalya) %32,5, British Gaz (BG İngiltere) %32,5, TEXACO (ABD) %20, LUKOIL (Rusya) %15'tir. Konsorsiyum, 40 yıllığına bu sahayı işletmek üzere 8 milyar dolarlık bir Üretim Paylaşım Anlaşması'nı Kazakistan Hükümeti ile imzalamıştır. Tengizchevroil'in işlettiği, Tengiz sahası, 2009 yılında 7 milyar metreküp doğalgaz üretmiştir. Kaşagan yatağındaki gazın da çıkarılmaya başlanmasıyla birlikte, Kazakistan'ın 2020 yılında gaz üretiminin 30-50 milyar metreküp olacağı öngörülmektedir (IEA, 2010, s. 533). Kazakistan doğalgazı Orta Asya Merkez Boruhattı (CACP) ile sağlanmaktadır. 2009 yılında Türkmenistan – Çin Doğalgaz Boruhattı'nın faaliyete geçmesiyle birlikte, Kazakistan için de alternatif bir pazar ortaya çıkmıştır. Ülke aynı zamanda Türkmenistan'dan Rusya'ya ihraç edilen doğalgaz için bir geçiş ülkesidir (IEA, 2010, s. 534).

(c) Kazak Uranyumu ve Boru

Kazakistan dünyadaki bilinen toplam uranyum rezervinin %20'sine tekabül eden 1,5 milyon ton uranyum rezervine sahiptir (eoeearth, 2010a). 1999 yılında üretim yalnızca 1367 ton iken, 2009 yılında Kazakistan devlet şirketi Kazatomprom 14 bin ton uranyum üretmiştir (WNA, 2010).

Kazakistan'ın tek nükleer santrali Aktav'da bulunan 90 MW gücündeki Mangyshlak santralidir. Santral 1999 yılından beri kapalıdır. Kazak yönetimi, Balkaş Gölü güneydoğusuna 1500 MW gücünde bir nükleer santrali kurmayı planlamaktadır. Bu santralin 2015'e kadar faaliyete geçmesi beklenmektedir (eoeearth, 2010a).

Ayrıca Kazakistan'da Satimola bölgesinde 102 milyon ton bor rezervi bulunduğu dair bilgiler mevcuttur. Ancak rezerv rakamları, çeşitli kaynaklarda farklılık göstermektedir. Kazakistan bor rezervlerinin de dâhil edildiği bir hesaba göre dünya toplam bor rezervleri yaklaşık olarak 4 milyar 270 milyon tondur (ETKB, 2011).

(3) Türkmenistan Enerji Kaynakları

Türkmenistan, bölgede en zengin doğalgaz rezervlerine sahip ülkedir. Bununla birlikte, ülke mevcut anlaşmalar ve ihracat rotaları bakımından Rusya'ya bağımlıdır.

(a) Türkmen Petrolü

Türkmenistan Devlet Petrol Şirketi Türkmenneft, Türkmenistan'ın başlıca petrol üreticisidir. 2000 yılında, ülkede üretilen petrolün %90'ından fazlasını Türkmenneft üretmiştir. Aynı yıl, petrol üretimine, devlete bağlı doğalgaz şirketi Türkmengaz %3'lük ve yabancı şirketler %6,5'luk bir katkı yapmışlardır (TİKA, 2009, s. 17). Bununla birlikte, son yıllarda üretimde görülen artışın çoğunluğu ÜPA'lar çerçevesinde Çeleken denizel yatağında faaliyet gösteren Birleşik Arap Emirlikleri'nin Dragon Oil ve Burun karasal yatağında faaliyet gösteren Eni şirketlerinden sağlanmıştır. Türkmenistan'ın Blok 1 yataklarında da Petronas üretim ve geliştirme faaliyetlerini yürütmektedir. 2007 yılında Türkmenistan, Kanada şirketi Burried Hill ile Serdar/Kyapaz yatağının işletimine dair bir ÜPA imzalamış fakat Azerbaycan'ın tepkisi üzerine sondaj çalışmaları askıya alınmıştır (IEA, 2010, s. 518).

2010 yılı itibarıyla Türkmenistan'ın ispatlanmış petrol rezervlerinin 0,6 milyar varil olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte nihai üretilebilir rezervlerinin 19,5 milyar varil civarında olduğu tahmin edilmektedir ve 2009 yılı sonu itibarıyla kümülatif üretim miktarı 3,6 milyar varildir (IEA, 2010, s. 500).

Türkmenistan'da iki rafineri vardır ve ikisi de devlete aittir. Bunlardan türkmenbaşı rafinerisinin yıllık kapasitesi 5.5 milyon tondur ve rafine işlemlerinin çoğu bu rafineride yapılmaktadır. Çardüzü rafinerisinin üretimi ise son yıllarda azalmıştır. (TİKA, 2009, s.17).

Türkmenistan, 2009 yılında 10,2 milyon ton petrol üretmiş, bu petrolün 5,2 milyon tonunu tüketmiştir (BP, 2010, s. 9-12). Türkmenistan da Kazakistan ile aynı ihracat rotalarını kullanmaktadır. Tüketimden artakalan petrol, tankerlerle Hazar Denizi'nden Rusya'nın Mahaçkale Limanı'na, İran'ın Neka Limanı'na ve Azerbaycan'ın Bakü Limanı'na ulaştırılmaktadır (eoeearth, 2010b).

(b) Türkmen Doğalgazı

2009 sonu verilerine göre Türkmenistan'da yaklaşık 7,9 tm^3 ispatlanmış doğalgaz rezervi bulunmaktadır. Bu miktar dünya rezervlerinin %4,3'üne denk gelmektedir. Ayrıca, ülkenin nihai üretilebilir rezervlerin 14,2 tm^3 olduğu sanılmaktadır. 2009 sonu itibarıyla kümülatif üretim 2,3 tm^3 tür (IEA, 2010, s. 524). Türkmenistan, 2009 yılında 36,4 milyar m^3 doğalgaz üretmiş, bunun 19,8 milyon m^3 ünü tüketmiş, geri kalanını ihraç etmiştir (BP, 2010, s. 25-27). Bununla birlikte

TASNİF DIŞI

Türkmenistan'ın 2008 yılındaki üretimi 66,1 milyar m³'tür. Üretimin neredeyse yarı yarıya düşmesinin nedeni, ülkenin ihracat rotasının Rusya'ya bağımlı olması nedeniyle, 2009 yılı içerisinde Rusya ile yaşadığı ihracat fiyatı anlaşmazlığının etkisini tolere edememesidir. 2035 yılında ülkenin doğalgaz üretiminin 128 milyar m³'e, ihracatının 92 milyar m³'e çıkması beklenmektedir (IEA, 2010, s. 525-526).

Ülkede en geniş doğalgaz yatakları Amu-Derya havzasındadır. Ülkenin toplam rezervinin neredeyse yarısı dev Devletabad-Dönmez yatağındadır. Amu-Derya'ya ilaveten, Türkmenistan'ın Murgap havzasında, özellikle de 27 trilyon metre küp gaz ihtiva ettiği tahmin edilen dev Yaşlar yatağında geniş doğalgaz rezervleri de vardır. Mayıs 2001'de, ülkenin toplam doğalgaz üretiminin yüzde 85'inden fazlasını gerçekleştiren Türkmengaz ülkenin kuzey-doğusunda Darganata'da bulunan yeni yataklarda arama faaliyetlerine başlamıştır. Zongüz Karakurum'daki Gagarinskoye yatağından ticari maksatlı istihraç yakında başlayacak olup, doğu Türkmenistan'da Samantepe yatağındaki çalışmaların tekrar başlaması planlanmaktadır. Ayrıca, Türkmengaz da Karakurum ve Kızılkurum çöllerinde arama çalışmalarına hız vermiş bulunmaktadır (TİKA, 2008, s.15,16).

1991'de bağımsızlık ilan edilince Türkmenistan gazını satabilmek için Rus devlet gaz şirketinin, Gazprom'un sahibi olduğu boruhatlarına bağımlı kalmıştır. Eylül 2006'da, Rusya ile 2028'e kadar Rusya'ya sevk edilecek gazın miktarını ve fiyatını belirleyen bir anlaşma imzalanmış, 65 dolar olarak belirlenen m³ fiyatı 2008 yılında 100 dolara çıkarılmıştır. Rusya 2007 yılına kadar Türkmen gazını ucuza alarak Avrupa pazarına bu gazı istediği fiyattan satmıştır (Kahraman, 2008, s.138,139). Ancak son dönemde Çin'in Rusya'ya rakip olarak bölgeye yönelmesi Rusya'nın bu tutumundan vazgeçmesine ve ülkeye daha iyi bir fiyat teklif etmesine neden olmuştur. 2009 yılının Aralık ayında Çin ile Güney Yolotan gaz yataklarının işletilmesi için bir Üretim Paylaşım anlaşması yapılmış ve Türkmenistan'ın devlet petrol şirketi Türkmengaz ile CNPC arasında CAGP'nin açılışı yapılmıştır (EIA, 2011).

Türkmenistan'ın mevcut doğalgaz boruhatlarının kapasiteleri, geliştirme planları ve yapılması planlanan ve yapım aşamasında olan yeni boruhatları aşağıda verilmiştir (IEA, 2010, s. 538-542):

- Orta Asya Merkez Boru Hattı'nın Geliştirilmesi Projesi: Türkmenistan-Özbekistan- Kazakistan- Rusya güzergahındaki hattın 45-55 milyar m³ olan kapasitesinin 80 milyar m³'e çıkarılması planlanmaktadır.

Harita-9: Orta Asya Bölgesi Mevcut, Planlanan Doğalgaz Boruhatları

(Kaynak: IEA, 2011).

- **Hazar Sahil Boru Hattı (Caspian Coastal Pipeline):** Türkmenistan, Kazakistan ve Rusya liderleri tarafından 2007 yılında yapılan anlaşmayla, 2011 yılına kadar tamamlanması planlanan proje sona erdiğinde yıllık 20 milyar m³ Türkmen doğalgazını Kazakistan üzerinden Rusya'ya iletecektir.

- **Türkmenistan-Özbekistan-Kazakistan-Çin Doğalgaz Boru Hattı:** 2006 yılında Türkmenistan ile Çin arasında Orta Asya Doğalgaz Boruhattı (CAGP) doğalgaz boruhattı anlaşması imzalanmış, Türkmenistan'ın Bahtiyarlık bölgesinden alınan gazı Çin'e ulaştıracak olan ve 185 kilometresi Türkmenistan'dan, 529 kilometresi Özbekistan'dan ve 1300 kilometresi Kazakistan'dan geçen hattın inşasına 2008 yılında başlanmıştır (Milliyet.com.tr, 2009). Bu projenin maliyeti 14 milyar avro olarak öngörülmüştür. Tamamlandığında yıllık 30 milyar m³ doğalgazı Çin'e ulaştırması beklenmektedir.

- **Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan (TAPI) Doğalgaz Boru Hattı:** Çalışmalarına 2001 yılında başlanann hatta, 2008 yılında Hindistan'ın da katılması gündeme gelmiştir. 1680 km uzunluğundadır ve 7,6 milyar avroya mal olması beklenmektedir. Asya Kalkınma Bankası'nın finansmanını yapacağı proje, Afganistan'daki istikrarsız ortam, Pakistan-Hindistan arasındaki anlaşmazlık ve fiyat anlaşmazlıkları gibi nedenlerle henüz hayata geçirilememiştir.

- İran-Türkmenistan (Körpece-Kurt Kuyu) Doğalgaz Boru Hattı: 1996 yılında inşaatına başlanmıştır. Uzunluğu 140 km 'dir. Yıllık taşıma kapasitesi 10 milyar m³ olan ve Aralık 1997'de işletmeye açılan hattın kapasitesinin, 14 milyar m³'e çıkarılması planlanmaktadır.

- Trans Hazar Doğalgaz Boruhattı Projesi (Trans- Caspian Project, TCP): Hazar'ın altından Gürcistan ve Azerbaycan yoluyla Türkiye ulaşması ve Nabucco'ya bağlanması öngörülen bu proje Hazar'ın statüsü'nün hala belirlenememiş olması nedeniyle askıya alınmıştır.

(4) Özbekistan Enerji Kaynakları

Özbekistan zengin doğalgaz rezervleri bakımından bölgede üçüncü sıradadır. Ülke aynı zamanda zengin uranyum rezervlerine sahiptir.

(a) Özbek Petrolü

2010 yılı itibarıyla Özbekistan'ın ispatlanmış petrol rezervlerinin 0,6 milyar varil olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte nihai üretilebilir rezervlerinin 5,5 milyar varil civarında olduğu tahmin edilmektedir ve 2009 yılı sonu itibarıyla kümülatif üretim miktarı 1,1 milyar varildir (IEA, 2010, s. 500). 2009 yılı içerisinde Özbekistan'ın üretimi 4,5 milyon ton, tüketimi ise 4,9 milyon ton olmuş, Özbekistan 500 bin ton petrol ithal etmiştir (BP, 2010, s. 9-12). Ülkenin petrol üretimini uzun bir süre daha önemli derecede artırmasının mümkün olmadığı değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, Devlet Petrol Şirketi Özbekneftegaz, Petronas ve Sasol (Güney Afrika) şirketlerinin ortaklaşa geliştirdikleri sıvılaştırılmış gaz projesi sonucunda 2020'lerden itibaren üretimin artabileceği öngörülmektedir. Bugün, ülkenin ürettiği petrolün yaklaşık yarısı, doğalgaz yataklarından kondensat şeklinde elde edilmektedir (IEA, 2010, s. 519).

Ülkedeki başlıca petrol üretim sahası, yurtiçi üretimin %70'inin elde edildiği Buhara-Hive bölgesidir. Ülkenin en büyük petrol yatağı olan Kokdumalak yatağı bu bölgede bulunmaktadır. Diğer bazı yataklar ise; Nevai- Kurgan-Kağan, Termez, Kokant, Andican ve Suljukta'dır (KTO, 2008). Ülkenin petrol sektörüne yabancı şirketlerin ilgisi çok fazla olmamakla birlikte, Asya ve Rusya devlet petrol şirketleri ve CNPC'nin ortaklaşa geliştirme ve üretim anlaşmaları bulunmaktadır. 2009 yılında Çin, önemli büyüme potansiyeline sahip iki üç yataktan biri olan Mingubalak yatağının %50'sini satın almıştır. Ülkede Fergana, Buhara ve Altyarık'ta olmak üzere üç rafineri vardır ve toplam kapasiteleri 220 bin varil/gün'dür (IEA, 2010, s. 519).

(b) Özbek Doğalgazı

2009 sonu verilerine göre Özbekistan'da yaklaşık 1,7 tm³ ispatlanmış doğalgaz rezervi bulunmaktadır ve dünyada 15'inci en büyük doğalgaz rezervine sahip ülkedir. Bununla birlikte nihai üretilebilir rezervlerin 5,2 tm³ olduğu sanılmaktadır. 2009 sonu itibarıyla kümülatif üretim 1,5 tm³'tür (IEA, 2010, s. 524). Özbekistan dünyadaki 14. en büyük doğalgaz üreticisidir.

2006 yılında Türkmenistan ile Çin arasında imzalanan Orta Asya Doğalgaz Boruhattı (CAGP) anlaşması çerçevesinde Türkmenistan'ın Bahtiyarlık bölgesinden alınan gazı Çin'e ulaştıracak olan hattın 529 kilometresi'nin Özbekistan'dan geçmesine karar verilmiş inşasına 2008 yılında başlanmıştır (Milliyet.com.tr, 2009).

2009 yılında 66 milyar m³ doğalgaz üretmiştir, tüketimi ise 54 milyar m³'tür. 2009'da yaklaşık 15 milyar m³'lük doğalgaz ihraç etmiştir. Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan doğalgaz ihraç ettiği ülkeler arasında yer almaktadır. Türkmenistan'dan Rusya'ya ve 2009 sonundan beri de Türkmenistan'dan Çin'e doğalgaz ihraç edilen rotalarda geçiş ülkesi konumundadır. 2009 yılında, Uzbekneftegaz ile Çin'in ulusal şirketi CNPC arasında yıllık 10 milyar metreküp doğalgazı Çin'e ihraç etmek konusunda bir çerçeve anlaşma imzalanmış olmakla birlikte henüz onaylanmamıştır (IEA, 2010, s. 524).

(c) Özbek Uranyumu

2007 yılı itibarıyla 111.000 ton uranyum rezervine sahip olan ülkede, 2008 yılı itibarıyla ispatlanmış uranyum rezervleri 185.800 ton olarak açıklanmıştır. Özbek Uranyumu 1992'ye kadar Rusya'ya ihraç edilirken, 1992'den beri ABD'ye ve diğer Batılı devletlere ihraç edilmektedir. 2008 yılında Güney Kore şirketi Kepco ile 2015 yılına kadar 2.600 ton uranyum ihracatı için 400 milyon dolar değerinde bir anlaşma yapılmıştır. Ülkenin ispatlanmış uranyum rezervleri Zarafsan, Sugralı, Zafarabad, Nurabad ve Aktav'da bulunmaktadır. Ülkedeki uranyum yatakları üzerinde Rusya, Japonya ve Çin şirketleri paylara sahiptir (WNA, 2010).

(5) Ermenistan, Gürcistan, Kırgızistan ve Tacikistan Enerji Kaynakları

Ermenistan, Gürcistan, Kırgızistan ve Tacikistan bölgenin enerji kaynakları bakımından en yoksul ülkeleridir. Enerji ihtiyaçlarının büyük bölümünü ithal etmek zorunda kaldıklarından enerjide dışa bağımlıdırlar.

(a) Petrol ve Doğalgaz

2010 yılı itibarıyla bu dört ülkenin ispatlanmış petrol rezervi bulunmamaktadır. Bununla birlikte nihai üretilebilir rezervlerinin 1,4 milyar varil civarında olduğu tahmin edilmektedir ve 2009 yılı sonu itibarıyla kümülatif üretim miktarı 0,2 milyar varildir (IEA, 2010, s. 500). Yine 2009 sonu verilerine göre bu dört ülkede yaklaşık 0,2 tm³ ispatlanmış doğalgaz rezervi bulunmaktadır. Bununla birlikte nihai üretilebilir rezervlerin 0,3 tm³ olduğu sanılmaktadır. 2009 sonu itibarıyla henüz üretim yapılmamıştır (IEA, 2010, s. 524).

Orta Asya-Hazar bölgesi ülkelerinden Ermenistan'ın ispatlanmış petrol veya doğal gaz rezervi bulunmamaktadır. Ülke enerjisinin yaklaşık %80'inin Rusya'nın kontrolü altında olduğu tahmin edilmektedir. Petrol ve doğalgaz ihtiyacının çoğunu Rusya'dan ithal etmektedir. Ayrıca İran-Ermenistan Doğalgaz Boruhattı ile İran'dan da doğalgaz ithal etmektedir.

Gürcistan'ın da ispatlanmış doğalgaz veya petrol rezervi bulunmamaktadır. Doğal gaz ihtiyacını başlangıçta Rusya'dan karşılamıştır. Ancak, son yıllarda artan hidroelektrik üretimi ve BTE boruhattı sayesinde Azerbaycan'dan aldığı doğal gaz sayesinde Rusya'ya olan ithalat bağımlılığını ortadan kaldırmıştır. Gürcistan'ın 2007 itibarıyla, doğal gaz tüketimi 1,8 milyar metreküp olmuştur. Ayrıca, Rusya'dan Ermenistan'a gaz ihracatı, Gürcistan'dan geçen boru hattı aracılığıyla gerçekleşmektedir. Gürcistan bu gazın %10'unu geçiş ücreti olarak almaktadır.

Kırgızistan'ın petrol ve doğalgaz rezervleri sınırlıdır. 40 milyon varil petrol, 5.663 milyar m³ doğalgaz rezervi olduğu tahmin edilmektedir (CIA Factbook, 2009). Yılda 80,000 ton petrol elde edilebilmekte olup, iç talebin %15'i karşılanmaktadır. Doğal gaz üretiminden de ülke ihtiyacının çok az bir kısmı karşılanmaktadır. İhtiyacın büyük bir kısmı Türkmenistan ve Özbekistan'dan ithal edilmektedir. Kırgızistan'daki ekonomik durum sebebiyle Özbekistan'a ödemede zorluk çekmekte, bu nedenle de Özbekistan sık sık Kırgızistan'a gaz ihracatını durdurmaktadır. Enerji tüketiminin % 11'i petrole, % 27.6'sı doğalgaza dayalıdır. Ülkede boru hattı sisteminin de yetersizliği söz konusudur. Halihazırdaki 367 kilometre uzunluğunda doğal gaz hattı ve 13 km uzunluğunda petrol hattı bulunmaktadır. Özellikle son dönemde Tacikistan'ın enerji konusuna ciddi şekilde eğilmeye başladığı, bu bağlamda, Afganistan, Pakistan ve diğer ülkelere elektrik ihracat pazarını ele geçirmeyi hedeflediği, bunun da Kırgızistan'ın aynı pazarlara yönelik ihracat hedeflerini olumsuz etkileyeceği değerlendirilmektedir.

12 milyon varillik ispatlanmış petrol rezervine sahip olan Tacikistan'da üretim, iç savaş boyunca %70 oranında azalmıştır. Savaşın etkilerinin yanı sıra, genel olarak ekonomik sorunlar ve altyapı sorunları bu sonucu doğurmuştur. Ülkenin petrol ihtiyacının tamamına yakını ithal edilmekte, %70'le Özbekistan tedarikçiler arasında ilk sırada yer almaktadır. Tacikistan'ın doğalgaz rezervleri ise 5.6 milyar metreküp seviyesinde olup tıpkı petrolde olduğu gibi doğalgazda da üretim yetersiz kalmakta ve iç talep ithalatla karşılanmaktadır (KTO, 2009).

(b) Su Gücü

Ermenistan'da 11 adet hidroelektrik santrali vardır. 2006 yılında yerel elektrik üretiminin %25'i hidroelektrik santrallerinden elde edilmiştir. Gürcistan'ın elektriğinin %46'sını Inguri hidroelektrik santrali karşılamaktadır.

Kırgızistan elektrik enerjisi üretim potansiyeli ihtiyaçlarını karşılamaya yeterlidir. Ülkede hidroelektrik enerji üretimi için oldukça büyük potansiyel mevcuttur. 3.72 gigavat üretim kapasitesi ile elektrik üretiminin %80'i hidroelektrik santrallerinden sağlanmaktadır. Ancak yabancı yatırımcılara da ihtiyaç vardır. Hidroelektrik enerjinin geliştirilmesi Kırgızistan'ın öncelikleri arasındadır. Ülkede 17 elektrik üretim santralının 15'i hidroelektrik santrali ve 2'si termal santraldir (Juraev, 2009). Başlıca santralleri Toktogul ve Frunze santralleridir. Hidroenerji Kırgızistan için önemli bir ihraç maddesidir. Rusya, Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan ve Çin'e elektrik ihraç edilmektedir (EBRD, Renewable Energy Initiative, 2009).

Kırgızistan gibi Tacikistan da enerji ihtiyacını hidroenerjiden karşılamaktadır. Bunda ülkenin sahip olduğu su kaynaklarının payı büyüktür. Ülke enerji kaynaklarının yalnızca %5'ini yani 527 milyar kilowatt saat potansiyelin sadece 16-17 milyar kilowatt'ını kullanabilmektedir (EIA, 2005). Nurek barajı 3.000 megavatlık üretim kapasitesiyle Tacikistan'ın en büyük elektrik üretim santrallerinden biridir. Ülkede kış aylarında enerji sıkıntısı yaşanırken yaz aylarında enerji fazlası ortaya çıkmakta ve Rusya ile Kazakistan'a elektrik enerjisi ihraç edilmektedir (Asian Energy, 2010).

(c) Nükleer Enerji

Ermenistan, önemli ölçüde yerel elektrik üretim kaynaklarına sahiptir. Metsamor Nükleer Santrali, ülkenin elektrik ihtiyacının %42,9'unu karşılamaktadır. 2006 yılında yerel elektrik üretiminin %33'ü nükleer santrallerden elde edilmiştir. Bununla birlikte ülkenin enerji sektörüne Rusya hakimdir.

Kırgızistan'ın Celal-Abad şehrindeki Mayлуу-Suu bölgesinde 1946-1967 yıllarında 10.000 ton'dan daha fazla üretim yapan önemli bir Sovyet uranyum maden sahası bulunmaktaydı ve 1997 yılına kadar Kara Balta Madencilik Kombinesi bu yatakları işletiyordu. 1997 yılında devlet varlıklarının %72'si Renova Grup tarafından satın alınmıştır. Avusturalya'nın Monaro Madencilik Şirketi Kırgızistan'da sekiz arama lisansına (Narin, Aramsu, Utor, Sumsar, Sogul, Durasay, Hocakan ve Gavasay) sahip. Canada Uranium One da dahil ülkede bir grup başka şirketler de aktif bir şekilde uranyum keşif çalışmaları yapmaktadır. 2008'den beri Çin şirketi Snosteel ve birkaç diğer Çin şirketi ülkede uranyum keşif çalışmaları yapmaya başlamıştır. Ayrıca Rusya'nın Rosatom şirketi de ülkede uranyum arama ve işletme ruhsatına sahiptir (WNA, 2010). Kırgızistan'ın uranyum jeolojisinin, 1 milyon tonun üzerinde uranyum rezervine sahip Güney Kazakistan'daki Şu-Sarısu ve Sudaraya uranyum yataklarıyla benzer özelliklere sahip olduğu, Fergana Vadisi'ndeki tortul kayaların kumtaşı özelliğinde önemli rezervler bulundurduğu düşünülmektedir (Uranium Investing News, 2010).

c. Bölge Ülkelerinin Ekonomik Yapıları: Karşılaştırmalı Bir Analiz

OAH bölgesi, Sovyetler Birliği petrol rezervlerinin %32'sine, kömür rezervlerinin %30'una, doğalgaz rezervlerinin %50'sine sahipti ve Birliğin bakır ihtiyacının %76'sı, civa ve bizmutun tamamı, çinkonun %86'sı, kromun %90'ı, uranyum ve nikelin %80'i ve manganezin %50'si bölgeden sağlanıyordu. Aynı şekilde Türkistan, birliğin pamuk ihtiyacının %90'ını, kauçuğun tamamını, ipek üretiminin %70'ini ve pirinç ve meyvenin ise %65'ini sağlıyordu (Dikkaya, 2009, s. 74). Yetmiş yıl boyunca Merkezi Planlı Ekonomi ile idare edilen OAH bölgesi, Sovyetler Birliği için hayati öneme sahip ekonomik varlıklar barındırmasına ve Sovyetler Birliği'nin hammadde deposu olmasına rağmen, Birlik'in birlik içindeki en yoksul bölgelerden biriydi. Bölge ülkelerinin ekonomileri, merkezi planlama ve aşırı bürokratik yapılanma, az gelişmiş sanayi gibi özelliklere sahipti ve mevcut işletmeler teknolojik yönden ilkel ve hantaldı (Dikkaya, 2009, s. 73-74).

OAH bölgesinin Merkezi Planlı Ekonomi'den Serbest Piyasa Ekonomisi'ne geçişiyle ilgili kapsamlı bir çalışma yapmış olan Dr. Mehmet Dikkaya, OAH bölgesinin Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla, serbest pazara geçme sürecindeki problemleri aşağıdaki başlıklar altında toplamıştır (Dikkaya, 2009, s. 74-82):

- Geçmiş Dönemin Mirası

- Bağımlılık ilişkisi

TASNİF DIŞI

- Aşırı Uzmanlaşma
- Eski Dönemden Kaynaklanan Sorunlar
 - Tarım Ağırlıklı Üretim ve Hantal Sanayi Yapısı
 - Kalifiye İnsan ve Altyapı Yetersizlikleri
 - Ruble'den milli paraya geçiş sürecindeki zorluklar

OAH bölgesi ekonomileri, bölgede hâkim olan karmaşa ortamına bir de yukarıda belirtilen sorunlar eklenince 1990'dan 2000'e kadar olan süreçte sancılı bir dönem geçirmişlerdir. Aşağıdaki tabloda, OAH bölgesinin 1990'dan günümüze genel makroekonomik ve enerjeoekonomik göstergeleri verilmiştir.

Birim		1990	2000	2008	2000-2008**
GSMH (PDK)	2009 milyar \$	57	105	225	%10,0
GSMH (SGP)	2009 milyar \$	99	201	427	% 9,9
Nüfus	milyon	66	71	76	% 0,9
Birincil enerji talebi	milyon ton p.e.	98	128	169	% 3,6
Kişi başı birincil enerji talebi	ton p.e.	2,99	1,80	2,22	% 2,6
Enerji yoğunluğu	ton/1000\$ (2009 PDK)	1,27	1,22	0,75	- % 5,9
Petrol net ticaret***	milyon varil/gün	-0,24	0,76	2,10	%13,5
Doğalgaz net ticaret***	milyar metreküp	40,77	33,52	63,42	% 8,3

*Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan **Ortalama yıllık büyüme oranı toplamı. ***Negatif değerler ithalatları gösterir. Not: PDK = Piyasa döviz kuru. SGP = Satınalma gücü paritesi

Tablo-4: OAH* için makroekonomik ve enerjeoekonomik göstergeler

(Kaynak: IEA, 2010, s.463)

Bölge ülkelerinin ekonomileri 1990 yılından 1994 yılına kadar sürekli bir kötüleşme gösterirken, 1994 yılından itibaren, bölgedeki etnik çatışmaların,

TASNİF DIŞI

çözölemese de dondurulması sayesinde toparlanma sürecine girmiştir. Aşağıda 1990-2007 yılları arasında bölge ölkelerinin GSMH'larındaki değişim gösterilmektedir.

Ölke/Yıl	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1997	1998	2001	2004	2007
Azerbaycan	-12	-1	-23	-23	-20	-12	5	10	10	10	19
Ermenistan	...	-12	-42	-9	5	7	3	7	10	11	14
Gürcistan	-15	-21	-45	-29	-10	3	11	3	5	6	12
Kazakistan	...	-11	-5	-9	-13	-8	2	-2	14	10	9
Kırgızistan	6	-8	-14	-15	-20	-5	10	2	5	7	7
Özbekistan	2	-1	-11	-2	-5	-1	5	4	4	8	10
Tacikistan	-1	-7	-29	-16	-21	-12	2	5	10	11	8
Türkmenistan	1	-5	-5	-10	-17	-7	-11	7	...	...	...

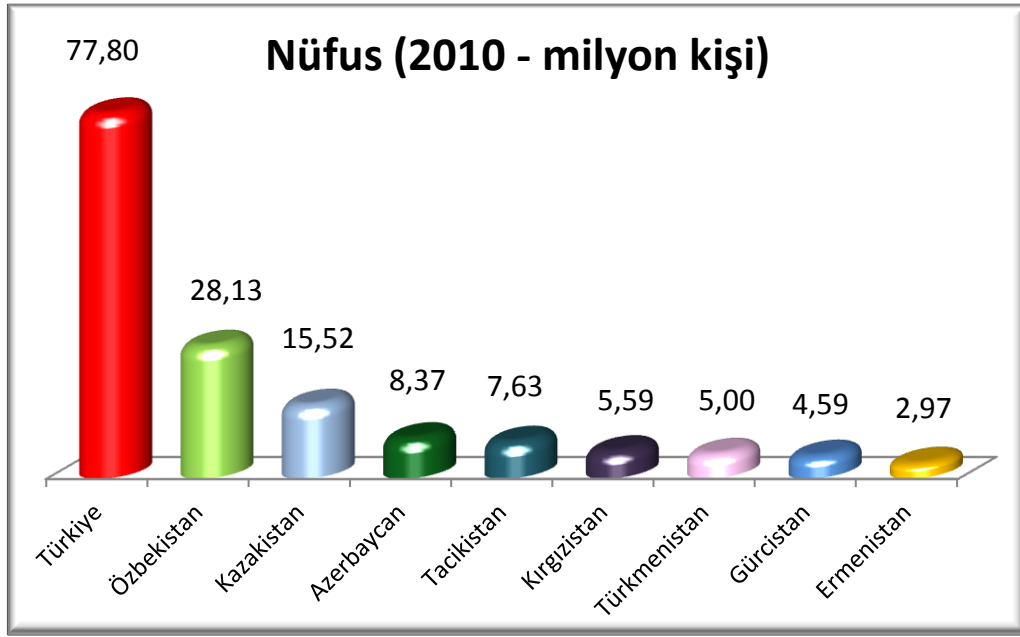
Tablo-5: OAH Bölgesi GSMH Değişimi (1991-2007 %)

(Kaynak: Dikkaya, 2009, s. 95-122)

1995'e kadar olan süreçte, ölkö ekonomilerinin çok kötü durumda olması nedeniyle, toparlanma çok uzun sürmüştür. Bu arada bölgedeki ekonomik varlıkların, özellikle de hidrokarbonların eşitsiz dağılımı nedeniyle ölkeler arasında toparlanma süreci farklı şekillerde işlemiştir. Örneğın Azerbaycan 199'daki GSMH düzeyine 2004 yılında ulaşabilirken, Gürcistan ve Tacikistan ancak 2007 yılında ulaşabilmişlerdir (Dikkaya, 2009, s. 121).

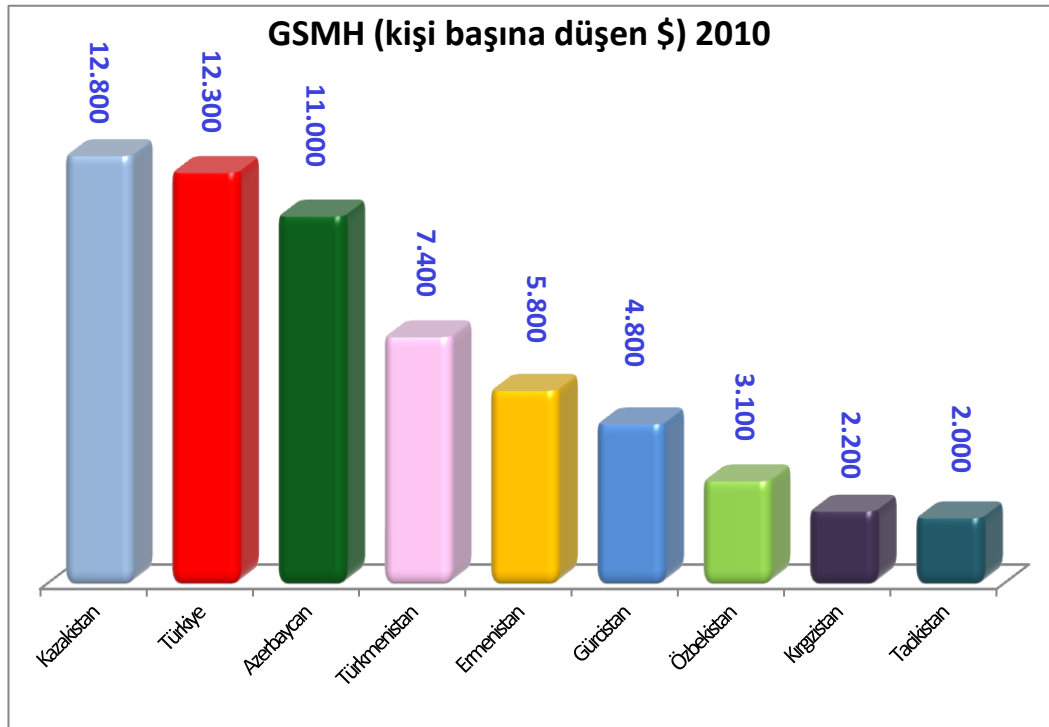
Ölkelerin bugünkü ekonomik durumlarını karşılaştırmalı olarak gösteren bazı makroekonomik verilerin yer aldığı grafiklere aşağıda yer verilmiştir. Bu grafiklerde ölkelerle ilgili verilerin ne ifade ettiğinin daha net anlaşılabilmesi için Türkiye ile ilgili veriler de bir karşılaştırma birimi olarak eklenmiştir.

Grafik-3'ten de göröbileceğı gibi, bölgede en yoğun nüfusa sahip ölkö Özbekistan'dır. Türkiye'nin dört katı büyüklüğündeki bir coğrafyaya yayılmış olan bölge ölkelerinin toplam nüfusu Türkiye'nin nüfusuna hemen hemen eşittir.

Grafik-3: OAH Bölgesi Nüfus Bilgileri (2010)

(Kaynak: World Factbook, CIA, 2010'dan alınan verilerle oluşturulmuştur)

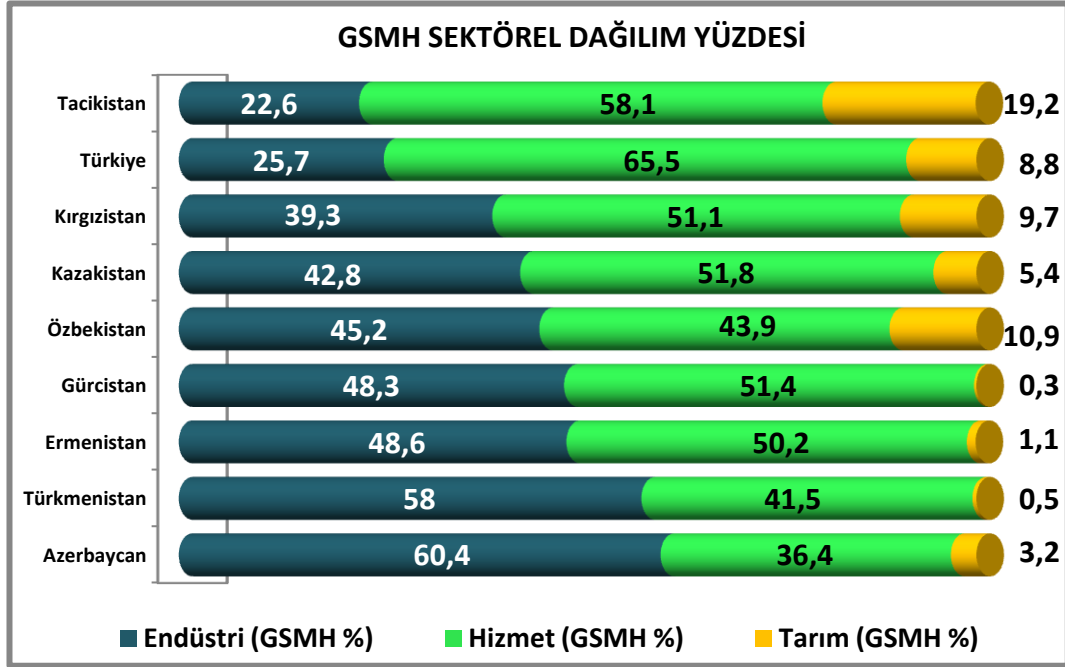
Grafik-4: OAH Bölgesi Kişi Başına Düşen GSMH (2010)

(Kaynak: World Factbook, CIA, 2010'dan alınan verilerle oluşturulmuştur)

Grafik 4'ten görülebileceği gibi bölgenin kişi başına düşen GSMH bakımından lider ülkesi Kazakistan'dır. En fakir ülke ise Tacikistan'dır. Zengin enerji kaynaklarına

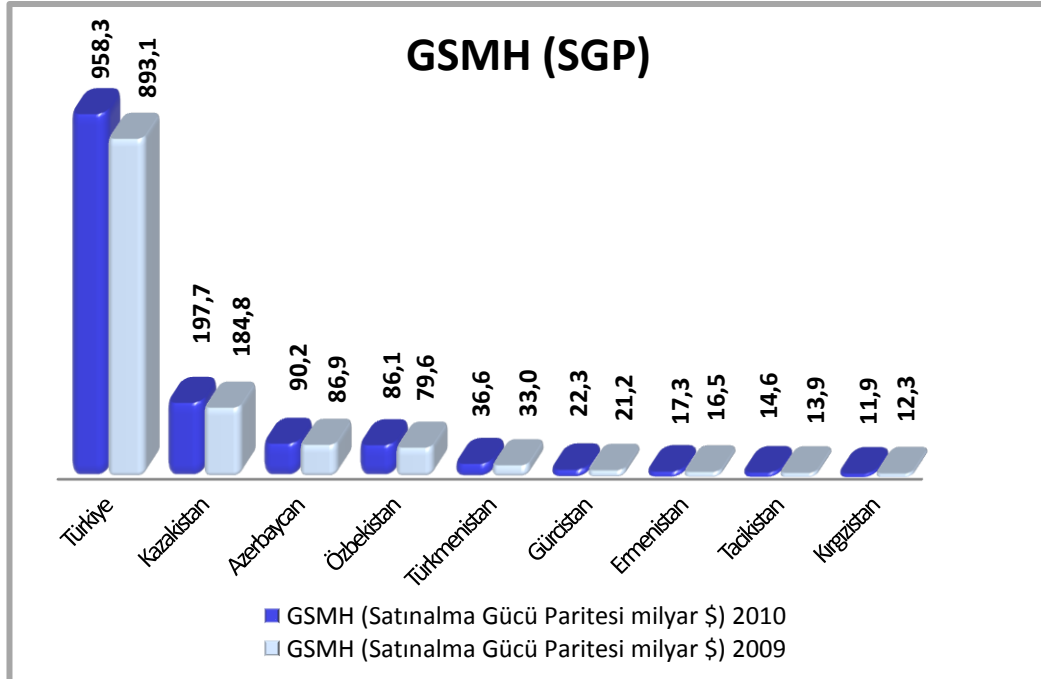
TASNİF DIŞI

sahip ülkeler ile enerji kaynakları bakımından fakir ülkeler arasındaki fark GSMH'a yansımaktadır. Grafik 5'te GSMH'ın sektörlere dağılımı verilmektedir. Buna göre, zengin ülkelerin üretim sektörlerinden elde ettikleri GSMH, hizmet sektörüne oranla çok daha yüksektir.

Grafik-5: OAH Bölgesi GSMH'ın Sektörlere Göre Dağılımı (2010)

(Kaynak: World Factbook, CIA, 2010'dan alınan verilerle oluşturulmuştur)

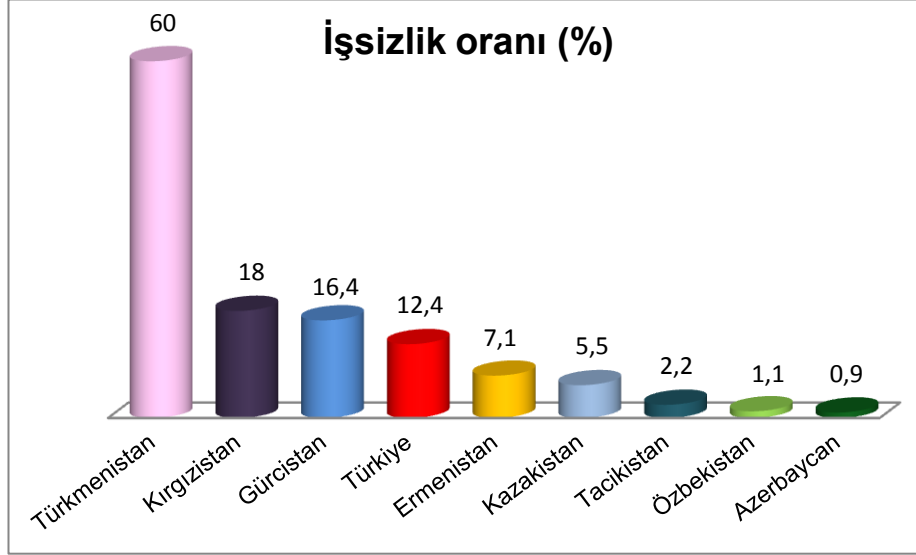
Grafik-6: OAH Bölgesi GSMH (Satınalma Gücü Paritesi) (2009-2010)

(Kaynak: World Factbook, CIA, 2010'dan alınan verilerle oluşturulmuştur)

TASNİF DIŞI

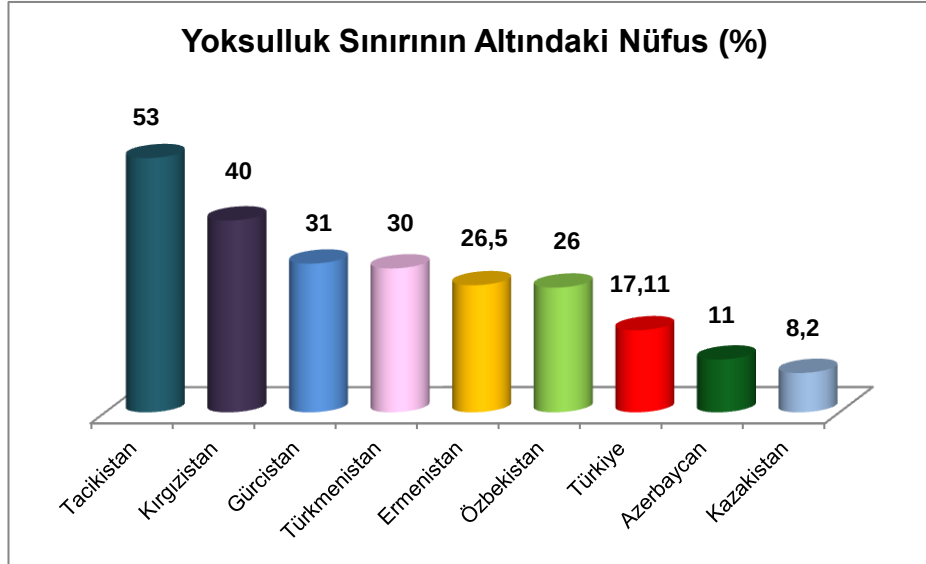
TASNİF DIŞI

Grafik 6'da satınalma gücü paritesine göre ülkelerin 2009 ve 2010 yıllarındaki GSMH tutarları verilmiştir. Buna göre satınalma gücü en yüksek ülke Kazakistan iken, en düşük ülke de Kırgızistan'dır. Grafik 7'den görülebileceği üzere, işsizlik oranı en yüksek ülke Türkmenistan'dır. En düşük olan ülke ise Azerbaycan'dır.

Grafik-7: OAH Bölgesi İşsizlik Oranı (2010)

(Kaynak: World Factbook, CIA, 2010'dan alınan verilerle oluşturulmuştur)

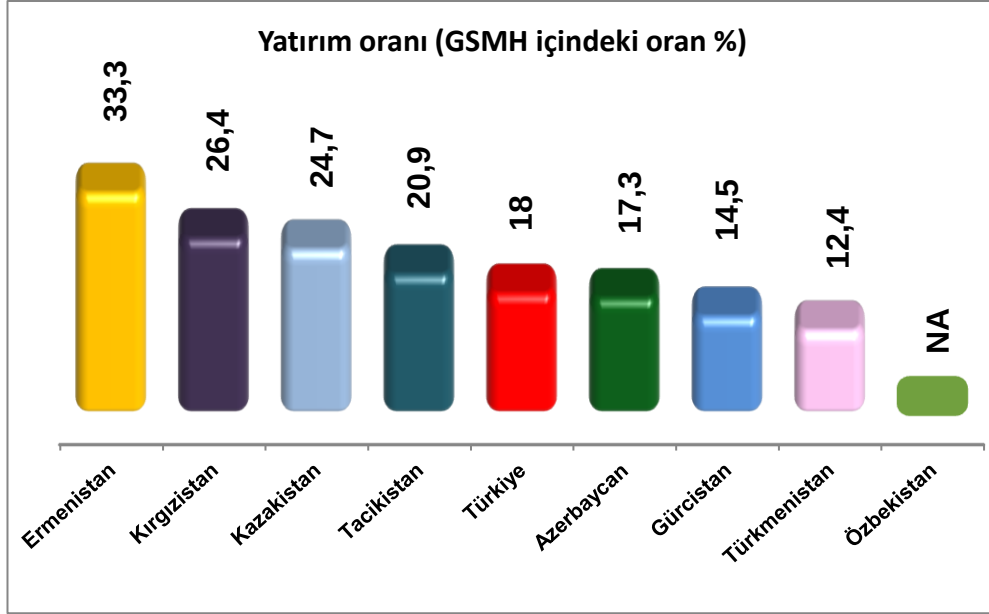

Grafik-8: OAH Bölgesi Yoksulluk Sınırının Altındaki Nüfus (2010)

(Kaynak: World Factbook, CIA, 2010'dan alınan verilerle oluşturulmuştur)

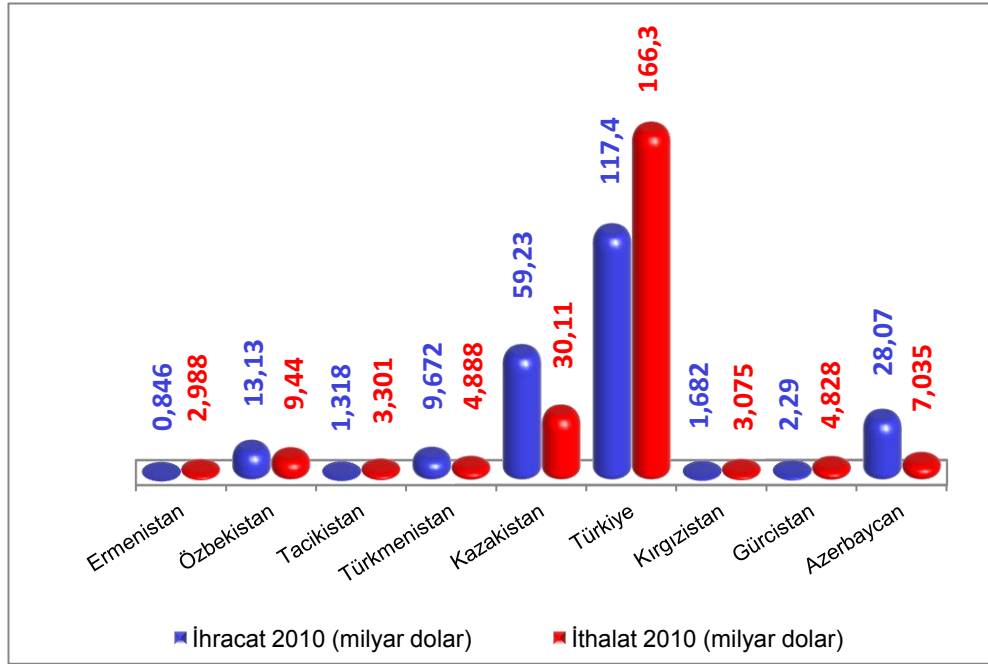
Grafik 8'den de görülebileceği gibi, yoksulluk sınırının altında yaşayan nüfus oranı bakımından Azerbaycan ve Kazakistan Türkiye'den daha iyi durumdadır. Grafik 9'da ise GSMH içindeki yatırım oranları verilmektedir. En fazla yatırım oranı Ermenistan, en az yatırım oranı ise Türkmenistan'dadır.

TASNİF DIŞI

Grafik-9: OAH Bölgesi Yatırım Oranı (GSMH içindeki oran) (2010)

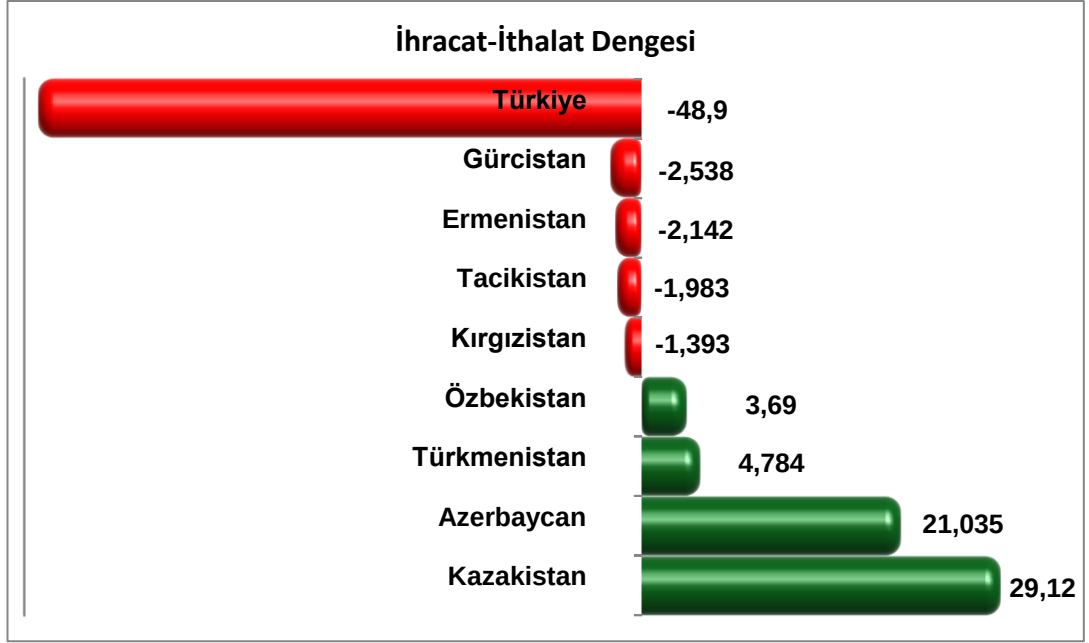
(Kaynak: World Factbook, CIA, 2010'dan alınan verilerle oluşturulmuştur)

Grafik-10: OAH Bölgesi İhracat ve İthalatı (2010)

(Kaynak: World Factbook, CIA, 2010'dan alınan verilerle oluşturulmuştur)

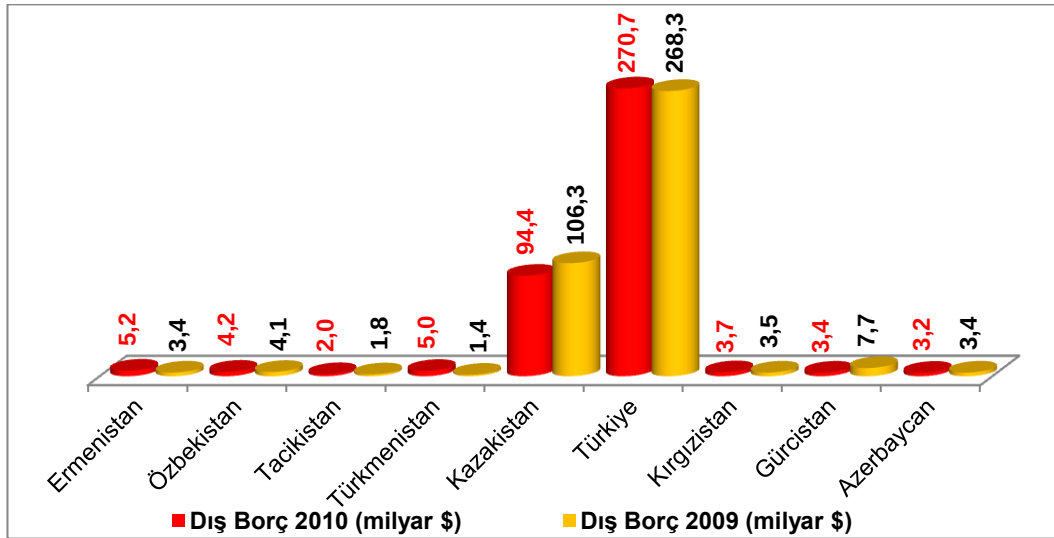
Grafik 10'da, OAH bölgesinin 2010 yılındaki ihracat ve ithalat verileri görülmektedir. Buna göre, Türkiye ekonomisi OAH devletlerinden çok büyük olmasına rağmen, en fazla cari açığa sahip ülke de Türkiye'dir. Grafik 11'de bu miktarlar görülebilir.

Grafik-11: OAH Bölgesi İhracat İthalat Dengesi (2010)

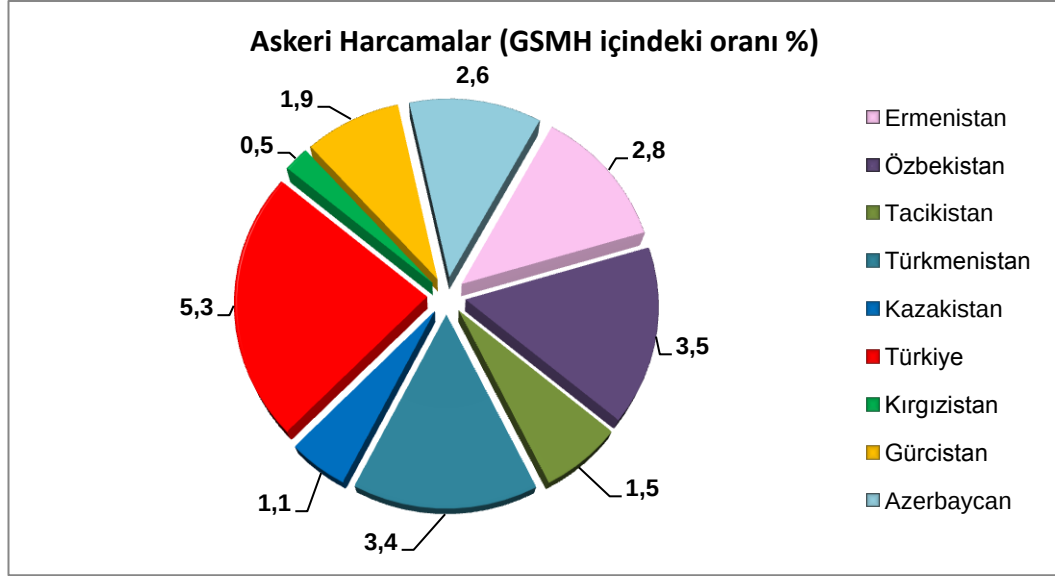
(Kaynak: World Factbook, CIA, 2010'dan alınan verilerle oluşturulmuştur)

Grafik 12'de 2009 ve 2010 yıllarında OAH bölgesi ülkeleri ile Türkiye'nin dış borç miktarları verilmiştir. Buna göre, dış borçta lider ülke en yakın ülke olan Kazakistan'dan yaklaşık 160 milyar dolar daha fazla borcu olan Türkiye'dir.

Grafik-12: OAH Bölgesi 2009-2010 Yılları Dış Borç (2010)

(Kaynak: World Factbook, CIA, 2010'dan alınan verilerle oluşturulmuştur)

Grafik-13: OAH Bölgesi Askeri Harcamaların GSMH İçindeki Oranı (2010)

(Kaynak: World Factbook, CIA, 2010'dan alınan verilerle oluşturulmuştur)

Grafik 13'te ülkelerin askeri harcamalara GSMH içinden ayırdıkları paylar görülmektedir. Buna göre OAH ülkeleri arasında en fazla payı Türkmenistan ayırmaktadır. Ancak miktar bakımından değerlendirilecek olursa, Azerbaycan en fazla askeri harcamayı yapmaktadır.

OAH bölgesinde kaynak bakımından yoksul olan ülkelerdeki gelişimin, enerji zengini ülkeler içinde yalnızca Azerbaycan'ı etkileyen iç kargaşaların reformları geciktirmesine rağmen, daha hızlı olduğu görülmektedir. Kazakistan'da olduğu gibi, iç kargaşa olmasa da, kaynak bakımından yoksul ülkeler yine de reformlarla daha fazla gelişme gösterebilmiştir. Bu nedenle bölgenin kaynak zengini ülkelerinde Hollanda Sendromu'na doğru bir gidişat olduğu kanısı yaygındır (Karayianni, 2004).

Azerbaycan ve Kazakistan, bu olumsuz durumu önleyebilmek için Petrol Fonları oluşturmuşlardır. Amaç, petrol ve doğalgaz üretiminden sağlanacak olan gelirlerin şeffaf bir şekilde yönetimini ve paylaşımın sağlamaktır. Bununla birlikte, petrol fonlarının yeterince şeffaf olmadığı düşünüldüğünün belirtilmesinde fayda görülmektedir. Bu gibi Petrol Fonlarının dört ana gelir kaynağı bulunmaktadır (Karayianni, 2004):

- ÜPA altındaki ülke hisselerinin satılması;
- ÜPA altındaki şirketler tarafından hükümetlere ödenen artan ve uygulama kar payları;

- ÜPA altındaki hükümetlere ait mülklerin kira gelirleri;
- Petrol Fonu varlıklarının yatırım ve yönetiminden gelen gelirler.

Azerbaycan petrol satışlarından ilk 25 milyon dolarını 1999 yılında kazanmış, ülkede bir Petrol Fonu kurularak petrol ve doğalgaz gelirlerinin 2001 yılından itibaren bu fona aktarılması ve ülke ekonomisinin gelişimi için yapılacak projelere aktarılması planlanmıştır (Nassibli, 2004, s. 155). Fonda Ekim 2002 itibarıyla 627 milyon dolar birikmiş, 2004 itibarıyla 2004 yılında bu fondan bütçeye 133 milyon dolar transfer edilmiştir (Olsen, 2004, s. 124), (Mahmudov, 2006, s. 72).

Kazakistan da bir petrol fonu oluşturmuş olmasına karşın, durum biraz karmaşıktır. 2001'de Başkan Nazarbaev'in kendi ailesinden kıdemli şahısların da karıştığı büyük bir skandal sonucu gizli bir fon kurulduğu ortaya çıkmıştır. Bu olayların yüzeysel olarak sebepleri konusunda çeşitli ihtimaller vardır. Ancak altta yatan sebep, yetkilerin suistimal edilmesi ve fonun politikacılar tarafından farklı amaçlarla kullanılmasıdır. Tüm bu iddialar, eski Başbakan Akezhan Kazhegeldin 'Halkın Petrol Fonu' olarak adlandırılan projeyi örtbas etmesiyle devam etmiştir. Akabinde iktidardan düşmüş ve yolsuzluğa sebep olarak yetkilerini kötüye kullanmakla suçlanmıştır. 1999 Ocak ayında yapılacak olan seçimlerden diskalifiye edilmiştir. Kurduğu muhalefet partisi olan Kazakistan Cumhuriyet Halk Partisi karışıklığa sürüklenmiş, Kazhageldin ülkeden ayrılmak zorunda kalmıştır. 4 Nisan 2002'de Kazak otoriteleri 1 milyar 660 milyon Amerikan doları olarak hesaplanan birikmiş gelirlerle yeni bir Fon kurmuşlardır. Bu gelir Kazakistan'daki Tengiz petrol sahasından, yani Chevron'dan gelmiştir. Fonun, ekstra bütçe gelirleri, petrol şirketlerinden alınan vergiler ve yabancı ortaklarca ödenen işletme ve kar paylarıyla yeniden oluşturulduğu halka açıklanmıştır (Karayianni, 2004).

3. ORTA ASYA VE HAZAR BÖLGESİ'NDE ENERJİ ODAKLI GÜÇ MÜCADELESİ

Uluslararası ortamda iki kutuplu sistemin çöküşüyle ortaya çıkan siyasal karmaşanın beklenmeyen etkilerinden biri Orta Asya ve Hazar bölgesinin yirmi birinci yüzyılın önemli enerji alanlarından biri haline gelmesiydi. Bu beklenmiyordu, çünkü yetmiş yıl süren Sovyet egemenliği boyunca bölge dış dünyadan izole olmuş, uluslararası ortam bölgeye yabancılaşmıştı. Sistemin çöküşünün ardından, dünya ekonomisine ilave enerji arz potansiyeli ile bölge, önemli bir güvenlik ve strateji alanı haline geldi. Enerji rezervleri ve bunları dünya pazarlarına ulaştıracak ihracat güzergâhları bakımından jeopolitik ve stratejik öneminin yanı sıra, bölge devletlerindeki ve devletlerin arasındaki çatışmalardan kaynaklanan istikrarsızlık ortamı da bölgeyi yeni uluslararası sistemde özellikle önemli bir yere taşıdı. Soğuk Savaş döneminde, bölgede hakim güç olan Sovyetler Birliği'nin etkisi/hakimiyeti altında bulunan enerji kaynakları, bloklar arası mücadelede ABD – SSCB rekabetinin önemli bir parçasıydı. Bu yönüyle stratejik sayılabilecek enerji kaynakları SSCB'nin kendi kendine yeterliliği bakımından ABD karşısında önemli bir avantaj olarak görülmüştü.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve SSCB'nin bu bölgelerdeki hakimiyetinin ortadan kalkması ve söz konusu enerji kaynaklarının yeni kurulan bağımsız devletlerin egemenliğine geçmiş olması hegemonik ilişki bağlamında öncelikle RF ve ABD, daha sonra da yükselen ekonomisi ve gelişen teknolojisiyle Çin ile bu iki devlet arasında bir rekabeti gündeme taşımıştır. SSCB'nin ardılı olarak RF, bölge üzerindeki hakimiyetini kaybetmemeye çalışırken, ABD ise RF'nin etkisini kırmaya ve Çin'i çevrelemeye çalışarak yeni düzenle birlikte sağlamlaştırdığı hegemon konumunu sürdürmenin yollarını aramaktadır.

Doğası gereği, bu rekabet aynı zamanda bölgeyi yeni bir çatışmanın zeminine oturtmuş, yeni bir büyük oyun sergilenmeye başlanmıştır.

a. Bölgesel ve Küresel Güçlerin Bölgeye Yönelik Politikaları

Soğuk Savaşın ardından yeni bir büyük oyunun sahnelendiği OAH bölgesindeki oyunun baş aktörleri ABD, AB, Rusya ve Çin, yardımcı rollerdeki aktörler de Türkiye ve İran olarak belirlenmiştir.

(1) Rusya

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Birliğin doğal mirasçısı Rusya'nın bölge ile ilgili politikaları genel olarak iki dönem altında incelenebilir. Bunlardan ilki, Yeltsin'in ikincisi ise Putin'in iktidarda oldukları dönemlerdir. Bu iki dönemin arasında Rusya'nın genel dış politikasında, enerji politikasında ve de bölgeye yönelik politikasında büyük farklılıklar bulunmaktadır.

Yeltsin'in iktidara geldiği dönemde, Rusya halen Sovyetler Birliği'nin bir parçasıdır ve parçalanma sürecinde Yeltsin de rol oynamıştır. Çözülüşün ardından da Yeltsin Rusya Federasyonu'nun cumhurbaşkanı olarak yönetim görevine devam etmiş ve Rusya kültürü için artık gelenekselleşen bir yöntemi kullanarak 1993'te Parlamento'yu ve muhalif bölgesel liderleri tasfiye etmiştir (Kalkavan, 2004, s. 17). Bu dönemde, her ne kadar çözülmenin etkisiyle şaşkınlık içerisinde olunsada, SSCB'nin büyük mirasçısı konumunda olan Rusya Federasyonu; geniş coğrafyası, demografik büyüklüğü, ekonomik, siyasi ve askeri potansiyeli bakımından uluslararası sistemin şekillenmesinde görmezden gelinemeyecek önemli bir yere sahiptir. Rusya Federasyonu saf bir ulus devlet olmadığı için yeni federasyonun tanımlanması konusu bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. 1993 Anayasası'nda Rusya Federasyonu; "çok uluslu halkların ortak bir kader etrafında bulunduğu toprak" olarak tanımlanmıştır (Bilgin, 2005a, s. 37).

Başlangıçta Orta Asya ve Hazar Bölgesi'ndeki olaylara kayıtsız kalınmıştır. Rusya'nın bu dönemdeki önceliği ekonomisini güçlendirmek için piyasa ekonomisine geçişin sağlanması olmuştur ve Rusya, Batı dünyasını ve özellikle liberal ekonomik sistemde hegemon konumda bulunan ABD'yi küresel liberal ekonominin yönetilebilmesi için kendisinin de hızlı bir şekilde bu sisteme katılmasının öncelikli bir konu olduğuna inandırmaya çalışmıştır. Bu nedenle özelleştirmeler yapılmaya başlanmış, özelleştirme hareketlerine bağlı olarak, daha sonraki dönemlerde ülke politikalarına yön vermeye başladıkları için Putin tarafından müdahale edilecek olan oligarklar ortaya çıkmaya başlamıştır. Endüstrinin %70'i devletten özel teşebbüse devredilmiştir (Hekimoğlu, 2007, s. 68).

İkinci önemli konu ise Rusya'nın mevcut uluslararası koşullardaki konumunu ve önceliklerini belirlemek olmuştur. Yeni Rusya'nın uluslararası alandaki yerinin belirlenmesi ülkenin temel ulusal güvenlik öncelikleriyle doğrudan ilişkilidir (Jafarov, 2007, s. 68). İlk dönemlerde amaç, Gorbaçov'un ekonomik liberalleşme çabalarının sürdürülmesi yoluyla Rusya'nın Batı'ya uyumunun sağlanması olmuştur. Batı, Rusya için doğal müttefik olarak görülmüş ve Rusya'nın öncelikle küresel ve bölgesel

yapılanmalarla ve endüstrileşmiş ülkelerle ilişkilerini geliştirmek ve müttefik olmak zorunda olduğunu düşünmüştür. Bu dönemde, küresel liberal ortama uyum sağlamak için NATO ile “Barış İçin Ortaklık”, AB ile “Ortaklık ve İşbirliği” ve ABD ile “Serbest Ticaret” anlaşmaları imzalanmıştır (Hekimoğlu, 2007, s. 215). Ancak Batı’ya uyum girişimleri Rusya’da yaşanan sıkıntıları gidermemiş, yeni devletler ile ilişkiler iyi gitmemiş, serbest pazara geçişte sıkıntılar yaşanmış ve bu durum krize dönüşmüştür. Ekonomik problemler; yolsuzlukların, organize suçların, yozlaşmanın artmasına neden olmuş, yeni bağımsızlık hareketleri ortaya çıkmış ve tüm bunlar Rusya’nın uluslararası saygınlığını gölgelemiştir (Büyükkıncı, 2004, s. 139), (Şaylıman & Şaylıman, 2004, s. 298). Bunun sonucunda yeni yaklaşım arayışları ortaya çıkmış ve sonuçta referanduma gidilmiştir. Yeltsin referandumdan başarıyla çıkmış, ancak Duma Yeltsin’in istifasını istemeye devam etmiş ve reformlara direnmiştir. 1993’teki parlamento seçimleri, Yeltsin ve reform yanlıları için kötü sonuçlanmıştır. Batı’ya açılma ve Rus kimliğinin öne çıkarılması arasındaki ikilem hem iç hem de dış politikalara yansımış, bu da reformları destekleyen Batılı ülkeler arasında bir kuşkuya neden olmuştur.

1993’ten itibaren, Batı ile ilişkiler zayıflamış, ABD’nin bölge devletlerini serbest piyasa ekonomisine geçişte desteklemek ve ÇUK’larını bölgeye yöneltmek yoluyla Amerikan değerlerini ihraç ederek bölgeyi etkisi altına alma çabaları Rusya’da şüpheye neden olmuş ve Bağımsız Devletler Topluluğu’na (BDT) yönelim başlamıştır. RF, yeni doktrinler yayınlayarak eski SSCB sınırlarındaki politikalarını yeniden belirlemeye başlamış ve yeni güvenlik konseptleri tanımlanmıştır. En önemli güvenlik sorunu sınır güvenliği olarak ortaya çıkmış, Rusya Federasyonu’nun sınırlarını korumak birincil öncelik olmuştur. Bu dönemde ortaya çıkan yeni bir yaklaşım da 1994 yılında Andrei Kozirev tarafından ortaya atılan Kozirev Doktrini’dir. Bu doktrine göre Rus azınlıklarının haklarının korunması ve Rusların yaşadığı tüm bölgelerde (yakın çevrede) Rus askeri varlığının olması gerekmektedir (Erişen, 2004, s.182). 23 Nisan 1993’te “Rus Dış Politika Doktrini” ile Rus dış politikasının esasları belirlenmiştir. Belgede BDT üyeleri ile ortak güvenlik sisteminin oluşturulması için iş birliğinin geliştirilmesi hususlarına yer verilmiş, eski Sovyet toprakları, Rusya’nın “Yaşamsal Alanı” olarak ilan edilmiştir. “Yakın Çevre” politikasının hayata geçirilmesine ve BDT’nin bir güvenlik örgütü haline getirilmesine çalışılmıştır. Bu yaklaşıma göre Rusya’nın arka bahçesi olarak da tanımlanan ve eski Sovyet cumhuriyetlerinden oluşan yakın çevre, öncelikli çıkar alanı olarak tanımlanmıştır. Rusya için Orta Asya ve Hazar Bölgesi de bu tarihten itibaren Rusya’nın “öncelikli çıkar alanı” tanımına dâhil edilmiş ve hatta Azerbaycan ve

Gürcistan zorla bu örgüte üye yapılmıştır. BDT anlaşması ile Rusya hem iç huzursuzluklar durumunda bölgeye müdahale etme hem de bölge dışı aktörlerin bölgeye nüfuz etmelerini zorlaştırma olanağı sağlamıştır (Tanrısever, 2005, s. 49). Bu durumun örnekleri Tacikistan iç savaşı, Güney Osetya, Abhazya sorunları ve Dağlık Karabağ anlaşmazlığında açıkça görülmektedir. Ancak yakın çevre politikası, siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar nedeniyle 2000 yılına kadar tam anlamıyla uygulanamayacaktır (Özbay, 2009, s. 20).

Ardından yayınlanan Askeri Doktrin ise Rusya'nın değişen güvenlik algılamalarını somutlaştırmıştır. Doktrinde Rusya'nın kendisinin ve müttefiklerinin egemenlikleri ve toprak bütünlükleri ile Rusya Federasyonu'nun yaşamsal çıkarlarının korunması esas alınmıştır. Rus silahlı kuvvetlerinin, BM veya uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde barışı koruma faaliyetlerine katılacağı, ülke sınırları ile uluslararası antlaşmalardan kaynaklanan yükümlülükler çerçevesinde diğer ülkelerin sınırlarındaki silahlı çatışmaların sona erdirilmesine katkıda bulunulacağı belirtilmiştir (Jafarov, 2007, s. 72). Muhtemel çatışma ve savaş sebepleri olarak kökten dincilik ve aşırı milliyetçiliğe vurgu yapılmıştır. Batı'dan herhangi bir tehdit algılamasının olmayışı ve nükleer silahlar ve terörizmin baslıca tehditler olarak kabul edilmesi, yeni konseptte hala Batı'ya dönüklüğü göstermektedir. Bununla birlikte, Rusya'nın yakın çevredeki istikrarın garantisi ve Rus halklarının koruyucusu olduğu belirtilmiş ve NATO'nun genişlemesine kesinlikle karşı olduğu eklenmiştir. Bu yolla Rusya, ABD ile ilişkilerin önemli olduğunu ancak Rusya'nın çıkarlarının daha önemli olduğunu belirterek, ABD'yi bir hegemon değil eşit bir devlet olarak gördüğünü de facto olarak belirtmiştir. Bunun örnekleri; Çeçenistan'a askeri müdahalede; Çin, İran ve Suriye ile askeri işbirliği ve silah satışında; İran ile de Rusya'nın nükleer santrale yakıt desteği vereceğine dair imzalanan anlaşmada görülebilir. Rusya, İran ile olan bu ilişkisini günümüzde de sürdürmekte, bu şekilde ABD'nin izolasyon politikası sonucu yalnızlığa itilen İran'ı kendi yanına çekerek hem Azerbaycan ve Türkmenistan ile ortak boruhattı projelerinde yer almasına engel olmakta hem de İran'ın Ermenistan ile olan ticari ilişkilerini güçlendirmektedir (Bilgin, 2009, s. 5). Bu yolla Rusya, bir hegemonik sisteme boyun eğmediğini ve yeni düzende kendisinin de yine "büyük güç" olduğunu göstermeyi amaçlamıştır.

Yeltsin döneminde başlayan I. Çeçen Savaşı, Rusya'nın iç ve dış politikasını olumsuz yönde etkilemiştir. Çeçenistan bağımsızlık hareketinin başarıya ulaşması, hem Hazar-Karadeniz enerji geçiş güvenliğini tehdit edebilecek, hem Rusya

Federasyonu'nun parçalanmasına yol açabilecek bir süreci tetikleyebilecek, hem de Avrasyacı kimlik ve ideolojiye zarar verebilecektir. Ek olarak Rusya Güney Kafkasya'daki etkinliğini de kaybedebilecektir. Sonuçta, 1991 yılından beri bağımsızlığını kazanmaya çalışan Çeçenistan'a yönelik ilk müdahalede başarısız olunarak 1996 yılında Çeçen yönetimi ile anlaşma yapılmak zorunda kalınması hem ülke içinde Yeltsin'in otoritesini, hem de dışarıda saygınlığını zayıflatmıştır (Hekimoğlu, 2007, s. 69), (Erişen, 2004, s. 178,179).

1994'ten itibaren Batılı şirketlerin Azerbaycan ve Kazakistan başta olmak üzere bölgenin rezervlerinin işletilmesinde aktif rol almalarının ve ardından da Rusya'ya bağımlılığı yeni boruhatları projeleri ile kırma girişimleri Rusya'yı rahatsız etmiştir. 1995 yılında Gürcistan ve Ermenistan ile yapılan askeri anlaşmalar sayesinde Rusya, Gürcistan'da 4 ve Ermenistan'da 3 üs kurmuş, Azerbaycan ise buna izin vermemiştir. Bu üslerin kurulması, Rusya'nın bu ülkelerin yakınındaki petrol ve doğalgaz rezervleri ve ihracat rotalarını denetlemede avantaj elde etmek istemesinden kaynaklanmaktadır. Aynı dönemde yayınlanan "Enerji Güvenliği Doktrini"nde ise Rus enerji pazarının ve nakil hatlarının genişletilmesi ve yabancı sermayenin yurtiçine çekilmesinin önemine değinilmiştir. Aynı zamanda, Rus şirketlerinin hem yakın çevredeki hem de uluslararası enerji rezervlerinin işletilmesinde daha fazla imtiyaz almaları gerektiği de belirtilmiştir (Yüce, 2006, s. 204, 205). Dolayısıyla, Gilpin'in, *US Power and the Multinational Corporation: The Political Economy of Foreign Direct Investment*'ta belirttiği gibi, Rusya, ABD ve müttefiklerinin ÇUK'larının sözü geçen devletler tarafından kendi politikalarını uygulatarak çıkarlarını genişletmek için bir enstrüman olarak kullanılmasına izin vermeyeceğini göstermiştir.

1996 yılında ortaya atılan bir başka doktrin ise Primakov Doktrinidir. Primakov; Rusya'nın çok kutuplu dünyada bağımsız bir güç kutbu olması için çalışmasını ve büyük güç olunması gerekliliğini savunur. Dolayısıyla Amerikan hegemonyasını reddeder. Primakov'un planı Rusya'nın Batı'nın, özellikle de ABD'nin gücünü dengelemesidir (Büyükkakıncı, 2004, s. 149-150). 1996-1999 yılları arasında kapsayan Primakov döneminde Rus dış politikasının yönelimi ABD'nin tek süper güç olmasının engellenmesi isteği olmuştur. Bu çerçevede Avrupa Birliği (AB) ve Şanghay İşbirliği Örgütü gibi oluşumlarla ilişkileri geliştirmek yoluyla ABD hegemonyasına alternatif olabilecek çok kutuplu bir düzen kurmak amaçlanmıştır. Bu dönemde dengeli bir dış politika güdülmüş, Batı ile ilişkilerin devam etmesi yanında, Çin, Hindistan ve İran gibi güçlü Asya devletleriyle de ilişkilerin geliştirilmesi sağlanmıştır. Bununla birlikte,

Rusya'nın ŞİÖ'ye üyeliği yoluyla aynı zamanda Çin'in bu bölgedeki etkisini kontrol altına alabilmek amaçlanmıştır.

Primakov döneminde de ekonomik sorunlar ve Çeçenistan belirsizliği devam etmiş, Çeçenlerin Türkiye'den sempati ve manevi destek görmesi Türkiye-Rusya ilişkilerinde gerginliğe neden olmuştur. Ayrıca ABD'nin, Orta Asya ve Hazar bölgesinde enerji yatırımlarına önem veren bir dış politik yaklaşımı benimsemesi ve Hazar'ı Gürcistan ve Türkiye üzerinden geçerek Akdeniz'e bağlayan petrol boru hattı inşasını desteklemesi ile Gürcistan, Rusları rahatsız eden bir Amerikan desteğine kavuşmuştur. Rusya'nın özellikle Hazar bölgesinde askeri etkinliğini de artırmak istediği görülmektedir. Gürcistan ve Azerbaycan içerisindeki etnik sorunlar ve ülkelerin arasındaki anlaşmazlıklara taraf olma durumunu değerlendirerek bu ülkelerdeki askeri varlığını sürdürmek istemesi bu bağlamda değerlendirilebilir. Yeltsin 31 Aralık 1999'da istifa etmiş yerine önce vekâleten, daha sonra da 26 Mart 2000'deki seçimlerde, oligarklar, ordu ve güvenlik servisinin desteğiyle %50'nin üzerinde oy alarak Putin gelmiştir (Seiffert, 2004, s. 30).

Putin'e göre ülke üçüncü ülkeler konumuna düşmek üzeredir ve bunu önlemek için ulusun entelektüel, fiziki ve psikolojik güçlerinin bir araya toplanması gerekmektedir (Jafarov, 2007, s. 182). Putin'e göre Rusya, pragmatist bir dış politika izlemeli, ekonomik gücü temin etmeli ve ulusal amaçlara öncelik vermelidir (Mikail, 2007, s.100). Bir başka deyişle, "Büyük Güç" olmaya devam etmelidir. Putin, ABD'nin Rusya'nın yakın çevresi üzerindeki etkisini frenlemek ve Rusya'yı tekrar büyük güç statüsüne kavuşturmak için ülkenin siyasi, ekonomik ve askeri alanda koklu bir dönüşüme gitmesi gerektiğini, bu çerçevede Rus enerji sektörünün devlet politikalarına uygun olarak yeniden yapılandırılması gerektiğini öngörmüştür. Dolayısıyla Batılı şirketlerle yakın ilişkide olan ve ülke politikasında baskı unsuru oluşturan enerji sektöründeki oligarklar tasfiye edilerek devlet kontrolündeki şirketlere devredilmiştir. Rus enerji sektörünün neredeyse üçte biri devlet yönetimindeki şirketlere (Lukoil ve Gazprom gibi) devredilmiştir (Alkan, 2006, s. 11). Bu politikalar sayesinde Rusya, 1999'dan itibaren hızlı bir ekonomik büyüme ve siyasal gücünü artırma sürecine girmiştir. Doğalgaz ve petrole artan talep ve petrol fiyatlarının artması da Rusya'nın yükselişini hızlandıran bir etken olmuş, Rus ekonomisi hızla düzelmiştir. Ayrıca Rusya ekonomik gelişimini sağlamak ve Avrupa'ya enerji ihracatını güvenceye almak için zaman zaman petrol ve gaz fiyatlarında taviz vermekten de çekinmemiştir (Mikail, 2007, s.84). Bu dönemde SSCB zamanındaki sosyalizm temelli ideolojik politika yerine, ekonomik odaklı enerji

TASNİF DIŞI

politikası benimsenmiş, enerji kaynakları bir politika aracı olarak kullanılarak, Orta Asya ve Hazar bölgesi yeniden Rus nüfuzu altına alınmak istenmiştir (Turan, 2010, s. 42). Yakın Çevre Politikası çerçevesinde, Gazprom gibi enerji devlerini, bölgedeki petrol ve doğalgaz üretim alanlarında bir politika aracı olarak kullanabilecek hale gelmiştir ve bu şirketlerin üretim alanlarında elde ettikleri her kullanım hakkı Rusya'nın bölgedeki nüfuz alanını genişletmektedir.

2000 yılında yayınlanan Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi'nde yeni ulusal güvenlik konsepti içinde en önemli tehdidin ayrılıkçı hareketler olduğu belirtilmiştir. BDT'nin etkinliğinin artırılması gerekliliği vurgulanmış ve "Ulusal güvenlik konsepti" Rusya'nın ulusal çıkarlarının ve egemenliğinin koruması, "büyük güç" konumunun sürdürülmesi ve müttefiklerinin bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün sağlanması olarak tanımlanmıştır (Erişen, 2004, 182). Ulusal güvenliğe yönelik tehditler arasında yer verilen aşağıdaki ifadeler Rusya'nın bölge ile ilgili politikasına ışık tutması bakımından dikkat çekicidir:

- Rusya'nın uluslararası arenada politik, ekonomik ve askeri etkisinin azalması;
- NATO'nun Rusya sınırları yakınındaki bölgelere doğru genişlemesi ile müttefik ilişkileri sonucu bu bölgelere yabancı askeri üslerin kurulması;
- BDT ülkeleri içinde ilişkilerin zayıflaması ve bu ülkelerin sınırlarında çatışmaların hız kazanması

Bununla birlikte Putin, 11 Eylül saldırılarının ertesinde, Amerikan Başkanı George W. Bush'a radikal dinci terörle mücadelesinde Rusya'nın yardımını önermiş, ABD hava kuvvetlerinin Özbekistan ve Kırgızistan'da üsler kurmasını kabul etmiş, böylece Orta Asya'yı Amerikan müdahaleleri için daha açık hale getirmiştir. Bununla birlikte, ABD'nin terörle mücadele stratejisi 'ön alıcı müdahale' konseptini de içerdiği için Rusya'nın yardım teklifini yaparken, ileride yapacağı bölge içi müdahalelerde, bölgeye uyguladığı baskıcı politikalar ve insan hakları ihlallerinde Amerika'nın tepkisini azaltmak (örneğin Çeçenistan ve Gürcistan müdahaleleri), Rusya'ya yapılacak enerji yatırımlarını artırmak, NATO'nun genişlemesinde daha fazla söz sahibi olmak ve Amerika'nın bölgeye girişiyle Çin'in bölgedeki etkinliğinin kısıtlanması gibi hesaplar yaptığı değerlendirilmektedir (Erhan, 2005, s. 37). Bununla birlikte, Özbekistan'ın ABD ile yakın ilişkisi, Kazakistan'ın da aynı yolda gitme niyeti, ABD'nin Gürcistan'daki askeri varlığı, Azerbaycan'ın Batı'ya yakınlığı gibi unsurlar Rusya'yı rahatsız etmiştir. Rusya, ABD'nin bölgede izlediği

politikalarından rahatsızlığını ABD'nin Irak operasyonuna destek vermeyerek göstermiş ve karşı hamle olarak Tacikistan, Kırgızistan ve Kazakistan ile ortaklaşa bir acil müdahale gücü kurmuş, ardından Kırgızistan'daki Kant hava üssünde savaş uçağı ve birlik bulundurmak için Kırgızistan hükümeti ile 2002 yılında anlaşma imzalamıştır. Ancak Rusya'nın bu son çabaları ABD'nin bölgedeki etkilerine engel olamadığı ilerleyen süreçte Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan'da yaşanan renkli devrimlerden de anlaşılmaktadır. Bununla birlikte ABD'nin bölge içindeki sorunları çözmeden çekilmesi durumunda bu sorunlarla tek başına uğraşmak durumunda kalacağı için Rusya ABD ile bu konudaki işbirliğini sürdürmeye devam etmek zorunda kalmıştır (Erhan, 2005, s. 41).

Yukarıda bahsedilen olumsuzluklara rağmen, Rusya ekonomisi 2003'teki Irak müdahalesi ile beraber artan ve 2008 yılında varili 100 doları bulan petrol fiyatları ile hızlı bir toparlanma sürecine girmiştir. Aynı şekilde, Orta Doğu'da bugün yaşanmakta olan devrimlerin sonucunda artan petrol fiyatlarının da Rus ekonomisine büyük katkıda bulunacağı açıktır. Rusya bugün dünyanın doğal gaz alanında en büyük üreticisi, petrolde de Suudi Arabistan'ın arkasından ikinci büyük petrol üreticisi konumundadır. Önemli enerji şirketlerinin kamulaştırılarak enerji ihracatından gelen gelirlerin ülke içinde kullanılması, ekonominin sürekliliğinin sağlanması açısından önemli bir adımdır.

Putin ülkesinin ekonomik açıdan kırılganlığını hesaba katarak Rus petrol üretimini artırmak ve petrol ihracatını da kendi toprakları üzerinden geçen hatlarla yapma stratejisini devam ettirmekte, aynı zamanda yeni rotalarla BTC, BTE ve Nabucco gibi Rusya'yı dışarıda bırakan projelere alternatif oluşturmaya çalışmaktadır. Baltık Denizi üzerinden Avrupa'ya doğalgaz ihraç etme (Kuzey Akım), Mavi Akım'ın uzatılması ya da Güney Akım'ın inşası, Sibiryaya üzerinden Çin'e petrol ve doğalgaz sevki gibi projeler bu çabaya örnek verilebilir (Alkan, 2006, s. 11). Ayrıca Rusya, İran-Pakistan-Hindistan doğal gaz boru hattına katılmak hedefindedir. Libya gazının da satın alınmasıyla Güney Avrupa ülkelerinin kontrolü hedeflenmektedir. Aynı zamanda, Asya Pasifik bölgesindeki petrol ve doğalgaz pazarını genişletmek isteğindeki Rusya için Orta Asya ve Hazar bölgesinin enerji kaynaklarının kontrolü bir zorunluluktur (Bilgin, 2009, s. 3).

AKKA (Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması), NATO ve Varşova paktı arasındaki konvansiyonel silah güçlerini dengelemek için 1990 yılında imzalanmıştır. Sonuçta Kafkasya ve Orta Asya'da silah indirimine gidilmiştir. Bu Rusya için önemli bir avantaj kaybı olarak değerlendirilmiş ve Putin, 2007'de, başka devletlerin Rusya

sınırına kurdukları askeri üslerle tek taraflı avantaj elde etmeye çalıştıklarını vurgulayarak AKKA'dan çekileceğini bildirmiştir. Aynı yıl Münih Güvenlik Konferansı'nda NATO'nun güçlerini Rusya sınırlarına yerleştirmesinden duyduğu rahatsızlığı açıkça dile getirmiş, Rus askerlerinin Gürcistan'dan çekilmesine karşılık böyle bir yaklaşımın doğru olmadığını vurgulamıştır (Jafarov, 2007).

Rusya ihracatının %80'i petrol ve doğalgaz ihracatına dayanmaktadır (Spechler & Spechler, 2006-07, s. 227). Tüm risklerine rağmen Putin enerji sektörüne yoğunlaşmaya ve enerji sektörü üzerindeki devlet kontrolünü artırmaya devam etmektedir. Petrol ve doğal gaz şirketlerinin özellikle yabancı önderliğindeki yatırımlarını kontrol altında tutmakta, özel girişimler, devlete ait şirketler veya çeşitli hükümet organları tarafından engellenmeleri nedeniyle çok yavaş ilerlerken devlete ait varlıklar gün geçtikçe artmaktadır. Enerji ithalatına bağımlı gelişmiş Batı ekonomileri, Ortadoğu kaynaklı enerji arz kesintileri karşısındaki tek dengeleyici rezerv alanı konumunda olan, ancak önümüzdeki 15-20 yıl içinde fiziki ve ekonomik ömrünü tamamlayacağı hesap edilen Kuzey Denizi rezervlerinin alternatiflerini, kısa vadede Rusya; orta ve uzun vadede ise Orta Asya ve Hazar Bölgesi'nden sağlayacaklardır.

2030 yılına kadar Avrupa'nın doğalgaz ithalatında %150'lik bir artış beklenmektedir. Bu durumda iç talebi de çok yoğun olan Rusya bunu karşılayamayacak, Avrupa farklı arayışlara girecek, Rusya'nın AB'nin enerji ithalatındaki payı %70'ten %35'lere düşecektir. Dolayısıyla, Avrupa enerji piyasasındaki liderliğini sürdürebilmek için Orta Asya ve Hazar bölgesinin petrol ve doğalgazını kendi topraklarında bulunan boruhatları ile uluslararası pazarlara taşımaya ya da en azından yeni nakil hatlarının kendi topraklarından geçmesini sağlamaya çalışmaktadır. Kendi topraklarından geçen mevcut boruhatlarından yapılan ihracatlardan önemli miktarda taşıma ücreti almaktadır ve petrol ve doğalgaz fiyatlarını belirleme avantajına sahiptir. Örneğin, bölge devletlerinden aldığı doğalgazı ödediği fiyatın iki katından daha fazlasına Batı Avrupa'ya satmaktadır (Spechler & Spechler, 2006-07, s. 225). Dolayısıyla Rusya'nın nakil hatları ile ilgili politikalarını sürdürmek zorunda olduğu görülmektedir. Ayrıca bölge ülkelerinin petrol ve doğalgazın dış pazara ulaştırılmasında kendisine bağımlılıkları nedeniyle bölge devletleri üzerindeki nüfuzunu koruyabilmiştir. Ancak, Çin'in enerji talebini Rusya'ya karşı bir pazarlık kartı olarak değerlendiren Orta Asya devletleri Rusya'dan fiyat artışı talep etmişlerdir ve Rusya bu artış talebini karşılamak zorunda kalmıştır. Dolayısıyla bölgenin enerji kaynakları ile ilgili çift yönlü bir bağımlılıktan söz edilebilir.

Gazprom'un Orta Asya'daki etkisini azaltan ve bölge devletlerine Rusya'dan daha karlı yatırımlar sağlayan Çin'in bölge üzerindeki etkisini engellemek için bu ülkeyi dışlayan Ortak Güvenlik Anlaşması Örgütü (CSTO) kurulmuştur, ancak bölge devletlerinin de Rusya'nın silahlı müdahalesine izin vermeyecekleri açıktır (Spechler & Spechler, 2006-07, s. 226).

Rusya, bölgedeki nüfuzunu kaybetmemek için zaman zaman petrol ve doğalgaz ticaretinde fiyat ve miktar tavizleri de verebilmektedir. Örneğin, 2007 yılında Gazprom ile Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan arasında bir anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmayla Gazprom, bu üç ülkenin doğalgazının büyük bölümünü Batı'ya pazarlama hakkını elde etmiş olmakla birlikte, 2009'dan itibaren bu ülkelerden alınacak doğalgaza Avrupa fiyatları üzerinden ödeme yapılması kararlaştırılmıştır. Bu çerçevede, 2004 yılında Avrupa'ya 1000 m³ doğalgazı 100-125 dolara satarken Türkmen gazına 42 dolar ödeyen Gazprom, 2009 yılında ücreti 150 dolara çıkarmıştır (Bilgin, 2005a, s. 80), (Cameron, 2009, s. 50). Rusya'nın bu ülkelerin doğalgazını ucuza alarak Avrupa'ya daha fazla fiyata satmaktan para kazandığı düşünülünce, Rusya'nın fiyat konusundaki bu tutumunun bir taraftan Rusya'nın tek başına üretiminin yeterli olmayacağı endişesiyle ilgiliyken diğer taraftan da bölge ülkelerinin enerji kaynaklarını pazarlamaları noktasında kendi ekseninden çıkmalarını istemeyişiyle ilgili olduğu değerlendirilebilir. Aynı şekilde Rusya'nın son dönemde Hazar'ın statüsü konusunda eskiye oranla daha yapıcı bir politika izlemesine de bu çerçevede bakılabilir. Örneğin 2007 yılı itibarıyla Rusya'nın Orta Asya'daki beş ülkenin petrol ve doğalgaz sektörlerine yaptığı yatırım miktarı 5,2 milyar doları bulmuştur ve 2013 yılına kadar hem yatakların geliştirilmesi hem de boruhatlarına yatırım için toplam 15 milyar dolar daha bütçe ayrılmıştır (Cameron, 2009, s. 50).

Yine 2007 yılında İran dini lideri Ayetullah Hamaney'den Putin'e doğalgaz ihraç eden ülkelerin bir birlik etrafında toplanmaları önerisi gelmiş, Putin'in öneriye sıcak bakması sonucu 2008 yılında dünya doğalgaz rezervlerinin %70'ine sahip 14 ülke temsilcisi (Rusya, İran ve Katar da dahil) Katar'da toplanarak bu fikri tartışmışlardır. Rusya, Katar ve İran dünyanın kanıtlanmış doğalgaz rezervlerinin yaklaşık %60'ına sahiptir ve böyle bir birlik oluşturmaları durumunda hem doğalgaz arzını hem de fiyatını kontrol edebilecekleri için bu durum uluslararası toplulukta endişeyle karşılanmıştır (Ekinci, 2008). Bu durumun AB'nin Nabucco projesine daha yaklaşmasında etkili olduğu değerlendirilebilir.

Putin döneminin enerji politikasını açık bir şekilde ortaya koyan ve 2009'da yayınlanan Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi'nde, küresel ve bölgesel yapılanma (özellikle Avro/Atlantik alanındaki) ve NATO'nun genişlemesi ulusal güvenliğe bir tehdit olarak görülmekte, Rusya'nın uluslararası çok taraflı işbirliğine aktif olarak katılacağı ancak Bağımsız Devletler Topluluğu ile ilişkilerine öncelik vereceği belirtilmektedir. Belgede, ekonomik güvenlik, geleneksel güvenlik problemlerinin önüne konmakta ve Rusya'nın enerji kaynaklarını elde etme mücadelesinde ortaya çıkan sorunların "askeri güç" kullanılarak çözülebileceği belirtilmektedir (Hatipoğlu, 2010). Rusya'nın, Güney Osetya sorunu sırasında Gürcistan'a müdahalesi son maddeye örnek teşkil etmektedir.

Özetle, Rusya'nın bölgedeki çıkarları gerçekten de ülke ekonomisi için yaşamsal çıkarlardır ve bu nedenle, son zamanlarda ABD ile çeşitli işbirliği konuları gündeme gelse de genel olarak Rusya'nın bölgenin enerji kaynakları ve boruhattı ile ilgili politikalarında önemli bir değişiklik olması beklenmemektedir. Aksine, Rusya'nın, bölge ile ilgili işbirliği ve anlaşmalardan dışlandığı sürece daha katı bir tutum benimsemesi olasıdır.

(2) Amerika Birleşik Devletleri

II. Dünya Savaşı'ndan beri liberal uluslararası ekonomik sistemde hegemon güç olan ABD'nin hegemonyası SSCB'nin yıkılışına kadar geçen sürede yalnızca Batı Bloku ile sınırlı kalmıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde ise ABD, tek kutuplu uluslararası sistemde rakipsiz güç olarak ortaya çıkmıştır. 1990'larda ABD, yumuşak güce dayalı iyicil hegemon özelliği göstermiş, ideolojik normlarını yeni bağımsızlığa kavuşan ülkelere ihraç etmeye çalışmakla yetinmiştir. 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından ise, sert güce dayalı zorlayıcı hegemon yapısına bürünmüş ve hegemonyasını tüm küreye genişleterek ulusal çıkarlarını maksimize etmeye yönelmiştir. Aşağıda, ABD'nin hegemonik yapısındaki bu değişim ve OAH bölgesinin ABD'nin hedeflerine ulaşmasındaki önemine değinilmektedir.

ABD, 1990'ların başlarında Orta Doğu ve Balkanlardaki problemlere odaklanmış olduğundan Sovyetler Birliği dönemindeki alışkanlıkların ve çözülmenin ardından Rusya'nın Batıya yönelerek piyasa reformlarına girişmesinin de etkisiyle Orta Asya ve Hazar bölgesine pek fazla ilgi göstermemiştir. 1992'de BDT'nin kurulması, 1993'te Rusya'nın Yakın Çevre Doktrini'ni yayınlaması, bölgede 200 milyar varilin üzerinde petrol olduğu söylentileri, Çin'in ve AB'nin bölgeye yönelmeye başlaması ABD'nin ilgisini bölgeye çekmiştir. Ardından, Amaco, Exxon, Chevron gibi

Amerikan enerji devlerinin Azerbaycan ile Kazakistan'daki petrol ve doğalgaz yatırımlarıyla birlikte ABD'nin ilgisi artmaya başlamıştır.

1994'te Amerika'nın girişimiyle NATO'nun eski Sovyet Devletleri ile Batılı devletler arasında güven tesis etmek için kurduğu Barış İçin Ortaklık Programı'na bölge ülkelerinin tamamı ve Rusya 1994 yılında katılmışlardır. Bölge devletlerinin Sovyet döneminden kalma nükleer silahlara sahip olmaları bu programın temel güdüleyicisi iken, programın Amerika'nın bölgede etkinliğini artırmasına, dolayısıyla küresel hegemonya amacına da büyük katkısı olmuştur.

1990'ların ortalarında Amerika'nın o zamana değin bölgeye olan ilgisizliğini eleştiren bazı uzmanlar bölgenin barındırdığı enerji kaynaklarına vurgu yaparak bölgenin jeoekonomik önemini ortaya koymaya ve ABD'nin stratejik hesaplarında bu dinamiğin üzerinde durulması gerektiğini vurgulamaya başlamışlardır (Ayhan, 2005, s. 186). Diğerleri ise bölgenin jeopolitik anlamda Amerika için ne kadar önemli olduğuna değinmiştir. Örneğin Henry Kissinger, 1994 yılında yayınlanan "Diplomasi" adlı kitabında, Orta Asya topraklarının Mackinder'in jeopolitik merkezi üzerinde oturduğunu belirterek Amerika'nın bölge üzerindeki pasif politikasını şu sözlerle eleştirmiştir: *"Amerika, Rusya'ya ekonomik yardımdan, Marshall Planı'ndaki gibi bir sonuç beklememelidir [...] Orta Asya Cumhuriyetleri'nde İran ve Türkiye rollerini artırmak peşindedirler [...] Rusya barışın korunması adına bir nevi vasılık kurma çabası içinde olup, "reformcu" bir hükümetin iyi niyeti üzerine odaklanan ABD buna göz yummaktadır."* (Kissinger, 2004, s. 791,792). Ardından da, Orta Asya devletleri İran'ın kökten dinciliğine direndikleri sürece, bölge üzerinde Rusya ile ABD çıkarlarının, ancak Rusya geleneksel emperyalizmini uygulamadığı sürece paralel olduğunu eklemiştir (Kissinger, 2004, s. 793). Aynı şekilde Brzezinski de, 1997 yılında yayınlanan kitabında, Mackinder'in teorisinden yola çıkarak Avrasya'nın jeopolitik önemini belirtmiş ve Avrasya üzerinde hâkimiyetin önemli olduğunu ve Batı yarıküreye çekilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Brzezinski, 2005, s. 52-55).

1990'ların ortalarından itibaren ABD'nin bölgeye olan igisinin gelişmesiyle birlikte Türkiye, İran ve Rusya ile ilişkileri de farklı yönlerle doğru gelişmeye başlamıştır. 1979'daki devrimden beri ABD'ye karşı bir tehdit olarak görülen İran'ın çevrelenmesi ve Rusya'nın bölgedeki etkisinin azaltılması ABD'nin politikalarının temelini oluşturmuştur. Türkiye ise; hem İran İslam modeline alternatif bir laik Türk devleti modeli oluşturması hem de Rusya'nın petrol ve doğalgaz arz rotalarına alternatif bir rota sunabilecek durumda olması bakımından bu amaçları gerçekleştirmede yarar sağlayabilecek bir "stratejik ortak" olarak öne çıkmıştır.

Beyaz Saray, 1990'ların ortalarında Rusya'nın bölgenin enerji kaynakları üzerindeki monopolünü engellemek için çaba harcamaya başlamıştır. Azerbaycan'ın Azeri-Çırac-Güneşli yatağından elde edilecek petrolün mevcut Novorosisk hattından değil, Türkiye üzerinden geçmesi için Avrupa'yı ikna etmeye çalışmıştır. Bu amaçla ABD, Rusya'nın bölge enerji kaynaklarına yönelik hâkimiyet kurma çabasını bölge devletlerini Rusya ve İran ile enerji konusunda rekabete özendirerek, kimi zaman da diplomatik baskı yoluyla engellemeye girişmiştir. Görülebileceği gibi, ABD, hegemonyasının sürekliliğini tesis etmek için kimi zaman ikna, kimi zaman da baskı yoluna gitmektedir.

1997 yılında ABD Dışişleri Bakanı Madeline Albright, Rusya'nın yayılmacı geçmişine vurgu yapmasıyla, gözler Batı yanlısı ve NATO müttefiki "ılımlı" Türkiye üzerine çevrilmiş ve SSCB'nin ardından Orta Asya-Hazar'da oluşan güç boşluğunu Türkiye'nin doldurması istenmiştir (Erhan, 2005, s. 21,22). Bu arada, Boris Yeltsin, ABD'nin yayılmacılığından ve Hazar'ı kendi çıkar alanı ilan etmesinden yakınmaktadır (Ayhan, 2005, s. 186). Yine aynı yıl içinde Washington yönetimi, "Hazar Havzası Enerji Kalkınması" isimli bir belge yayınlayarak bölgedeki politikalarını (Yüce, 2006, s. 188, 189);

(1) bölge devletlerinin demokratikleşmesi ve piyasa reformlarının hızlandırılması,

(2) enerji kaynaklarının ve ihracat güzergâhları üzerindeki Rus kontrolünün indirgenmesi ve rotaların çeşitlendirilmesi yoluyla enerji arz güvenliğinin sağlanması,

(3) bölgesel çatışmaların çözüme kavuşturularak bölge içi ve çevresinde entegrasyonun desteklenmesi ve

(4) yabancı yatırımların teşvik edilmesi

şeklinde ifade etmiştir. Ayrıca belgede, Türkiye'ye yardım edilerek, düşman devletlerle çevrilmiş olan bölgenin güvenliğinin sağlanması ve Türkiye'den geçecek boruhattının desteklenmesi yoluyla ülkenin artan enerji ihtiyacının karşılanmasına yardım edilmesi önerilmiştir (Yüce, 2006, s. 189). Üstelik bu hat sayesinde NATO, Azerbaycan ve Gürcistan'a genişleyecek ve enerji kaynaklarının askeri güvenliği de sağlanmış olacaktır. Ayrıca, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan petrol ve doğalgazının Gürcistan ve Türkiye üzerinden Batı'ya açılması, ABD'nin bahis konusu ülkeleri Rusya-İran-Çin üçgeninden kendi eksenine çekmesini sağlayacaktır (Bilgin, 2005a, s. 77).

Yine aynı yıl Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova arasında kurulan Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma için GUAM⁴⁹ örgütü de bölge petrolünün güvenliğinin sağlanması, Rusya'nın girişimleriyle imzalananan BDT anlaşması ile 1996 yılında Çin'in girişimleriyle kurulan Şangay İşbirliği Örgütü'ne alternatif oluşturması ve bölgede Batı normlarının geliştirilmesine katkı sağlayarak Rusya'nın ekseninden çıkarılması gibi hedeflerle ABD tarafından desteklenmiştir.

1998'de yayınlanan ABD Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi'nde "Refahı Yükseltme" başlığı altında bölgenin petrol ve gaz rezervlerinin ABD şirketlerinin katılımıyla küresel pazara çıkarılarak enerji arz çeşitliliğinin artırılmasının önemi vurgulanmıştır (The White House, 1998, s. 40). Ayrıca 1999'da onaylanan "İpekyolu Strateji Yasası" da bölge halklarının İsrail ile yoğun ticari ilişkileri olan laik yönetimlere ve ABD'nin Basra'ya bağımlılığını azaltacak enerji kaynaklarına sahip olduğu ve bu ülkelerde demokrasi, insan hakları, serbest piyasa reformları ve bölgesel ekonomik entegrasyon gibi konuların ve Amerikan ÇUK'larının bölgede yatırımlarının desteklenmesi gerektiği belirtilmiştir. 1992-1999 arasında Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'ne yapılan Amerikan yardımı toplam yaklaşık 4,3 milyar dolardır. Ayrıca Uluslararası Kalkınma Örgütü, Avrupa Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası, Dünya Bankası gibi kuruluşlardan da bu ülkelere yardım fonları ve krediler sağlanmıştır. Bu dönemde BOTAŞ'a da, BTC projesi için 823 milyon dolarlık yardım yapılmış ve projeyi yürütmesi için teknik, hukuki vb konularda destek olanağı sağlanmıştır (Erhan, 2005, s. 25-30).

1999-2001 yılları arasında ABD'nin bölgeyle olan ilişkilerinde, bölge rezervlerinin başlangıçtaki tahminlerden daha düşük olduğunun anlaşılması, petrol fiyatlarında genel bir düşüş yaşanması, Amerika'nın bölgeye nüfuz etme çabaları nedeniyle Rusya ile ilişkilerde yaşanan gerginlik gibi nedenlerden dolayı bir durgunluk sürecinin olduğu değerlendirilmektedir (Page, 2004, s. 239, 240). Bununla birlikte bu durgunluk uzun sürmemiş, 2001 yılında hem Rusya'da hem de ABD'de yönetimlerin değişmesi (Rusya'da Putin'in, ABD'de de Bush'un iktidara gelmeleri) ve 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından ABD'nin bölgeyle ilgili faaliyetleri yoğunlaşmıştır. ABD bölgede güvenliğin ve istikrarın sağlanması ve islamcı hareketlerin yayılmasının önlenmesi üzerine daha fazla odaklanmaya başlamıştır. Bu tarihten itibaren terörle mücadele söylemi çerçevesinde Rusya'nın destek teklifinde bulunmasının ardından ABD, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın hava sahalarına girebilmiş ve bu ülkelerde bulunan altı havaalanı İngiliz ve Amerikan

⁴⁹ 1999 yılında örgüte Özbekistan da katılınca örgütün ismi GUUAM olarak değiştirilmiş, ancak 2005'te Özbekistan örgütten ayrılmıştır.

birliklerinin kullanımına açılmış, ayrıca Kazakistan'ın Almaata havaalanına acil durum giriş izni elde edilmiştir. Bunun karşılığında bu üç ülkeye yapılan ekonomik yardımlar da iki kat artırılarak 2002 yılında 580 milyon dolara yükseltilmiştir (Erhan, 2005, s. 35). Aynı zamanda ABD, Afganistan'ı denetimi altına alarak Rusya'nın bu ülke üzerinden ABD'nin onayını almadan boruhatlarıyla güneye ulaşmasını engelleyip, Orta Asya ülkelerinin de bu ülke üzerinden hammadde ticareti yapmalarını önemli ölçüde kısıtlayarak Orta Asya'da stratejik üstünlük elde etmiştir (Bilgin, 2005a, s. 79). O halde, ABD'nin Afganistan'a girmesinin sebepleri arasında Orta Asya Hazar bölgesinin enerji kaynaklarına sahip olma, Rusya'yı, Çin'i ve İran'ı dengeleme politikasının olduğu ve de bölgede yeni bir "büyük oyun" oynandığı şeklindeki yorumların⁵⁰ da doğruluk payı içerdiklerini değerlendirmek mümkündür. 2003'teki Irak operasyonu da ABD'nin küresel güç olarak tek kutuplu dünyaya egemen olma isteğine hizmet etmekte ve bölge ile ilgili politikaları ile Afganistan'a Sonsuz Özgürlük operasyonunu tamamlayıcı bir nitelik taşımakta, zaman ve coğrafya uzamında daha büyük bir projenin parçaları olduğunu düşündürmektedir. ABD, dünyadaki önemli petrol ve doğalgaz üretim bölgelerinin etrafında kontrol kurmuş durumdadır.

Bununla birlikte, Rusya ve Çin'in de karşı atakları devam etmekte ve ABD'nin bölgedeki varlığı zaman zaman tehlikeye girmektedir. Örnek vermek gerekirse; Gürcistan ve Kırgızistan'daki renkli devrimlerin ve 2005'teki Andican olaylarının ardından Batı'dan eleştiri, Rusya ve Çin'den ise destek alan Özbekistan, Amerikan birliklerinin bulunduğu Karşı-Hanabad üssünün boşaltılmasını istemiş ve ABD askerlerini çekmek zorunda kalmış, buna karşılık ABD'nin Orta Asya'daki tek üssü olarak kalan Kırgızistan'daki Manas üssü daha da önem kazanmıştır. Ardından Kırgızistan 2006'da Manas üssünün kirasının artırılmasını istemiş buna karşılık ABD üssü kaybetmemek için kira bedelini artırmıştır. 2009 yılının Şubat ayında da Şangay İşbirliği Örgütü'nün toplantısında Rusya'nın 150 milyon dolar yardım ve 2 milyar dolarlık kredi sözü üzerine Bakıyev, Manas üssünü kapatacağını açıklamış ve yine ABD'nin aynı yılın haziran ayında kira bedelini artırması sonucu üs açık kalmıştır.

Özetlenecek olursa, ABD'nin Orta Asya ve Hazar bölgesiyle olan ilişkilerini etkileyen üç temel yapı olduğu gözlenmektedir; bölgede faaliyet gösteren Amerikan enerji şirketleri (ÇUK'lar), devlet dışı finans ve güvenlik kurumları (serbest piyasa ekonomisini destekleyici) ve ABD yönetimi. ABD'nin bölgeye yönelik politikaları bu

⁵⁰ Örnek olarak bkz. (Djalili & Kellner, 2009, s. 80), (Yüce, 2006, s. 192), (Martín, 2010), (Jarosiewicz & Strachota, 2009).

üç yapının birbiriyle etkileşiminden kaynağını almakta ve jeoekonomik ve jeopolitik çıkarların dengelenmesine bağlı olarak gelişmektedir. ABD'nin bölge üzerindeki ilgisinin temel güdüleyicilerinden biri düşük maliyetli enerjiye erişimdir. İkincisi ise enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi yoluyla Orta Doğu'daki petrole bağımlılığın azaltılmasıdır. Ancak, bölgenin enerji rezervlerinin boyutu göz önüne alındığında ABD'nin bölgeye yönelik ilgisinin yalnızca bu iki dinamik ile açıklanması mümkün olmamaktadır. Bölgenin, hem İran'ı ve Rusya'yı hem de Çin'i denetim altında tutabilmeye olanak sağlaması ve enerjinin kalbi olan Basra Körfezi'ne yakınlığı bakımından jeostratejik öneminin çok büyük olması da ABD'nin bölgeye olan ilgisinde önemli bir etkidir. Bu çerçeveden bakıldığında ABD'nin boruhatlarının güzergâhını kontrol etmedeki ilgisi de daha net anlaşılabilecektir.

Boruhatlarının geçiş rotalarının kontrolü ile ABD, kaynak ülkeleri Rusya ve Çin'in etki alanından kendi eksenine çekeceğini, güzergâh üzerinde bulunan ülkelerin desteğini elde edeceğini ve de İran bu projelerde yer almadığı için bu ülke üzerindeki izolasyon politikasını devam ettirebileceğini hesaplamaktadır. ABD'nin bir diğer hesabı da, Rusya'nın taşıma rotaları üzerindeki denetimi, dolayısıyla da taşımadan sağladığı gelirin bu şekilde azalacağı ve zengin rezervleri olan Orta Asya ülkeleri zaten enerji kaynaklarını Batı'ya pazarladıkları için Çin'e satış yapma ihtiyaçları kalmayacağıdır. Böylece ABD, İran'ı izole ederek islamcı yayılma tehdidini ortadan kaldıracak, Rusya ve Çin'in daha da güçlenerek kendi hegemonyasına rakip olmalarını önlemiş olacaktır. Ancak ABD'nin İran'ı izolasyon politikası, bu ülkeyi Rusya, Çin ve Ermenistan'a yakınlaştırmıştır. ABD Nabucco'yu da desteklemekle birlikte, İran'ı izolasyon politikası nedeniyle projenin doğalgaz arzında sorunlar mevcuttur ve bu yaptırım politikası projenin uygulanabilirliğini zora sokmaktadır. Obama yönetiminin 2009 yılında benimsediği bir "sıfırdan başlama" politikası ABD-Rusya arasındaki gerginliği azaltmaya yöneliktir. Politika çerçevesinde Rusya'nın bölgedeki özel durumunu tanıyan bir yaklaşım içerisine girmiş, bunun sonucunda Rusya ve Çin'in İran'a uygulanacak yaptırımlara katılmasını sağlamıştır (Magen & Moldavsky, 2010, s. 121). Ancak bu durumun ne kadar sürebileceği belli değildir.

(3) Avrupa Birliği

AB'nin bölge ile ilgili enerji politikasını anlamak için öncelikle Birliğin enerji rezervlerine ve tüketimine göz atmak gerekmektedir. Bugün AB'ne üye ülkelerin toplam petrol rezervleri 6,3 milyar varil, doğalgaz rezervleri 2,42 trilyon m³ ve uranyum rezervleri de 105,5 bin ton civarındadır (BP, 2010, s. 6), (Commission of

the European Communities, 2008, s. 33). AB'nin enerji üretimi 10 yılı aşkın bir süredir artan bir ivmeyle azalma eğilimindeyken, rezervleri azalmaktadır ve tüketimi oldukça yüksektir. Örneğin 1990 yılında yaklaşık 1650 Mtoe civarında olan toplam enerji tüketimi 2006 yılında 1825 Mtoe olarak gerçekleşmiş, 1990 yılında 900 Mtoe'nin üzerinde olan toplam enerji üretimi 2006 yılında 880 Mtoe'ye düşmüştür. Görüldüğü gibi kendi enerji ihtiyacının ancak %46'sını karşılayabilen AB'nin enerjide dışa bağımlılığı 2006 yılında %54 olarak gerçekleşmiştir. 2006 yılında Birliğin enerji ithalatının %60'ını petrol, %26'sını doğalgaz oluşturmaktadır. 2006 yılında BP tarafından yapılan tahminlerde, mevcut petrol rezervlerinin 7,8 yıl, doğalgaz rezervlerinin ise 19,9 yıl daha iç tüketimi karşılayabileceği öngörülmüştür. Aynı yıl içerisinde AB petrol ithalatının %38'ini OPEC, %33'ünü Rusya, %16'sını Norveç ve %5'ini Kazakistan karşılamış, doğalgaz ithalatının ise %42'si Rusya'dan, %24'ü Norveç'ten, %23'ü ise Cezayir ve Nijerya'dan karşılanmıştır. 2020 yılında AB'nin petroldeki dışa bağımlılığının %93'e ve doğalgazdaki bağımlılığının ise %77'ye çıkacağı öngörülmektedir (Commission of the European Communities, 2008, s. 6,9). Uluslararası Enerji Ajansı'nın tahminlerine göre AB'nin enerji talebi mevcut seviyesini koruyarak 2030 yılında 1826 Mtoe ve 2035 yılında 1843 Mtoe civarında gerçekleşecektir (IEA, 2010, s. 85).

Tüm bu rakamlar önümüzdeki birkaç yıl içerisinde AB'nin enerjide dışa bağımlılığının çok büyük ölçüde artacağını ve mevcut durumda petrol ve doğalgaz ithalatında büyük oranda OPEC ve Rusya'ya bağımlı olduğunu göstermektedir. AB'nin enerji politikalarının temelini tek bir ülkeye olan bağımlılığı azaltmak oluşturmakta ve enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi yoluyla gelecekteki enerji güvenliğinin sağlanması yönünde politikalar izlenmektedir. Bu çerçevede Orta Asya ve Hazar bölgesi enerji kaynakları, hem OPEC ve hem de Rusya'dan (de facto olmasa bile de jure) bağımsızlığı ve Avrupa'ya yakınlığı bakımından AB'nin enerji güvenliğinde önemli bir yer tutmaktadır ve Birlik 1990'ların başından beri bölge ile ilgili politikalarını bu ekseninde geliştirmektedir. AB bu hedeflerine bölge ile ilgili başlattığı çeşitli yardım ve işbirliği programları ile ulaşmaya çalışmaktadır. Bu programları dört başlık altında toplamak mümkündür: TACIS (Bağımsız Devletler Topluluğu'na Teknik Yardım Programı-1991), TRACECA (Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridoru – 1993), INOGATE (Avrupa'ya Devletlerarası Petrol ve Gaz Nakli – 1994) ve PCA'lar (Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları -1999).

Adı geçen programların içerisinde ilk yürürlüğe konulan TACIS programıdır ve serbest pazar ekonomisine ve demokratik rejimlere geçmeleri için bölge ülkelerine

TASNİF DIŞI

parasal ve teknik destek sağlayarak bölgede Batı yanlısı rejimler oluşturma amacındadır. 2001 yılına kadar program eğitim, enerji, nakliye, endüstriyel ve ticari girişimcilik ve gıda üretimi sektörlerinin iyileştirilmesi üzerine yoğunlaşmış, bu tarihten sonra siyasi konulara, ekonomik çıkarlara ve güvenlik sorunlarına öncelik vermeye başlamıştır (Efegil, 2008, s. 67, 69). AB'nin yumuşak güç alanını genişletme amacıyla 2003 yılında uygulamaya koyduğu Komşuluk Politikası ile birlikte 2004 ve 2007 genişlemelerinin ardından projenin önemi de artmıştır. TACIS programı kapsamında 1991-1999 yılları arasında yapılan toplam yardım miktarı 4 milyar 220 milyon avro iken 2000-2006 yılları arası için de 3 milyar 138 milyon avro yardım taahhüt edilmiştir (Commission of the European Communities, 2000, s. 5, 61). 2007-2013 döneminde bölgeye yapılacak yardım tutarının 750 milyon avroya çıkarılması öngörülmüştür (Tutar, Tutar, & Eren, 2009). 1991-1999 yılları arasında TACIS kapsamında bölge ülkelerine yapılan yardımlar aşağıdaki Tablo-5'te görülebilir.

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	Toplam
Azerbaycan	0,4	12,5	8,0	8,0	6,0	16,0	0,0	26,8	9,5	87,2
Ermenistan	2,3	9,6	17,0	0,0	6,0	14,0	0,0	10,0	0,0	58,9
Gürcistan	5,0	9,0	6,0	8,0	6,0	16,0	0,0	16,0	0,0	66,0
Kazakistan	7,7	20,6	14,0	14,0	15,0	0,0	24,0	0,0	23,9	119,2
Kırgızistan	0,7	9,2	10,0	0,0	8,0	0,0	13,0	0,0	12,0	52,9
Özbekistan	1,7	18,8	0,0	15,0	10,0	28,0	0,0	29,0	0,0	102,5
Tacikistan	0,0	0,0	0,0	4,0	4,0	0,0	0,0	0,0	0,0	8,0
Türkmenistan	0,9	8,8	0,0	8,0	4,0	0,0	11,5	0,0	8,5	41,7
Toplam	18,7	88,5	55,0	57,0	59,0	74,0	48,5	81,8	53,9	536,4

Tablo-6: TACIS programı kapsamında Orta Asya ve Hazar bölgesine yapılan yardımlar, 1991-1999 (milyon avro)

(Kaynak: Commission of the European Communities, *The TACIS Programme Annual Report 1999*, Brüksel, 2000)

Birlik ayrıca 1992 yılında tüm TACIS ülkelerini kapsayan PHARE/TACIS Demokrasi Programı'nı başlatmıştır. Amacının demokrasi, insan hakları, sivil toplum ve hukuk devletinin gelişmesi, kamusal ve demokratik hayat için gerekli altyapının

sivil toplum örgütlerinin geniş katılımıyla oluşturulması ve eğitime, bağımsız medyaya ve sivil topluma destek sağlanması olduğu belirtilen programın sağladığı yardımlar doğrudan sivil toplum kuruluşlarına verilmektedir (Usul, 2005, s. 198).

1993 yılında uygulamaya konulan ve “21. Yüzyılın İpek yolu Projesi” olarak adlandırılan TRACECA projesi, zengin enerji rezervlerine sahip Orta Asya cumhuriyetlerinin Kafkasya üzerinden Avrupa’ya bağlanmasını hedeflemekte ve başta demiryolları olmak üzere Çin’den Avrupa’ya uzanan tüm ulaşım sistemlerini kapsamaktadır. 1993 yılları arasında projeye toplam 110 milyon avro ayrılması öngörülmüş olmakla birlikte, proje kapsamında bugüne dek 54,3 milyon avro harcanmış olup, devam eden projeler için de 7,5 milyon avro bütçe ayrılmıştır (Usul, 2005, s. 208), (Tutar, Tutar, & Eren, 2009). Projenin hedefi Rusya ve İran’ı mümkün olduğu kadar dışarıda bırakarak Avrupa ve Asya’yı bölge üzerinden geçerek birbirine bağlamaktır. Ancak AB üye ülkeleri arasında ortak bir politikanın olmaması bu projelerin hedeflenen başarıya ulaşamamasına neden olmuş, TACIS ve TRACECA projelerinin yeterli olmadığı anlaşıncı AB boruhatlarını kendi çıkarlarına uygun yapılandırabilmek için INOGATE programını başlatmıştır (Bilgin, 2005a, s. 81, 82).

1994 yılında başlatılan INOGATE projesi, AB’nin bölgenin enerji kaynaklarına ulaşabilmek ve enerji güvenliğini sağlayabilmek için benimsediği bir projedir. Projenin hedefleri; bölgenin petrol ve doğalgazını Hazar’dan Karadeniz’e ve oradan da Avrupa’ya taşıyacak boruhatlarının yapılması, mevcut altyapının iyileştirilmesi, bölgesel işbirliğinin korunması şeklinde özetlenebilir (Aras & Yorkan, 2005, s. 15). Bu projenin hedefine ulaşabilmesi ise Trans-Hazar projelerinin gerçekleştirilmesine bağlıdır (Bilgin, 2005a, s. 82). Bu çerçevede desteklenen en önemli doğalgaz nakil projesi, Orta Asya ve Hazar bölgesi doğalgazını Trans-Hazar boru hattıyla Bakü’ye ardından da BTE ile yeni yapılacak bir boru hattıyla Avrupa’ya ulaştırmayı hedefleyen Nabucco’dur. Nabucco projesinin gerçekleştirilmesiyle ilgili birçok sorun mevcuttur ancak proje AB’nin enerji arz güvenliği açısından oldukça önemli bir projedir.

1999 yılında Türkmenistan dışındaki diğer bölge ülkeleriyle imzalanan Ortaklık ve İşbirliği anlaşmalarının amaçları ise “siyasi diyalog için uygun bir çerçeve sağlamak, ülkelerin demokrasilerini güçlendirmek ve ekonomilerini geliştirmek için sarfettikleri çabaları desteklemek, pazar ekonomisine geçişlerine yardımcı olmak ve ticaret ve yatırımları teşvik etmek” şeklinde ifade edilmiştir (European Union, 2010). Ancak genel olarak AB’nin demokrasi ve insan hakları ihlallerinin üzerine çok fazla

gitmediği ve bunun nedeninin de bölgedeki çıkarlarının ve güvenlik endişelerinin daha ağır basması olduğu değerlendirilmektedir (Usul, 2005, s. 210). 2000 yılı Kasım ayı sonunda yayınlanan ve AB içerisinde enerji kullanımında kısıtlamalar yapılması ve enerji arzının çeşitlendirilmesinin gerekliliğini öngören Yeşil Kitap'ta Birliğin enerjide dışa bağımlılığı konusundaki endişeleri ve bölgeye ve transit ülkelere verilen önem⁵¹ açıkça görülmektedir.

2004 yılının Kasım ayında başlatılan ve Rusya, İran, Türkiye, Karadeniz ve Orta Asya-Hazar ülkelerinden oluşan tüm kilit tedarikçi ve transit ülkeleri bir araya getirme konusundaki ilk girişim olan “Bakü Girişimi”, enerji konusunda gelecekte yapılacak çalışmaları düzenlemektedir. Yasal ve teknik standartların uyumlaştırılması, mevcut altyapının geliştirilmesi ve yeni tedarikçi bölgeler ile bağlantıyı sağlayacak yeni altyapı geliştirilmesi gibi projeler bu çalışmalar arasındadır. Konferans raporuna ek olarak verilen belgede ise Dağlık Karabağ sorunu devam ettiği sürece Azerbaycan'ın Ermenistan ile işbirliği yapmayacağını belirtmesi, Türkmenistan yönetiminin konferansa katılmaması gibi mevcut engellerden bahsedilmiştir. İran'ın katılmadığı ve Rusya'nın ise yalnızca bir gözlemci ile katıldığı 2006 yılında yapılan ikinci konferansta ise Nabucco'nun inşası ve Türkiye-Yunanistan Bağlantı Hattı'nın İtalya'yı da içine alarak genişletilmesi ve kapasitesinin artırılması projelerini içeren bir Güney Koridoru oluşturulması ile ilgili görüşmeler yapılmıştır (Denison, 2009, s. 5, 6).

Uzun görüşmelerin ardından Nabucco projesi 13 Temmuz 2009 tarihinde AB Komisyonu Başkanı ve Türkiye, Avusturya, Bulgaristan, Macaristan, Romanya başbakanları arasında imzalanmıştır. Bununla birlikte ABD'nin izolasyon politikası nedeniyle İran'ın projeden dışlanması, Türkmenistan'ın 2006'dan beri AP tarafından insan hakları ihlalleri bahanesiyle dışlanması ve Gazprom ile uzun süreli anlaşmalar imzalamış olması nedeniyle Nabucco'ya gaz tedariki yapamayacak olması da hattın tek gaz sağlayıcısının Azerbaycan olarak kalmasına neden olmuştur. Rusya'nın alternatif hatlar ortaya koyması ve son dönemde yapılan keşif çalışmaları ile hattın maliyetindeki artışlar gibi nedenler de eklenince projenin inşasına hâlen başlanamamıştır. Ayrıca, AB üyesi bazı devletlerin enerjide büyük oranda bağımlı oldukları Rusya ile aralarındaki ilişkilerin bozulmasını istememeleri ve Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğini istemeyen bazı üyelerin tutumları nedeniyle AB'nin yeterli

⁵¹ “[...] Bu nedenle, Türkiye, Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri, Ukrayna, Baltık ve Kafkasya ülkeleri gibi transit ülkelere özel önem verilmelidir[...] Ayrıca, petrol ve gaz üretimini geliştirmek için Hazar Havzası'ndaki petrol ve gaz kaynaklarının geliştirilmesi ve özellikle de nakil rotalarını yakından takip etmeliyiz” (European Commission, 2000)

kaynağı ayırıp girişimlerde bulunmaması da projenin geleceğini olumsuz etkilemektedir.

Özetle, AB'nin bölge ile ilgili enerji politikalarını şekillendiren temel etken; Birliğin enerji rezervlerinin önümüzdeki yıllarda tükenecek ve enerjide dışa, özellikle de Rusya'ya bağımlılığının artacak olması dolayısıyla enerji arzını çeşitlendirerek enerji arz güvenliğini sağlama isteğidir. Dolayısıyla AB'nin enerji politikası bir taraftan ABD ve Türkiye ile bağdaşırken, diğer taraftan da Birlik içerisinde enerji politikalarında tam bir uyum olmaması ve Rusya ile olan ilişkilerini zedelemeyi istememesi ve ABD'nin hegemonik yayılmasından endişe etmesi gibi nedenlerle politikalarında aktif bir tutum izlememekte ve bu noktada AB politikası Türkiye ve ABD'nin izlediği politikalar ile çelişmektedir. Sonuçta, bölge ülkeleri ile İran, enerji kaynaklarını pazarlamak için Çin ve Rusya ile işbirliğine itilmekte, dolayısıyla bu durumdan Rusya ve Çin karlı çıkmaktadır.

(4) Çin

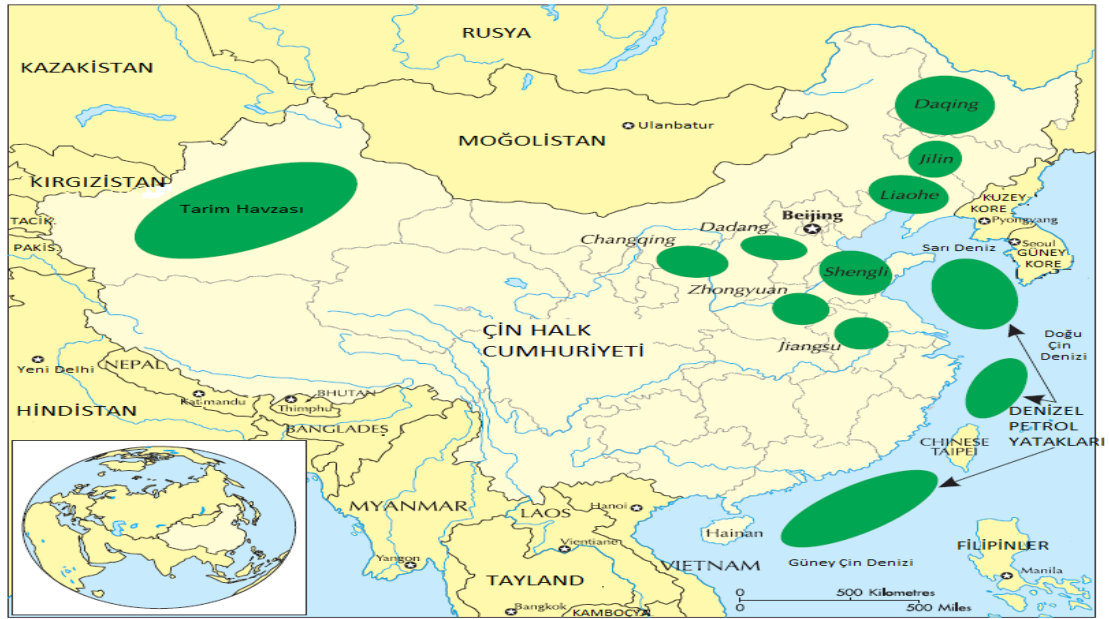
Çin'in bölgeye olan ilgisi Rusya'nın Orta Asya topraklarında Çin'in aleyhine yayılmaya başladığı 19'uncu yüzyıla kadar dayanmaktadır ve Sovyetler Birliği döneminde de Çin'in Orta Asya'daki toprak iddiaları devam etmiştir. Örneğin 1954 yılında Çin'in yayınladığı bir haritada Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın bir bölümü Çin toprakları olarak gösterilmiş, 1987 yılında bu anlaşmazlıkları çözümlmek için karşılıklı bir diyalog başlatılmış olsa da sınır anlaşmazlıkları Sovyetler Birliği'nin çöküşüne dek devam etmiştir (Dwivedi, 2006, s. 139-140). Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle birlikte Çin'in batısında bulunan ve Orta Asya devletlerindeki Uygur Türkleri ile güçlü bağlara sahip Uygur Türklerinin yaşadığı Sincan-Uygur Özerk Bölgesi ile ilgili endişeleri de artmıştır. Bölgede on yıllardır Çin hâkimiyetine karşı direnen küçük gerilla grupları, İran, Afganistan ve hatta Rusya'dan silah desteği almaktadır (Spechler & Spechler, 2006-07, s. 228).

Çin, bu bölgedeki ayrılıkçı grupların daha geniş bağımsızlık ve ayrıcalık isteklerini yerine getirmenin zayıf görünmesine neden olacağını, dolayısıyla Tibetli ve Tayvanlı ayrılıkçıları cesaretlendireceğini düşünmektedir. Bunun yanı sıra Sincan-Uygur Özerk Bölgesi Çin'in enerji kaynaklarının en yoğun olduğu bölgelerden biridir(bkz. Harita-10. Ve Harita-11). Yalnızca Tarım Havzası'nda bile 3,3 milyar varil petrol eşdeğeri rezerv bulunmaktadır ve Sincan-Uygur bölgesinin ispatlanmış doğalgaz rezervleri (35 tf^3 tür) Çin'in ispatlanmış doğalgaz rezervlerinin %44'ünü oluşturmaktadır. Ayrıca bugüne kadar bölgenin rezervlerinin yalnızca %12'si

TASNİF DIŞI

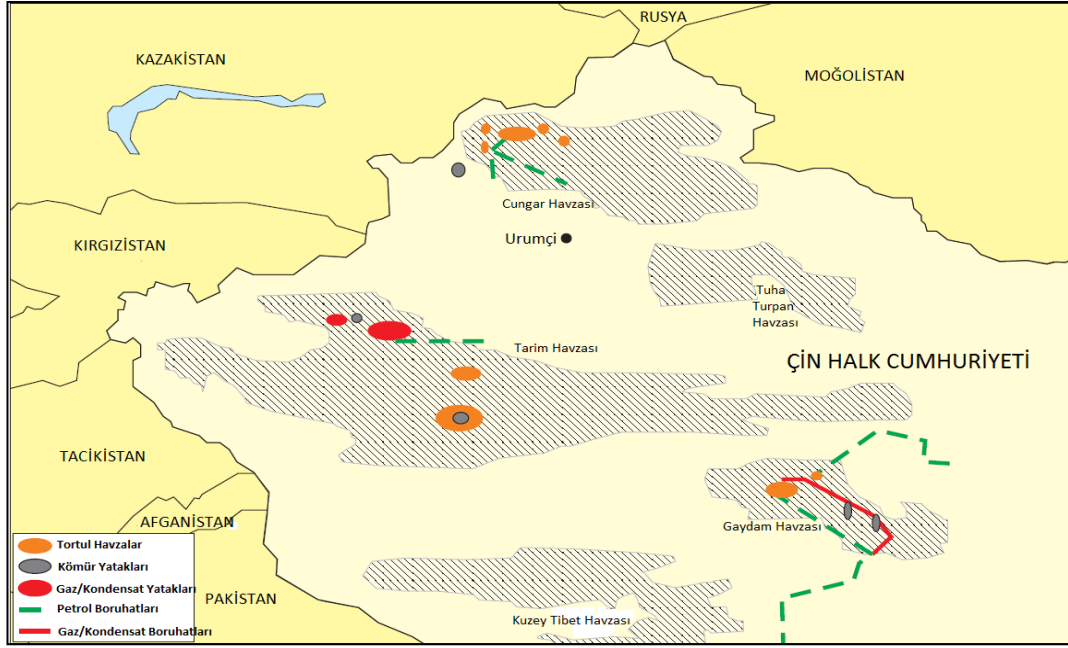
keşfedilmiştir ve ispatlanmış rezervleri 4 tf^3 olan Cunar Havzası'nın potansiyel rezervlerinin 74 tf^3 olduğu sanılmaktadır (EIA, 2011). Tüm bu nedenlerden dolayı bölge Çin'in yumuşak karnıdır. Ayrıca 1992-1997 yılları arasında devam eden Tacik iç savaşı, Orta Asya'da, özellikle de Fergana Vadisi'nde faaliyet gösteren Özbekistan İslami Hareketi ve Hizbut Tahrir gibi radikal islamcı grupların ortaya çıkması da Çin'in güvenlik endişelerini artırmıştır. Dolayısıyla 1990'ların ikinci yarısına kadar Çin'in siyasi gündemindeki öncelikli madde bölgede istikrarı sağlamak, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Rusya ile sınır anlaşmazlıklarını çözmek ve bölge devletlerinin rejimlerini etkilemek yoluyla Uygur isyancılarını kontrol altına almak için bu devletlerin güvenini ve dostluğunu kazanmak olmuştur.

Orta Asya devletleri ve Rusya da toprak bütünlükleri ve yükselen islami terör konusunda benzer endişelere sahip oldukları için Çin ile aralarında bir yakınlaşma başlamıştır. Bununla birlikte tarihsel anlaşmazlıklar nedeniyle bu ülkeler ile Çin arasında birbirlerine yönelik askeri harekâtları engelleyen ve sınır anlaşmazlıklarını çözüme kavuşturan iki anlaşma imzalanması ancak 1996 yılında

Harita-10: Çin Halk Cumhuriyeti Petrol Yatakları

(Kaynak: IEA, 2000, s.6'daki haritadan alınarak düzenlenmiştir.)

Harita-11: Sincan-Uygur Özerk Bölgesi Kömür ve Gaz Yatakları

(Kaynak: IEA, 2000, s.25'teki haritadan alınarak düzenlenmiştir)

Şangay Beşlisi'nin (Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan) oluşturulmasından sonra gerçekleşebilmiştir. Sınır bölgelerinde karşılıklı askeri güveni güçlendirme ve askeri kuvvetleri azaltma üzerine imzalanan bu anlaşmalar sonrasında Çin'in Orta Asya devletleri ile ilişkileri çatışmadan işbirliğine doğru kaymıştır. Rusya ile ilişkilerde de aynı yönde bir değişim ve yakınlaşma gözlenmekle birlikte, bu iki ülkenin bölge üzerindeki, özellikle de bölgenin enerji kaynakları üzerindeki çatışan çıkarları, aynı zamanda aralarında güçlü bir rekabet ortamı da yaratmıştır.

Çin'in öncelikli ekonomik gündem maddesi ise enerji güvenliğinin sağlanmasıdır. Çin ortalama yıllık %9-10 büyüme hızıyla dünyanın en hızlı kalkınan ekonomilerinden biridir ve Çin siyasi gücünü ekonomik büyümesiyle pekiştirerek küresel güç olmak istemektedir (Alkan, 2006, s. 12), (Bilgin, 2009, s. 10). Dolayısıyla Çin'in enerji ihtiyacı, ekonomik büyümesine paralel olarak hızla artmaktadır. Ülkenin enerji tüketimi 1978'den 2004'e kadar %245 oranında artarken, üretimi %194 oranında artmıştır (Turan, 2010, s. 45). 1999 yılındaki petrol tüketimi 209,6 milyon ton, doğalgaz tüketimi 21,5 milyar metreküp (19,3 mtp), kömür tüketimi 656,2 mtp, nükleer enerji tüketimi 3,4 mtp iken, 2009 yılı sonunda petrol tüketimi 404,6 milyon ton, doğalgaz tüketimi 88,7 milyar metreküp (79,8 mtp), kömür tüketimi 1537,4 mtp, nükleer enerji tüketimi 15,9 mtp'ye yükselmiştir (BP, 2010, s. 12, 27, 28, 35, 36). 1995 yılında 864 mtp olan Çin'in birincil enerji talebinin

2020 yılında 2101 mtpe'ye çıkacağı öngörülmektedir (IEA, 2000, s. 20). 2009 yılında Çin'in ithal ettiği 4 milyar varil/gün'lük petrolün %50'si Orta Doğu'dan sağlanmıştır (EIA, 2011). Çin Orta Doğu'ya olan enerji bağımlılığını azaltıp enerji arzını çeşitlendirerek enerji güvenliğini sağlamaya çalışmaktadır. Dolayısıyla Çin'in dış politikasının şekillenmesinde enerjiopolitik dinamik özellikle 1990'ların ikinci yarısından beri oldukça belirleyici bir özelliğe sahiptir. Buradan hareketle Çin'in Orta Asya Hazar bölgesine yönelik politikalarının ikinci ayağını da enerji arz güvenliği kaygısının oluşturduğu değerlendirilebilir.

Çin'in Orta Asya Hazar bölgesi ile ilgili siyasi gündeminin öncelikli maddelerinden bir diğeri de yukarıda açıklanan iki öncelikli gündem maddesi ekseninde şekillenmektedir. Çin'in, gelecekteki enerji arz güvenliğinin sağlanabilmesi için iki aşamalı bir stratejisi vardır. İlk olarak kesintisiz enerji akışının sağlanabilmesi için bölgedeki istikrarın korunması Çin'in çıkarıdır ve toprak bütünlüğü endişeleri nedeniyle (ki bunun da bir kolu, Sincan-Uygur Özerk Bölgesi'nin zengin enerji kaynakları nedeniyle yine enerjiye dayanmaktadır) milliyetçi ve islami hareketlerin güçlenmesini istememektedir, bu nedenle de bölgedeki otoriter rejimleri destekleyerek mevcut statükonun korunmasını sağlamaya çalışmaktadır. Çin'in 1992-1997 yılları arasında yaşanan Tacik iç savaşında Rusya'nın önderliğinde BDT'nin müdahalesini desteklemesi ve bir yandan ABD'nin bölgedeki yayılmasını istemezken diğer yandan da Afganistan'da Taliban'la mücadelesinde ABD'ye istihbarat sağlaması bu çerçevede değerlendirilebilir (Spechler & Spechler, 2006-07, s. 228).

İkincisi, bölgedeki enerji kaynaklarının Batı'ya akması, Çin'e akışı engelleyeceğinden (tersi de geçerlidir), Çin'in bölgedeki enerji eksenli çıkarları Rusya, ABD, AB, İran ve Türkiye'nin çıkarları ile çelişmektedir. Dolayısıyla Çin'in, bölge üzerindeki politikaları Rusya, İran ve Batılı devletlerin kuşatması altında enerji kaynaklarından pay kapma ve nakil hatlarını kendi yörüngesine çevirme yönündedir. Bu nedenle de güçlü rekabet stratejileri oluşturmak durumunda kalmıştır. Çin'in rekabet stratejisinin en önemli basamağı 1996 yılında Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Rusya'nın katılımını sağlayarak, bölge ülkeleri ile yakınlaşmayı, sınır sorunlarının çözülmesini, bölgesel güvenliğin sağlanmasını ve bölgede Batı etkisinin dengelenmesini hedefleyen Şangay Beşlisi'ni oluşturmasıyla gerçekleşmiştir. Daha sonra 2001 yılında Özbekistan'ın da katılımıyla Şangay İşbirliği Örgütü kurulmuştur. Türkmenistan ise tarafsızlık politikası nedeniyle örgüte katılmamıştır.

Şangay Beşlisi'nin oluşturulması, bir taraftan sınır sorunlarının çözülmesine ve radikal hareketlerin kontrol altına alınmasına katkıda bulunarak Çin'in Sincan-Uygur Özerk Bölgesi ile ilgili endişelerini giderirken, diğer taraftan da bölge ülkeleri ile yakınlaşmayı sağlayarak işbirliği imkânlarını artırmıştır (Bilgin, 2009, s. 11). Bu çerçevede Çin, bölgedeki islami ve milliyetçi radikal örgütler ile ilgili bölge devletleriyle bilgi alışverişine başlamış, 2000-2001 yıllarında Kırgız ve Özbek sınır korumalarına 1,3 milyon dolarlık⁵² askeri ekipman bağışlamış, 2002 yılında Kazakistan'a 3 milyon dolarlık askeri yardım yapmıştır (Spechler & Spechler, 2006-07, s. 228). 2005 yılında ABD'nin Özbekistan'daki Karşı-Hanabad üssünü boşaltmasının ardından Çin bu üssü alma isteğini dile getirmiş ancak Rusya engelini takılmıştır.

Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ)'nde Rusya da bulunmasına karşın Çin bu örgüt aracılığıyla Rusya'nın bölgedeki monopolünü de kırmayı ve bölge ülkelerinin önüne Rusya'ya karşı Çin alternatifini sunmayı başarmıştır. Rusya'nın da petrol ve gaz üretici ülkesi olması nedeniyle bu ülkeyi ekarte etmek istemeyen Çin, Rusya'yı da bu örgüte başından beri dâhil ederek dengeli bir politika izlemiştir. Bir başka deyişle, Çin bir yandan Rusya'yı bölgede kendisine rakip görmekle birlikte diğer yandan da gittikçe artan enerji talebi nedeniyle Rusya ile işbirliğini dışlamak istemediği için realist-pragmatist bir politikaya yönelmiş ve bunu ŞİÖ açılımı ile desteklemiştir. Ayrıca Rusya ile Çin ABD'nin Orta Doğu'ya yerleşmesinin, petrol ve doğalgaz kaynakları ile ulaşım yollarını kontrolü altına almasının ardından Orta Asya - Hazar bölgesinde de nüfuzunu artırma çabalarından rahatsızlık duymakta ve bölgedeki Amerikan etkisini sınırlama isteğini paylaşmaktadırlar. İki ülke arasında 2001 yılında İyi Komşuluk, Dostluk ve İşbirliği Anlaşması adıyla karşılıklı bir anlaşma imzalanmıştır (Dwivedi, 2006, s. 145).

Çin'in bölge ile ilgili politikaları bakımından İran ile ilişkileri de Rusya ile ilişkilerine benzerlik göstermektedir. İran bir taraftan bölgenin enerji kaynaklarının Batı'ya aktarılması, dolayısıyla da Çin yörüngesinden çıkarılması için alternatif bir rota oluştururken, diğer yandan da özellikle doğalgazda önemli rezervleri elinde bulundurması ve Çin için Basra Körfezi'nin enerji kaynaklarına erişim bileti niteliğinde olması, Çin'in bu ülkeyi hem bir rakip hem de olası tedarikçi olarak görmesine neden olmakta, dolayısıyla İran ile ilişkilerde de realist-pragmatist bir politika izlenmektedir. ABD'nin İran üzerinde uyguladığı izolasyon politikası İran'ı Rusya ve Çin ikilisine yaklaştırarak Çin'in stratejik planlarını kolaylaştırıcı bir etki

⁵² Bunun 600.000 doları Kırgızistan'a ayrılmıştır (Oliker, 2003, s. 216).

yapmaktadır. Nitekim İran ŞİÖ'ye katılmak istediğini belirtmiş ve 2005 yılında gözlemci üye olarak bu örgüte dâhil olmuştur.

Çin bölgenin enerji sektörüne yatırımlarını yoğunlaştırmakta ve bölge devletlerinin ilgisini Batılı firmalardan kendi üzerine çekmeye çalışmaktadır. Çin 1997 yılında Kazakistan'ın batısındaki Uzen petrol yataklarını ve Aktobe yataklarını 20 yıllığına işletmek üzere toplam değeri 5,5 milyar dolar olan iki anlaşma ve Atyrau'dan Alaşanko'ya uzanan 2.900 km'lik 9,5 milyar dolarlık bir boruhattı anlaşması imzalamıştır (Aydın, 2005a, s. 89), (Olcott, 2010, s. 7). Bu anlaşmalarda CNPC'nin payı 1997'de %60 iken, 2003 yılında %85,4'e çıkmıştır. Yine aynı yıl Çin'in ulusal petrol şirketleri CNOOC ve Sinopec, British Gas'ın Kaşagan yatağındaki hisselerini almak üzere ihaleye girmiş ancak Kaşagan'da faaliyet gösteren konsorsiyum ortakları tarafından Çin'in bu girişimi bloke edilmiş, ardından 2005 yılında CNPC, PetroKazakistan'ın hisselerini satın almayı başarmıştır (Olcott, 2010, s. 7). Ayrıca Rusya ile de, Baykal gölü yakınındaki Kovyktinkoye doğalgaz sahasının ortaklaşa geliştirilmesi ve elde edilecek gazın Moğolistan üzerinden Çin'e taşınması ile ilgili 8-10 milyar dolarlık bir anlaşma imzalanmıştır (Aydın, 2005a, s. 89). Bu boru hattı ile ilgili 2006 yılında bir ön anlaşma imzalanmıştır ancak fiyat görüşmeleri halen devam etmektedir (EIA, 2011). 2006 yılının Mayıs ayı sonunda, Çin'in Kazakistan'daki Atasu'dan başlayan ve Rus ve Kazak gazını ülkeye taşıyan ilk uluslararası petrol boruhattı olan Sino-Kazak Petrol Boruhattı, ilk petrolünü Çin'in Sincan'a ulaştırmıştır. Kazakistan'ın KazMunaiGaz şirketi ve Çin'in CNPC şirketinin oluşturduğu Sino-Kazak Boruhattı Şirketi tarafından işletilen boruhattının uzunluğu 620 mil, kapasitesi günlük 200.000 varildir ve 2011 yılı içerisinde hatta Kenkiyak'tan Atasu'ya uzanan bir ek yapılması, kapasitesinin iki katına çıkarılması planlanmış ve 2009 yılında inşasına başlanmıştır. 2006'nın Nisan ayında Rusya'nın en doğusunda bulunan Taishet şehrinden çıkıp Çin'den geçerek Pasifik Okyanusu kıyısına uzanan 2.972 millik Doğu Sibiry - Pasifik Ocean (ESPO) petrol boruhattının inşasına başlanmış ve 2011'in Ocak ayı başında %68'i tamamlanmış olan hattan ilk petrol pompalanmıştır ve Pasifik Okyanusu'na, oradan da deniz altından Japonya'ya uzanan kısmının 2013 yılında tamamlanması beklenmektedir. 2006 yılında Türkmenistan ile Çin arasında Orta Asya Doğalgaz Boruhattı (CAGP) doğalgaz boruhattı anlaşması imzalanmış, Türkmenistan'ın Bahtiyarlık bölgesinden alınan gazı Çin'e ulaştıracak olan ve 185 kilometresi Türkmenistan'dan, 529 kilometresi Özbekistan'dan ve 1300 kilometresi Kazakistan'dan geçen hattın inşasına 2008 yılında başlanmıştır (Milliyet.com.tr, 2009). 2009 yılının Aralık ayında Güney Yolotan gaz yataklarının işletilmesi için bir Üretim Paylaşım anlaşması yapılmış ve

Türkmenistan'ın devlet petrol şirketi Türkmengaz ile CNPC arasında CAGP'nin açılışı yapılmıştır (EIA, 2011).

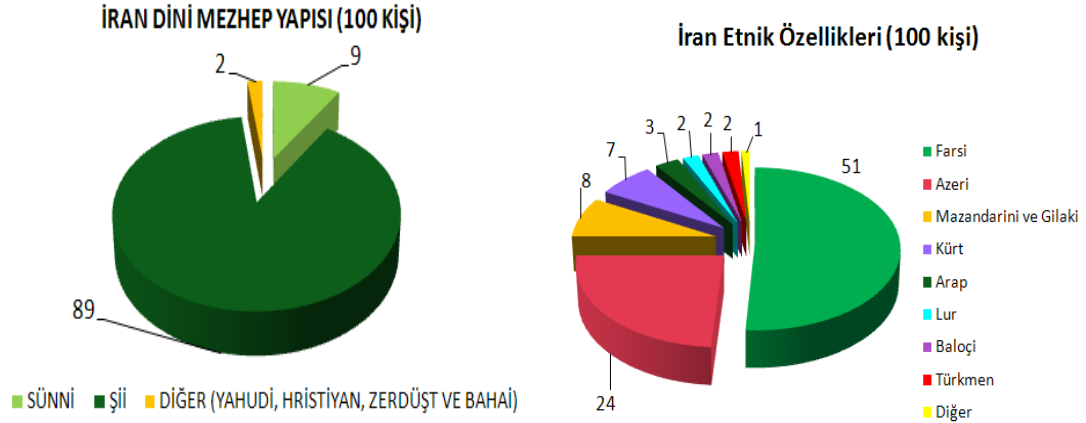
Özetle, Çin'in bölgedeki politikalarının temelinde enerji arz güvenliğinin sağlanması ve dolayısıyla ekonomik büyümesinin sürdürülmesi yatmaktadır. Bölgede, mevcut statükonun değişmesi ve bölgenin bir başka büyük gücün özellikle de ABD'nin hâkimiyetine girmesi, Çin'in enerji güvenliğini ve ekonomisini tehlikeye atacaktır. Çin'in Sincan-Uygur bölgesi ile ilgili güvenlik endişeleri bile enerji odaklıdır. Çin Orta Asya–Hazar bölgesindeki enerji kaynaklarını Batı yörüngesinden kendi yörüngesine çevirmek için oldukça yoğun bir çaba sarfetmiş ve bunda da başarılı olmuştur. Çin, Rusya ve İran'ı bir taraftan rakip olarak görürken, diğer taraftan da yine enerji arz güvenliğini sağlama ve dolayısıyla ekonomik büyümesini garanti etme çerçevesinde bu iki ülkeyle işbirliği içerisine girmiştir. Çin-Rusya-İran üçlüsünün bölge ile ilgili ortaklaşa paylaştıkları iki endişe vardır. Bunlardan ilki bölgedeki Türk milliyetçiliğinin artması ve dolayısıyla bölgenin Türkiye'nin ve Batı'nın nüfuz alanına kaymasıdır. İkincisi ise ABD'nin bölge üzerindeki etkinliğini artırarak küresel hegemonyaya ilerlemesidir. Dolayısıyla Çin'in bölge ile ilgili çıkarları bu noktada Rusya ve İran'ın çıkarları ile kesişmekte ve bu üç ülke endişelerini gidermek için bölge ülkeleri ile ve birbirleri ile yakınlaşma çabası içine girmektedirler.

(5) İran

İran'ın bölgeye yönelik politikalarına ışık tutması bakımından öncelikle İran'ın coğrafi konumu ve nüfus özellikleri hakkında kısaca bilgi vermek gereklidir. Bir Orta Doğu ülkesi olan İran, batısında Irak (1458 km), kuzeybatısında Türkiye (499 km), Ermenistan (35 km), Azerbaycan (432 km) ve Nahcivan (179 km), kuzeyinde Hazar Denizi (740 km), kuzeydoğusunda Türkmenistan (992 km), doğusunda Afganistan (936 km) ve Pakistan, güney doğusunda Umman Körfezi ve güneyinde Basra Körfezi ile sınırlıdır. Ham petrol nakliyesinde hayati öneme sahip deniz suyuolları olan Basra Körfezi ve Hürmüz Boğazı üzerinde stratejik konuma sahiptir. Coğrafi konumu sayesinde, dünya petrol ticaretinin yüzde 35-40 kadar bir kısmının akışını engelleyebilecek durumdadır. İran'ın OAH bölgesine olan yakınlığı, kuzeyinin tamamen bölge ülkeleri ve Hazar Denizi ile sınırlı olması, doğu ve batısında ABD'nin kontrolündeki Afganistan ve Irak ile komşu olması ve 1979'daki İslam Devrimi sonrasında İran'ın rejimini kendi ülkelerine ihraç edeceğinden endişelenen Orta Doğu ülkeleriyle komşu olması ülkenin konumunu daha da özgün bir hale getirmektedir. İran yalnız bir ülkedir. Ülke nüfusunun %24'ünü Azeriler oluşturmaktadır ve nüfusunun %89'u Şii'dir (CIA, 2010), (bkz. Grafik-14). Bu da

TASNİF DIŞI

İran'ın bölge devletlerinden Azerbaycan ile olan ilişkilerine yön vermektedir. Ayrıca Tacik dili ile İran dili de bu ülke geçmişte uzun bir süre İran hakimiyeti altında kalmış olduğundan benzerlik göstermektedir.

Grafik-14: İran'ın Dini Mezhep Yapısı ve Etnik Özellikleri

(Kaynak: CIA, World Factbook, 2010)

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından İran bir süre bölgeye ilgi göstermemiştir. Bunun ilk nedeni, İran-Irak savaşının bitmesinin üzerinden henüz iki yıl geçmesi nedeniyle ülkenin kendisini yeni yeni toparlamakta oluşudur. İkincisi İran'ın, bölgeye ilgi göstermesinin, İran-Irak Savaşı sırasında kendisini destekleyen ve ABD'ye karşı kendisiyle aynı hisleri beslediğine inandığı Rusya ile ilişkilerini zedeleyeceğinden endişe etmesidir. Ayrıca İran, ülkenin kuzeyinde yaşayan Azeri nüfus ile Azerbaycan Azerileri arasında olası bir yakınlaşmanın toprak bütünlüğünü tehlikeye atacağından endişe etmiştir. Bu dönemde aynı şekilde bir Türk milliyetçiliğinin yayılmasından da endişe eden İran, Türkiye'yi kendisine rakip olarak görmüştür. Bütün bu nedenlerle İran, Rusya'yı bir stratejik ortak olarak görmüş ve bölgede Rus hâkimiyetinin korunması yönünde bir dış politika takip etmiştir. Bunda, yetmiş yıl süren Sovyet Rejimi'nin yarattığı alışkanlığın da etkisi vardır.

Başlangıçta bölgeye, özellikle de Azerbaycan'a kendi rejimini ihraç etmeyi deneyen İran, gerek milliyetçi Ebuvez Elçibey'in Azerbaycan yönetiminden uzaklaştırılmasını gerekse Türkiye'nin endişe etmesi gereken bir yayılmacı tehdit oluşturmadığını görünce sonraki birkaç yıl içerisinde yavaş yavaş ideolojik temelli politikasını terkederek ekonomik temelli pragmatist bir dış politikaya yönelmiştir. Sonraki dönemde İran'ın "bölgesel güç/lider" olma isteği, onun bölgede uzlaşmacı ve işbirliğine yönelik bir politika izlemesine neden olmuştur. İran'ın bölgedeki yalnızlığı da, onu OAH devletleri ile işbirliği temelinde bir ilişki geliştirerek bölgedeki istikrarın korunması yönünde çaba harcamaya itmiş; İran, 1992-1997 arası süren

Tacik iç savaşında ve 1993-1994 yıllarında Dağlık Karabağ anlaşmazlığında arabuluculuk rolü üstlenmiştir.

İran dünyada, Rusya'dan sonra, en büyük 2'inci, Ortadoğu'daki en büyük 1'inci doğalgaz rezervlerine sahiptir. Ancak doğalgaz üretiminde dünyada 4'üncü, tüketiminde ise 3'üncü sırada bulunduğundan doğalgaz ihracatı yok denecek kadar azdır. Hatta 2008'de ülke içi ihtiyacını karşılayabilmek için Türkmenistan'dan 100 milyar kübik fit doğalgaz ithal etmiştir ve önümüzdeki 10 yılda tüketimin yıllık %7 artması beklenmektedir (EIA, 2011). İran Türkmenistan'dan ithal ettiği doğalgazı Türkiye'ye ihraç etmektedir. 2012'de, Azerbaycan'ın şu anda Güney Kafkasya boru hattını besleyen Şah Deniz yataklarındaki doğalgazı alarak ihraç etmeyi ummaktadır. Bu nedenle de Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmaktadır. Kazak Petrolünün ve Türkmen gazının kendi topraklarından dünya pazarlarına ulaştırılmasını istemektedir.

Devletabad-Serahs-Hangeran'dan geçerek İran'ın Meşhed kentine uzatılması planlanan 30,5 kilometre uzunluğundaki yılda 12 milyar metreküp doğalgaz taşıma kapasitesine sahip Türkmenistan-İran Boru Hattı, 2009'da inşa edilmiştir. Bu hattın faaliyete geçmesiyle birlikte Türkmenistan'ın İran'a Körpece yatağından sattığı doğalgaz miktarının önümüzdeki senelerde 20 milyar metreküpe çıkartılması planlanmaktadır (cnnturk.com). İran, Türkmenistan'dan ithal edeceği doğalgaz sayesinde ülkenin güneyindeki gaz yataklarından kuzeydeki gazın bulunmadığı bölgelere boru hatları inşa etmek zorunda kalmayacak ve güneydeki kendi gazını Türkiye'ye satacaktır. İran'ın diğer bir doğalgaz boru hattı olan Azerbaycan-İran arasında ki Gazak-Astara ve Gazi Muhammet-Astara boru hattının yıllık kapasitesi 10 milyar metreküptür. İran ve Azerbaycan arasında imzalanmış olan SWAP anlaşması çerçevesinde İran, Azerbaycan'dan aldığı doğalgazı kuzey bölgelerinde kullanmakta, karşılığında Nahcivan bölgesine gaz sevkiyatı yapmaktadır. Ayrıca İran'ın Kangan yatağından çıkarılan gaz, IGAT-2 boru hattı ile kuzeye sevk edilmekte, batıdaki Ahvaz, Ramşir ve Marun sahalarının gazını taşıyan IGAT-1 hattı ile paralel olarak ülkeyi kuzeyden güneye, Azerbaycan sınırına kadar kat etmektedir. Bu sisteme batı-doğu istikâmetinde, Hazar'ın güney kıyısı ve Türkmen sınırı boyunca uzanan Gorgan- Meşhed- Seraks hattı ile bağlanan, Hazar'ın doğu kıyısındaki Körpece-Kurtkuyu boru hattı ile Türkmen gazı sevk edilmekte; batıya doğru Gazvin-Tebriz-Bezirgan güzergâhıyla sınırımıza gelen bir hatla da Türkiye'ye gaz ihraç edilmektedir (2023Dergisi, 2008). Diğer bir doğalgaz boru hattı olan ve 20 Aralık 2006'da faaliyete başlayan İran-Ermenistan Doğalgaz Boru Hattı, 140

kilometre uzunluğundadır. Hattın İran'da bulunan 100 kilometrelik bölümü Tebriz'den Ermenistan sınırına uzanmaktadır. İki ülke arasında yapılan 20 yıllık anlaşma çerçevesinde, Ermenistan İran'dan aldığı gazın 1 metreküpü için İran'a 3 kwh'lik elektrik vermektedir. İran'dan Ermenistan'a uzanan ikinci bir boru hattı yapılması planı bir süredir gündemi meşgul etmektedir. Bazı çevreler, çapının artırılması durumunda Avrupa'ya ihracat yapılmasını mümkün kılacak olan boru hattının yarıçapının Rus Gazprom şirketinin baskısı neticesinde düşürüldüğünü ifade etmektedir (wikipedia.org). Ayrıca İran ile Türkiye arasında 8 Ağustos 1996 tarihinde imzalanan 25 yıllık Doğal Gaz Hattı Anlaşması çerçevesinde alım miktarı 10 milyar m3/yıl, alım tutarı 1.340 milyon dolar olarak belirlenen Türkiye-İran Doğalgaz Boru Hattı da 2001 yılından bu yana faaliyettedir. Hürriyet Gazetesi'nin internet sitesinde yayınlanan bir habere göre ise Türkiye ile İran'ın enerji alanındaki mevcut işbirliğini daha da geliştirmeyi öngören bir mutabakat zaptı imzalanmıştır. Buna göre Türkiye, *"yatırım yapacağı Güney Pars havzasındaki 22., 23. ve 24. doğalgaz fazlarının işletilmesi hakkını elde edecek"* ve yılda 35 milyar metreküplük *"doğalgazın Türkiye'ye ulaştırılması için boru hattı inşa edilecektir"*. Bu hatla Türkmenistan'dan gelen doğal gazın da İran üzerinden Türkiye ve Avrupa'ya aktarılacağı ve Türkiye'nin bu miktarın yarısını kullanma hakkına sahip olacağı, İran'ın Türkiye'den Avrupa'ya ihraç edeceği doğalgaz miktarı kadar Türkmenistan doğalgazını Türkiye'ye aktaracağı, şu anda İran'dan alınan 27 milyon metreküp (günlük) doğalgaz miktarının hattın faaliyete açılmasıyla yaklaşık 2 katına çıkacağı ifade edilmektedir (hurriyet.com.tr). Ayrıca Nabucco Projesi'nde de gazın temin edileceği kaynak ülkelerin hangileri olacağı henüz netlik kazanmamıştır. Konuyla ilgili internette yer alan bir habere göre, İran son anda anlaşma dışında bırakılmış ve Azerbaycan, Irak ve Mısır kaynak ülke olarak açıklanmıştır. *"Ancak bazı bilgilere göre sözlü açıklamalarda devre dışı bırakılan İran'ın anlaşmada yer verilen bir maddeyle projeye dahil edildiğini ortaya koyuyor. İran'ın ileriki süreçte projeye dahil edilebilmesi için anlaşmada 'Kaynak ülke ismi' yerine '3 giriş noktası' ifadesine yer verildiğini söylenmektedir"*. (ekotrent, 2009).

Şu anda dünya gündeminde olan bir başka doğalgaz boru hattı projesi ise İran doğal gazını Pakistan'a ve son safhada Hindistan'a ulaştıracak olan "Barış Boru Hattı" projesidir. 25 Mayıs'ta internette yer alan bir habere göre, anlaşma 24 Mayıs 2009'da imzalandı ve anlaşmaya göre 2 bin 700 kilometrelik boru hattının 1100 kilometresini İran, 1000 kilometresini Pakistan ve anlaşma sağlanması halinde 600 kilometresini de Hindistan yapacaktı. Projenin tamamlanmasını takiben Pakistan'a 90 milyon ve Hindistan'a 60 milyon metre küp doğal gaz ihraç edilecekti

(islamidavet, 2010). Ancak Hindistan bir süre önce ABD'nin baskısıyla projeye katılmayacağını açıklamıştı. Bu arada hatta talep yükseldi. *“Konuyla ilgili açıklama yapan İran Ulusal Petrol Şirketi (NIOC) Başkan Vekili Huccetullah Ganimi Ferd, Rus Gazprom ve ismi açıkla8ayan Çinli bir şirketin, İran'dan Pakistan'a günde yaklaşık 21 milyon metreküp civarında gaz taşıyacak boru hattının yapımına katılmak istediklerini söyledi (...) Çin, boru hattının yapılacağının açıklanmasının ardından, Pakistan'dan Çin'e uzanacak bir boru hattının inşası için de hazırlıklara başlamıştı”* (enerjivadisi, 2010). Rusya Enerji Bakanlığı ise projeye ilgi duyduklarını ve teklif gelirse katılacaklarını belirtmiştir. Amerika'nın, İran'ın bölgede önemli bir enerji ihracatçısı olmasını istemediği ve İran'ın enerji sektörünün hızla gelişmesi için Çin'le yakın işbirliğinin önemli bir fırsat olduğu değerlendirilmektedir. Rus yetkililer projeyi, İran gazının Avrupa'ya ihraç edilen Rus gazı ile rekabet etmesini önlemek amacıyla desteklemektedir. Çin ve Rusya'nın projeye katkı sağlayacaklarını açıklamalarının ise, nükleer programı nedeniyle İran'a yeni yaptırımlar uygulanması konusunda dünya kamuoyunu ikna etmeye çalışan ABD'nin İran konusundaki tutumunu yeniden gözden geçirmesi için de-facto bir uyarı sinyali olduğu değerlendirilmektedir. Sürecin nasıl işleyeceğini önümüzdeki günlerde yaşanacak gelişmeler gösterecektir.

4. ORTA ASYA VE HAZAR BÖLGESİ DENKLEMİ: TÜRKİYE DENKLEMİN NERESİNDE?

Bugün OAH bölgesinin enerji kaynaklarından pay elde etme ve enerji nakil hatlarını kontrol etme konusunda küresel ve bölgesel güçler arasında büyük bir rekabet yaşanmaktadır. Türkiye de bu rekabetin aktörlerinden biridir ve bölgenin enerji kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılması konusunda öne çıkmaktadır. Bölgenin enerji kaynaklarının Türkiye enerji arzını çeşitlendirmesi ve bölge enerji kaynaklarının Türkiye üzerinden dünya pazarlarına ulaştırılması, Türkiye'nin bölgeye yönelik politikalarında önemli bir belirleyici dinamik olmakla birlikte, politikaların yalnızca bir ayağını oluşturmaktadır. Türkiye'nin bölge halkları ile tarihi, etnik, kültürel bağları da Türkiye'yi OAH bölgesi ile ilgili gelişmelerin merkezine çekmektedir. Bölgesel ve uluslararası aktörler, bölgenin enerji kaynaklarına ve enerji kaynaklarının nakil hatlarına hâkim olmak için bölge üzerinde bir güç mücadelesine girişmişlerdir. Bu güç mücadelesi, bölge içi dinamiklerle birleşerek bölgesel krizlerin yaşanmasına neden olmaktadır. Bölge içerisinde yaşanan krizler ise, bölgeye hem coğrafi hem de tarihsel, etnik ve kültürel anlamda yakın olan Türkiye'yi sosyal, ekonomik ve politik bakımdan etkilemekte, Türkiye'nin güvenliğine yönelik tehditler oluşturmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'nin OAH bölgesi denklemiindeki yerinin belirlenebilmesi için üç önemli noktayı incelemek gerekmektedir: Birincisi Türkiye'nin enerji profili ve enerji politikası; ikincisi Türkiye'nin bölgeye yönelik politikası ve enerji nakil hatları rekabeti; üçüncüsü de enerji odaklı güç mücadelelerinden kaynaklı bölgesel krizler ve bu krizlerin Türkiye'ye yansımaları.

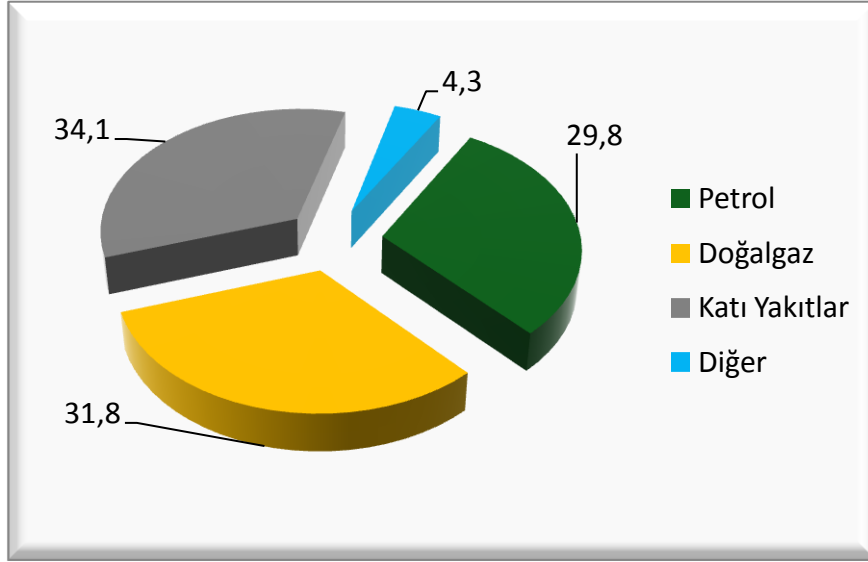
a. Türkiye'nin Enerji Profili ve Enerji Politikası

2010 yılı sonu itibarıyla yaklaşık 78 milyon nüfusa sahip olan Türkiye, satınalma gücü paritesine (SGP) göre 958,3 milyar dolarlık GSMH'ıyla dünyada 17. sıradadır (CIA, 2009), (IEA, 2010, s. 468). Türkiye, hidrokarbon enerji kaynakları bakımından zengin değildir. Ancak, dünya petrol ve doğalgaz rezervlerinin ambarı olan coğrafyanın tam orta yerinde bulunması nedeniyle çok özel bir jeopolitik öneme sahiptir ve enerji kaynaklarının üretildiği bölgeler ile tüketildiği bölgeler arasında doğal bir koridor işlevi görmektedir. Dolayısıyla, Avrupa ve Amerika'nın enerji arz güvenliğinin sağlanmasında çok önemli bir stratejik avantaja sahiptir. Enerji kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılmasıyla ilgili projelerde, en güvenli ve kısa yolu oluşturması bakımından ön plana çıkmaktadır.

2010 yılı sonu itibarıyla Türkiye'de ispatlanmış petrol rezervi 291,5 milyon varil, doğalgaz rezervi ise 218 milyar fit³tür (yaklaşık 6,2 milyar m³) (EIA, 2011).

TASNİF DIŞI

2008 yılında Türkiye'nin toplam birincil enerji tüketimi 106,3 milyon tpe olurken, bu tüketimin %29,8'ini petrol, %31,8'ini doğalgaz oluşturmuştur (bkz. Grafik-15) (ETKB, 2010a, s. 8,9). Enerji tüketiminin %95,7'sini hidrokarbonlar oluşturmaktadır. Türkiye'nin 2008 yılı petrol üretimi 2010 yılında 2,5 milyon ton petrol, 726 milyon m³ doğalgaz üretilmiştir. Mevcut rezerv ve üretim oranlarıyla toplam petrol rezervlerinin 17,3 yıl, doğalgaz rezervlerinin ise 8,6 yıllık ömrü kalmıştır (TPAO, 2011, s. 10,11).

Grafik-15: 2008 Yılı Birincil Enerji Tüketiminde Kaynakların Payları

(Kaynak: ETKB, 2010a, s.8,9'dan alınan verilerle oluşturulmuştur.)

Türkiye, diğer doğal kaynaklar açısından da zengin bir ülkedir. Örneğin, çok çeşitli alanlarda (nükleer alanda, jet ve roket yakıtı sanayiinde, uzay araçları yapımında, askeri araçlarda, kimya sanayiinde, nanoteknoloji alanında vb.) kullanılan Bor madeninin Türkiye'deki toplam rezervi 3 milyar ton'dur. Dünyada yalnızca 8 ülkede bor madeni bulunmaktadır ve Türkiye toplam dünya rezervleri içindeki %72'lik payıyla ilk sırada yer almaktadır ve dünyadaki en kaliteli bor rezervlerine sahiptir. Başlıca bor rezervleri, Eskişehir-Kırka, Kütahya-Emet, Bursa-Kestelek ve Balıkesir-Bigadiç'te bulunmaktadır. Bor madenleri, Eti Maden İşletmeleri Genel Müdürlüğü'nün sorumluluğundadır. Eti Maden, 2005 yılından beri dünya bor sektöründeki lider kuruluştur. 2010 yılı itibarıyla yaklaşık 1 milyon 400 bin ton bor üretimi yapan kuruluş, 2011 sonu itibarıyla üretim miktarını 1 milyar 874 bin tona çıkarmayı hedeflemektedir. 2010 yılında Eti Maden'in 650 milyon dolarlık toplam satış gelirlerinin %97'si ihracattan elde edilmiştir (ETKB, 2011). Günümüzde Eti Maden İşletmeleri 100 trilyon TL sermayeye sahiptir (Eti Maden, 2011). Ayrıca, Türkiye'de, 9.129 ton ispatlanmış uranyum ve 380.000 ton ispatlanmış toryum rezervi bulunmaktadır (ETKB, 2011).

TASNİF DIŞI

TASNİF DIŞI

Türkiye’de 2008 yılında 30,8 milyon ton toplam petrol tüketilmiş, bunun yalnızca 2,2 milyon tonu yurtiçinde üretilmiştir (ETKB, 2010a, s. 8,9). Türkiye’nin petrolde dışa bağımlılığı %93 olarak gerçekleşirken, 2009 yılında ithalatla %41’lik pay ile Rusya birinci sırada yer almış, onu %23’lük payıyla İran izlemiştir (bkz. Tablo-6) (EPDK, 2009b, s. 15).

Ülke	Miktarı			Payı (%)		
	2007	2008	2009	2007	2008	2009
İran	8.356	7.800	3.228	36	36	23
Rusya	9.365	7.137	5.762	40	33	41
S.Arabistan	3.556	3.073	2.096	15	14	15
Irak	865	1.874	1.733	4	9	12
Kazakistan	-	636	522	-	3	4
Suriye	244	515	160	1	2	1
İtalya	447	447	249	2	2	2
İngiltere	-	184	-	-	1	-
Azerbaycan	-	77	77	-	<1	<1
Libya	612	-	139	3	-	<1
Gürcistan	-	-	36	-	-	<1
Nijerya	-	-	190	-	-	1
Toplam	23.445	21.743	14.192	100	100	100

Tablo-7: 2007-2009 Yılları Arası Ülkeler Bazında Ham Petrol İthalat Miktarları (1000 ton) ve Oranları

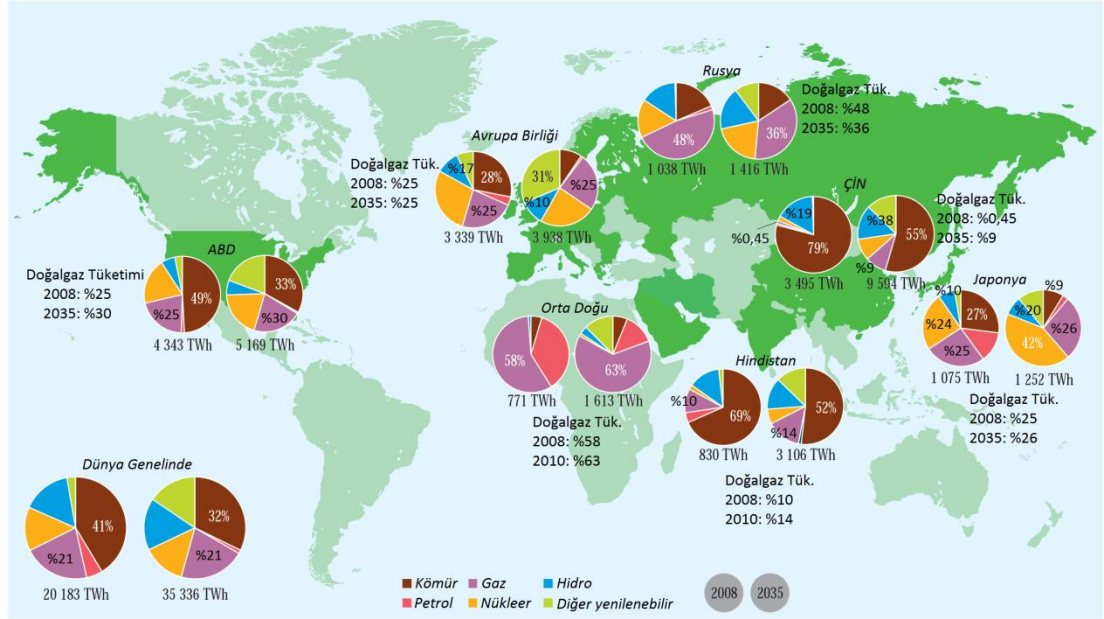
(Kaynak: EPDK, 2009b, s.15)

2009 yılında elektrik enerjisinin **%48,6’sı doğalgazdan**, %20’si linyitten, %18,5’i hidrolik kaynaklardan, %6,6’sı ithal kömürden, %3,1’i akaryakıttan, %1,5’i taş kömüründen ve kalan kısmı diğer kaynaklardan elde edilmiştir. 2004-2009 yılları arasında elektrik üretiminde kömür ve doğalgazın payı artmıştır (EPDK, 2009a, s. 57). Türkiye 2009 yılında tükettiği doğalgazın %98’ini (35,9 milyar m³) ithal etmiştir (EPDK, 2009c). 2009 yılında doğalgaz tüketiminin sektörel dağılımı şöyledir: %53 elektrik üretimi, %25 sanayi ve %22 konut. (EPDK, 2009a, s. 65).

Elektrik üretiminde doğalgaz, petrole göre daha az maliyetli, daha çevre dostu olması gibi nedenlerle dünyada da tercih edilmektedir. Bununla birlikte, OECD ülkelerinde elektrik üretiminde doğalgazın payı, Türkiye’ye oranla bir hayli düşüktür. Örneğin, dünyanın en fazla enerji tüketen ülkelerinden biri olan ABD’de 2008’den 2035’e kadar elektrik üretiminde doğalgazın kullanım oranında yalnızca %5’lik bir artış öngörülmektedir (%25’ten %30’a çıkacaktır). Grafik-6, dünya genelinde elektrik üretiminde 2008 yılı itibarıyla doğalgaz kullanım oranları ve 2035 yılına kadar bu

TASNİF DIŞI

oranlarda gerçekleşmesi öngörülen değişimleri göstermektedir. IEA'nın projeksiyonlarına göre, dünyada elektrik üretiminde doğalgazın payı 2035 yılında da değişmeyecektir. Bununla birlikte bu oran yalnızca %21'dir (IEA, 2010, s. 217-236). Türkiye'nin bugün elektrik sektöründe doğalgaz kullanım oranının yaklaşık %49 olduğu ve elektrik sektöründeki altyapının özelleştirmelerle birlikte doğalgaz yakıtlı jeneratörlere dönüştürüldüğü göz önüne alınacak olursa, Türkiye için tehlike çanlarının çalmakta olduğu rahatlıkla anlaşılabilecektir.

Grafik-16: Dünya Genelinde Elektrik Üretiminde Doğalgaz Kullanım Oranları (2008-2035)

(Kaynak: IEA, 2010, s.35)

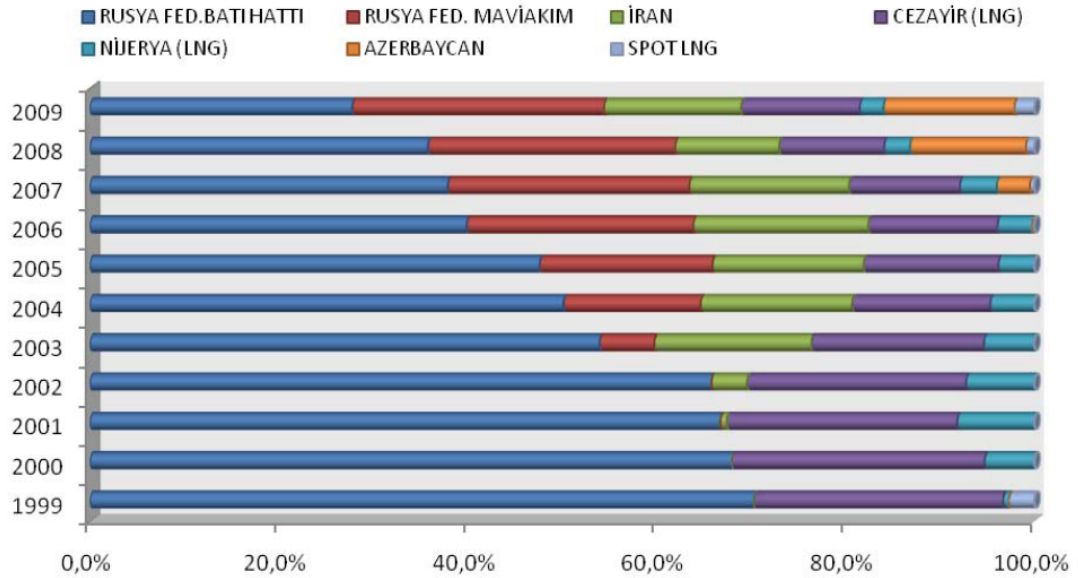
Türkiye'nin sekiz ülke ile doğalgaz alım anlaşması bulunmaktadır. İlk ve en büyük ithalat partneri Rusya'dır ve 1987 yılından beri bu ülkeden doğalgaz satın alınmaktadır. Bunu sırasıyla Cezayir, Nijerya, İran ve Azerbaycan izlemiştir. Türkmenistan ile de 1999 yılında bir anlaşma imzalanmış olmasına karşın henüz bu ülkeden alım yapılmamıştır (bkz. Tablo-8). Son yıllarda tüketimin artması ve kaynak çeşitlendirmesine gidilmesi ile birlikte Rusya'nın doğalgaz ithalatındaki payı düşmüştür (bkz. Grafik-17).

TASNİF DIŞI

Mevcut Sözleşmeler	Miktar (Plato)	İmzalanma Tarihi	Süre (Yıl)	Durumu	Gaz Teslimatına Başlanan Yıl
	(Milyar m ³ /yıl)				
Rus. Fed.(Batı)	6	14.02.1986	25	Devrede	1987
Cezayir (LNG)	4	14.04.1988	20	Devrede	1994
Nijerya (LNG)	1,2	09.11.1995	22	Devrede	1999
İran	10	08.08.1996	25	Devrede	2001
Rus.Fed. (Karadeniz)	16	15.12.1997	25	Devrede	2003
Rus. Fed.(Batı)	8	18.02.1998	23	Devrede	1998
Türkmenistan	16	21.05.1999	30	-	-
Azerbaycan	6,6	12.03.2001	15	Devrede	2007

Tablo-8: Türkiye'nin Mevcut Doğalgaz Alım Sözleşmeleri

(Kaynak: EPDK, 2009c, s.26)

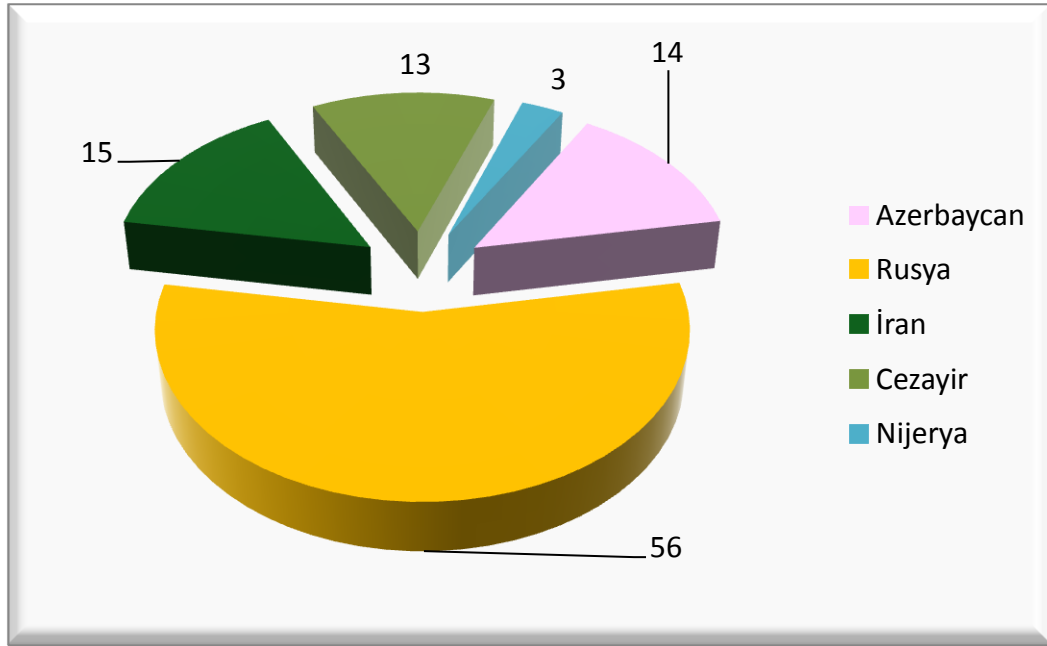
Grafik-17: Doğalgaz İthalat Payları Değişimi (1999-2009)

(Kaynak: EPDK, 2009c, s.34)

Her ne kadar, Türkiye, doğalgaz ithalatında kaynak ülke çeşitlendirmesine gitse de, bu çabalar, Türkiye'nin doğalgazda Rusya'ya olan bağımlılığını azaltma yönünde çok fazla bir değişiklik yaratamamıştır. Şöyle ki, Türkiye'nin doğalgaz talebi hızla yükselmektedir ve Rusya ile yapılmış olan mevcut anlaşmalar daha uzunca bir süre yürürlükte kalacaktır. Bu anlaşmalar içerisinde 1997 yılında 25 yıllığına yapılmış olan ve 2003 yılında gaz teslimatına başlayan Mavi Akım, anlaşmanın yapıldığı dönemde anlaşma koşullarının elverişsizliği ve özellikle de fiyatının dünya fiyatlarından yüksek olması nedeniyle yoğun eleştirilere maruz kalmıştır. Genel duruma bakılınca bu eleştirilerin haklılıkları ortaya çıkmaktadır. Türkiye, enerjide, özellikle de doğalgazda, ulusal güvenliğine etki edebilecek düzeyde dışa bağımlıdır

TASNİF DIŞI

ve bu konuda çok geç olmadan önlemler alınmak zorundadır. Bugün doğalgazda Türkiye'nin Rusya'ya bağımlılığı %56 civarındadır. Rusya'ya enerjideki bağımlılık (petrolde de %41 bağımlıdır), şu anda yapılması planlanan Nükleer santralin de Rusya tarafından yapılmasına dair anlaşma ile daha da artacaktır. Başbakan Erdoğan, Mart ayında yaptığı Rusya ziyareti sırasında, Türkiye'nin nükleer santralin yapılması konusundaki kararlılığını tekrar dile getirmiştir (Bila, 2011). Türkiye'nin enerji kullanımında kaynak çeşitlendirmesine gitmesi kesinlikle bir gerekliliktir ve bir Nükleer Santral'in yapılmasının deprem fay hatlarının yoğun olduğu Türkiye'de bir felakete yol açması gibi bir olasılık bir tarafa bırakılırsa, ekonomik getirisi olabilecektir. Bununla birlikte, Rusya'ya bağımlılığın daha da artmasını beraberinde getireceğinden, Türkiye'nin, ekonomik güvenliğine yönelik büyük bir tehdidi de barındırmaktadır. Rusya'ya bağımlılığın artması, ülkenin bölgesel politikalarını da olumsuz etkileyebilecek ve siyasi yönden Türkiye'ye rekabet ortamında zemin kaybettirecektir. Bu nedenle, ülke içi enerji ihtiyacının karşılanmasına yönelik yeni projelerde, Rusya alternatifinin tekrar gözden geçirilmesi faydalı olabilecektir.

Grafik-18: 2009 Yılı Doğalgaz İthalatında Ülkelerin Payları (EPDK, 2009c, s. 33)

(Kaynak: EPDK, 2009c, s.33)

Türkiye'nin enerji kapsamındaki sektörel organizasyona bakacak olursak; Türkiye'nin ilk petrol yasası 1926 yılında kabul edilmiş, ardından 1933 yılında Altın ve Petrol Arama ve İşletme İdareleri kurulmuş, 1935 yılında bu kuruluş Maden Tetkik Arama Enstitüsü'ne devredilmiştir (EPDK, 2007). Aynı yıl, "ülkemizin yer altı kaynaklarını işletmek ve değerlendirmek üzere, sabayimizin ihtiyacı olan madenleri,

endüstriyel hammaddeleri, enerjiyi üretmek ve her nevi banka muamelelerini yapmak” için Etibank kurulmuş, 1955’e kadar tüm sektörde yetkili kuruluş olmuştur. 1955 yılında, demir madenciliği ve demir çelik üretimi, TDÇİ’ne devredilmiş, 1957 yılında da Türkiye Kömür İşletmeleri kurularak kömür madenciliği ve üretimi bu kuruluşa devredilmiştir (Eti Maden, 2011). 1954 yılında, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı kurularak, petrol arama ve işletme görevi bu kuruluşa verilmiş ve kuruluş 1963 yılında Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı’na bağlanmıştır. 1973 yılında Petrol İşleri Genel Müdürlüğü (PİGM) 1974 yılında TPAO’ya bağlı BOTAŞ kurulmuştur. 1983 yılında yayınlanan “İktisadi Devlet Teşekkülleri ve Kamu İktisadi Kuruluşları Hakkındaki Kanun Hükmünde Kararname” ise önemlidir. Bu tarihten itibaren TPAO, “Türkiye Petrol Kurumuna” tabi bir bağlı ortaklık haline getirilmiş, TÜPRAŞ ve POAŞ’ın kurulması, PETKİM ve İGSAŞ’daki TPAO hisselerinin “Türkiye Kimya Sanayii Kurumuna” devredilmesi kararlaştırılarak, TPAO yalnızca petrol arama ve üretim faaliyetlerinden sorumlu bir kuruluş haline getirilmiştir. Ardından 1995 yılında BOTAŞ, TPAO’dan ayrılarak KİT’e dönüştürülmüştür (EPDK, 2007). 2004 yılında da Eti Holding A.Ş. yeniden yapılandırılarak Eti Maden İşletmeleri Genel Müdürlüğü olarak değiştirilmiş, Eti Bor A.Ş’nin bağlı ortaklık ve Genel Müdürlük statüsü kaldırılarak; Bandırma Bor ve Asit Fabrikaları İşletme Müdürlüğü, Bigadiç Bor İşletme Müdürlüğü, Emet Bor İşletme Müdürlüğü, Kırka Bor İşletme Müdürlüğü ve Kestelek Bor İşletme Müdürlüğü olarak yeniden düzenlenmiştir (Eti Maden, 2011).

Son dönemde TPAO yurt içinde ve dışında petrol arama ve üretim faaliyetlerini hızlandırmıştır. 2002 - 2007 yılları arasında TPAO’nun arama ve üretim bütçesi yedi kat artmış ve 2008 yılı itibarıyla 1 milyar dolar seviyesine çıkmıştır. Yabancı petrol firmalarıyla Karadeniz’de yürütülen bazı ortaklaşa arama projeleri mevcuttur. TPAO’nun OAH bölgesinde, Azeri-Çirak-Güneşli’de %6,75, Şah Deniz’de %9, Alev-Şark-Araz’da %10, Kürdaşı-Kırgan-Arazdaşı’nda %5, Aktav-Aktobe’de %49’luk payı bulunmaktadır. Ayrıca, BTC’de %6,53 ve BTE’de %9’luk payı vardır.

Doğalgaz alım anlaşmalarının takibi ile petrol ve doğalgaz boruhatlarının işletimi BOTAŞ’ın sorumluluğu altındadır. Türkiye’de yedi önemli uluslararası boruhattı bulunmaktadır. Bunlardan ikisi petrol, beşi doğalgaz hattıdır. İlk hat, 1976 yılında işletmeye açılan **Kerkük-Yumurtalık Ham Petrol Boruhattı**’dır. Bu hattın 35 milyon ton olan yıllık kapasitesi, 1984 yılında tamamlanan I. Tevsi Projesi ile 46,5 milyon tona çıkarılmış, ardından hatta paralel olarak inşa edilen II. Boruhattı ile 1987 yılında kapasite 70,9 milyon tona ulaşmıştır. Körfez Krizi sırasında Irak’a uygulanan BM ambargosu nedeniyle kapatılan hat 1995 yılında sınırlı sevkiyata

açılmıştır. Hattın kapatılmasından dolayı Türkiye'nin uğradığı zarar yaklaşık 100 milyar dolar olmuştur. 2010 yılında hattan 132.278 varil (yaklaşık 21,3 milyon ton) ham petrol geçmiştir (BOTAŞ, 2011).

İkinci hat ise Azerbaycan petrolünü Gürcistan'dan geçerek Türkiye'ye ulaştıran **BTC Petrol Boruhattı**'dır. 2006'da faaliyete geçen boru hattından 2006-2010 yılları arasında toplam 1 milyar 87 milyon varil petrol Ceyhan limanına taşınmıştır (BOTAŞ, 2010a, s. 6). Bununla birlikte, BOTAŞ International Limited (BIL) ile BP arasında, anlaşma şartlarının Türkiye aleyhine olmasından dolayı Türkiye'nin şu ana kadar 31 milyon dolar zarar ettiği ve bu zararın 2045 yılına kadar 2 milyar dolara çıkabileceği ifade edilmektedir. 2009 yılında BIL anlaşmanın değiştirilmesi için BP'ye açtığı dava devam etmektedir (enerjienergy, 2011b).

Üçüncü hat, **İran-Türkiye Doğalgaz Boruhattı**'dır. Bu hattın anlaşması İran ile 8 Ağustos 1996 tarihinde imzalanmış, gaz alımına 2001 yılında başlanmıştır (BOTAŞ, 2010a, s. 6). Hat, Tebriz'den Erzurum'a uzanmaktadır ve İran, Körpece-Kurt Kuyu Doğalgaz Boruhattı'yla Türkmenistan'dan satın aldığı doğalgazı, bu hattan Türkiye'ye satmaktadır.

Dördüncüsü, **BTE Doğalgaz Boruhattı**'dır. Hattın kapasitesi yıllık 8 milyar m³ olsa da hat yarı kapasiteyle çalışmış, 2007-2010 yılları arasında bu boruhattından toplam 15,32 milyar m³ doğalgaz taşınmıştır. Bu miktar aynı yıllar arasında Türkiye'nin toplam doğalgaz ithalatının %11'ini oluşturmaktadır.

2010 yılında Türkiye, toplam 987 milyon m³ doğalgazı Bursa'dan Komotini'ye bağlanan ve 2007 yılı sonunda Yunanistan kısmı işletmeye açılan **ITG Doğalgaz Boruhattı**'yla Yunanistan'a satmıştır (BOTAŞ, 2010a, s. 7). Şimdilik rakamlar tatmin edici olmasa da, Şah Deniz üretiminin artmasıyla 2016 yılından itibaren hattın kapasitesinin yeterli olmayacağı düşünülmekte ve 20 milyar m³'e çıkarılması planlanmaktadır. Kapasite artırımı planı aynı zamanda Türkmen gazının gelme olasılığı ile de ilişkilidir. Bununla birlikte, Yunanistan gazı şimdiye dek Türkiye'den ithal ederken, 8 Nisan 2011 tarihinde Bakü'de düzenlenen Azerbaycan ve Yunanistan Ekonomik Sanayi ve Teknolojik İşbirliği Komisyonu toplantısında Aliyev, Yunanistan ile Türkiye arasındaki alımsatım anlaşmasının feshedildiğini ve Azerbaycan'ın doğalgazı doğrudan Yunanistan'a satacağını ifade etmiştir. Kararın Türkiye-Azerbaycan-Yunanistan arasında daha önce yapılan görüşmelerde ortaklaşa alındığı belirtilmektedir (enerjienergy, 2011a).

Bir diğer hat, **Rusya-Batı Doğalgaz Boruhattı**'dır. Rus doğalgazını Ukrayna, Moldova, Romanya ve Bulgaristan'dan geçerek Türkiye'ye getiren bu boruhattı için 14 Şubat 1986 yılında Rusya ile anlaşma imzalanmış ve 1987 yılında faaliyete başlamıştır. Başlangıçtaki anlaşma miktarı 6 milyar m³ iken, doğalgaz talebi artınca, 1998 yılında 23 yıllığına 8 milyar m³'lük bir anlaşma daha imzalanmıştır (EPDK, 2009c, s. 26).

Son hat olan **Mavi Akım Doğalgaz Boruhattı** ile ilgili anlaşma 15 Aralık 1997'de Rusya Federasyonu ile 25 yıllığına imzalanmış, yıllık 16 milyar m³ kapasiteyle 2003 yılı Şubat ayında ilk gaz sevkiyatı yapılmıştır. Karadeniz'in altından 2.150 m derinlikte boru döşenerek gerçekleştirilen proje toplam 1.213 km uzunluğundadır (Gazprom, 2011). Rusya sınırları içerisinde İzoblinoye-Djugba limanı arası 372 km, Karadeniz kısmı 392 km (iki paralel hat) ve Samsun-Ankara arası 501 km'dir. Karadeniz geçişi, Eylül 2001 ile Kasım 2002 tarihleri arasında inşa edilmiştir. 20 Şubat 2003 tarihinde gaz sevkiyatı başlamıştır (BOTAŞ, 2011).

Ceyhan Limanı, Türkiye'nin en önemli petrol ihracat limanıdır. Kerkük'ten gelen Irak petrolü ve Hazar petrollerinin yurtdışına pazarlanması bu limandan yapılmaktadır. Türkiye, petrol terminalinde rafineri inşa edecek özel yatırımcılarla Ceyhan Limanı'nı bölgesel enerji merkezi haline getirmeye çalışmaktadır.

Türkiye'nin İzmit, Kırıkkale, İzmir ve Batman'da olmak üzere dört adet rafinerisi vardır ve bu rafineriler, özel sektöre ait TÜPRAŞ tarafından işletilmektedir. Ceyhan'da da bir rafineri inşası planlanmakta olup Hindistan devlet petrol şirketi Indian Oil Company ve Rus petrol şirketleri yatırımla ilgilenmektedirler.

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın Nisan 2010'da yayınladığı 2010-14 yıllarını kapsayan Stratejik Plan'da Bakanlığın vizyonu "Enerji ve tabii kaynaklar alanında ülkemizi bölgemizde liderliğe taşımak" ve misyonu da "Enerji ve maden kaynaklarını verimli, etkin, güvenli, zamanında ve çevreye duyarlı şekilde değerlendirerek dışa bağımlılığı azaltmak ve ülke refahına en yüksek katkıyı sağlamak" şeklinde belirtilmiştir (ETKB, 2010b, s. 18). Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu'nun Nisan 2009'da yayınlanan 2008 Yılı Faaliyet Raporu'nda ise Türkiye'nin temel enerji politikaları ve öncelikleri arasında şu ifadeler yer verilmiştir (EPDK, 2009d):

- Kaynak ve ülke çeşitlendirmesi
- Nükleer enerji konusunda teknik ve bilimsel altyapının geliştirilmesi

TASNİF DIŞI

- Stratejik petrol ve doğalgaz depolama kapasitesinin artırılması
- Enerji alanında ülkemizin bölgesel ve küresel etkinliğinin artırılması,
- Ülkemizin enerji ticaret merkezi olma potansiyelinden en iyi şekilde yararlanılması
- Yakıt esnekliğinin artırılması (üretimde alternatif enerji kaynağı kullanımına olanak sağlanması),
- Orta Doğu ve Hazar petrol ve doğalgazının piyasalara ulaştırılması sürecine her aşamada katılım sağlanması
- Bölgesel işbirliği projelerine katılım ve entegrasyon
- Her aşamada çevresel etkilerin göz önünde bulundurulması

Görüldüğü üzere, Türkiye son yıllarda enerji arz güvenliğine giderek daha fazla eğilmeye başlamış ve ayrıca Orta Doğu ve Hazar kaynaklarından dünya pazarlarına petrol ve doğalgazın ulaştırılmasında başrolü oynayarak Doğu-Batı enerji koridoru olmayı hedeflemiştir. Dünya petrol ve doğalgaz rezervlerinin %70'inden fazlasının Türkiye'ye yakın coğrafyada (Orta Doğu, RF, OAH) yer alması Türkiye'nin bu hedefine ulaşmasını kolaylaştırıcı bir etkidir. Türkiye'nin Orta Asya ve Hazar Bölgesi'ne yönelik enerji politikası da bu çerçevede gelişmekte, Türkiye giderek enerjinin dünya pazarına ulaştırılmasında bölgenin merkezi bağlantı noktası haline gelmektedir. Yakın zamana kadar enerjinin dünya pazarına ulaştırılmasında Türk Boğazları zaten önemli bir role sahip olmuştur. Bununla birlikte, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bölgede üretilen petrol ve doğalgaz miktarları artınca boğazlardan tehlikeli madde içeren fazla sayıda tanker geçişinin sakıncaları, alternatif enerji rotaları oluşturmayı gerektirmiş, bölgenin enerji kaynaklarının boruhatları vasıtasıyla pazara aktarılmasına karar verilmesiyle birlikte Türkiye, Batı'nın enerji arz güvenliği için en kısa ve güvenli güzergâh olarak belirmiştir.

Türkiye 1990'lı yılların ortalarından beri enerji nakil merkezi olma hedefine doğru büyük adımlar atmıştır. Bununla birlikte, son dönemde enerji sektöründe büyük çaplı özelleştirmeler mevcuttur. 2002 yılından sonra PETKİM, Petrol Ofisi ve TUPRAŞ gibi dev enerji kuruluşları özelleştirilmiştir. Dünyadaki bütün devletler, özellikle de büyük enerji sektörlerine sahip olanlar (Norveç, Suudi Arabistan, İran, Rusya, Çin, Brezilya vb), enerji sektörlerini güçlendirmek için kamulaştırmış ve entegre bir yapıya kavuşturmuşken, bugün Türkiye'de BOTAŞ'ın ve TPAO'nun geri kalan kısımlarının da özelleştirilmesi gündemdedir. Türkiye, hızla bir enerji koridoru olma yolunda ilerlerken, parçalanmış yapıdaki ve Türkiye'ye ait olmayan bir enerji sektörüyle "enerji merkezi" haline gelmesinin Türkiye'nin enerji bağımlılığını

azaltmak yolunda bir katkı sağlamayacağı açıktır. Aksine enerji sektörü, diğer gelişmiş ekonomilerdeki gibi mümkün olduğunca devlet elinde toplanarak entegre hale getirilmelidir. Henüz 15 yıl önce enkaz halindeyken, Putin'in enerji sektörünü düzenlemesiyle bugün yine dünyanın en büyük ekonomilerinden biri haline gelmeye aday olan (GSMH'ı bakımından dünyada 7. sırada, kişi başı GSMH'ta 71. sırada ve ithalat-ihracat dengesi bakımından 4. sırada⁵³) Rusya bunun en yakın zamandaki örneklerinden biridir.

b. Türkiye'nin Bölgeye Yönelik Politikası: Ağabeylikten Stratejik Ortaklığa

Türkiye'nin bölgeye yönelik politikaları, iki ayrı dönem içermektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasını takip eden ilk yıllarda Türkiye'nin bölgeye yönelik politikasında en belirleyici unsur, bölge ülkeleriyle olan tarihi, etnik, kültürel bağlar olurken, özellikle 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren enerji nakil hatları konusu belirleyici olmaya başlamıştır. Kuşkusuz, Rusya ve ABD, Türkiye'nin bölgeye yönelik politikalarının şekillenmesinde en fazla etkiye sahip olan ülkelerdir. Ancak bunun tersi de geçerlidir. Aynı zamanda bu iki ülke de Türkiye'nin bölgeyle ilgili politikalarından etkilenmektedir.

Türkiye ve Rusya'nın ilişkileri yüzyıllar öncesinde Çarlık Rusyası ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yükseliş dönemlerine kadar uzanmaktadır. Her iki imparatorluk da en geniş sınırlarına uzanmış ve yolları bölgenin bulunduğu coğrafyada kesişmiştir. OAH bölgesi Rusya'nın Büyük Pedro döneminden beri sıcak denizlere açılma hedefinin ana kapısı olmuştur. Sovyetler Birliği döneminde, Stalinli yılların ortalarından itibaren hedefe Türk Boğazlarının da açıkça dâhil edilmesi Türkiye'yi NATO ile stratejik ortaklığa götürmüş ve Sovyetler Birliği'nin çözülüşüne kadar Türkiye, ABD ile Rusya arasında bir tampon bölge oluşturmuştur. Türkiye ayrıca ABD'nin devrimden sonra tehdit olarak algıladığı İran'ı da dengelemiştir. Brezinski bu durumu şu şekilde açıklamaktadır: *“Türkiye, Karadeniz Bölgesi'nde istikrar sağlamakta, Karadeniz'e Akdeniz'den ulaşımı kontrol etmekte, Kafkasya'da Rusya'yı dengelemekte, İslam muhafazakârlığına karşı halen panzehir olmakta ve NATO'nun güneydeki güvencesi olarak hizmet etmektedir”* (Brzezinski, 2005, s. 73)

Soğuk Savaş döneminde ABD ve Rusya arasındaki güç mücadelesi, mücadelenin merkezlerinden biri haline gelmiş olan Türkiye içerisinde kamplaşmalar yaratarak, 1960'lı ve 70'li yıllarda yaşanan iç huzursuzlukların kaynağını

⁵³ Türkiye'nin GSMH bakımından dünyada 17. sırada, kişi başı GSMH'ta 94. sırada ve cari hesap dengesi bakımından 184. sıradadır (CIA, 2010).

oluşturmuştur. 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren Türkiye yeni yeni içinde bulunduğu kargaşa ortamından sıyrılıp liberalleşme yolunda ilerlerken, Gorbaçov da ekonomik ve sosyal alanlarda liberalleşme çabalarına girmiştir. 1990 yılı sonlarında NATO ile Varşova Paktı arasında konvansiyonel silah güçlerini dengelemek için imzalanan AKKA anlaşmasından sonra ABD ve SSCB arasında bir yakınlaşma görülmüş ve hatta II. Körfez Savaşı'nda Irak'a karşı işbirliği gelişmiştir. Ancak Gorbaçov'un üstün çabaları da Sovyetler Birliği'nin çözülmesine engel olamamıştır.

1991 yılı sonunda Sovyetler Birliği'nin resmen dağılmasının ardından OAH bölgesinin Türk etnikli cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarına kavuşmaları Türkiye'de büyük bir coşku yaratmıştır. İlk yıllarda Türkiye'nin bölgeye yaklaşımı bir "ağabey" yaklaşımı olmuş, Adriyatik'ten Çin Seddi'ne uzanan Turan fikirleri ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımın oluşmasında ABD'nin de katkıları olmuştur. Bölge devletlerinin zengin enerji kaynakları, ABD'nin bölgeyi kontrolü altına alma isteğini körüklemiş, bunun için de bölge devletlerine baskıcı bir Rusya ve radikal İslamcı akımlara karşı, laik-demokratik Türkiye Cumhuriyeti modelini sunma fikri cazip gelmiştir. ABD gibi, AB de bu dönemde, bölgenin enerji kaynakları potansiyelinin enerji arz güvenliğinin sağlanmasındaki öneminden hareketle bölgeye yakınlaşmaya başlamıştır. AB'nin bölgedeki çıkarları ABD ve Türkiye'nin çıkarlarıyla uyum göstermekte olduğundan, Birlik, bu ikilinin yakınında bir politika izlemiş, ekonomik ve teknik destekle bölgede piyasa ekonomisine geçişi teşvik etme ve bölge ile arasında bir ulaşım koridoru kurma çabası içerisine girmiştir. Aynı şekilde Türkiye de OAH bölgesinin Türk cumhuriyetlerini, 1985 yılında İran-Pakistan-Türkiye arasında kurulmuş olan ECO'ya 1992 yılında dâhil etmiş, bu şekilde bölge ülkeleriyle ekonomik işbirliği olanaklarını artırmayı amaçlamıştır.

Türkiye'nin bölge ülkelerine ağabeylik yapma ve bir Türk Birliği oluşturma ile ilgili ilk açık girişimi 1992 yılı Ekim ayında Ankara'da yapılan Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi'dir. Türkiye, bu zirve ile ilgili çok büyük beklentilere sahiptir. Bir Türk Ortak Pazarı'nın ve Türk Kalkınma ve Yatırım Bankası'nın kurulması, Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'dan Türkiye'ye uzanacak boruhatları ile ilgili anlaşma sağlanması, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin tanınması, Karabağ anlaşmazlığı ile ilgili olarak Azerbaycan lehinde bir karar alınması bu beklentilerden bazılarıdır. Ancak zirve, ülkelerin Tacikistan'daki iç savaştan dolayı Rusya'ya ihtiyaç duymaları, dolayısıyla Rusya'yı kızdırmaktan çekinmeleri nedeniyle Türkiye'nin umduğu şekilde geçmemiştir. Türkiye'nin hayalleri, Özbekistan Cumhurbaşkanı Kerimov'un Türk Birliği fikrine karşı duruşu,

Nazarbayev'in KKTC ile ilgili anlaşmayı imzalamak istemeyişi, Azerbaycan ve Türkiye dışında liderlerden hiçbirinin Ermenistan ile ilgili bir karar almak istemeyişi nedeniyle sarsılmıştır. Boruhatları konusundaysa yalnızca Türkmenistan ile Türkmen doğalgazını Türkiye'ye taşımayı öngören bir protokol imzalanabilmiştir (Aydın, 2005b, s. 111-113).

Türkiye'nin, bölgeye yönelik bir başka hamlesi ise KEİT'tir. KEİT ile ECO, bir yandan ekonomik işbirliği üzerine kurulmuş olmakla birlikte, diğer yandan da Türkiye'nin bölgedeki gücünü artırmayı hedefleyen, birbirlerini tamamlayıcı araçlar olarak işlev görmüştür (Bilgin, 2005a, s. 65). Türkiye'nin Hazar'ın batısındaki devletler ile ilişkilerinde Azerbaycan ön plana çıkmıştır. Türkiye, Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı yayılmacı tutumuna rağmen başlangıçta bölge devletlerini ayırt etmeden ilk tanıyan ülke olmuştur. Hatta 1992 yılında KEİT'i kuran Türkiye, Karadeniz'e kıyısı olmamasına karşın Ermenistan'ın da teşkilata katılmasına önayak olmuştur. Bu bağlamda KEİT Türkiye'nin bölgesel istikrar ve barışı destekleme yönündeki samimiyetinin en önemli göstergelerinden biri olmuştur. "[...] mevcut ve potansiyel düşmanlıklarla başedebilmek için bu düşmanlıkların tümüyle çevresinden dolaşmak yolunu tutmuş, siyasi bölünmeleri, bu arada Türkiye açısından son derece acı verici olabilen bazı anlaşmazlıkları (Çeçenistan ve Karabağ) tümüyle görmezden [...]" gelerek, bölgedeki ekonomik işbirliğini teşvik etmiş, bölgesel hegemonya girişimlerinin önünde set oluşturmuştur (Sanberk, 2007, s. 49).

KEİT'in başarısının en güzel örnekleri, Türkiye tarafından öncülük edilen bu kuruluşta hala aktif üyeler olan Yunanistan ve Rusya'dır. Bununla birlikte KEİT'in amacına ulaşamadığı konu, Ermeni-Azeri çatışmasıdır. Ermenistan'ın hem Azerbaycan ve Gürcistan'a hem de Türkiye'ye karşı saldırgan tutumu karşısında bu devlet ile anlaşmazlıklarında Türkiye, Azerileri desteklemiştir. Bu dönemde Türkiye'nin Gürcistan ile ilişkileri de olumlu yönde gelişmiş, Türkiye Gürcistan'a gıda ve ilaç yardımında bulunmuş iki ülke arasında birbirlerinin toprak bütünlüklerini tanıyacakları ve terörist faaliyetlere engel olacaklarını taahhüt eden bir Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk Anlaşması imzalanmış Türkiye Gürcistan'ın en büyük ticari ortağı haline gelmiştir (Aydın, 2005b, s. 129).

Başlangıçta Atlantikçi akımın etkisinde kalarak Batı'ya yakınlaşma çabası sergileyen Rusya'da, ABD'nin yayılma hareketlerine, Türkiye'nin rakip aktör olarak ortaya çıkmasına ve Batılı şirketlerin bölge enerji kaynaklarından pay elde etme yarışlarına bir tepki olarak 1993'ten itibaren Avrasyacı yaklaşım hâkim olmuş ve "Yakın Çevre" doktrini ile bölgeye yeniden nüfuz etme çabaları başlamıştır. Bu

doktrin çerçevesinde kurulan ve Azerbaycan ile Gürcistan'ın zorla dâhil edildikleri BDT, aslında Rusya'nın imparatorluk geleneğinden hala kurtulamamış olmasının bir göstergesi niteliğindedir.

Aynı dönemde, Rusya'nın ABD ve Türkiye ile ilgili endişelerini paylaşan bir başka devlet de İran olmuştur. İran da Türkiye gibi geçmişte Rusya ile sorunlu ilişkilere sahip olmuş olsa da, SSCB'nin son dönemlerinden itibaren iki ülke arasında yakınlaşma başlamıştır. İran "büyük şeytan"ın bölgeye hâkim olmasındansa "küçük şeytan"ı tercih etmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin bölgeye yaklaşımı ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı Elçibey'in milliyetçi ve Türkiye yanlısı söylemlerinden dolayı, İran'ın, Azeri kökenli nüfusu ve olası bir Türk yayılcılığıyla ilgili endişeleri de Rusya'ya yakınlaşmasına katkıda bulunmuştur. Bununla birlikte, sanılanın aksine, Elçibey'in Türkiye ile bir federasyon oluşturmak istediği yönündeki söylentiler, Türkiye'yi Rusya ve İran ile bir çatışmaya sürükleyebileceği endişesiyle Türkiye'de rahatsızlığa neden olmuştur (Aydın, 2005b, s. 119).

1993 yılında Kazakistan'ın, petrol yataklarının işletimine dair, aralarında Rus Lukoil'in de bulunduğu yabancı şirketlerle anlaşmalar imzalaması, 1994 yılındaki Karabağ'da ateşkesin ilan edilmesinin ardından Azerbaycan'ın da AIOC ile "Yüzyılın Kontratı"nı imzalamasının ardından bölge petrollerinin dünya pazarlarına hangi yollardan ulaştırılacağı konusu gündeme gelmiştir. Rusya, en ekonomik ve kısa rota olduğu gerekçesiyle OAH petrolünü Türk Boğazları'ndan geçirmek gerektiğini savunmuştur. Türkiye, Boğazların OAH petrolünün ulaşım koridoru olarak kullanılmasının yaratacağı tehlikeyi göz önünde bulundurarak 1994 yılında bir Tüzük yayınlamış ve Boğazlardan geçiş ile ilgili bazı kısıtlayıcı düzenlemeler getirmiştir. Ardından Rusya, Türkiye'yi ticaretini engellemek istemekle suçlamış ve iki ülke arasında bir gerginlik dönemi başlamıştır. Sonuçta, Rusya Türkiye'yi Uluslararası Denizcilik Örgütü'ne (IMO) şikâyet etmiş, Türkiye Tüzük üzerinde bazı düzenlemeler yaparak 1998 yılında yeni tüzüğü yürürlüğe koymuştur (Çelikpala, 2007, s. 276). Bu olay, uluslararası aktörlerin bölge ile ilgili politikalarının enerji nakil hatları rekabetine kayması ile ilgili bir dönüm noktası teşkil etmesi bakımından önemlidir⁵⁴. Bazı çevrelerce, Türkiye'nin 1994 tüzüğünü yalnızca BTC Boruhattı'na zemin hazırlamak için çıkardığı savunulmuştur/savunulmaktadır. Bunda bir miktar doğruluk payı

⁵⁴ Genişliği Anadolu Hisarı ve Rumeli Hisarı arasında 700 m't'e kadar düşmekte ve kavis açısı Kandilli açıklarında 45 derece iken Yeniköy açıklarında 80 dereceye kadar çıkmaktadır ve 12 keskin kıvrımı bulunmaktadır (İstanbul Çevre ve Orman Müdürlüğü, 2008). Rusya, (her ne kadar 1936 yılında imzalanmış olan Montrö Sözleşmesi kendisine boğazlardan geçişle ilgili haklar tanıyor olsa da) Türk Boğazları'nın bir "iç suyu lu" olduğunu (Sanberk, 2007, s. 46) ve bu bölgede artan gemi trafiğinin yalnızca Türkiye'ye değil, Karadeniz'in tamamına ve Ege'ye nasıl bir risk yaratacağını o günün koşullarında görmek istememiştir ya da görememiştir.

olabilecek olsa da, Boğazlar'dan tanker geçişlerinin yarattığı tehlikenin boyutları da küçümsenmemelidir. İstanbul Boğazı oldukça dar ve kıvrımlı bir yapıya sahiptir. Yılda yaklaşık 145 milyon Rusya ve OAH petrolü ve 10 binin üzerinde tanker boğazlardan geçmektedir, *“İstanbul Boğazı'nda oluşabilecek bir tanker kazası milyonlarca insanın yaşamını, çevreyi ve İstanbul'un binlerce yıllık tarihsel ve kültürel dokusunu tehdit etmekle kalmayacak, dünya petrol sunumunda kesintiye yol açacaktır”* (Sezer, 2007). Türk Boğazlarından geçen petrol miktarı 2004 yılında 3,4 milyon v/g iken, Rusya'nın ham petrol ihracatını Baltık limanlarına kaydırması sonucu 2006 yılında 2,6 milyon v/g'e düşmüştür. Ancak, Azeri ve Kazak petrol üretimi ve ihracatının artmasıyla miktar yeniden yükselerek 2009 yılında 2,9 milyon v/g'e çıkmıştır (EIA, 2011).

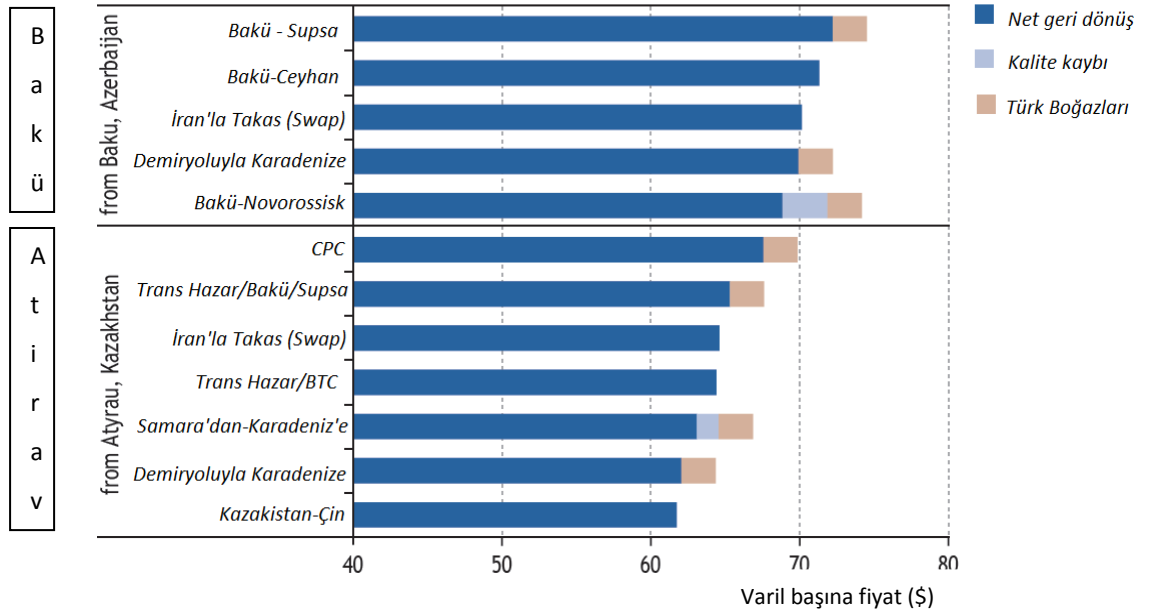
1997 yılında AIOC'un ilk üretimi Bakü-Grozni-Novorosisk boruhattıyla Batı'ya aktarılmıştır. Bununla birlikte, Batı için Rusya'ya bağımlılığı devam ettirdiği ve Grozni'deki karışıklıklarla ilgili olarak arz güvenliğine tehdit yarattığı için bu rotanın kullanılmaya devam edilmesi tercih edilmemiş, yeni güzergâhlar aranmaya başlanmıştır. Azerbaycan-Ermenistan-Türkiye rotası gündeme gelmiş, ancak Karabağ problemi nedeniyle enerji arz güvenliğini tehlikeye atma riski yüksek olduğu, Azerbaycan ve Türkiye de öneriye sıcak bakmadığı için tercih edilmemiştir. Dolayısıyla, 1990'ların ilk yıllarında Türkiye'nin ortaya attığı, ABD'nin de desteklediği, ancak AB'nin Rusya'ya olan enerji bağımlılığı nedeniyle bu ülke ile ilişkilerini zedelemek istememesi, Türkiye'nin de projenin maliyetini tek başına karşılama imkânının olmayışı gibi nedenlerle bir süredir sürüncemede olan BTC projesi değer kazanmıştır. Rusya'nın itirazlarına rağmen, bu ülkenin yörüngesinden çıkmak isteyen ve bunun için de Türkiye ve Batı'nın ortaklığını çözüm olarak gören Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev, projeyi tercih ettiğini açıklamış, ABD ve AB'nin de desteğiyle, 1998 yılında İstanbul Mutabakat Zaptı imzalanmış, 2002 yılında BTC'nin inşasına başlanmıştır. Rusya, kapasitesi 1,2 milyon v/g olan bu hattın 2005 yılı ortalarında faaliyete başlamasıyla Azerbaycan'ın petrol nakil rotaları üzerindeki tekeli kaybetmiştir. Bu bakımdan BTC projesinin stratejik önemi çok yüksektir.

2009 yılında OAH bölgesi üreticileri Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın tercih ettikleri rotalar ve her bir rotadan yaptıkları ihracatlar, Rusya ve İran'ın endişelerinin nedeni konusunda daha net bir fikir verebilecektir (bkz. Harita-12).

Harita-12: 2009 Yılı OAH Bölgesi Petrol Nakli ve Türkiye

(Kaynak: IEA, 2010)

Grafik-19: Hazar petrol ihracat geri dönüş fiyatları öngörülleri

(Kaynak: IEA, 2010)

BTC'nin, Azerbaycan ve Kazakistan için fiyat avantajı da vardır. Özellikle de, enerji kaynaklarını tankerle Hazar'ın karşı kıyısına geçiren ya da uzun boruhattı rotalarını kullanmak zorunda kalan Kazakistan ve Türkmenistan için, Trans-Hazar Boruhattı projelerinin hayata geçirilmesi durumunda BTC ve Nabucco alternatifleri

çok cazip hale gelecektir. Dolayısıyla bu iki ülke için, İran, Rusya ve Çin alternatiflerinin değeri düşecektir. Ayrıca, bir taraftan, geçiş güzergâhında bulunan Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye ekonomileri için bu projeler karlı olabilecek, diğer yandan da, AB'nin Rusya'ya bağımlılığı azalacaktır. Üstelik Birlik, hem Rusya'nın rekabetten dolayı fiyat konusundaki manivela gücünün bertaraf edilebilmesi hem de yolun kısalığının getirdiği kar nedeniyle, fiyat konusunda da avantaj elde edebilecektir. Yukarıdaki grafikte, petrol boruhatlarının Azerbaycan ve Kazakistan'a geri dönen gelirlere nasıl etki ettikleri, Bakü ve Atirav'dan yüklemeler bazında karşılaştırmalı bir şekilde gösterilmektedir.

BTC Petrol Boruhattı'nın ardından, bu hatta paralel olarak inşa edilecek ve Azerbaycan'ın Şah Deniz yatağındaki doğalgazı Gürcistan üzerinden Türkiye'ye taşıyarak Rusya rotasını dışlayan BTE Doğalgaz Boruhattı projesi gündeme gelmiş, bu hattın inşasına da 2004 yılında başlanarak 2006 yılında faaliyete geçirilmiştir. Türkmenistan'ın da bu boruhattına gaz tedarik etmesi gündeme gelmişse de, bu durum belirsiz olarak kalmıştır. Yine bu proje de Azerbaycan'ı doğalgaz ihracatında Rusya'nın tekelinden kurtarmıştır. Irak petrolünün Yumurtalık'a ulaşma süresi 15 günü bulurken, Hazar petrolünün Ceyhan'a ulaşma süresi yalnızca 2 gündür (Kasım, 2006). Aralık 2006'ya kadar geçen sürede hattın Türkiye'ye kazandırdığı miktar yaklaşık 200 milyon dolardır (usakgündem, 2006).

BTC ve BTE boruhattı projelerinin Türkiye'ye ekonomik getirisinin yanında siyasi getirisi de olmuştur. Türkiye bir yandan bölge ülkeleri Azerbaycan, Gürcistan ve projelere katılmak isteyen Kazakistan ve Türkmenistan ile ilişkilerini daha ileri bir seviyeye taşıırken, diğer yandan da 1987 yılında başvurduğu, ancak bir türlü aday olarak kabul edilmediği AB'ye 1999 yılında aday olarak kabul edilmiş, ardından da 2005 yılında tam üyelik müzakerelerine başlamıştır. Adaylık kabulünün, İstanbul Mutabakat Zaptı'nın imzalanmasından (Mayıs 1999) yalnızca 5 ay sonra olması dikkat çekicidir. Tam üyelik müzakerelerinin başlangıcıyla BTC hattının inşasının tamamlanma (2005 Mayıs) ve BTE hattının inşasının başlama (2004) tarihleri arasındaki yakınlık, AB'nin Türkiye'ye bakışındaki değişimde, enerji arzının katkısının olduğunu düşündürmektedir. AB'nin Rusya'ya doğalgaz ve OPEC'e petrol bağımlılığını azaltabilecek en iyi alternatif Türkiye'dir. Kuzey Denizi kaynaklarının da kısa bir ömrü kaldığı düşünülünce, Türkiye'nin bunca yıl aradan sonra neden AB'ye aday olarak kabul edildiği daha açık anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, Türkiye'nin hala AB'ye alınmamış olması da, aday ülke olarak kabulünün AB'nin enerji güvenliğine yönelik bir stratejik hamlesi olduğunu akla getirmektedir. Bu hatların en

TASNİF DIŞI

fazla hayal kırıklığı yarattığı ülke ise Ermenistan olmuştur. Ermenistan'ın ekonomik beklentileri karşılanamamış, bu da ülkenin Türkiye'ye karşı gittikçe daha agresif bir dış politika benimsemesinde ve Rusya'ya hem stratejik hem de ekonomik anlamda yakınlaşmasında etkili olmuştur.

Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan, enerji kaynaklarının Batı'ya aktarılmasında büyük ölçüde Rusya'ya bağımlı kalmış olsalar da, Hazar Denizi'nin altından geçerek Hazar'ın doğu yakasıyla batı yakasını birleştirmesi öngörülen **Trans-Hazar Petrol ve Doğalgaz Hattı** projelerinin hayata geçirilmesi durumunda bu ülkeler de Türkiye'den Batı'ya enerji kaynaklarını aktarabilir duruma geleceklerdir. Bununla birlikte proje henüz hayata geçmediğinden Kazakistan, 2008 yılının Ekim ayında, Tengiz petrollerinin bir kısmını Hazar'ın doğusundaki Aktav Limanı'ndan batısındaki Sangaçal Limanı'na tankerle yükleyerek BTC boruhattına petrol sağlamıştır. Kasım 2010'da iki ülke arasında Kazak Kaşagan petrolünün de bu hatta yüklenmesi konusunda mutabakata varılmıştır. Ayrıca Trans-Hazar Doğalgaz Hattı projesinin uygulamaya konması bir diğer doğalgaz boruhattı projesi olan ve Türkiye için de enerji geçiş merkezi olma hedefini gerçekleştirme konusunda çok önemli olan Nabucco projesinin hayata geçirilmesini de kolaylaştıracaktır.

Harita-13: Nabucco ve Güney Akım Projeleri

(Kaynak: Zeyrek, 2009)

BOTAŞ, Nabucco Projesi ile ilgili çalışmalara ilk kez 2002 yılı Şubat ayında Bulgargaz (Bulgaristan), Transgaz (Romanya) ve OMV Erdgas (Avusturya-Şimdiki

OMV Gas) şirketleri ile görüşerek başlamıştır. 2003 yılında AB TEN Fonu Komisyonu ile projenin teknik ve ekonomik fizibilitesi için gereken finansmanın yarısının hibe kredi şeklinde karşılanmasına ilişkin anlaşma imzalanmıştır. Ardından fizibilite çalışmalarının tek elden yürütülmesi için Nabucco Company Study Pipeline GmbH kurulmuştur. 2004 yılında katılımcı ortaklar ile Ortaklık Anlaşması imzalanmış ve şirket, 2005 yılında, projenin finansmanının sağlanması ve yatırımın gerçekleştirilmesi için Nabucco Gas Pipeline International Şirketi'ne dönüştürülmüştür. Ayrıca, transit ülkede boru hattının geliştirilmesi, yapımı, işletimi ile bakımı ve idamesinden sorumlu olacak Nabucco Yerel Şirketleri kurulması kararlaştırılmış, Romanya, Macaristan Avusturya ve Bulgaristanda'daki şirketlerin kurulumları tamamlanmıştır. Türkiye Nabucco Yerel Şirketi kurulum girişimlerini çalışmaları devam etmektedir. 2007 yılında Penspen şirketi danışman olarak ve 2008 yılı Şubat ayında Almanya enerji devi RWE de ortak olarak projeye katılmış, hükümetler arası anlaşma 13 Temmuz 2009'da imzalanmıştır (BOTAŞ, 2011b). Bununla birlikte, doğalgaz arzı konusunda yaşanan sıkıntılar nedeniyle projenin inşasına halen başlanamamıştır.

Nabucco projesine başından beri doğalgaz sağlayacağı kesin olan tek ülke Azerbaycan'dır. SOCAR ile 7 Haziran 2010 tarihinde Şah Deniz I sahasının doğalgazının satın alınmasına ilişkin Mutabakat zaptı imzalanmıştır ve ayrıca Şah Deniz II gazı ile ilgili olarak da görüşmeler devam etmektedir. Hem Nabucco projesi hem de ITGI projesi için Irak Türkiye Doğalgaz Boruhattı, Mısır-Türkiye Doğalgaz Boruhattı gibi projeler mevcuttur. Mısır-Türkiye Doğalgaz Boruhattı'nın Mısır-Suriye arasındaki kısmı tamamlanmıştır. Suriye ile Türkiye arasında 2009 yılı içerisinde hattın tamamlanmasına dair iki anlaşma imzalanmıştır. Ayrıca Güney Pars sahasından temin edilecek İran gazının, Trans Hazar ve/veya doğrudan İran üzerinden Türkmen gazının, Kazak ve Özbek gazlarının, Libya, Katar ve Suudi Arabistan gazlarının da satın alınmasına ilişkin görüşmeler yürütülmektedir (BOTAŞ, 2010a, s. 26). İran gazının Nabucco'ya bağlanması konusundaki en önemli problem ABD'nin İran'a uyguladığı izolasyon politikasıdır.

Irak gazı ile ilgili olarak TPAO-TEKFEN-BOTAŞ şirketlerince oluşturulan bir grup tarafından yapılan çalışmalar neticesinde 1996 yılında Ankara'da, T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ile Irak Cumhuriyeti Petrol Bakanlığı arasında imzalanan anlaşmalar ile bir proje başlatılmıştı. Irak'ın Kuzey Doğusu'nda yer alan doğal gaz sahalarını kapsayan Proje, saha geliştirme, üretim, gaz işleme ve boru hattı yapımı işlemlerinden oluşan "entegre" bir projeydi. Proje ile Irak'ın beş

sahasında üretilecek yıllık 10 Milyar m3 gazın bir boru hattıyla Türkiye'ye taşınması amaçlanmaktaydı. 1998'de bu proje ile ilgili fizibilite çalışmaları tamamlanmış; projeye katılım için dâvet edilen uluslararası şirketler seçilmiştir. 1999-2000 yıllarında sürdürülen çalışmalarla 24 inç, 36 inç ve 40 inçlik bölümlerden oluşan 1160 km'lik bir boru hattı ile gazın Ceyhan'a getirilmesi plânlanmıştır. İkinci Körfez Savaşı sonrasında Irak'ta yaşanan kaos, yönetim boşluğu ve politik risklerin büyüklüğü sebebiyle proje beklemeye alınmış olmakla birlikte, yeni dengeler ve şartlar gözetilerek bir taraftan Irak/ABD ortak heyetleriyle görüşmeler de sürdürülmektedir. Irak'taki gelişmeler ve Avrupa piyasasının ihtiyaçları göz önüne alınarak BOTAŞ, TPAO ve TEKFEF tarafından Proje'nin yeniden canlandırılması ve somut adımlar atılması için çalışma başlatılmıştır (BOTAŞ, 2010b)

Projenin gidişatı ile ilgili yorumlar sıklıkla değişmektedir. Örneğin 2010 yılında, Avrupa Komisyonu Enerjiden Sorumlu Üyesi Gunther Oettinger, Nabucco'nun en erken 2018'de devreye gireceğini açıklamıştır. Ardından, Nabucco doğalgaz boruhattı sözcüsü Christian Dolezal, projenin inşasına 2011 sonunda başlanacağını, ABD'den proje için 200 milyon avroluk kredi alındığını ve hattın inşası için herhangi bir engel bulunmadığını belirtmiş (Sabah, 2010), başka yetkililerden de benzer yönde açıklamalar gelmiş, 2014 yılında ilk gazın Avrupa'ya ulaştırılacağı belirtilmiştir (Sabah, 2010b). Nabucco projesi ile ilgili bir açıklama 2010 yılında Azerbaycan Cumhurbaşkanı Birinci Yardımcısı Hasanov tarafından yapılmış ve Azerbaycan'ın doğalgazının %50'sini Nabucco projesi için ayırmaya hazır olduğu bildirilmiştir (Sabah, 2010a). Enerji Bakanı Taner Yıldız 13 Mayıs 2011'de yaptığı açıklamada uzlaşmaya varılırsa projenin uygulanmasını sağlayacak anlaşmanın imzalanacağını açıklamıştır (CNN Türk, 2011). Bununla birlikte, Nabucco'nun maliyetinin arttığı ve bu nedenle de projenin tehlikede olduğu yönünde haberler de mevcuttur.

Rusya da bir taraftan Türkiye'nin nakil hattı projelerine alternatif projeler geliştirerek Türkiye'nin enerji geçiş ülkesi olma hedefini tehlikeye atmaktadır. Bu projeler arasında Burgaz-Dedeağaç Petrol Boruhattı projesi, 1993 yılında Rusya ile Yunanistan tarafından gündeme getirilmiştir. Rusya, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan petrollerini Bulgaristan'ın Burgaz Limanı'ndan Yunanistan'ın Ege'deki Dedeağaç Limanı'na taşıyacak olan boruhattı ile ilgili 2005 yılında bir İşbirliği Deklarasyonu yayınlanmış, 2007 yılının Mart ayında Rusya-Bulgaristan-Yunanistan arasında Hükümetlerarası Anlaşma imzalanmıştır (Energy Community, 2009, s. 15). Bununla birlikte Bulgaristan'ın çevresel endişelerinden dolayı çekimser kalması nedeniyle 2010 yılında proje askıya alınmış, Rusya Enerji Bakanı Sergey Şmatko,

TASNİF DIŞI

25 Şubat 2011'de projeden çekilerek Samsun Ceyhan projesine yöneleceklerini belirtmiştir (Zaman, 2011). Samsun Ceyhan Petrol Boruhattı projesinin Rus petrolünü Türkiye üzerinden geçirerek, İsrail'e ulaştırması planlanmaktadır.

Harita-14: Samsun-Ceyhan Petrol Boru Hattı

(Kaynak: ekonomihaberyorum, 2011)

Yine Rusya'nın 1993 yılında gündeme getirdiği Hazar petrolleriyle ilgili bir diğer boruhattı projesi, Arnavutluk-Makedonya-Bulgaristan Petrol Boruhattı Projesi'dir. Projeye göre, Karadeniz'e gelen Güney Rusya ve Hazar Denizi petrolleri, tankerlerle Burgaz'da yeni yapılacak bir limana taşınacak ve Burgaz'dan Makedonya yoluyla Arnavutluk'taki Vlore kentinde inşa edilecek olan bir terminale aktarılacaktır. 2004 yılı sonlarında ülkeler arasında bir memorandum imzalanmış ve ülke meclisleri tarafından Ekim 2007'de onaylanarak yürürlüğe girmiştir (Energy Community, 2009, s. 13). Proje, Burgaz-Dedeagaç Petrol Boru Hattı Projesi'ne göre daha uzun yol katedecek ve daha pahalı bir projedir. Ancak Arnavutluk'un Vlore limanı, Dedeagaç limanına göre daha büyük tonajlı gemilerin yanaşmasına elverişli, her hava şartında kullanıma açık ve ulaşımı kolay bir limandır. ABD de bu boru hattını desteklemiş ve Burgaz-Dedeagaç'a tercih etmiştir. ABD'nin, Türkiye ile Irak konusunda arasında problemler çıkması nedeniyle İncirlik Üssü'nün kapatılması ihtimalini düşünerek NATO'nun bölgedeki varlığını haklı çıkarmak ve Afganistan işgalinin ardından hem geçiş ülkelerinden hem de Rusya'dan destek almayı sürdürmek amacıyla olduğu yorumu yapılmaktadır (Mendes, 2003).

Rusya'nın Hazar petrolleri ile ilgili bir diğer projesi de, 2002 yılında gündeme gelen Pan-Avrupa Petrol Boruhattı projesidir. Hazar petrolünü tankerlerle Romanya'nın Köstence Limanı'na, oradan da Sırbistan, Hırvatistan ve Slovenya üzerinden İtalya'ya ulaştıracak olan hattın, TransAlpine boruhattıyla birleşerek

Avusturya ve Almanya'ya ulaştırması düşünülmüştür. 2007 yılı Nisan ayında Romanya, Sırbistan, Hırvatistan ve İtalya Enerji Bakanları arasında bir deklarasyon, 2008 Nisan ayında Romanya, Hırvatistan ve Sırbistan arasında bir ortaklık anlaşması imzalanmıştır (Energy Community, 2009, s. 11). Bununla birlikte Hırvatistan 2010 yılı Ocak ayında projeye katılımını dondurmıştır.

Bir diğer Rus projesi olan Güney Akım'ın da BTE ve Nabucco'ya alternatif olarak sunulduğu yorumlanmaktadır. Karadeniz'in altından geçerek, Varna'ya ulaşacak olan hattın Pilevne'de iki kola ayrılarak güney kolunun Yunanistan ve İtalya'ya, kuzey kolunun da Sırbistan, Macaristan ve Slovenya'dan geçerek Avusturya'ya ulaştırılması planlanmaktadır. 2007 yılında Rusya ve İtalya tarafından gündeme getirilen bu hatla ilgili olarak da birçok yorum yapılmıştır. Bununla birlikte, hattın bir kolunun 2015 yılında hizmete konulması ve 2018 yılında tam kapasiteyle çalışmaya başlaması planlanmaktadır. 23 Mart 2011 tarihinde Putin'in boruhattı ile ilgili olarak Türkiye'nin projeye ilgili sorun çıkaracağını düşünmediğini belirtmesi (DHA, 2011) ve 25 Mayıs 2011'de Brüksel'de AB'ye hattın tanıtımının yapılması (Rusya'nın Sesi, 2011), Rusya'nın yakın zamanda projenin inşasına başlamaya hazırlandığını göstermektedir. Bu hattın faaliyete geçmesi, özellikle Nabucco projesini olumsuz etkileyecektir.

Türkiye'nin projelerinin hayata geçirilmesini önleyici bir hamle de Çin tarafından 1997 yılında yapılmış, Kazakistan'daki Atırav'dan Alaşanko'ya uzanacak bir petrol boruhattı anlaşması imzalanmıştır. Hattın inşası tamamlanarak 2006 yılında faaliyete geçmiştir. Ardından Türkmen Özbek ve Kazak gazının satın alınması için de 2006 yılında Türkmenistan'dan, Özbekistan ve Kazakistan gazlarını da alarak Çin'e ulaşacak bir boruhattının inşasına karar verilmiş ve projenin inşasına 2008 yılında başlanmıştır. Dolayısıyla Çin, hem Rusya'nın, hem Türkiye'nin hem de AB ve ABD'nin planlarını tehlikeye atan bir yükseliş yapmıştır. Rusya, Çin'in bu etkisini biraz olsun azaltabilmek için Çin ile masaya oturmuş ve Baykal civarındaki Kovyntinkoye yatağından Çin'e doğalgaz aktaracak bir boruhattı ön anlaşması imzalamıştır. 2006 yılında imzalanan bu ön anlaşma henüz bir sonuca bağlanmamıştır ve fiyat görüşmeleri devam etmektedir. Ancak Rusya, Çin'in etkisini azaltmak yönünde projeler üretmeye devam edecektir. Bununla birlikte Türkiye ve Batı için aynı durum söz konusu değildir. AB, hala Nabucco projesi konusunda aktif bir tutum izlemekten yoksundur. Çin ve Rusya da bu durumdan oldukça memnundur. Eğer önlem alınmazsa yakın bir zamanda Nabucco projesinin Orta

Asya devletlerinin gözünde öneminin azalması hem AB'nin, hem ABD'nin ve hem de Türkiye'nin planlarının aksaması olasıdır.

c. Bölgesel Krizlerin Ekonomi Politikası ve Türkiye'ye Yansımaları

Bölgede yaşanan krizlerden kaynaklanan ulusal güvenliğine yönelik tehdit algılamaları da Türkiye'nin bölgeye yönelik politikalarını şekillendiren temel dinamikler olarak ortaya çıkmaktadır. Orta Asya Hazar Bölgesi, kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan dondurulmuş çatışmalar barındıran ve her an gerilimin tırmanabileceği bir bölgedir. Bununla birlikte, bölgede yaşanan krizlerin, uluslararası ortamdaki ekonomik ve politik rekabetten soyutlanarak, yalnızca bölgenin iç dinamikleriyle değerlendirilmesi mümkün değildir. Bölgedeki enerji kaynaklarına hâkim olmak ve enerji nakil hatlarını kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmek isteyen küresel ve bölgesel güçlerin arasındaki güç mücadeleleri de bu dondurulmuş çatışmaların zaman zaman gün yüzüne çıkmasına neden olmakta ve varolan çatışmalara yenilerini de ekleyerek bölgenin istikrarsızlaşmasında büyük bir rol oynamaktadır. Bölgede ortaya çıkarak yayılabilecek bir istikrarsızlık durumu, zaten yüz yıldır gerilimin hiç bitmediği dünyanın en istikrarsız bölgesi Orta Doğu'nun komşusu olan Türkiye'nin milli menfaatlerine yönelik büyük tehdit oluşturmaktadır. Bu nedenle Türkiye, içinde bulunduğu coğrafyada işbirliği çerçevesinde ilişkiler kurmaya gayret etmekte, bir dengeleyici ülke, bölgenin dış dünya ile siyasi ilişkilerini şekillendiren bir köprü işlevi görmektedir.

(1) Renkli Devrimler

Sovyetler Birliği döneminde merkezi planlı ekonominin eşitliğinden yararlanan OAH bölgesi devletlerinin ekonomik sistemleri, SSCB'nin dağılmasının ardından ekonomik zincirin kırılması nedeniyle çöktü. Yetmiş yıl boyunca komünist rejimle yönetilen bu devletlerin piyasa ekonomisi uygulamalarında yeterli tecrübeleri olmadığı için, geçiş dönemleri çok sancılı oldu. İşsizlik, yoksulluk ve enflasyon oranları hızla yükselirken, SSCB dönemindeki toplum mühendisliği uygulamalarının meyveleri olan etnik çatışmaların verdiği zararın da etkisiyle milli hâsıla hızla azaldı. Sonuçta, bağımsızlığın ve serbest piyasa ekonomisinin kendilerine büyük olanaklar sunacağını düşünen OAH halkları, temel ihtiyaçlarını bile karşılayamaz duruma geldiler. OAH toplumlarında küçük bir kesim milli gelirden oldukça yüksek bir pay alırken çoğunluk yoksulluk sınırının altında yaşıyordu. Gelir dağılımında hızla artan eşitsizlik, bu toplumlarda kutuplanmalara neden oldu. Buna iç istikrarı sağlayabilmek otoriter rejim uygulayan yönetimler de eklenince iç çatışmalar ve istikrarsızlıklar daha da arttı.

Bu dönemde dış güçlerin etkileri de önemli oldu. Bir tarafta yetmiş yıldır baskı rejimi uygulayan Sovyet rejiminin doğal mirasçısı sıfatıyla ortaya çıkan Rusya, diğer tarafta da demokrasi, kalkınma ve bağımsızlık vaadeden Batı vardı. ABD ve AB, yalnızca vaatlerle yetinmeyip bu ülkelerdeki STK'lara maddi destek de sağladılar. Bazı devletler bu durumu dengeleyebilirken, Gürcistan ve Kırgızistan'daki yönetimler iktidarda kalmayı başaramadılar. Önce OAH bölgesinin en stratejik konuma sahip ülkesi Gürcistan'da "Gül Devrimi/Kadife Devrim", iki yıl sonra da yine stratejik olarak önemli bir ülke olan Kırgızistan'da "Lale Devrimi/Sarı Devrim" gerçekleşti ve Batı yanlısı olarak nitelendirilen yeni hükümetler iktidara geçti. Peki hemen hemen tüm OAH devletleri aynı koşulları paylaşıyor mu gibi görünürken, neden sadece bu iki ülkede renkli devrimler gerçekleşti? Bu sorunun yanıtını bulmak için devrimlerden önce Gürcistan ve Kırgızistan'daki durumun ortak noktalarının hatırlanması gerekmektedir.

- Gürcistan, Hazar'ın kalbi denebilecek bir coğrafi konuma sahiptir. Bir taraftan Rusya, diğer taraftan Batı'nın tampon bölgesi Türkiye, diğer taraftan da Ermenistan ve Azerbaycan'a komşudur. Karadenize kıyısı vardır ve OAH bölgesi petrol ve doğalgaz kaynaklarının dış pazarlara ulaştırılması bakımından Batı tarafından istenmeyen Rusya, ABD tarafından istenmeyen İran ve Türkiye-Azerbaycan tarafından istenmeyen Ermenistan'ın tek alternatifidir. Ayrıca, ABD'nin Rusya'yı çevreleme politikasının tam merkezinde bir stratejik öneme sahiptir. Bütün bunlar, Gürcistan'da Batı yanlısı bir iktidarın olmasını Batı açısından zorunlu kılmaktadır. Peki, herhangi bir enerji kaynağına sahip olmayan, enerji nakil hatlarının geçiş güzergâhında bulunmayan küçük ülke Kırgızistan'ın Batı için nasıl bir önemi olabilir? Kırgızistan, OAH bölgesinin en zengin su kaynaklarına, dolayısıyla hidroelektrik üretim potansiyeline sahip ülkesidir. Ayrıca daha yeni araştırmalara başlanmış olsa da dünyanın en zengin ikinci uranyum rezervlerini elinde bulunduran Kazakistan ile aynı jeolojik yapıya sahip olduğundan ülkede önemli uranyum rezervleri olduğu düşünülmektedir. Batı'nın korkulu rüyası İslami radikal akımların sıkça görüldüğü Tacikistan'ın sınır komşusudur. Afganistan'a yakındır ve bu küçük ülkede bir Rus bir de Amerikan hava üssü bulunmaktadır. ABD'nin hegemonyasını tehdit ederek yükselen ve hızla artan enerji ihtiyacını karşılamak için Orta Asya bölgesine yönelerek hem Rusya'nın hem ABD'nin, hem de Türkiye ve AB'nin enerji politikalarına karşı tehdit oluşturan Çin'in hemen yanıbaşındadır.

- Devrimden önce, Gürcistan'da Şevardnadze ve Kırgızistan'da Akayev yönetimdedir. Her iki ülke de bölgedeki hidrokarbon kaynak dağılımından yeterli pay

alamamışlardır ve ekonomileri çok kötü durumdadır. Dolayısıyla halk durumdan memnun değildir.

- Her iki ülke de bölgedeki diğer ülkelere nazaran daha demokratik rejimlere sahiptir ve muhalefetin üzerinde çok fazla baskı bulunmamaktadır. Örneğin, Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan gibi ülkelerdeki rejimler otokratiktir hatta yavaş yavaş monarşiye dönüşmektedir ve muhalif grupların sesi kısılmıştır.

- Her iki ülkede de medya, diğer ülkelere nazaran daha özgürdür.

- Her iki ülkenin de etnik sorunları vardır ve etnik sorunlar bu ülkelerin yumuşak karnını oluşturduğundan etki altına alınmaları daha kolaydır.

- Her iki ülkenin yöneticileri de baskıcı Sovyet rejiminin temsilcisi Rusya'ya yakın bir politika gütmektedir, Batı ve Batı'nın vaatlerinden etkilenen halk bu durumdan memnun değildir.

- Her iki ülkede de Soros Vakfı küçük yatırımlarla STK'ları etki alanına alabilmiştir.

- Her iki ülkede de yapılan demokratik rejimlerin demokratik olmadıkları iddia edilmiş ve halkın ayaklanması bu şekilde başlamıştır.

Peki bu devrimler, OAH bölgesinde yaşanan ilk devrimler midir? Aslında bölgedeki devrimlere birçok örnek verilebilir. Örneğin, Azerbaycan'da, Rusya yanlısı Ayaz Muttalibov devrilmiş ve yerine milliyetçi ve Batı yanlısı Elçibey gelmiştir. Ardından Elçibey de Rusya ya da İran'ın etkisiyle devrilerek yerine Aliyev gelmiştir. Gürcistan'da Rusya'ya karşı suçlayıcı tutum takınan Gamsahurdiya devrilerek yerine Gorbaçov döneminde Sovyetler Birliği'nin dışişleri bakanı olan Şevardnadze gelmiştir. Ermenistan'da ılımlı bir politikaya sahip olan ve Batı ile ilişkilerini geliştirmeye çalışan, hatta Türkiye ile ilişkilerde de uzlaşmacı bir tutum takınan Petrosyan devrilerek, yerine radikal milliyetçi, Rusya ile iyi ilişkilere sahip Koçaryan getirilmiştir. Ancak bu devrimlerin hiçbirinde geniş kitleler ayaklanmamıştır. Bu devrimler daha çok sert güçle yapılan devrimlerdir. Gürcistan ve Kırgızistan devrimleri ise "yumuşak güç" kullanılarak, yavaş yavaş Batı değerleri enjekte edilerek olgunlaştırılan halkın bizzat yaptığı sivil devrimlerdir.

Bu devrimler son mudur? Devrimlerin son devrimler olmadıkları Kırgızistan'da 2010 yılında yaşanan gelişmeler tarafından kanıtlanmaktadır. Bu gelişmelerde, 2005

yılındaki devrimde de önemli bir rol oynayan, ancak devrimden sonra şaşırtıcı bir şekilde yüzünü Rusya'ya dönen Bakıyev tarafından görevinden uzaklaştırılan Roza Otunbayeva yine başrolü oynamıştır. Görünüşe göre, bu ülkelerde renkli ya da kanlı devrimler, ülkeler kendi kendilerini yönetebilecek ve ekonomilerini sağlamlaştırarak ayakta kalabilecek duruma gelinceye kadar da devam edecektir.

Renkli devrimler, Rusya'nın bölgeye baskısını artırmış ve diğer bölge hükümetlerinin Batı'dan, özellikle de ABD'den uzaklaşarak, bölgedeki statükonun tek koruyucusu olarak gördükleri Rusya'ya yakınlaşmalarına neden olmuştur. Ayrıca bu devrimler sonucunda Çin kolaylıkla bölgeye girerek enerji nakil hatlarının kendi yörüngesine kaymasını sağlamıştır. Dolayısıyla renkli devrimler, Türkiye'nin bölgenin enerji kaynaklarının kendi topraklarından geçmesi konusundaki planlarına darbe vurmuştur.

(2) Çeçenistan, Acarya, Abhazya ve Osetya Sorunları

Çeçenistan sorununun geçmişi Rus Çarlığı'nın bölgeye yayılmaya başladığı dönemlere kadar uzanmaktadır. Çeçen halkının bağımsızlığına düşkün yapısı, Rusya'nın da Çeçenistan'a hâkim olma isteğinden vazgeçmemesi Rus-Çeçen ilişkilerinin sürekli sorunlu ve gergin olmasına neden olmuştur. 18'inci yüzyılın ikinci çeyreğinden beri Çeçenler Şeyh Şamil, Alibek Aldamov, Hazan İsrailov gibi çok sayıda halk önderinin liderliğinde Rusların topraklarında egemenlik kurmalarına karşı direnmişlerdir. Stalin döneminde, Almanlara yardım ettikleri gerekçesiyle İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Orta Asya'ya ve Sibirya'ya sürgüne gönderilen çok sayıda Çeçen sürgün yolunda hayatını kaybetmiştir. 20'inci yüzyılın ortalarından itibaren Grozni'de petrol üretiminin artması, Çeçen topraklarına Rusların yerleştirilmesinin hızlanmasına neden olmuştur. 1980 yılında Çeçenistan'daki 1500 yataktan toplam 7,4 milyon varil petrol çıkarılmaktadır ve yalnızca Grozni'de üretilen petrol tüm Kafkasya üretiminin %40'ını oluşturmaktadır (Tavkul, 1999), (Kleveman, 2004, s. 60).

Çeçenistan da diğer Sovyet Cumhuriyetleri gibi 1991 yılı sonunda Cahar Dudayev Çeçenistan'ın bağımsızlığını ilan etmiş, Rusya askeri birlikler göndermişse de diğer problemleriyle uğraşmakta olduğundan etkin bir müdahaleye dönüşmemiştir. Çeçenistan, Rus askerlerinin ülkelerinden çekilmesini istemiş, 1992 yazına kadar ülkedeki tüm Rus birlikleri geri çekilmiştir. Ancak, 1993 yılından sonra Rusya, Çeçenistan'ın da içerisinde bulunduğu toprakları "Yakın Çevre" doktrini çerçevesinde "yaşam alanı" olarak ilan etmiştir. 1994'ün Haziran ayında Çeçenistan'da Rus destekli muhalifler, Çeçenistan'daki Dudayev yönetimine karşı

silahlı saldırıya geçmiştir (Lacoste, 2008, s. 263). Burada dikkat çeken husus, Rus destekli birliklerin Dudayev yönetimini yıkmak için faaliyete geçtikleri tarihin Azerbaycan'da "Yüzyılın Kontratı"nın imzalanmasından yalnızca 3 ay sonrasına denk gelmesidir. Önemlidir, çünkü Azerbaycan'ın petrolünün pazara taşınmasında Rusya dışındaki tek ihracat rotası seçeneği, Sovyetler Birliği döneminde inşa edilmiş olan Bakü-Novorossisk Petrol Boruhattı'dır ve bağımsız Çeçenistan'dan geçmektedir. Rusya, aynı yılın Kasım ayı sonunda " tarafları" silahlarını bırakmaya çağırmış ve aksi durumda Çeçenistan'a askeri müdahale yapılacağını açıklamıştır (Manzyrov, 2008, s. 17). Tarafların saldırıdan vazgeçmemeleri, Rusya'nın Çeçenistan'a müdahalesini uluslararası kamuoyuna mazur göstermesine olanak vermiştir.

1994 yılı Aralık ayında Rus askeri birliklerinin Grozni'ye girmeleri sonucu I. Rus-Çeçen savaşı başlamıştır. İki yıl süren çatışmaların ardından, güçlü Çeçen direnişine karşı hazırlıksız yakalanmış olan Rusya yenilgiye⁵⁵ uğramış ve 1996 yılı ortalarında geri çekilmek zorunda kalmıştır (Kanbolat, 2001, s. 167). Ancak savaş sonrası yapılan anlaşmada Çeçenistan'ın siyasi ve hukuki statüsüne dair bir madde yer almaması Rusya'nın Çeçenistan'dan vazgeçmediğinin göstergesi niteliğindedir (Manzyrov, 2008, s. 18). Rusya'nın tarafından bakılırsa; Çeçenistan'dan vazgeçmesi ya da bu bölgedeki herhangi bir bağımsızlık hareketine izin vermesi, bölgenin etnik yapısının karmaşıklığı nedeniyle birbiri ardına bağımsızlık ilanlarına yol açacağı, Rusya Federasyonu'nun Karadeniz ve Hazar Denizi ile bağlantısını sona erdireceği için beklenemez bir durumdur. Ayrıca 1991 yılında Çeçenistan'da yaklaşık 1500 petrol kuyusu vardır, bu kuyulardan 17 milyon varil petrol çıkarılmaktadır, 3 dev petrol rafinerisi bulunmaktadır ve yalnızca 1993 yılında Çeçenistan'daki petrol gelirleri yaklaşık 800-900 milyon dolar civarındadır (Kleveman, 2004, s. 60-61).

Savaş sırasında Dudayev'in ölmesi üzerine "ılımlı bağımsızlıkçı" Aslan Maşadov'un yönetime getirilmesi, kısa bir süreliğine Rusya'ya rahat nefes aldırılmıştır (Lacoste, 2008, s. 263). 1997 yılında AIOC'un ilk petrolü Bakü-Novorossisk hattını güvenle kullanmıştır. Ancak 1999 yılında, yine hatta Rusya'dan gelen petrolün geçtiği Dağıstan'da bir grup milis, Rus yanlısı yönetime karşı ayaklanarak Dağıstan'ın bağımsızlığını ilan etmiş ve Çeçen birliklerini yardıma çağırmıştır. Çeçen birliklerinin Dağıstan'dan geçerek Moskova'ya girmeleri ve ardı ardına Moskova'da bombalama eylemlerinin gerçekleşmesi üzerine, bombalamaları kimin yaptığı

⁵⁵ Savaş sırasında yaşamını kaybeden 60.000 kişiden 50.000'i Çeçen sivil, 6.000'den fazlası da Rus askeridir (Kleveman, 2004, s. 61). Ayrıca savaş sırasında Dudayev de öldürülmüştür. Buradaki "yenilgi" kelimesi Rus askerinin geri çekilmek zorunda kalması nedeniyle kullanılmıştır.

bilinmediği halde Moskova Çeçen milisleri sorumlu tutmuş ve 1999 yılının 16 Eylül'ünde Rus uçakları Çeçenistan'a bombardıman saldırıları düzenlemeye başlamıştır. Moskova'da meydana gelen patlamaların İslamcı Çeçen gruplar tarafından yapıldığı ve El Kaide ile bağlantıları olduğu şüphesi, her ne kadar Rusya'yı desteklemeseler de, ABD ve AB'nin bu olaylara seyirci kalmasına neden olmuştur. Putin'in iktidarı Çeçenler üzerindeki baskıyı daha da artırmış, Çeçenlerin öfkeleri giderek büyümüş, 2002 yılında Moskova'daki bir tiyatro salonunda ve 2004 yılında Kuzey Osetya'nın Beslan kentinde bir okulda rehin alma eylemleri gerçekleştirilmiş, her iki eylem de Rusya'nın sert müdahalesi sonucu onlarca kişinin ölümüyle sonuçlanmıştır. Ardından 2005 yılında Aslan Maşadov Rus güçleri tarafından öldürülmüş ve yerine Rus yanlısı Kadirov Çeçenistan başkanlığına getirilmiştir (Lacoste, 2008, s. 263). Bugün Çeçenistan Rusya'ya bağlıdır ve hala zaman zaman direnişçi hareketler görülmektedir. Rusya'nın Çeçen politikasının bir uzantısı olarak düşünülebilecek diğer sorunlar da Acarya, Abhazya ve Güney Osetya sorunlarıdır.

Acarya Özerk Cumhuriyeti'nin durumu Güney Osetya ve Abhazya'nın durumundan biraz farklıdır. Acarya'nın nüfusu etnik olarak Gürcü'dür ve nüfusun çoğunluğu Müslümandır. Acarlar 1921'de imzalanan Kars Anlaşması'nın sonucunda özerklik kazanmışlardır (Mert, 2004, s. 56). Tamamen Gürcistan'ın kontrolü altında olduğu söylenemese de, bağımsızlıktan sonra Acarya hiçbir zaman Gürcistan ile bir çatışmaya girmemiştir. Gürcistan'ın ikinci Devlet Başkanı Şevardnadze ile iyi ilişkilere sahip olan Aslan Abaşıdze liderliğindeki Acarya, özerklik statüsünün korunması karşılığında Gürcistan içerisinde yer almayı kabul etmiştir. Rusya askeri üslerinin bulunduğu bölgelerde yerel yönetimleri destekleyip, ekonomik katkı sağlayarak bu bölgeleri kendisine bağlamaktadır. Aynı durum Acarya'da da ortaya çıkmış, Gürcistan'ın BDT anlaşmasını imzalamasının ardından Batum'a Rus askeri üssü açılmasından sonra Gürcistan'ın Acarya üzerindeki kontrolü zayıflamıştır. 2004 yılında Saakaşvili iktidara gelince, Rusya'nın bu bölgedeki askeri üssünü kapatmasını istemiş ancak Rusya buna karşı çıkmış ve Abaşıdze de Rusya'ya desteğini açıklamıştır. Rus desteğine güvenen Abaşıdze, Saakaşvili'yi darbe ile yönetime gelen yasadışı devlet başkanı olarak tanımlamış, Tiflis'in atadığı gümrük denetim yetkilisini reddetmiş, bu dönemde silahlı gruplar Saakaşvili'nin Acarya'ya girişini engellemiş ve Gürcistan ile Acarya arasındaki köprüleri bombalamıştır (Özkan G. , 2008, s. 216-218). Halkın Abaşıdze'den memnuniyetsizliği ve Rusya'nın da Abaşıdze'den desteğini çekerek Acarya'nın Gürcistan'ın iç işi olduğu konusunda Tiflis yönetimiyle anlaşmaya varması, Gürcistan'ın bu özerk bölgedeki

kontrolünü geri kazanmasına olanak sağlamış, Abaşıdze görevinden uzaklaştırılarak Gürcistan'ı terk etmek zorunda bırakılmıştır (Peimani, 2009, s. 281). Böylelikle, askeri bir müdahale olmaksızın Acarya sorunu çözüme kavuşturulmuştur. Saakaşvili'nin Rusya'nın Acarya konusundaki tarafsız tutumunu sağlayabilmek için Gürcü-Çeçen sınırının Gürcü-Rus birlikleriyle ortaklaşa korunmasını ve Gürcistan'daki askeri üslerin kapatılmasının karşılığında ABD veya NATO'nun askeri üslerine kapı açmayacağını garanti ettiği tahmin edilmektedir (Özkan G. , 2008, s. 218).

Yine Rus Çarlığı ve Sovyetler Birliği döneminde Gürcistan'a tabii edilen Abhazlar da 1980'lerin sonunda Sovyetler Birliği'ne bağlı kalmak istemişlerdir. Gürcistan bağımsızlığını ilan ettikten sonra, Gamsahurdiya'nın milliyetçi söylemlerinin de katkısıyla Abhazya 1992 yılında Gürcistan'dan bağımsızlığını ilan etmiştir. Çatışmalar yaşanmış ve Rusya araya girerEK A993 yılında ateşkes imzalanmasını sağlamış, ancak buna uyulmamıştır. 1994 yılında Abhazya bir anayasa kabul etmiş ve Abhazya Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan etmiştir. Ancak Rusya ve BM Güvenlik konseyi Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü tanıdıklarını açıklayınca Abhazya'nın durumu belirsiz olarak kalmıştır (Mert, 2004, s. 53-54). İki taraf arasında 2008 yılına kadar yapılan birçok müzakere ve AGİT, BM gibi birçok kuruluşun arabuluculuk çabalarına rağmen gerginlikler devam etmiş, Rusya ve Gürcistan arasında 2008 yılında Güney Osetya ile ilgili olarak yapılan savaşta Abhazya, Rusya'ya destek vermiştir (Peimani, 2009, s. 284).

Oset halkı ise Fars kökenli bir halktır ve Oset toprakları günümüzde Kafkas Dağlarının kuzeyinde Kuzey ve güneyinde Güney Osetya olarak ikiye ayrılmış durumdadır. Kuzey Osetya Rusya'da kalırken, Güney Osetya Gürcistan sınırları içerisindedir ve Kafkas Dağlarını kuzeyden güneye doğru aşarak Tiflis'e ulaşan en önemli karayolu Osetya topraklarından geçmektedir. 1917 Bolşevik İhtilali sırasında Güney Osetya'nın Rusya'dan alınarak Gürcistan'a ilhak edilmeleri sırasında yaşanan ağır baskılardan beri Osetler ve Gürcülerin arasında problemler mevcuttur (Tavkul, 2008, s. 1). Sovyetler Birliği'nin çözülüşü sırasında Güney Osetya, Kuzey Osetya ile birleşmek istemiş, Gürcistan'dan bağımsızlığını ilan etmiş ve Sovyetler Birliği'ne bağlı kalmak istediğini belirtmiştir. Buna karşılık Gürcistan, bölgenin özerklik statüsünü kaldırdığını ilan etmiş ve çatışmalar artmıştır. 1991 başında Gorbaçov, her iki tarafı da kınamış ve Gürcistan'ın askeri birliklerini çekmesini istemiştir. Gamsahurdiya ise Gorbaçov'u Gürcistan'a asker sokmak için fırsat kollamakla suçlamış ve Osetlerin Gorbaçov'un ajanı olduklarını iddia etmiştir (Tavkul, 2008, s.

2). Çatışmalar devam etmiş, 1992 yılında, Yeltsin ve Şevardnadze arasında bölgeden tüm askeri birliklerin çekilmesini ve ateşkesin ardından bölgeyi Rus-Gürcü-Oset askerlerinden oluşan bir barış gücünün korumasını öngören bir anlaşma imzalanmış, Gürcistan de jure olmasa da, de facto olarak Güney Osetya'nın bağımsızlığını tanımak zorunda kalmıştır (Peimani, 2009, s. 282). 1995 yılında değiştirilen Gürcistan Anayasası'nda Güney Osetya'nın özerklik statüsü kaldırılarak il olarak Gürcistan'a bağlanmıştır (Tavkul, 2008, s. 2). 1997 yılında Gürcistan ve Güney Osetya arasında müzakereler başlamış olsa da, Güney Osetya'nın bağımsızlığını istemesi, Gürcistan'ın da Güney Osetya'yı kendi parçası olarak görmesi sonucu bir ilerleme kaydedilememiş, gerilim tırmanmıştır. 2004 yılında Güney Osetya parlamentosu RF ile birleşme kararı almış, buna karşılık Saakaşvili yönetimi de toprak bütünlüğünü korumak için bazı ekonomik ayrıcalıklar tanıyacağını ifade ederek Güney Osetya halkını kendi tarafına çekmeye çalışmıştır. Güney Osetya yönetimi ise bir açıklama yaparak Güney Osetya'nın Gürcistan'ın desteğine ihtiyacı olmadığını belirtmiştir. Gürcistan, Güney Osetya sınırındaki polis kontrol noktalarını içişleri bakanlığına bağlı silahlı güçlerle takviye etmiş, Rusya'nın tepkisinin ardından bu güçleri geri çekmek zorunda kalmıştır. İlişkiler 2008 yılına kadar gergin devam etmiş, Ağustos 2008'de Gürcistan, Güney Osetya'da kontrolü ele geçirmek için askeri birliklerini göndermiştir. Rusya'nın yanıtı ise çok sert olmuş, askeri birliklerini göndererek Gürcistan birliklerini bölgeden dışarı atmış, ardından da Güney Osetya ve Abhazya'nın bağımsızlıklarını tanımıştır.

Gürcistan'daki Acarya, Güney Osetya ve Abhazya olaylarının tırmanmasında Rusya'nın katkısı büyüktür. Rusya, bağımsızlığından beri, eski Sovyetler Birliği'nin diğer bölgelerinden Rusya'ya göç etmek isteyen Ruslara bile vize vermekte birçok problem çıkarırken Gürcistan içerisindeki ayrılıkçı Abhaz ve Osetlere kolaylıkla vize vermektedir. Ayrıca bölge halklarına ekonomik destek vererek kendisine bağlamaktadır. Dolayısıyla, Rusya bir yandan diğer ülkelerdeki Rus azınlıkları bahane ederek ülkelerin içişlerine karışma fırsatı elde ederken, diğer yandan da ayrılıkçıları destekleyerek ülkeleri kendi kontrolü altında tutmaya çalışmaktadır. Abhazya, Güney Osetya ve Acarya cumhuriyetlerinin her üçü de Rus Çarlığı döneminde Gürcistan yönetimi altına verilmişlerdir ve enerji nakli ile ilgili jeopolitik öneme sahiptirler. Batum Limanı, Acarya sınırları içerisinde ve Acarya Türkiye ile komşudur. Abhazya da Karadeniz kıyısındadır ve Rusya ile komşudur. Güney Osetya ise Rusya'daki Kuzey Osetya'nın etnik akrabasıdır ve Rusya'dan güneye, Ermenistan'a doğru inen doğalgaz boruhattı bu bölgeden geçmektedir. Ayrıca Gürcistan, bağımsızlığından sonra Gamsahurdiya zamanında ve özellikle de

2003'teki Gül Devrimi'nin ardından Batı yanlısı bir politika izlediğinden Rusya'nın hedefi haline gelmiş bir ülkedir. Ülkenin NATO'ya ve AB'ye üyelik girişimleri de Rusya'nın hedefine sabitlenmesine katkıda bulunmaktadır. Ülke, bir taraftan Rusya güzergâhına alternatif BTC, BTE ve Bakü-Supsa petrol boru hatlarının geçiş güzergâhında olduğundan Rusya'nın çıkarlarına tehdit oluşturmaktadır. Gürcistan'da çıkan her karışıklık bu boruhatlarının güvenliğini tehdit ederek Batı'nın enerji güvenliği için bu ülkeyi riskli hale getirecek, bu durumda en çok Rusya'nın işine yarayacaktır. Diğer taraftan da Gürcistan, Rusya'nın güneye geçiş hattı üzerinde bulunduğu için Rusya için çok yüksek stratejik öneme sahiptir.

Tüm bu sorunlarda aslında Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bölgede oluşan güç boşluğunu doldurmak üzere Rusya ve Türkiye'nin eş zamanlı iki aday olarak ortaya çıkmasının da payı vardır. Sovyet rejiminin çözülmeye başladığı 1989-1991 döneminde Rusya, o sırada kendi iç sorunlarıyla da meşgul olduğundan, Türkiye'yi İran'ın rejim ihracı politikasına karşı bir denge unsuru olarak görmüştür. Ancak Sovyetlerin dağılmasının ardından Türkiye'nin Batı tarafından bölgeye model ülke olarak sunulması ve bölgede etkinliğini giderek artırması sonucu Türkiye, Rusya tarafından güvenliğine tehdit oluşturan bir rakip olarak algılanmaya başlanmıştır (Aydın, 2005b, s. 133).

Rus-Çeçen sorununun başlangıcında, o sırada PKK terörüyle uğraşmakta olan Türkiye'nin Çeçenistan ile ilgili resmi politikası tarafsızlık olmuştur. Çeçenistan'ın tek taraflı bağımsızlık ilan ettiğini belirten resmi makamlar, Rusya'nın toprak bütünlüğünden yana olduklarını açıklamışlar ve Çeçenlere doğrudan (en azından resmi olarak) bir destek vermekten kaçınmışlardır (Bolat, 2010). Bununla birlikte, Türkiye'de Çeçen etnik kökenli Türk vatandaşların olması durumu karmaşıktır, kamuoyu Çeçen-Rus mücadelesinde Çeçenistan'dan yana tavır almıştır. Kendi vatandaşları ile Rusya arasında kalan Türkiye'den çeşitli kanallar aracılığıyla Çeçenistan'a insani yardımlar ulaşmıştır (Yılmaz, 2010). 1992'den itibaren Rusya, Türkiye'yi Çeçenleri ülkesinde barındırmakla, sivil toplum kuruluşlarının Rusya karşıtı eylem, miting, basın toplantıları gibi faaliyetlerini kısıtlamak için ve Çeçenlerin yanında Rusya'ya karşı savaşan Türk vatandaşlarını ve Çeçenistan'a gönderilen para yardımlarını önlemek için bir çabada bulunmamakla suçlamaya başlamıştır (Çelikpala, 2007, s. 274).

Aynı dönemde Türkiye'nin Gürcistan ile ilişkileri memnuniyet verici bir yönde ilerlemiştir. Türkiye ile Gürcistan arasında 30 Temmuz 1992'de bir "Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk Anlaşması" imzalanmış, Türkiye Gürcistan'a ilaç ve gıda

yardımlarında bulunmuştur. Anlaşmayla her iki tarafın da “kendi topraklarında karşı tarafın toprak bütünlüğü ve yasal düzenini zor kullanarak değiştirmek isteyen örgüt grup ve şahısların faaliyetlerine mani olmayı taahhüt” etmeleri, bir taraftan Gürcistan’da PKK faaliyetlerinin önünü almaya yönelirken, diğer yandan da Gürcistan’ın Acarya, Güney Osetya ve Abhazya konusunda Türkiye’den bir tehdit algılamasının önüne geçilmiştir. Gerçekten de Türkiye, Abhaz, Oset ve Acar ayrılıkçı faaliyetlerine müsaade etmemiş, Gürcistan’ın toprak bütünlüğünden yana olduğunu her fırsatta dile getirmiştir. Türkiye’nin Misak-ı Milli sınırları içerisinde kalmasına rağmen Acarya’ya ayrılıkçı hareketlerinde destek vermemesi, Gürcistan’ın bu sorunu çözülmesinde etkili olmuştur (Bilgin, 2008, s. 322), (Aydın, 2005b, s. 129). Ayrıca, BTC ve BTE boruhattı projelerinin gündeme alınması da Gürcistan-Türkiye arasındaki ilişkilerin işbirliği yönünde gelişmesini hızlandırmıştır.

Türkiye’nin Kafkasya’ya ve özellikle de Hazar petrolünün geçiş güzergâhlarına karşı tutumu, 1994’ten itibaren Rusya’nın Türkiye’ye karşı misilleme olarak PKK kartını kullanmaya başlamasına neden olmuştur. 1994 yılı Şubat ayında PKK kontrolündeki Kürdistan Komitesi ve Kürdistan Kurtuluş Cephesi tarafından Moskova’da “Kürdistan Tarihi” başlıklı bir konferans düzenlenmiş, ardından yine Moskova’da Kürt Evi açılmış ve aynı yılın sonunda Rus Dumasında sözde sürgünde Kürt Parlamentosu’nun toplantı yapmasına izin verilmiştir (Çelikpala, 2007, s. 274). Rusya’nın Türkiye’nin hareket kabiliyetini kısıtlamak için izlediği bu politika Türkiye’de binlerce cana mal olmuştur.

Türkiye, Çeçen-Rus çatışmasının barışçıl yoldan çözülmesi için ABD ve Batılı ülkeler nezdinde girişimlerde bulunmuş, 1995 yılının Ocak ayında Avrupa Konseyi Siyasi Komisyonu toplantısında uluslararası kamuoyunun dikkatini konuya çekmek için çaba sarfetmiştir. Bununla birlikte, Rusya ile ilişkilerin daha fazla gerilmemesi için Dudayev’den gelen yardım talebi Rusya’ya bildirilmiştir (Bolat, 2010). 1995’in Temmuz ayında dönemin Ankara Büyükelçisi Çernişev’in “Cam evlerde yaşayanlar asla ilk taşı atanlar olmamalıdır. Türkiye ve Rusya aynı gemideler, gemi batarsa birlikte batarız” şeklindeki ifadesi Rusya’nın o dönemdeki rahatsızlığını ve oyunu sert oynamaya hazır olduğunu göstermekte ve Türkiye’ye yönelik tehdidi resmileştirmektedir (Çelikpala, 2007, s. 274). Bir yıl sonra Ocak ayında, “Kafkas halkının özgürlüğü” için Avrasya feribotunu kaçıran, aralarında Türk vatandaşlarının da bulunduğu Çeçen korsanların, gemiyi kaçırmaktan değil de rotasını değiştirmekten yargılanması, hapisten kaçmalarına göz yumulması, İstanbul’da ve Ankara’da park ve meydan gibi çeşitli kamusal alanlara Dudayev’in adının verilmesi

ve Dudayev'in Ankara'da başbakan düzeyinde ağırlanması gibi konular Rusya-Türkiye ilişkilerinde büyük bir gerilim yaratmıştır (Tellal E. , 2009b, s. 545). Rusya'nın bu politikalarında, Türkiye'nin 1994 yılında çıkardığı tüzükle Türk Boğazları'ndan geçişe kısıtlama getirmesinin de katkısı olduğu yadsınamaz.

1996 yılında, Rusya bu kez de Kıbrıs kartını kullanmıştır. 1996'nın Aralık ayında GKRY ile Rusya arasında S-300 füzelerinin satışı için bir anlaşma imzalanmıştır (Çelikpala, 2007, s. 277). Rusya daha önce de Güney Kıbrıs'a silah satmış, olmasına rağmen, bu satış dengeleri değiştirebilecek düzeyde olduğu için Türkiye, bu kez duruma kayıtsız kalamayacağını açıklamış ve anlaşmanın yürürlüğe girmesini engelleyebilmek için yoğun bir çaba sarfetmiştir (Tellal, 2009b, s. 544). 1998 yılında ABD'nin arabuluculuğuyla, GKRY füzeleri adaya getirmekten vazgeçmiş, karşılığında da Türkiye füzelerin Girit'e yerleştirilmesini kabul etmiş ve sorun çözüme kavuşturulmuştur (Çelikpala, 2007, s. 277).

1998-1999 yıllarında gerçekleştirilen bir dizi diplomatik girişim sonucunda Rusya ile ilişkiler işbirliği çerçevesine doğru kaymış, iki ülkenin başbakanları Putin ve Ecevit arasında bir grup belge imzalanmıştır. Bunlar arasında terörizmle ilgili işbirliğine dair bir belgenin de bulunmasına rağmen, Rusya'nın Öcalan'ın yakalanması konusundaki tutumu ve Türkiye'nin Çeçenleri törörist olarak isimlendirmemesi her iki ülkenin de terörü kendi toprakları içerisinde değerlendirdiklerini göstermektedir. Bununla birlikte, Ecevit'in, Çeçenistan'ı Rusya'nın iç işleri olarak nitelendirmesi ve Türkiye'nin 1999 yılındaki ikinci Çeçen-Rus Savaşı'na karşı daha ilgisiz bir tavır takınması sonucu ilişkilerde gelişme gözlenmiştir. Ancak Rusya'nın bugün hala PKK'yı terör örgütü kategorisine almamış olduğu da belirtilmelidir (Çelikpala, 2007, s. 280).

(3) Hazar'ın Statüsü

Hazar denizi dünyanın en geniş kapalı su alanıdır. Yüzölçümü 376 bin km olup, kuzeyden güneye 1200 km, batıdan doğuya 320 km genişliğindedir. En geniş yeri 554 km, en dar yeri 200 km'dir. Toplam 7010 km uzunluğundaki kıyı şeridinin, 2340 km'si Kazakistan'a, 1930 km'si RF'ye, 1200 km'si Türkmenistan'a, 800km'si Azerbaycan'a, 740 km'si İran'a aittir (Ogan, 2007). Deniz ve okyanuslara bağlantısı yokmuş gibi görünse de, başta Volga olmak üzere diğer nehir ve kanallar yoluyla Karadeniz ve Baltık Denizi'ne ulaşabilmektedir. Hazar'ın kendine özgü koşulları, statüdeki belirsizliğin coğrafi kriterlere göre çözümünü engellemektedir (Bilgin, 2005, s.122).

Sovyetler Birliği döneminde yalnızca Rusya ve İran arasında paylaşılmakta olan Hazar Denizi'ne kıyısı olan ülke sayısının, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından beşe çıkmasıyla, enerji kaynaklı en önemli anlaşmazlık bu bölgede doğmuş, deniz, yalnızca kıyı devletler açısından değil, diğer bölgesel ve küresel güçler açısından da jeopolitik dengeleri etkileyebilecek bir statüye kavuşmuştur. Büyük güçler arasında yaşanan bu mücadele, Hazar'ın statüsü üzerindeki belirsizliğin daha da artmasına neden olmakta, kıyıdaş ülkelerin hiçbirisi deniz üzerinden elde edebilecekleri çıkarlarından ödün vermek istememektedir. Dolayısıyla, bu beş devlet, kendi ekonomik siyasalarını yansıtmayan çözüm önerilerini desteklememektedir. Rusya, İran, Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan'ın, zengin hidrokarbon rezervlerine sahip olan denizdeki yataklar ve denizi kullanım alanları üzerinde çeşitli hak talepleri ve iddiaları bulunmaktadır.

Rusya'nın nüfuz alanından kurtulmak isteyen OAH devletlerini amaçlarına ulaştıracak en önemli araç, sahip oldukları petrol ve doğalgaz kaynaklarıdır. Ancak yeterli teknik ve ekonomik imkânlara sahip olmadıklarından, hidrokarbon rezervlerinin geliştirilerek ekonomik çıktıya dönüştürülebilmesi için, Batı sermayesi ile işbirliği yapma yoluna gitmişlerdir. Kazakistan ve Türkmenistan için Hazar Denizi, diğer kıyıdaş devletler gibi, barındırdığı enerji kaynaklarından maksimum fayda sağlamak istedikleri bir alan olmanın da ötesinde bir anlam ifade etmektedir. Bu iki ülkenin açık denizlere çıkışı olmadığından, Hazar, bu ülkeler için kaynaklarını dış dünyaya ulaştırabilecekleri rotalar arasında en kısa, dolayısıyla da en ekonomik seçenek olarak anlamlılığını pekiştirmektedir. Ancak bu iki ülkenin Hazar rotasını kullanarak pazara ulaşmaları, bölgede İran ve Rusya'nın sunduğu güzergâhların önemini azaltacaktır. Kıyıdaş devletlerin tamamının bu gerçeklerin farkında olması, Hazar'ın paylaşım sorununu alevlendirmekte ve çözümsüzlüğe neden olmaktadır.

Hazar'ın paylaşımı ile ilgili sorunların 'çözümü' için yapılan görüşmelerde, Hazar'ın deniz mi yoksa göl mü olduğu konusunda farklı görüşler ortaya atılmaktadır. Tarihte SSCB ile İran arasında, Hazar'daki yetki sınırlarını belirlemek ve denizin kullanımıyla ilgili çeşitli faaliyetleri düzenlemek amacıyla birçok anlaşma yapılmış, ancak bu anlaşmaların hiçbirinde Hazar'ın göl mü yoksa deniz mi olduğu ve sularla deniz yatağında hangi kısmın hangi devlete ait olduğu belirlenmemiştir. Bu anlaşmalarda Hazar'ın yalnızca bir "*Sovyet ve İran denizi olarak algılanmış*"tır (İşcan, 2010, s. 70).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Kazakistan'ın Tengiz ve Azerbaycan'ın da Azeri-Çırac-Güneşli petrol yataklarını işletmek üzere, Batılı petrol

şirketleriyle üretim paylaşım anlaşmaları imzalamaları sonrasında, Rusya ve İran Hazar'ın statüsü sorununu sürekli gündeme getirmeye başlamışlardır (İşcan, 2010, s. 70). Rusya'nın sorunu 1994 yılı Ekim ayında BM'ye taşıması ve Azerbaycan'ın yaptığı anlaşmayı tanımayacağını ifade etmesi sorunun başlangıcını oluşturmuştur (Arslan F. , 2005, s. 309). Rusya, Hazar'ı kapalı bir su rezervi olarak tanımlamış, 1982 tarihli BMDHS'nin Hazar'a uygulanamayacağını ve Hazar'daki petrol aramalarına açılacak ulusal bölgelerin 12 mil sınırının ötesine geçemeyeceğini savunmuştur (İşcan, 2010, s. 76).

Hazar'ın paylaşımı ile ortaya konulan görüşler şu şekildedir (Bayraktar, 2007, s. 86-87):

- Hazar Denizi, açık denizdir. Bu şekilde kabul edilecek olursa, 1982 tarihli BMDHS'ne göre deniz, ulusal sektörlere bölünmelidir. Her devlet, 12 millik karasuları, 200-350 mil arasında kıta sahanlığı ve 200 millik münhasır ekonomik bölge ilan etme hakkına sahiptir.
- Hazar denizi kapalı denizdir. Bu durumda deniz, ulusal sektörlere bölünemez. Kıyı devletler tarafından tek bir bütün olarak karşılıklı işbirliğiyle işletilebilir.
- Hazar, deniz değil sınır gölüdür. Bu şekilde, Hazar, "uluslararası sınır gölü" statüsü kazanacaktır. BMDHS'nin yetki alanına girmeyecek, sahillere eşit uzaklıkta çizilecek ortay hattı ve bu ortay hattı üzerindeki kara sınırlarının son noktasında çizilecek bir dikmeyle sektörlere bölünecektir.
- Hazar bir göldür. Bu durumda ise kıyıdaş ülkeler ortak mülkiyet şeklinde kullanacaktır.

Rusya'nın öncülüğünde, 1996'da Aşkabat'ta, Azerbaycan hariç diğer 4 ülke, Hazar'ın statüsü konusunda bir anlaşma imzalamışlardır. Anlaşma, karasularının 45 mile çıkarılmasını ve geri kalan bölgenin ortak kullanım alanı olarak kabul edilmesini öngörmektedir. Azerbaycan, önemli rezervlerinin 45 milden sonra başladığını belirterek anlaşmaya taraf olmamıştır (Arslan F. , 2005, s. 310). Bu tarihten itibaren birçok kez müzakereler yapılmış olmasına rağmen bir sonuca ulaşılamamıştır. En son 2007 yılında Tahran'da yapılan zirvede önemli kararlar alınmış olsa da sorun çözülememiştir. Bu kararlardan en önemli ikisi; Hazar'da sadece kıyıdaş ülkelerin gemilerinin seyredebilecek olması ve Hazar'ın altından geçecek bir boru hattının inşası için tüm kıyıdaş ülkelerin onayının alınması gerekliliğidir (Saraç, 2007). Bu

son karar, bugün Trans-Hazar petrol ve doğalgaz boruhattı projelerinin hayata geçirilmesinin önündeki en büyük engeldir.

Hazar'ın statüsüne yönelik olarak ülkelerin yaklaşımları ise şu şekildedir (Bayraktar, 2007, s. 87-88):

- Rusya, Hazar'ın paylaşımı konusunda üç kez politika değişikliğine gitmiştir. 1993-96 arasında 10-12 veya 20 millik bir kıyı şeridi dışındaki deniz dibinin ve su kütlesinin ortak kullanılması gerektiğini savunmuştur. 1996-98 arasında, karasularının 45 mile çıkarılmasını önermiş ancak, Azerbaycan yabancı şirketlerle yaptığı anlaşmaların bu sınırın ötesinde olması nedeniyle bunu kabul etmemiştir. 1998 sonrası ise Rusya, deniz tabanının eşit uzaklık ilkesine göre bölüştürülmesini, su kütlesininse ortak kullanılmasını önererek, sınır gölü tanımına yaklaşmıştır.

- Azerbaycan, önce açık deniz, sonra da sınır gölü tanımlarını önermiştir. Her iki görüşte de hem deniz dibinin hem de su kütlesinin tamamen paylaşılmasını savunmaktadır. Bununla birlikte Azerbaycan son dönemde Rusya'nın önerdiği sınır gölü tanımına yakınlaşmıştır. Orta hat esasına göre Hazar'ın beş sektöre bölünmesini istemektedir. Kazakistan da başlangıçta Azerbaycan ile aynı görüşü savunmaktayken, son zamanlarda Rusya'nın savunduğu görüşe yaklaşmıştır.

- İran, çözüm konusunda en uzlaşmaz taraf olarak ortaya çıkmaktadır. Sınır gölü tanımını kabul etmekte, ancak, orta hat esasına göre paylaşım karşı çıkarak Hazar'ın beş eşit parçaya bölünmesini istemektedir.

- Türkmenistan ise, en kararsız ülkedir. Önce ortak faaliyetleri sınırlandırmayı önermiş, ardından Rusya'nın yaptığı 45 millik teklifi desteklemiştir. Azeri-Çırac ve Kepez yataklarının bulunmasıyla bu görüşü de terkederek orta hattı kabul etmiştir. Ancak Türkmenistan'ın önerdiği orta hat metodu, Azerbaycan'inkinden farklıdır. Orta hattın belirlenmesinde, ekvator göz önünde tutularak enleme eşit mesafeli noktaları birleştiren yöntemi kullanmayı teklif etmiştir. Eğer paylaşım bu şekilde yapılırsa, Kepez/Serdar ve Azeri/Çırac yatakları Türkmenistan'ın tarafında kalacaktır.

1998-2003 tarihleri arasında Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan arasında anlaşmalar imzalanmış olsa da Türkmenistan ile Azerbaycan ve bu iki devlet ile İran arasında hala çözülmemiş sorunlar bulunmaktadır (İşcan, 2010, s. 76).

Kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden Hazar Denizi'ne kıyısı olan bu devletler çözüme yanaşmamaktadırlar. Kıyı devletlerinin yabancı petrol şirketleriyle yaptığı anlaşmalar sonrasında, statükonun değişmesi veya zorlama tedbirlere başvurulması mümkün gözükmemektedir. Bununla birlikte, Hazar'ın statüsü

konusunda hala devam etmekte olan sorunlar, Türkiye'nin bir enerji nakil merkezi olma hedefini tehlikeye atmaktadır. Hazar'ın altından geçirilmesi ve BTC ve BTE hatlarına bağlanarak Türkmen ve Kazak enerji kaynaklarını Türkiye yoluyla Batı'ya ulaştırması planlanan Trans-Hazar petrol ve doğalgaz boruhattı projelerinin uygulamaya konulmasının önündeki en önemli engellerden birisi Hazar'ın statü sorununun hala çözüme kavuşturulamamış olmasıdır. Rusya ve İran, Hazar'ın altından geçen bütün uluslararası boruhatları için tüm kıyıdaş devletlerin izninin alınması gerektiğini ileri sürmekte ve ayrıca çevresel anlamda kaygılarını dile getirmektedirler. Bununla birlikte, hiçbir ülke arasında boruhattı olmasa da, Hazar'ın altında tek tek devletlere ait birçok boruhattı bulunmaktadır (IEA, 2010, s. 517). Asıl sorun yaratan şey çevre kaygısından çok, bu projelerin gerçekleştirilmesi durumunda, Hazar petrolünün Batı'ya ulaştırılmasında güzergâh Türkiye olacağından, Rusya'nın ve İran'ın sunduğu güzergâhların tehlikeye gireceği kaygısıdır.

(4) Dağlık Karabağ Çatışması

Ermeniler, Gürcüler ve Azeriler gibi eski ve doğal Kafkasyalılar değildir. Ruslar tarafından Kafkasya'yı ele geçirme siyasetinin bir parçası olarak 1830'dan sonra Osmanlı İmparatorluğu ve İran'dan alınarak Revan ve Karabağ bölgelerine yerleştirilmişlerdir. Buna rağmen 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar Tiflis ve Dağıstan bölgeleri dışında kalan tüm bölgelerde Azeri hanlıkları hâkim olmuştur. Ermeni nüfusu 19. yüzyılın sonlarına doğru bir milyonu geçmiş, tarih boyunca bir devlet kurmamış olan Ermeniler, Rusya'nın ve Sovyetler Birliği'nin merkezi kontrolü güçlendirme siyaseti neticesinde bir Sovyet Cumhuriyeti olmuşlardır. Sovyetler Birliği zamanında Nahcivan ve Azerbaycan arasındaki Zengezur bölgesi Ermenilere verilerek Azerbaycan ve Nahcivan arasındaki kara bağlantısı kesilmiştir (Elma, 2009, s.201). 1918 yılında Ermenistan toprakları yalnızca 9 bin kilometrekare iken böylece 29 bin kilometrekareye ulaşmıştır (Veliyev, 2011).

Çarlık Rusyası'nın ve Sovyetler Birliği'nin izlediği toplum mühendisliği politikaları sonucu Dağlık Karabağ, Ermenilerin çoğunluğu oluşturdukları bir bölge haline gelmiştir. 1970'lerden sonra Ermeni terör örgütü ASALA bir taraftan Türkiye'de Türklere yönelik katliamlar yaparken, diğer yandan da 1980'li yılların başından itibaren Ermenistan'ın farklı bölgelerinde Ermeniler tarafından Azeri Türklerine karşı saldırılar yapılmıştır. 1988 yılından sonra Azerilere uygulanan baskı ve yıldırma politikaları artmış ve 1989 yılında Azeriler yüzyıllardır yaşadıkları topraklardan sürgün edildikleri (Veliyev, 2011). Bağımsızlık mücadelelerinin

TASNİF DIŞI

verildiği yıllarda Dağlık Karabağ Ermenileri, Ermenistan'ın da desteğiyle Azerbaycan'dan ayrılarak Ermenistan'a bağlanmak istemişler, bunun sonucunda çatışmalar artmıştır.

Harita - 15 Azerbaycan'ın Ermeni İşgalindeki Toprakları

(Kaynak: http://www.eraren.org/bilgibankasi/tr/index3_2_h.htm)

Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ı işgal etmesi sonucu, çatışmalar şiddetlenerek devam etmiş, 25 Şubat 1992'de Hocalı'da Ermeniler tarafından yapılan katliam⁵⁶ kamuoyunda büyük yankı uyandırmıştır. Ermenistan yalnızca Karabağ'ı (Hankendi, Hocalı, Esgeran, Hocavend, Ağdere ve Habrut) değil, Karabağ'ın dışındaki tamamen Azeri toprağı olan rayonları (Şuşa, Laçın, Zengilan, Kelbecer, Ağdam, Cebrail, Fuzuli, Gubadlı) da işgal etmiştir (Bkz. Harita-...). Bunlardan Laçın ve Kelbecer, Karabağ'ı Ermenistan'a bağlayan rayonlardır. Ermenistan'ın bu toprakları kendi topraklarına katmak istemesinin tek nedeni bölgede Ermeni nüfusun yoğunlukta olması değildir. Bölgede 7000'e yakın sanayi, tarım vb kuruluşu mevcuttur ve o dönemde Azerbaycan'ın toplam tahıl üretiminin %24'ünü, alkollü içki imalatının %41'ini, patates üretiminin %46'sını, et üretiminin %18'ini ve süt üretiminin %18'ini bölgeden karşılanmaktadır (Oğan, 2011). Bir başka deyişle, ekonomik varlıkları pek fazla sayılamayacak Ermenistan için bölgenin değeri paha biçilemez.

⁵⁶ 25 Şubat 1992'de Hocalı'da 106'sı kadın 83'ü çocuk bir gecede 613 sivil Azeri, Ermeniler tarafından katledilmiştir (Aslanlı, 2010), (Oğan, 2007), (Pazarcı, 2007).

1994 yılında ateşkes ilan edilmesiyle sorun dondurularak günümüze dek çözülmeden gelmiştir. Azerbaycan'ın topraklarının beşte biri bugün halen Ermenistan işgali altındadır ve bölgeden kovuldukları ve kaçtıkları için “kaçkın” olarak adlandırılan 1.000.000 Azeri Azerbaycan'daki kamplarda aylık 30\$ gibi bir bütçeyle yaşamaktadır (Avar, 2005). Ermeni işgalinin, yalnızca işgal altındaki bölgelerin ekonomik varlıkları bakımından Azerbaycan'a maliyetinin 60 milyar dolar civarında olduğu ifade edilmektedir (Oğan, 2011). Ermenistan, BM genel kurulunun Ermenistan'ın işgal ettiği topraklardan çekilmesi gerektiği konusundaki dört kararına⁵⁷ ve Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi'nin 1416 sayılı kararına rağmen henüz işgal ettiği topraklardan çekilmemiştir. Bu kararlarda, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün desteklenmesi, Ermenilerin işgal ettikleri Azerbaycan topraklarından şartsız olarak çıkarılması, mülteci konumuna düşen Azerbaycanlıların vatanlarına dönmesi aksettirilmektedir (Aslanlı, 2010). Ancak bu kararların herhangi bir yaptırım güçleri yoktur ve çözüm için de bir plan içermemektedirler (Asker, 2010).

Sorunun çözümsüzlüğe gitmesinin en önemli nedeni Rusya'nın uyguladığı politikalarıdır. Rusya Azeri-Ermeni sorununda oyunu hep Ermenistan'dan yana kullanmıştır. Hatta, resmi söylemlerinde Ermenistan ve Rusya aksini iddia etseler de, Dağlık Karabağ Savaşı sırasında Rusya, Ermenistan'a askeri yardımda bulunmuştur (Yüce, 2006, s. 289). Rusya'nın bu küçük ülkeye bu kadar önem vermesinin nedeni Ermenistan'ın coğrafi konumudur. Rusya için Güney Kafkasya, Sovyet döneminden kalma enerji nakil hatlarını barındırdığı, Rusya'nın güneye inerek enerji zengini Basra Körfezi'ne ulaşmasının en kısa yolu olduğu ve enerji kaynaklarını dünyaya ulaştırmasında alternatif bir güney rotası sunduğu için önemlidir. Ancak, bu coğrafyada Azerbaycan ve Gürcistan bağımsızlıklarının ardından Batı ile yakınlaşarak Rusya'nın ekseninden ayrılmaya çalıştıkları için Güney Kafkasya'da Rusya'nın yanına çekebildiği tek ülke Ermenistan olmuştur. 1992 yılında BDT'nin Kolektif Güvenlik Anlaşması'nı Gürcistan ile Azerbaycan imzalamaya yanaşmazlarken, Ermenistan anlaşmayı gönüllü olarak imzalamıştır. Diğer ülkeler Rus Askeri birliklerini ülkelerinden çıkarmaya çalışırlarken Ermenistan, çekilen birliklerin kendi ülkesine yerleşmesine istekli davranmıştır. Bunun nedeni Ermenistan'ın tehdit olarak algıladığı Türkiye ve Azerbaycan'a karşı stratejik üstünlük sağlama isteğidir. Dolayısıyla Rusya ve Ermenistan arasındaki ilişki, her iki

⁵⁷ “Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi genel olarak 1993 yılı Nisan-Kasım aylarında 822, 853, 874, 884 sayılı kararları kabul etmiştir. Bu kararlarla Azerbaycan topraklarının Ermeniler tarafından işgal edildiği belirtilmiştir. İşgalin sona erdirilmesi için bugüne kadar bir çaba gösterilememiştir. Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi'nin 25 Ocak 2005 tarihli ve 1416 sayılı kararında Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını halen işgali altında tutması için de söz konusu olduğu belirtilmiştir” (Oğan, 2007)

ülkenin de stratejik çıkarlarına hizmet etmektedir. Rusya'nın Ermenistan'daki askeri varlığı, Ermenistan'ın Türkiye ve Azerbaycan'a karşı elini güçlendirirken, Rusya'nın da Kafkasya'daki hâkimiyetini pekiştirmektedir (Tanrısever, 2009, s. 131,132). Azerbaycan da Aliyev döneminde, Karabağ sorununda Rusya'nın yansız tutumunu sağlayabilmek adına BDT anlaşmasını imzalamıştır. Rusya, Azeri-Ermeni sorununu ustaca kullanmakta, bir taraftan arabuluculuk vasfıyla Azerbaycan'ı oyalarken, diğer taraftan da Ermenistan yanlısı bir politika izlemektedir. Dolayısıyla Hazar'ın iki ülkesini de Dağlık Karabağ siyaseti üzerinden kontrol altında tutmaktadır.

Rusya'nın bu yaklaşımı Ermenistan'ın gözüyle stratejik bir avantaj gibi görünse de ülkeyi bölge içerisine hapsetmekte ve gün geçtikçe ekonomisinin Rusya'ya daha bağımlı hale gelmesine neden olmaktadır. Rusya'nın OAH bölgesine müdahale şansı Ermenistan'da bulundurduğu askeri birlikler sayesinde artmaktadır. Azerbaycan ise Rusya'nın yansız tutumunu sağlayabilmek için, zaman zaman enerji kaynakları ve nakil hatları üzerinden Rusya'ya tavizler vermek durumunda kalmaktadır. Dolayısıyla Ermeni-Azeri çatışmasında kazanan tek taraf Rusya'dır ve Ermenistan yayılmacı ve agresif tutumunu sürdürdüğü sürece de bu durumun devam edeceği görülmektedir.

Sorun, yüzyıllardır Ermeniler ile birarada yaşamış olan Türkiye'yi de yakından ilgilendirmektedir ve Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı iddia ve talepleriyle de ilişkili olduğundan Türkiye açısından çok özel bir boyut taşımaktadır. 23 Ağustos 1990 tarihli Bağımsızlık Bildirgesi'nde "*Ermenistan Cumhuriyeti, Osmanlı Türkiye'si ve Batı Ermenistan'da⁵⁸ gerçekleştirilen 1915 Soykırımı'nın uluslararası alanda kabul görmesi yönündeki çabaları destekler*" şeklinde bir ifadeye yer verilmiştir (Declaration of Independence, 1990). Ermenistan Parlamentosu, Şubat 1991'de, "*Taşnaksutyun üyelerinin etkisi altında, Kars Anlaşması'yla belirlenmiş Türk-Ermeni sınırını tanımadığını açıklamış*"tır (Elekdağ, 2007a). Ermenistan'ın bağımsızlığını ilan ettiği tarih, Ermeni terör örgütü ASALA'nın 1973-1985 yılları arasında Türk diplomatlara yönelik olarak yürüttüğü ve 41 diplomatın ölümüyle sonuçlanan eylemlerinden 6 yıl sonrasına denk gelmektedir. Dolayısıyla henüz yaralar çok tazedir. Buna rağmen Türkiye, büyük bir sağduyu örneği göstererek Ermenistan'ı ASALA'dan ayırmak gerektiği bilinciyle hareket etmiştir. 16 Aralık 1991'de, diğer eski Sovyet Cumhuriyetleri gibi, hiçbir ön şart koşmadan Ermenistan'ın bağımsızlığını da tanımıştır (Özbay, 2009). Ayrıca, Ermenistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke

⁵⁸ Bağımsızlık Bildirgesi'ndeki "Batı Ermenistan" ifadesiyle Türkiye'nin Doğu Anadolu'daki topraklarının kastedildiği değerlendirilmektedir. "The Republic of Armenia stands in support of the task of achieving international recognition of the 1915 Genocide in Ottoman Turkey and Western Armenia."

olmuş, ciddi ekonomik bunalım yaşayan Ermenistan'a insani yardımlarda bulunmuştur (Elekdağ, 2007a), (Görgülü, 2008, s. 7), (Kantarci, 2007). Batılı ülkelerden gelen yardımların kendi toprakları üzerinden Ermenistan'a ulaştırılmasını kabul etmiştir (Özbay, 2009).

Türkiye'nin bu yaklaşımında, ülke içerisindeki Ermeni vatandaşlarını incitmeme kaygısı da etkili olmuştur. Ancak Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı yayılmacı politikasını sürdürmesi, Dağlık Karabağ ile yetinmeyerek çevresini de işgal etmesi, çeşitli uluslararası platformlarda "soykırım" iddiaları gündeme getirmesi nedeniyle 1993 yılında Türkiye, Ermenistan ile diplomatik ilişkilerini keserek sınırını bu ülkeye kapatmıştır (BYEGM, 1992-a), (BYEGM, 1993). Bununla birlikte, iki ülke arasındaki sınır kapanmış olsa da, ilişkiler bütünüyle kopmamıştır. 1994'te Karabağ'da ateşkesin sağlanmasının ardından "ABD'nin de diplomatik çabalarıyla" Türkiye, hava sahasının Ermenistan'a yardım amacıyla kullanılmasına izin vermiştir (Görgülü, 2008, s.8). Ancak, Ermenistan'dan, 5 Temmuz 1995'te Türkiye'nin bu olumlu tavırlarına yeniden olumsuz bir yanıt gelmiştir. Bu tarihte Ermenistan, parlamentosunda referandumla kabul edilen Ermenistan Anayasası'nda, Bağımsızlık Bildirisi'nin 11. maddesindeki yukarıda sözü edilen ifadeyi, "Ermenistan'ın bağımsızlık bildirisindeki ulusal hedeflere bağlı kalacağı" şeklindeki ifadeyle desteklemekten çekinmemiştir (Constitution of the Republic of Armenia, 1995). Anayasa'nın 13. maddesinde ise Türkiye'nin bir parçası olan Ağrı Dağı, Ermenistan'ın devlet arması olarak tanımlanmıştır. Son olarak 2007 yılında yayınlanan Ermenistan Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi'nde de, bir taraftan Türkiye ile ikili ilişkilerin geliştirilmesinin istendiği vurgulanırken, diğer taraftan da şu ifadelerle yer verilmiştir: *"Ermenistan, Ermeni Soykırımı'nın, Türkiye'yi de içerecek şekilde, evrensel olarak tanınmasını ve kınanmasını arzu etmektedir ve bunu, bir taraftan benzer suçların gelecekte işlenmesini önlerken, diğer yandan da hem tarihi adaletin tecelli etmesi hem de bölgedeki genel durumun iyileştirilmesi için bir yol olarak görmektedir"*. Ardından da, bu durumun hem Karabağ anlaşmazlığının çözümünde hem de Türkiye'nin AB ile müzakerelerinde olumlu sonuç yaratacağı belirtilmiştir (Republic Of Armenia National Security Strategy 2007, s. 17).

Günümüze değin Ermenistan-Türkiye arasındaki ilişkileri normalleştirme adına birçok girişim yapılmış, hatta 2009 yılında iki ülke arasında bu amaçla protokoller imzalanmış olsa da, Ermenistan'ın Azeri topraklarındaki işgaline devam etmesi, Türkiye'ye karşı iddialarını devam ettirmesi gibi nedenlerle sorunlar halen çözülememiştir. Sayısız akademisyen tarafından sayısız platformda belgeleriyle

olayların “soykırım” olmadığı ortaya konmuş olmasına rağmen, Ermenistan sözde “soykırım” iddialarından vazgeçmemekte ve “mağdur” sıfatını kullanarak uluslararası ortamda sempati toplamaya çalışmaktadır. Ermenistan’ın bu tutumunu sürdürmesinin en önemli nedeni ülkenin içinde bulunduğu ekonomik güçlükler ve Ermeni halkının dünyanın çeşitli bölgelerine yayılmış olması nedeniyle, halkını birarada tutacak bir güce ihtiyacı olmasıdır. Bu gücü de “soykırım miti”nden almakta, halkını “büyük felaket” etrafında toplayarak bir kimlik bilinci oluşturmaya çalışmaktadır.

Ermenistan’ın uzlaşmaz tutumu, ekonomisinin gün geçtikçe daha kötü hale gelmesine neden olmakta, ülkeyi bölgede yalnızlaştırmakta, İran’a ve özellikle de Rusya’ya bağımlı hale getirmektedir. Türkiye’nin Ermenistan ile ilişkilerindeki gerginlik Rusya ve Batı tarafından kullanılmakta ve Türkiye’ye de pahalıya mal olmaktadır. Ayrıca Türkiye’nin Ermenistan ile imzaladığı protokoller, Azerbaycan tarafından tepkiyle karşılanmış, Azerbaycan-Türkiye ilişkilerine zarar vermiş ve bu tarihten itibaren Azerbaycan’ın Rusya’ya yakınlaşmasına neden olmuştur.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Günümüzde, özellikle uluslararası ortamda, ekonomik ve politik faaliyetler arasındaki çift yönlü ilişki daha başat hale gelmiştir. Genel çerçevede politika ve ekonomi arasındaki etkileşimi, daha özelde ise ekonomik çıkarların politikaların oluşumundaki etkilerini inceleyen bir kuramsal yaklaşım olan ekonomi politik, ulusların arasındaki ilişkilerde, ekonomik çıkarların politik kararları nasıl etkilediği ve ekonomi temelli politik kararların uluslararası ortamda nasıl sonuçlara yol açtığı gibi soruları irdelemektedir. Bugün ulusların arasında giderek artan bir ekonomik bağımlılık mevcuttur ve ticaret, para dolaşımı gibi güçlü piyasa mekanizmaları, ulusal sınırları yok ederek toplumları bu kapsamda birleştirmeye çalışmaktadır. Bununla birlikte, ekonomik faaliyetleri, kendi egemenlik alanlarının çıkarlarına göre yönlendirmeye çalışan ulus devletler, sistemdeki ayrışık yapıyı devam ettirme eğilimindedir. Sistemdeki bu iki karşıt eğilim, çatışmaları kaçınılmaz hale getirmekte, ekonomik güvenliği sağlamanın ulusal güvenliği sağlamadaki ön koşulu olduğuna inanan ulus devletler, ekonomiyi politikalarının merkezine oturtmaktadır. Dolayısıyla, ülkelerin dış politika yönelimlerinde ekonomik kaygılar ve çıkarlar çok önemli bir belirleyicilik özelliğine sahip bir dinamik haline gelmektedir.

Gelişmiş endüstriye sahip ulusların ekonomileri açısından, enerji kaynakları, bu ulusların ekonomik güvenliğini, dolayısıyla bekalarını sağlamaları için en gerekli araçlar olarak ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, bir yandan dünyada birincil enerji kaynakları, özellikle de hidrokarbonlar giderek tükenmekte ve kıt kaynaklar haline gelmekteyken, diğer yandan da gelişen endüstrilerin enerjiye olan taleplerinin artması, bir paradoks oluşturmakta, enerji kaynaklarının değeri daha da artmaktadır. Bu nedenle enerji kaynaklarıyla, kaynakların dünya pazarına taşınacağı ihracat hatlarına hâkim olmak isteyen başat güçler arasındaki gerilim gün geçtikçe alevlenmektedir. Dünyanın kaynak yönünden zengin bölgelerinde ekonomik ve siyasi nüfuz kurma mücadelesi, bölgelerin iç dinamiklerini etkileyerek, mevcut anlaşmazlıkları körüklemekte veya yeni çatışma alanları ortaya çıkarmaktadır. Böyle bir rekabet ortamında mevcut jeopolitik konumu ve barındırdığı enerji rezervleri, enerji güvenliğinin sağlanmasında en önemli alternatif olarak görülen OAH bölgesini büyük güçlerin arasındaki mücadelenin odağına taşımıştır. Dolayısıyla bölgede yaşanan krizlerin yalnızca bölgenin iç dinamikleriyle ilişkili olmadığı ve özellikle de hidrokarbon rezervlerine duyulan ilgi devam ettiği sürece gündemden düşmeyeceği daha görünür hale gelmektedir.

TASNİF DIŞI

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından bölge ülkeleri, bir taraftan iç karışıklıklarla uğraşırken, diğer taraftan da Sovyet dönemi mirası olan ekonomik bağımlılıklarını azaltmaya ve Rusya'nın nüfuz alanından sıyrılmaya çalışmışlardır. Dış dünyadan özellikle de Batı'dan gelecek yatırımlara kapılarını açmışlar ve ekonomik liberalleşme ve siyasi demokratikleşme gibi Batı değerlerine yönelmişlerdir. Bununla birlikte, 70 yıllık Sovyet merkezi planlı ekonomisi (güdümlü ekonomi) ve Sovyet hâkimiyetinin ardından bu kavramları kolaylıkla içselleştirememişlerdir. Şöyle ki;

- Bu devletlerin hemen hepsi demokrasi görünömlü otokrasi rejimleri ile yönetilmektedir.
- Ekonomik anlamda, SSCB dönemindeki merkezi kontrol sağlama yöntemlerinin etkisiyle, Rusya'ya ve birbirlerine bağımlılıkları yüksektir.
- Güdümlü ekonomiden serbest pazar ekonomisine geçişin zorlukları nedeniyle, eşitsiz gelir dağılımı, sosyal istikrarsızlık ve yozlaşma ortak özellikleridir.
- Sovyet dönemindeki toplum mühendisliği uygulamalarının mirası olarak etnik ayrılıkçı hareketler yoğundur.
- Bölge, Orta Doğu kaynaklı terör, İslami radikal akımlar, uyuşturucu trafiğı, kaçakçılık ve insan ticareti için köprü oluşturmaktadır.

Bölge ülkelerinin diğer aktörlerle yakınlaşma ve Rusya'dan bağımsız olma isteklerinin derecesi; Rusya'ya olan tarihsel, kültürel ve etnik bağları, ekonomik anlamda kendi kendilerine yetebilirliklerini sağlayacak kaynaklara sahip olup olmadıkları ve içinde bulundukları coğrafyanın koşullarına göre değişiklik göstermektedir.

Ülkelerin, diğer aktörlerle, özellikle de Batı ile yakınlaşma ve bağımsızlıklarını sağlama dereceleri ise bu aktörler açısından stratejik öneme sahip bir konumda bulunup bulunmadıklarına göre farklılık göstermektedir. Bir başka deyişle, bölgesel ve küresel güçlerin bölge ülkelerine yönelik politikalarında, ülkelerin jeoekonomik ve jeopolitik dinamiklerinin bu güçler bakımından ifade ettiğı anlam, en belirleyici özelliğe sahip unsur olarak ortaya çıkmaktadır. ABD, Rusya, AB, Çin, İran ve Türkiye'nin bölgeye yönelik politikaları bu dinamikler çerçevesinde belirlenmekte ve bu ülkelerin bölgeye yaklaşımları, bölgedeki dengeleri etkilemektedir. Bu bağlamda, OAH bölgesinde enerji odaklı güç mücadelelerinden kaynaklanan bölgesel krizlerin nedenlerinin ve Türkiye'ye yansımalarının araştırılması için liberal, realist ve

Marksist bakış açılarını birleştiren eklektik bir kuram olan Hegemonik İstikrar Kuramı'nın uygun analiz çerçevesini oluşturacağı düşünülmüştür.

Çalışmada, Soğuk Savaş sonrasında ABD'nin küresel güç ve hegemon, Rusya ve Çin'in büyük güç, AB'nin ekonomik güç, İran'ın bölgesel güç ve Türkiye'nin de sınırlı güç olarak uluslararası sistemde yer aldıkları değerlendirilmektedir. Dolayısıyla, sistemin değişmesinden en fazla çıkar sağlayacak olan aktörlerin Rusya ve Çin, ekonomik anlamda ABD'ye en yakın rakibin AB olduğu görülmektedir. İran da sistem değişikliğinden fayda sağlayacak aktörlerden biri olduğundan Rusya ve Çin'in yanında yer alması olası görünmektedir.

ABD, II. Dünya Savaşı'ndan beri liberal uluslararası ekonomik sistemde hegemon güçtür. Ancak, II. Dünya Savaşı'ndan Soğuk Savaş'ın bitimine kadar geçen sürede ABD'nin hegemonyası Batı Bloku ile sınırlıyken, Soğuk Savaş sonrası dönemde, ABD tek kutuplu küresel sistemdeki hegemon devlet statüsüne kavuşmuştur. Gilpin, ABD'nin nüfuzunu büyük ölçüde ekonomik gücüne borçlu olduğunu, hegemonik genişlemesinde birincil rolün Amerikan ÇUK'ları tarafından oynandığını ifade etmektedir. Bununla birlikte, hegemonyanın sürekliliğinin ideolojik normların ihracı ve askeri kapasiteyle desteklendiğini ileri sürmektedir. Bu çerçevede Soğuk Savaş sonrası döneme bakıldığında ABD'nin, 1990'lı yıllarda genel anlamda yumuşak güce dayalı iyicil hegemon özelliği gösterdiği, 11 Eylül saldırılarının ardından izlediği Orta Doğu politikalarındaki demokrasi ve özgürlük getirme operasyonlarında ise sert güce dayalı zorlayıcı hegemon yapısına büründüğü gözlemlenmektedir. Bunun ardında ise ABD'nin hegemonyasını genişleterek ulusal çıkarlarını maksimize etme isteği yatmaktadır.

Bu bağlamda, Kuzeybatı Afrika'dan Çin'e uzanan bir bölgede doğal kaynaklar, özellikle de hidrokarbonlar üzerinde ABD'nin hâkimiyet kurması çalışmalarına hız verilmiştir. Bu çalışmalar, ABD'nin enerji kaynakları üzerinde kuracağı hâkimiyet sayesinde, rakiplerinin etkinlik alanlarını kısıtlayarak muhtemel bir hegemonik savaşla hegemonyasının yıkılmasını önleme çalışmalarıdır. Amaç, liberal uluslararası ekonomik sistemin ABD'nin ulusal çıkarlarına hizmet edecek ve hegemonyasını küreselleştirecek şekilde şekillendirilebileceği, küçük ve güçsüz devletlerden oluşan büyük bir pazar oluşturmaktır. Küresel hegemonya arayışının prototipi Irak'tır. Uygulamanın ilk ayağı bugün Arap Baharı ile gerçekleştirilmektedir ve sırada OAH bölgesinin ve muhtemelen İran'ın bulunduğu görülmektedir. Amerika'nın Afganistan'daki varlığını hala sürdürmesi, yine küresel hegemonya

TASNİF DIŞI

arayışına yönelik bir davranıştır. Afganistan'daki varlığı sayesinde ABD, projenin sonraki hedefi olan Orta Asya'ya coğrafi olarak daha yakında bulunmaktadır.

ABD'nin doğrudan OAH bölgesine yönelik politikalarını etkileyen üç temel parametre bulunmaktadır:

- Bunlardan birincisi, düşük maliyetli enerjiye erişim ve enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi yoluyla Orta Doğu'ya olan bağımlılığın azaltılmasıdır. Bu çerçevede Amerikan şirketlerinin bölgedeki yatırımları teşvik edilmekte ve bu şirketler ABD'nin hem ekonomik hem de ideolojik anlamda hegemonyasını pekiştirmeye hizmet etmektedir.

- İkincisi, bölgenin hegemonyanın sürdürülmesindeki stratejik öneminden kaynaklanmaktadır. ABD için bölgedeki hâkimiyet, hem Rusya ve İran'ın çevrelenerek etkinlik alanlarının daraltılması, hem de Çin'in denetim altına alınmasına olanak sağlayacaktır.

- Bölgenin Basra Körfezi'ne olan yakınlığı da üçüncü parametredir. Bu sayede ABD Orta Doğu'daki hakimiyetini kolaylaştıracak ve korumaya olanak sağlayacak bir giriş kapısı elde edecektir.

Bütün bunlar birarada düşünüldüğünde, ABD'nin, bölge enerji kaynaklarını dış pazarlara taşıyacak olan boruhatlarının güzergâhını kontrol etmedeki ilgisi daha net bir anlam kazanmaktadır. Boruhatlarının Türkiye'den geçerek Batı'ya yönelmesini teşvik eden ve bu anlamda AB ve Türkiye ile aynı doğrultuda politikaları destekleyen ABD;

- Boruhatlarının geçiş güzergâhlarını kontrol altına alarak, bölge ülkelerinin desteğini kazanacağını,

- İran'ı izolasyon politikasını devam ettirebileceğini,

- Bölge ülkelerinin alternatif pazar olarak Çin'e duydukları ilgiyi azaltacağını, dolayısıyla Çin'in etki alanını sınırlandıracağını hesaplamaktadır.

Amacına yönelik olarak, bölge ülkelere askeri, teknik ve ekonomik yardımlar sağlamakta ve serbest piyasa normları, demokratikleşme ve insan hakları gibi Batı değerlerinin bu ülkelerde yerleştirilmesini desteklemektedir. Bir başka deyişle "yumuşak güç" kullanarak, bölge ülkelerini Rusya-Çin-İran üçlüsünün etki alanından çıkararak kendi etki alanına almaya çalışmaktadır. Ayrıca, NATO'nun genişlemesi ve Ermenistan'ın "sözde soykırım" iddialarının desteklenerek bu ülkenin Rusya'nın

etki alanından çıkartılmaya çalışılması da ABD'nin hedefine ulaşmaktaki araçlarıdır. Gürcistan ve Kırgızistan'daki renkli devrimler ise ABD'nin "yumuşak güç" politikalarının bölgedeki yansımalarına verilebilecek en güzel örneklerdir.

Soğuk Savaş sonrası ABD'nin hegemonyası ile şekillenen uluslararası sistemde çöküşün getirdiği ekonomik olumsuzluklarla uğraşmakta olan Rusya, başlangıçta ekonomik gelişimini sağlayabilmek için Batı'ya yakınlaşmıştır. Bununla birlikte, Batı'ya uyum sağlama girişimlerinin Rusya'daki sıkıntıları gidermemesi ve ekonomik problemlerin ülkenin geneline yayılan bir krize dönüşmesi sonucu yeni yaklaşım arayışları ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, Batı'nın, özellikle de ABD ve Türkiye'nin bölgeye olan ilgisi, bölgedeki ekonomik çıkarları son derece geniş olduğundan bölgeyi kaybetmeyi göze alamayacak olan Rusya'yı rahatsız etmiş ve BDT'ye yönelmesine neden olmuştur. 1993 yılında, Batı yanlısı Atlantikçi akıma karşı bir tepki olarak ortaya çıkan Avrasyacı akımla birlikte, bölgeyi 'yakın çevresi' olarak nitelendiren ve 'yaşamsal alanı' olduğunu ilan eden Rusya'nın günümüze kadar olan süreçte bölgeye yönelik politikalarını belirleyen genel yaklaşım 'Yakın Çevre Doktrini' çerçevesinde gelişmiştir.

1996 yılında ortaya atılan ve Rusya'nın çok kutuplu bir dünyadaki bağımsız kutuplardan biri olması gerektiğini savunan Primakov Doktrini ile birlikte, ABD'nin bölgenin enerji kaynakları üzerinde kontrol kurma girişimlerinin sınırlandırılması amaçlanmıştır. 2000 yılındaki seçimlerle iktidara gelen Putin'le birlikte, Rusya'nın yeniden "Büyük Güç" statüsüne kavuşabilmesi için ülke içinde siyasi, ekonomik ve askeri alanda köklü bir dönüşüme gidilmiş, enerji sektörü kamulaştırılmış ve ekonomik temelli pragmatist bir dış politika yaklaşımı benimsenmiştir. Yakın Çevre yaklaşımı çerçevesinde enerji kaynakları ve nakil hatları bir politika aracı olarak kullanılarak OAH bölgesi yeniden Rus etki alanına alınmak istenmiştir. Aynı yıl, yayınlanan Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi'nde NATO'nun Rusya'nın yakın çevresine genişlemesinin ulusal güvenliğe yönelik bir tehdit olduğu ifade edilmiştir. Bu ifadenin bir benzeri 2009'da yayınlanan Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi'nde de yer almış ve Rusya'nın enerji kaynaklarına ilişkin çıkarlarını tehdit eden sorunların askeri güç kullanılarak çözülebileceği ifade edilmiştir ki bu durum Rusya'nın Çeçenistan ve Gürcistan sorunlarındaki tutumuyla zaten açıkça görülmektedir.

Gün geçtikçe birincil enerjiye olan talebi, dolayısıyla da OPEC ve Rusya'ya olan bağımlılığı artan AB'nin bölgeye yönelik politikalarının temelini, gelecekteki enerji güvenliğinin sağlanması ile ilgili kaygıları oluşturmaktadır. Birlik, 1990'lı yılların başlarından beri bölge ile ilgili politikalarını bu çerçevede geliştirmektedir. AB

hedefine ulaşmak için “yumuşak güç” uygulamaktadır. TACIS, INOGATE, TRACECA gibi programlar çerçevesinde serbest piyasa ekonomisine ve demokratik rejimlere geçişi destekleyerek bölgede Batı yanlısı rejimler oluşturmaya, mali yardımlarla bir Doğu-Batı ulaşım koridoru oluşturmaya ve bölgenin hidrokarbon kaynaklarını Hazar’dan Karadeniz’e ve oradan da Avrupa’ya taşıyacak boruhatlarının yapılmasına çalışmıştır. Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları ile de siyasi diyalog yoluyla Batı değerlerinin bölgede yerleşmesinin sağlanması amaçlanmıştır. Ayrıca 2004 yılında Rusya, İran, Türkiye, Karadeniz ve OAH bölgesindeki tüm tedarikçi ve transit ülkeleri biraraya getirerek enerji kaynaklarının Batı’ya aktarılmasında bu ülkeler arasında uyum sağlamayı amaçlayan “Bakü Girişimi” başlatılmıştır. AB’nin Rusya’ya enerji bağımlılığını azaltmak yönündeki politikaları, ABD ve Türkiye’nin politikaları ile de bağdaşır görünmektedir. Bununla birlikte, her ne kadar ABD ile ortak hareket ediyormuş gibi görünse de AB’nin ABD’nin küresel hegemonya arayışından duyduğu rahatsızlık, Birlik’in ortak para birimi olarak Avro’yu kabul etmesiyle Dolar hegemonyasından kurtulma gayretinde görülebilecektir.

Çin’in bölgeyle olan sınırı, başlangıçta bölge ülkelerine olan yaklaşımının güvenlik kaygıları çerçevesinde şekillenmesine neden olmuştur. Yoğun Türk nüfusun yaşadığı Sincan-Uygur Özerk bölgesinde uzun yıllardır Çin’in hâkimiyetine karşı direnen grupların varlığı, SSCB’nin dağılmasının ardından Çin’in toprak bütünlüğüne yönelik endişelerinin artmasına neden olmuştur. Çin, bu grupların daha geniş özerklik ve ayrıcalık isteklerini yerine getirmesinin Tibet ve Tayvan gibi bölgelerdeki ayrılıkçı hareketleri destekleyeceğini düşünmüştür. Çin’in enerji talebinin gittikçe artması ve Sincan-Uygur bölgesinin zengin enerji ve maden kaynaklarına sahip olması da Çin’in bu özerk bölgeye yönelik kaygılarının bir diğer nedenini oluşturmaktadır. Çin, OAH ülkeleri ile ilişkilerini geliştirerek sınır güvenliğini garanti altına almak ve bölgede Batı etkisini dengelemek için 1996 yılında Şangay Beşlisi’ni oluşturmuş ve 2001 yılında Özbekistan’ın katılımıyla ŞİÖ kurulmuştur.

ŞİÖ’nün katkısıyla Çin hem batı sınırını güvenceye almış, hem de bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmiştir. Böylece Çin, 1996 yılından itibaren bölgenin zengin enerji kaynaklarına yönelmiştir. Çin, OAH ülkeleri için Batı’ya karşı alternatif bir doğu pazarı sunduğundan, bölgedeki enerji eksenli çıkarları ABD, AB ve Türkiye’nin çıkarlarıyla çatışmaktadır. Rusya ve İran ise bir yandan alternatif güzergâhlar oluşturdukları için Çin tarafından rakip olarak algılanırken, diğer yandan da zengin enerji kaynaklarına sahip olduklarından Çin için enerji kaynaklarını

TASNİF DIŞI

çeşitlendirebileceği tedarikçi ülkeler durumundadırlar. Bu bağlamda ŞİÖ, Çin'in enerji güvenliğini sağlayabilmek adına attığı önemli bir stratejik adımdır. Bu sayede Çin, OAH bölgesindeki enerji kaynaklarının yörüngesini Batı'dan Doğu'ya çevirmek için oldukça yoğun bir çaba sarfetmiş ve son yıllarda bunun meyvelerini toplamaya başlamıştır.

Kuzey bölgesinde yaşayan nüfusun çoğunluğunun Azerilerden oluşması nedeniyle İran'ın politikalarına da başlangıçta sınır güvenliğine yönelik tehdit algılamaları yön vermiştir. Bu çerçevede başlangıçta ideolojik temelli bir politika izlemiş ve kendi rejimini bölge ülkelere, özellikle de Azerbaycan'a ihraç etmeye çalışmıştır. Sınır güvenliğine yönelik tehdit algılamalarının ortadan kalkması üzerine, 1994'ten itibaren ekonomik temelli pragmatist bir politikaya yönelmiştir. İran'ın, bölgesel güç olma ve bölgenin enerji kaynaklarının dış pazarlara ulaştırılmasında geçiş ülkesi olma isteği, bu tarihten itibaren bölgede uzlaşmacı ve işbirliğine yönelik bir politika izlemesine neden olmuştur. Ayrıca ABD'nin izolasyon politikası nedeniyle yalnızlaşması da, onun bu politikayı benimsemesinde etkili olmuştur. Bölge ülkeleri arasında arabuluculuk rolü üstlenmiş ve bölgedeki istikrarın korunması yönünde çaba harcamıştır. Bununla birlikte Hazar'ın statüsü konusundaki uzlaşmaz tavrı, İran'ın bölge ülkelerinden Azerbaycan ve Türkmenistan ile sorunlar yaşamasına neden olmaktadır. Bu tavrın altında yatan sebep de, İran'ın geçiş ülkesi olma isteğidir.

OAH bölgesindeki güç mücadelesinin aktörlerinden biri de Türkiye'dir. Soğuk Savaş döneminde Batı'ya yönelen, ABD ile Sovyetler Birliği arasında bir tampon bölge oluşturan ve ABD'nin tehdit olarak algıladığı İran'ı dengeleyen Türkiye bu dönemde Batı için çok önemli bir stratejik ortak olmuştur. Türkiye'nin bölgeye yönelik yaklaşımında iki temel dinamik bulunmaktadır. Bu dinamiklerden ilki; bölge ülkeleriyle olan tarihsel, kültürel ve etnik bağlardır. Bölgenin zengin enerji kaynaklarının bulunması ve Türkiye'nin bu enerji kaynaklarını Batı'ya aktarmada en kısa, güvenilir ve ucuz alternatifi oluşturmaları da Türkiye'nin bölgeye yönelik politikalarının belirlenmesinde ikinci dinamiği oluşturmuştur. 1990'lı yılların ortalarına kadar Türkiye'nin bölgeye yaklaşımı "ağabey" tarzında olmuş, AB ve ABD'nin desteğiyle Türkiye, bölge ülkelere demokratik, laik ve serbest piyasa ekonomisinin ilkelerini uygulayan bir model olarak lanse edilmiştir. ECO, KEİT gibi oluşumlarla bölge ülkeleriyle ekonomik işbirliği ortamı tesis edilerek Türkiye'nin bölgeye siyasi nüfusunun yerleştirilmesine çalışılmıştır. ECO ve özellikle de KEİT bölgede ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi yönünde başarılı sonuçlar vermiş olmakla birlikte,

Türkiye'nin Türk Birliği'ni amaçlayan politikası, bölge ülkelerinin yetmiş yıllık siyasi ve kültürel dönüşümleri göz önünde bulundurulmaması ve Türkiye'nin bölge ülkelerinin ihtiyaçlarını karşılayabilecek yeterli ekonomik ve teknik altyapıya sahip olmaması nedeniyle beklenen sonucu vermemiştir. Ayrıca Türkiye'nin Türk Birliği oluşturma girişimleri, ülkenin Rusya, İran ve Çin tarafından bölgedeki çıkarlarına yönelik bir tehdit olarak algılanmasına neden olmuştur.

Kazakistan'ın ve Azerbaycan'ın yabancı petrol şirketleriyle ÜPA'lar imzalamasının ardından bölge enerji kaynaklarının Batı'ya hangi yollardan ulaştırılacağı konusunun gündeme gelmesi, Türkiye'nin bölgeye yönelik politikalarındaki ikinci döneme geçiş aşamasını oluşturması bakımından önemlidir. Bu dönem, Türkiye'nin jeopolitik konumunun önemi konusundaki farkındalığının arttığı ve bölgeye yönelik politikalarında enerji odaklı stratejiler geliştirmeye başladığı bir dönem olmuştur. Ayrıca bu dönem, Rusya ve Türkiye arasındaki siyasi rekabete, enerji odaklı rekabetin de eklendiği dönemdir. Bu dönemde bir taraftan Türkiye tarafından Rusya rotasını by-pass eden boruhattı projeleri ortaya atılırken, diğer taraftan da bölgenin petrol ve doğalgazının ulaşım yolları üzerindeki hâkimiyetini kaybetmek istemeyen Rusya tarafından Türkiye'nin sunduğu projelere alternatif oluşturabilecek boruhattı projeleri ortaya atılmıştır. ABD'nin de Türkiye'nin projelerine açık destek vermesiyle bölgedeki hegemonya savaşının yönü boruhattı projelerine kaymıştır. Bu bağlamda, Türkiye'den geçen BTC ve BTE projeleri hem Türkiye'nin elini güçlendirmiş hem AB'nin enerji güvenliğinin sağlanmasına yardımcı olmuş hem de ABD'nin Rusya'nın etkinliğini sınırlandırma amacına hizmet etmiştir. Bununla birlikte, Nabucco projesi, Trans-Hazar projeleri ve Mavi Akım projesi gibi örnekler göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye'nin jeopolitik konumunun avantajını her zaman başarılı bir şekilde kullandığını söylemek mümkün değildir.

Türkiye tarafından gündeme getirilen Nabucco projesinde tek kesin gaz sağlayıcının Azerbaycan olması nedeniyle projenin inşasına başlanamamıştır. Nabucco projesine alternatif olarak 2007 yılında Rusya Güney Akım Doğalgaz Boruhattı projesini gündeme getirmiştir. Bugün bu projenin faaliyete geçirilmesi konusunda çalışmalar yürütülmektedir ve Türkiye bu projeye onay vermiştir. Bu projenin hayata geçirilmesi Nabucco projesinin önemini azaltmaktadır. Ayrıca projeye bu kadar kolay onay vermesi Türkiye'yi tamamen Rusya'nın inisiyatifi ele aldığı bir jeo-enerji alanında pasif bir oyuncuya dönüştürmektedir.

Bir kısmı hayata geçirilmiş olan ve bir kısmının da hayata geçirilmesi planlanan bu projelerin Türkiye'nin enerji güvenliğine yönelik çok önemli etkileri

TASNİF DIŞI

bulunmaktadır. Türkiye'nin enerji talebi hızla artmaktadır. Bugün petrolde %93 ve doğalgazda %98 oranında dışa bağımlıdır. Birincil enerji tüketiminde yaklaşık %32 oranında doğalgaz ve %30 oranında petrol ilk iki sırayı almaktadır. Elektrik üretiminin ise yaklaşık %49'u doğalgazdan karşılanmaktadır. Türkiye'nin petrol ve doğalgaz ihraç ettiği ülkelerin arasında Rusya petrolde %41'lik ve doğalgazda %56'lık oranla ilk sırada yer almaktadır. Dolayısıyla OAH bölgesi doğalgaz ve petrolünün Türkiye yoluyla Batı'ya aktarılması yönünde geliştirilen projeler, en başta Türkiye'nin kaynak çeşitlendirmesine giderek enerji güvenliğinin sağlanması yönünde olumlu etki yapacaktır.

Türkiye için bu projelerin ekonomik önemi yanında stratejik önemi de çok yüksektir. Bu projeler aracılığıyla Türkiye bir yandan bölge ülkeleri ile ilişkilerini daha ileri bir seviyeye taşıırken, diğer yandan da AB'nin Rusya'ya ve OPEC'e olan bağımlılığının azaltılarak enerji güvenliğinin sağlanmasında en önemli aktörlerden biri olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, Türkiye'nin boruhattı güzergâhlarındaki etkinliğı ABD'nin Rusya'yı çevreleme, İran'ı izole etme ve Çin'i dengeleme politikasının da merkezine oturmaktadır. Bununla birlikte, tüm bu politikalar, OAH bölgesinin kendi iç dinamikleriyle de birleşince, bölgedeki istikrarın bozulmasına katkıda bulunmakta ve Türkiye'nin ulusal güvenliğine ve enerji nakil merkezi olma hedefine yönelik tehditleri de beraberinde getirmektedir.

Türkiye'nin Rusya'nın karşısına rakip olarak ortaya çıkması, bu ülkenin Türkiye ile arasındaki ilişkileri yeniden gözden geçirmesine ve kendisi için jeopolitik öneme sahip olan Çeçenistan ve Gürcistan ile olan sorunlarında Türkiye'ye karşı PKK ve Kıbrıs kartlarını oynamasına neden olmuştur. Ayrıca Rusya, Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ çatışmasını da bölgedeki enerji odaklı politikalarında bir araç olarak kullanmış, Ermenistan'ın yanında yer alarak bu ülkenin Türkiye'ye karşı yürüttüğü propagandayı desteklemiştir. Hazar'ın Statüsü konusunda uzlaşmaz bir tutum içerisinde yer alarak Trans-Hazar Petrol ve Doğalgaz Boruhattı projelerinin uygulanmasını engellemiştir.

ABD'nin politikaları da bir taraftan Türkiye'nin geçiş ülkesi olma hedefini desteklerken, diğer taraftan da İran'ı izolasyon politikası Türkiye'nin bu hedefini olumsuz etkilemektedir. ABD'nin İran'ı izolasyon politikası bu ülkeyi bölgede yalnızlaştırdığı için Rusya ve Çin'e yakınlaştırmıştır. Ayrıca, ülkenin Hazar'ın statüsü konusunda olumsuz tutumunu sürdürmesine katkıda bulunarak Trans-Hazar Projeleri'nin hayata geçirilmesini tehlikeye atmıştır. ABD'nin İran'ın Nabucco'ya katılımını desteklemeyişi de şu ana kadar projeye İran gazının katılmasının

TASNİF DIŞI

önündeki en büyük engellerden biri olmuştur. ABD'nin Rusya'yı çevreleme politikasında stratejik önem attettiğı Ermenistan'ı kaybetmemek için bu ülkenin Türkiye karşıtı propagandalarını destekler görünmesi de Türkiye'nin ulusal güvenliğine tehdit oluşturmaktadır.

Aynı şekilde AB'nin alternatif bir güzergâh olarak düşündüğü Ermenistan'ı kaybetmemek için bu ülkenin soykırım iddialarını destekleyen tutumu da bu yönde pekiştirici etki yapmaktadır. AB'nin enerji güvenliğinin sağlanmasına yönelik projeler konusunda kendi içerisinde bir konsensusa varamamış olması da Nabucco projesinin önündeki en önemli engellerden biri olarak ortaya çıkmıştır.

Bunlara ek olarak, bölgede Batı'nın özellikle de ABD'nin politikalarının yansması olarak ortaya çıkan renkli devrimler de bölge ülkelerinin Batı ile ilişkilerini yeniden gözden geçirmelerine ve Rusya-Çin-İran üçlüsüne yaklaşmalarına neden olduğundan Türkiye'nin geçiş ülkesi olma hedefini olumsuz etkilemektedir.

İran'ın, OAH bölgesi petrollerinin Basra körfezi üzerinden dünya pazarına aktarılması konusunda alternatif bir rota oluşturmak istemesi de Türkiye'nin özellikle Trans-Hazar projelerine yönelik bir başka tehlike oluşturmaktadır.

Çin ise son zamanlarda bölgenin enerji kaynaklarına yönelmiş, Bölge ülkelerine, Batı pazarı alternatifine karşı bir doğu pazarı alternatifi sunmuştur. Çin'in bölgedeki etkinliğini artırması da Türkiye'nin enerji merkezi olma hedefini olumsuz etkileyecektir.

Bütün bu koşullar dikkate alındığında Türkiye'nin enerji kartını çok dikkatli oynaması gerektiğı görölmektedir. Şöyle ki;

- En başta Türkiye, enerjide çok büyük oranda dışa bağımlıdır ve bu bağımlığı azaltmak için yerel konvansiyonel ve yenilenebilir enerji kaynakların değerlendirilmesi, bağımlı olduğu enerji kaynaklarında ülke ve kaynak çeşitliliğine gidilmesi gibi önlemler almak zorundadır.

- Her ne kadar Türkiye son yıllarda petrol ve doğalgazda kaynak ülke çeşitlendirmesine gitmiş olsa da, Rusya ile yapılmış ve yapılmak istenen, nükleer enerji anlaşmaları da dâhil, anlaşmalar nedeniyle, genel durumda pek fazla değişiklik olamayacağı ve Türkiye'nin ağırlıklı olarak enerjide Rusya'ya bağımlı hale geleceğı görölmektedir. Böylece, Türkiye'nin enerjide çeşitliliğı artırma yönündeki çok isabetli genel enerji politikasının sözde kaldığını göstermektedir.

TASNİF DIŞI

•Ayrıca, Türkiye'nin enerji sektörü, küresel ekonomik sisteme uyum sağlama kaygısıyla yürütölen özelleştirme politikaları çerçevesinde parçalı bir yapıya kavuşturulmuş, son yıllarda geniş kapsamlı özelleştirme politikalarının hayata geçirilmesi gündeme gelmiştir. Dünyadaki gelişmiş ölkelerin enerji sektörlerinin entegre bir yapıda birleştirilerek devlet elinde toplandığı göz önünde bulundurulduğunda Türkiye'nin özelleştirme politikalarını tekrar gözden geçirmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Bütün bunlar göz önüne alındığında Türkiye için tehlike çanlarının çaldığı görölebilecektir. Bugünkü koşullar altında, Türkiye'nin enerji güvenliği, dolayısıyla ekonomik güvenliğine yönelik çok büyük tehditlerin olduğu ve bir an önce önlem alınmadığı takdirde bu tehditlerin etkileme gücü oranında ulusal güvenliğinin tehlikeye düşeceği anlaşılmaktadır. Bu çerçevede;

- Enerji güvenliğinin sağlanması yönünde daha iyi düşünülmüş ve etkin bir enerji politikası oluşturulması,
- Rusya'ya olan bağımlılığın azaltılması yönünde projeler geliştirilmesi,
- Elektrik enerjisi üretiminde doğalgazın oranının büyük ölçüde düşürölmesi ve yerine yerel konvansiyonel ve yenilenebilir enerji kaynakların değerlendirilmesi,
- Yeni projelerde bağımlılığı azaltma konusunun dikkate alınması önerilmektedir.

Trans-Hazar Petrol ve Doğalgaz Boruhatları, Samsun (Ünye)-Ceyhan-İsrail (Mavi Akım II) Petrol Boruhattı, Mısır-Türkiye Doğalgaz Boruhattı, Irak Doğalgaz Boruhattı, İran-Türkiye-Pars Doğalgaz Boruhattı ve nihayet Nabucco projelerinin Türkiye için stratejik önemi çok yüksektir. Bu projeler, BTC Petrol Boruhattı, BTE Doğalgaz Boruhattı, ITG Doğalgaz Boruhattı, Kerkük Yumurtalık Petrol Boruhattı gibi mevcut hatlarla birleşerek bir taraftan Türkiye'yi Batı'nın en önemli doğalgaz ihracatçısı konumuna getirirken, diğer taraftan da İsrail ile ilişkilerini geliştirerek vazgeçilmez bir stratejik ortak haline getirebilecektir. Ancak, ABD'nin İran politikası, AB'nin kararsız tutumu, İsrail'le gerilen ilişkiler, Rusya'nın bu hatları kendisine rakip görmesi ve Rusya'ya olan Türkiye'nin enerji bağımlılığı yüzünden Türkiye'nin manevra alanının neredeyse kalmaması Türkiye'nin enerji nakil merkezi olma hedefini tehlikeye attığından ulusal çıkarlarıyla çelişmektedir. Bu çerçevede;

- ABD ve AB ile bu projelerin gelişiminin önemi üzerine yapılan müzakereler yoğunlaştırılmalı,

TASNİF DIŞI

- Ortadoğu ve Hazar Bölgesi'nde yaşanan değişimlerin enerji kaynağı ve ülke çeşitlendirilmesi yönünde fırsatlar olduğunun bilincine vararak bu yönde gereken adımlar atılmalı,

- Duygusal kararlardan uzaklaşılarak İsrail ve Rusya ile işbirliğine yönelik projeler değerlendirilmeli,

- Özellikle Rusya'nın söz konusu projelerin hayata geçirilmesinin önüne koyduğu gizli veya açık engelleri kaldırma becerisi geliştirilmeli,

- İran ile Batı arasındaki anlaşmazlığı her iki tarafla müzakereler ve arabuluculuk yoluyla çözmeye yönelik etkin diplomatik girişimler yapılmalıdır.

Yine hegemonik istikrar kuramından yola çıkarak, önümüzdeki süreçte OAH bölgesinde gerçekleşebilecek ve Türkiye'yi de etkileyebilecek olaylara bakacak olursak:

- ABD, OAH bölgesini de kapsayan dünyanın doğal kaynak bakımından zengin bölgelerinde hâkimiyet kurma ve hegemonyasını sağlamlaştırma amacı gütmektedir. Bugün Orta Doğu'da yaşanan "bahar", küresel hegemonya kurma projesinin uygulama adımlarından biridir. Bununla birlikte, projenin başarıya kavuşabilmesi için, Orta Doğu'daki hâkimiyeti kolaylaştıracak ve korumaya olanak sağlayacak bir giriş kapısı oluşturması bakımından OAH bölgesinde de hâkimiyet sağlamak gerekmektedir. Ancak; Çin, Rusya ve İran gibi devletlerle çevrili olması nedeniyle OAH'da ABD'nin hegemonik yayılması, Orta Doğu'daki kadar kolay olmayacaktır. Orta Asya'daki süreç daha karmaşıktır ve 21. yüzyıl jeopolitiği OAH bölgesindeki dengeler üzerinden belirlenecektir.

- Orta Asya bölgesi Rusya'nın hâkimiyet bölgesidir ve Rusya bölge üzerindeki hâkimiyetini kaybetmemek için mücadelesini sürdürecektir. AB'nin ve bilhassa NATO'nun Karadeniz'e ve OAH'a genişlemesinden rahatsızdır. Çünkü bu genişleme, Batı normlarını da beraberinde getirerek kendi etki alanını sınırlandıracak, Kafkasya bölgesindeki bağımsızlık hareketlerini tetikleyerek Rusya Federasyonu'nun parçalanmasına neden olabilecektir. Diğer taraftan AB, Rusya'nın en büyük ticari ortağıdır. Bu nedenle de Rusya, enerji silahını kullanarak AB'yi kendisine daha bağımlı hale getirme çabasıdadır. Çin ise bir taraftan büyük bir pazar ve ABD'nin etkinliğinin kısıtlanması bakımından stratejik ortak olabilecekken, diğer taraftan da büyük nüfusu ve gelişen askeri ve ekonomik kapasitesi ile OAH bölgesindeki hâkimiyeti için tehdit olarak görülmektedir.

- Çin, enerji talebi her geçen gün artmakta olduğundan ve Batı'dan ve Rusya'dan gelebilecek tehdide karşı bir tampon bölge oluşturduğundan OAH bölgesi ile yakından ilgilenmektedir. Çin bölgenin ve dünyanın büyüyen ekonomik ve askeri gücüdür. Büyük nüfusu ile hem büyük bir pazar hem de üretici güç olarak dünya ekonomisine yön veren bir ülke olma yolundadır. Bu şekilde ilerlemeye devam ettiği takdirde, tek başına küresel güce oynayabilecektir.

- İran da zengin doğal kaynakları, özgün rejimi, askeri ve ekonomik gücüyle alternatif model ülke oluşturmaktadır. Çin ve Rusya kadar olmasa da bölgede etkili olabilecek aktörlerden bir tanesidir. ABD'nin izolasyon politikası sonucu yalnızlaşarak Rusya-Çin ikilisine kaymıştır.

- Bu bağlamda, muhtemel bir Çin-Rus-İran ittifakının, OAH'ı da içeren geniş bir bölgeyi kontrol altına alabilmesi ve ABD hegemonyasına meydan okuması olasıdır.

- Her ne kadar AB'nin politikaları ABD ile paralelmiş gibi görünse de, Birlik, ABD'nin hegemonik yayılmasından endişelidir. AB, ekonomik kapasitesiyle ABD'nin en yakın rakibidir. Bununla birlikte, AB içerisindeki görüş ayrılıklarının, askeri ve siyasi alanlardaki eksikliklerin yakın zamanda giderilebilmesi çok mümkün görünmemektedir. AB, ancak Rusya ile ittifak kurarak ABD'ye rakip olabilecektir. Ya da, ABD ile ortak politikalarına devam ederek Kafkasya ve Karadeniz Havzası'ndaki eski doğu bloku ülkelerini etki alanına alabilecektir. Bununla birlikte, AB'nin Çin ile ilişkileri de gözden kaçırılmamalıdır. AB için Çin çok büyük bir pazardır ve çok kutupluluğu savunduğundan, AB'nin ABD'nin hegemonik yayılmasıyla ilgili endişelerini giderecek bir partner olarak görülebilecektir.

- Soğuk Savaş döneminde tampon bölge olan Türkiye, AB'ne üye olma çabasıyla 1980'li yılların ortalarında İthal İkameci Politika'dan vazgeçerek Serbest Piyasa sistemine geçiş yapmış, 90'lı yıllardan sonra hızlı bir liberalleşme sürecine girmiştir. Türkiye, 11 Eylül saldırılarından sonra ABD'nin küresel terörle mücadele konusunda stratejik ortağı, diğer yandan da hegemonik yayılma projesinde askeri gücünden ve konumundan yararlanmak istediği ve demokratik liberal müslüman ülke kimliğine vurgu yaparak OAH ve Ortadoğu'ya model olarak sunulacak bir ülke olarak ortaya çıkmıştır. Eş zamanlı olarak Türkiye'deki demokratikleşme ve liberalleşme söylemleri de gün geçtikçe hızlanmıştır.

- OAH ile tarihsel, kültürel, etnik bağları; Karadeniz'i sıcak denizlere bağlayan boğazlara hâkimiyeti, Batı'ya yakınlığı, Türkiye'yi ABD için OAH bölgesine ulaşımında kilit konuma yerleştirmektedir. Dolayısıyla Türkiye, küresel hegemonya için alternatifsiz bir geçiş coğrafyası, muhtemel bir üs haline gelmektedir. Bütün bunlar

Türkiye'ye bir taraftan avantaj sağlarken, diğer taraftan da Türkiye'ye yönelebilecek tehditleri de artırmaktadır. ABD'ye yakın duruşu da yukarıda sayılanlara eklenince, Amerika'nın hegemonik yayılmasından rahatsız olan aktörler tarafından Türkiye tehdit olarak algılanmaktadır. Bu nedenle de, hegemonik güç mücadelelerinden doğan, Orta Doğu'da barındırılan ve Avrupa'dan politik destek bulan ayrılıkçı hareketlere maruz kalmaktadır. Bununla birlikte, ABD'nin küresel hegemonya projelerinde Orta Doğu ve OAH bölgesinden sonraki aşamanın Türkiye olması ihtimali de atlanmamalıdır. Bu nedenle, önümüzdeki sürecin Türkiye için daha da zorlaşması olasıdır.

- Türkiye'nin liberal uluslararası ekonomik sisteme uyum sağlama ve AB'ye giriş sürecinde ortaya çıkan özelleştirme projeleri ve 1995 yılında imzalanan tek taraflı Gümrük Birliği Anlaşması, ulus devletin egemenlik alanını daraltarak, ekonomiye müdahalesini sınırlamaktadır. Ekonomik liberalleşme adına yapılan çalışmalar, GSMH'taki endüstri ve tarım payını azaltıp hizmet sektörünün payını yükseltirken, Türkiye'yi dış sermaye hareketlerine karşı da savunmasız bırakmaktadır. AB tarafından Türkiye'nin gerçekleştirmesi beklenen "demokratikleşme" kriterleri, Türkiye'nin bir taraftan askeri gücünü zayıflatırken, diğer taraftan da ayrılıkçı hareketler artmaktadır.

Türkiye'yi de kapsayan Orta Doğu coğrafyası Batı tarafından dönüştürülmektedir. Türkiye'nin ulusal gücü ve egemenliği önemli ölçüde zayıflamıştır. Ekonomik ve askeri anlamda güç uygulama yeteneği giderek azalmaktadır. Batı ve özellikle ABD tarafından BOP, Genişletilmiş Karadeniz, Komşuluk Politikası vb. adlar altında tasarlanan dünya düzeninin, otoriter ve milliyetçi yaklaşımların yerine girişime dayalı ve herkesin eşit fırsatlara sahip olduğu, tüm aktörlerin ortak yararlarını gözetten bir liberal sistem olacağı ileri sürülmektedir. Bununla birlikte, mevcut örneklerle bakıldığında, güçlü ulus devletlerin kendi çıkarları peşinde koşmalarını ve ulusal çıkarlarını genişletmek için yumuşak güçten sert güce kadar uzanan bir aralıkta güç kullanmalarını önleyemediği görülmektedir.

Hegemonik istikrar kuramında gerçekleşeceği öngörülen hegemonya savaşı, mevcut hegemon ABD ile AB, Rusya ve Çin gibi büyük güçler arasında 11 Eylül'den beri şiddetini artırarak devam etmektedir. Ancak büyük güçlerin ekonomik çıkarlarını genişletebilmek adına karargâhtan komuta ettikleri bu savaşta ön cephede yer alanlar, ekonomileri ve askeri kapasiteleri bakımından bu güçlerle boy ölçüşemeyecek diğer devletlerdir. Türkiye'nin bu savaşta kazanan tarafta olabilmesi için;

TASNİF DIŞI

- Enerji güvenliğinin sağlanması yönünde daha iyi düşünülmüş ve etkin bir enerji politikası oluşturarak, enerjide özellikle Rusya'ya olan bağımlılığı azaltması, alternatif enerji kaynaklarına yönelmesi ve enerji sektörünü entegre hale getirecek şekilde yeniden yapılandırması,

- Enerji ihracat rotalarının geçiş güzergâhında bulunmanın yarattığı fırsatları, konuyla ilgili liyakat sahip uzmanlar ve devlet adamları ile birlikte değerlendirerek etkin diplomatik girişimlerde bulunması,

- Tarım'ın ve özellikle endüstrinin GSMH'taki payını artırarak ekonomisini güçlendirmesi ve teknolojisini geliştirmesi

- KEİT, ECO gibi girişimlerin sağladığı işbirliği olanaklarını iyi değerlendirerek, OAH bölgesindeki etkinliğini artırması,

- Caydırıcı bir unsur olarak mevcut askeri kapasitesini koruması,

- Ulusal çıkarlarından taviz vermeyecek bir dış politika geliştirmesi, anlık duygusal karar ve söylemlerden kaçınması,

- Hegemonya savaşında hasar almamasını sağlayacak dengeli bir politika uygulama konusunda gerekli milli ve siyasi iradeyi göstermesi gerekmektedir.

Tüm bunların yapılabilmesi uzun zaman ve uğraş gerektirse de, Türkiye'ye getireceği faydalar düşünüldüğünde, sarf edilecek uğraş ve zamanın fazlasıyla karşılanacağı düşünülmektedir. Türkiye, "21. Yüzyılın Enerji Merkezi" olma hedefinin yanında, bölgedeki siyasi önemini de artıracak ve gerçekten bir "Büyük Güç" haline gelmesini destekleyebilecek potansiyele sahiptir. Bu nedenle imkânsızlıklar üzerinde değil de, kapasiteler üzerinde yoğunlaşılması, sistemdeki diğer aktörlerin çıkarlarının ve davranış kalıplarının iyi analiz edilmesi ve ulus-devletin egemenliğini ve çıkarlarını olumsuz etkileyebilecek politikalara müsamaha edilmemesi çok önemlidir.

KAYNAKÇA

2023Dergisi. (2008). Enerji, Doğalgaz Ve Türkiye'nin Avrupa Enerji Güvenliğindeki Yeri. *2023 Dergisi* .

Abazov, R. (2007). *Culture and Customs of the Central Asian Republics*. Westport, CT: Greenwood Press.

Abdullayev, C. (1999). Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Hazar'ın Statüsü ve Doğal Kaynakların İşletilmesi Sorunu. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* , 48 (1-4), 255-290.

Achcar, G. (2004). *Kaynayan Orta Doğu: Marksist aynada Orta Doğu*. (R. Şimşek, Çev.) İstanbul: İthaki Yayınları.

Adams, T. (2004). Caspian Energy Development. Ş. Akiner (Dü.) içinde, *The Caspian - Politics, Energy and Security* (s. 79-94). London and New York: RoutledgeCurzon.

adanamedya. (2011, Nisan 12). Nisan 20, 2011 tarihinde Adana Medya: http://www.adanamedya.com/news_detail.php?id=26210 adresinden alındı

Akaş, C., & Okyay, S. (1995). *Gorbaçov'un Rusya'sı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Akdevelioğlu, A. (2005). İran'ın Orta Asya, Afganistan ve Azerbaycan Politikası. M. Aydın içinde, *Küresel Politikada Orta Asya* (s. 149-186). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Akiner, Ş. (2004). Caspian intersections: contextual introduction. Ş. Akiner (Dü.) içinde, *The Caspian - Politics, Energy and Security* (s. 2-12). London and New York: RoutledgeCurzon.

Akman, N. (2008). *Pulat Tacar İle Söyleşi. "Soykırım İddiaları Tahkime ya da Adalet Divanına Gidilerel Çürütülemez"*. Kasım 11, 2009 tarihinde <http://www.nuriyeakman.com/node/1644> adresinden alındı

aksam.medyaor.com. (2010, Nisan 9). *Orta Asya'nın Thatcher'ı Lale Devri'ni Bitirdi*. Mayıs 15, 2011 tarihinde Akşam Gazetesi: <http://aksam.medyaor.com/2010/04/09/haber/4564/dunya/haber.html> adresinden alındı

Aktan, G. (2005-a). *Ayip (1)*. Kasım 20, 2008 tarihinde <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=148179> adresinden alındı

Aktan, G. (2005-b). *Ayip (2)*. Kasım 20, 2008 tarihinde Radikal Gazetesi: <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=148372> adresinden alındı

TASNİF DIŞI

Aktan, G. (2006). *Devletler Hukukuna Göre Ermeni Meselesine Bakış*. Ekim 15, 2008 tarihinde ERAREN: http://www.eraren.org//bilgibankasi/tr/index2_1_1.htm adresinden alındı

Akyol, T. (2009). *Ortak Acı, 1915*. İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık.

Alagöz, M. (2008, Haziran 11). *The New Great Game and Iran: Iran's Foreign Policy in Central Asia in Post-Soviet Era*. Nisan 12, 2010 tarihinde Bilgesam: http://www.bilgesam.org/en/index.php?option=com_content&view=article&id=117:the-new-great-game-and-iran-irans-foreign-policy-in-central-asia-in-post-soviet-era-&catid=77:ortadogu-analizler&Itemid=147 adresinden alındı

Aliyev, H. (2008). Cooperation in the Caspian Region: Past and Present. L. A. Stone içinde, *The West Hegemony and Eurasia* (s. 83-90). Bakü: Khazar University.

Alkan, H. (2006). Türkmenistan'da Siyasal Rejimin Geleceği: İç ve Dış Dinamikler Açısından Bir Değerlendirme. *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları* , 1 (2), 1-34.

Alsirt, F. T. (2009). *Bağımsızlık Sonrası Gürcistan'ın Yeniden Yapılanması ve Bu Süreçte Türkiye ile İlişkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, Ankara.

Alstadt, A. (2004). Baku. *The Gale Encyclopedia of Russian History* (s. 113). içinde New York.

Andican, A. A. (2009). *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya*. İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.

Aras, B., & Yorkan, A. (2005). *Avrupa Birliği ve Enerji Güvenliği: Siyaset, Ekonomi ve Çevre*. İstanbul: TASAM.

Arı, T. (2010). Orta Asya'da Siyasal, Toplumsal ve Ekonomik Yapılar, Güvenlik Sorunları ve İşbirliği Girişimleri. T. Arı (Dü.) içinde, *Orta Asya ve Kafkasya: Rekabetten İşbirliğine* (s. 13-40). Bursa: MKM Yayıncılık.

Arı, T. (2010). *Uluslararası İlişkilere Giriş*. Bursa: MKM Yayınları.

Arı, T. (2008). *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*. Bursa: MKM Yayıncılık.

Arıboğan, D. Ü. (2007). *Uluslararası İlişkiler Düşüncesi*. İstanbul: Uğur Eğitim Hizmetleri ve Yayıncılık A.Ş.

armenica.org. (2010). *History of Armenia*. Haziran 15, 2011 tarihinde <http://www.armenica.org/cgi-bin/armenica.cgi?118408246027011=1=3==Armenia==1=3=AAA> adresinden alındı

Arslan, E. (2005). 1915 Olaylarının Soykırım Suçu ve İnsanlığa Karşı Suçlar Bakımından Değerlendirilmesi, Yeni Türk Ceza Yasasında Yapılan Hatalar. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 17-31.

TASNİF DIŞI

Arslan, F. (2005). *Petrol İmparatorluğundaki Güç Savaşları Hazar'ın Kurtlar Vadisi*. İstanbul: Karakutu Yayınları.

Asker, A. (2010, Mayıs 26). "Avrupa Parlamentosunun Kararı Ermenistan'ın Keyfini Kaçırdı" . Haziran 10, 2010 tarihinde Haberiniz.com: http://www.haberiniz.com/index.php?option=com_content&view=article&id=13642:dr-ali-asker-avrupa-parlamentosunun-karar-ermenistann-keyfini-kacrd&catid=148:roeportaj&Itemid=219 adresinden alındı

Aslanlı, A. (2010, Haziran 29). *Karabağ Sorunu: Çözüme Ne Kadar Yakınız? Çatışmalardan Savaşa, Savaştan Ateşkes* - 2. Ağustos 15, 2010 tarihinde TURKSAM: <http://www.turksam.org/tr/a2104.html> adresinden alındı

Auty, R. (2004). Natural resources, governance and transition in Azerbaijan, Kazakhstan and Turkmenistan. Ş. Akiner (Dü.) içinde, *The Caspian - Politics, Energy and Security* (s. 96-112). London and New York: RoutledgeCurzon.

Avar, B. (Yöneten). (2005). *Dünya Düzeni: Azerbaycan'da Turuncu Oyunlar*. [Belgesel].

Avar, B. (Yöneten). (2006). *Sınırlar Arasında: Kırgızistan'da Lale Devrimi* [Belgesel].

Aydın, M. (2005a). Çin'in Stratejik Hesaplarında Orta Asya. M. Aydın içinde, *Küresel Politikada Orta Asya* (s. 69-100). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Aydın, M. (2005b). Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkaslar Politikası. M. Aydın (Dü.) içinde, *Küresel Politikada Orta Asya* (s. 101-148). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Aydın, M., & Baycaun, S. (2005). Tacik İç Savaşının Orta Asya'ya Etkileri. M. Aydın (Dü.) içinde, *Küresel Politikada Orta Asya* (s. 379-404). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Ayhan, V. (2005). *Petrol ve Güvenlik: Orta Doğu'daki Krizlerin Ekonomi Politikası*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Bahar, H. İ. (2008, Aralık 7). USAK. Ekim 27, 2010 tarihinde Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu: <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=786> adresinden alındı

Bahgat, G. (2003). *American Oil Diplomacy in the Persian Gulf and The Caspian Sea*. Gainesville, FL: University Press of Florida.

Barseghyan, K. (2004). Nationalism, Society and Culture in post-Ottoman South East Europe. *The "Other" in Post-Communist Discourse on National Identity in Armenia* (s. 1-31). Oxford: University of Oxford.

Baumann, R. F. (2004). Caucasian Wars. *The Gale Encyclopedia of Russian History* (s. 210-212). içinde New York.

Bayraktar, G. (2007). Hazar'daki Jeopolitik Mücadelenin Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Etkileri. *Stratejik Öngörü* (11), 83-93.

TASNİF DIŞI

Baylis, J., & Smith, S. (2005). *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Studies*. New York: Oxford University Press.

Baysoy, E. (2009). Rusya, AB, ABD İlişkileri Bağlamında Enerjinin Ekonomi Politikası ve Küreselleşmenin Jeopolitiği. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 5 (10), 59-82.

BBC. (2011). *BBC NEWS EUROPE*. Ocak 12, 2011 tarihinde BBC NEWS: http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/country_profiles/1235976.stm adresinden alındı

Bila, F. (2011, Mart 18). *Türkiye'nin nükleer santral öyküsü*. Nisan 22, 2011 tarihinde Milliyet Gazetesi İnternet Sitesi: <http://www.milliyet.com.tr/turkiye-nin-nukleer-santral-oykusu/fikret-bila/siyaset/yazardetay/18.03.2011/1365656/default.htm> adresinden alındı

Bilgin, M. (2009, Eylül 3). *Yeni Asya'nın Enerji Paradigmasında Orta Asya ve Kafkaslar: Rusya, AB, ABD, Çin, İran ve Türkiye arasındaki açmazlar ve stratejik açılımlar*. Aralık 15, 2010 tarihinde Stratejik Öngörü: <http://www.stratejikongoru.org/makaleler/103-yeni-asyann-enerji-paradigmasnda-orta-asya-ve-kafkaslar.html> adresinden alındı

Bilgin, M. (2008). *Türkiye'nin Küresel Konumu*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Bilgin, M. (2005a). *Avrasya Enerji Savaşları* (2. Baskı b.). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Bilgin, M. (2005b). *Hazar'da Son Darbe*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Birsel, H. (2006). *Eski Dünyanın Karanlık Yüzü: Orta Asya Jeopolitiği*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Bolat, M. A. (2010). *Türkiye'nin Çeçenistan Politikası*. Aralık 28, 2010 tarihinde Çeçenistan: Yasak Ülke Kayıp Vicdan: <http://cecenistan.ihh.org.tr/uluslararasıplatform/turkiye/index.html> adresinden alındı

BOTAŞ. (2010a). *2010 Yılı Sektör Raporu*. Nisan 12, 2011 tarihinde BOTAŞ Resmi İnternet Sitesi. adresinden alındı

BOTAŞ. (2010b, Haziran 18). Haziran 18, 2010 tarihinde Botaş Resmi İnternet Sitesi: <http://www.botas.gov.tr/index.asp> adresinden alındı

BOTAŞ. (2011). *Doğalgaz İletim ve Dağıtım Hatları*. Şubat 8, 2011 tarihinde BOTAŞ Resmi İnternet Sitesi: <http://www.botas.gov.tr/index.asp> adresinden alındı

BOTAŞ. (2011). *Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı*. Nisan 12, 2011 tarihinde Boru Hatları ile Petrol Taşıma A.Ş. Resmi İnternet Sitesi: <http://www.botas.gov.tr/index.asp> adresinden alındı

BOTAŞ. (2011b). *Uluslararası Projeler*. Ocak 25, 2011 tarihinde BOTAŞ: <http://www.botas.gov.tr/index.asp> adresinden alındı

TASNİF DIŞI

Bozkurt, G. S. (2008). Gürcistan'daki Etnik Çatışmalar Karşısında Türkiye ve Rusya'nın Tutumu. *Karadeniz Araştırmaları* (19), 1-30.

Bozkurt, H. (2010, Haziran 17). *Türkiye-Yunanistan-İtalya Doğalgaz Boru hattı anlaşması imzalandı*. Ekim 27, 2010 tarihinde Zaman Gazetesi İnternet Sitesi: <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=996689> adresinden alındı

BP. (2010). *BP Statistical Review of World Energy*. London: British Petroleum.

Brzezinski, Z. (2005). *Büyük Satranç Tahtası*. (Y. Türedi, Çev.) İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Buryakovsky, L. A., Chilingar, G. V., & Aminzadeh, F. (2001). *Petroleum Geology of the South Caspian Basin*. Woburn, MA: Gulf Professional Publishing.

Büyükakıncı, E. (2004). Viladimir Putin Dönemi Rus Dış Politikasına Bakış: Söylemler, Arayışlar ve Fırsatlar. E. Büyükakıncı içinde, *Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna* (s. 137-164). Ankara: Phoenix Yayınevi.

BYEGM. (1992-a). Kasım 12, 2009 tarihinde Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü: <http://www.byegm.gov.tr/ayintarihidetay.aspx?Id=210&Yil=1992&Ay=9> adresinden alındı

BYEGM. (1992-b). Kasım 12, 2009 tarihinde Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü: <http://www.byegm.gov.tr/ayintarihidetay.aspx?Id=214&Yil=1992&Ay=5> adresinden alındı

BYEGM. (1992-c). Kasım 12, 2009 tarihinde Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü: <http://www.byegm.gov.tr/ayintarihidetay.aspx?Id=208&Yil=1992&Ay=12> adresinden alındı

BYEGM. (1993). Kasım 12, 2009 tarihinde Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü: <http://www.byegm.gov.tr/ayintarihidetay.aspx?Id=203&Yil=1993&Ay=4> adresinden alındı

BYEGM. (1999-a). Kasım 13, 2009 tarihinde Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü: <http://www.byegm.gov.tr/ayintarihidetay.aspx?Id=125&Yil=1999&Ay=10> adresinden alındı

BYEGM. (1999-b). Kasım 13, 2009 tarihinde Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü: <http://www.byegm.gov.tr/ayintarihidetay.aspx?Id=128&Yil=1999&Ay=11> adresinden alındı

BYEGM. (2000-a). Kasım 13, 2009 tarihinde Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü: <http://www.byegm.gov.tr/ayintarihidetay.aspx?Id=120&Yil=2000&Ay=1> adresinden alındı

BYEGM. (2000-b). Kasım 13, 2009 tarihinde Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü: <http://www.byegm.gov.tr/ayintarihidetay.aspx?Id=121&Yil=2000&Ay=2> adresinden alındı

TASNİF DIŞI

TASNİF DIŞI

BYEGM. (2000-c). Kasım 13, 2009 tarihinde Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü: <http://www.byegm.gov.tr/ayintarihidetay.aspx?Id=117&Yil=2000&Ay=3> adresinden alındı

BYEGM. (2000-d). Kasım 13, 2009 tarihinde Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü: <http://www.byegm.gov.tr/ayintarihidetay.aspx?Id=114&Yil=2000&Ay=9> adresinden alındı

BYEGM. (2000-e). Kasım 14, 2009 tarihinde Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü: <http://www.byegm.gov.tr/ayintarihidetay.aspx?Id=119&Yil=2000&Ay=4> adresinden alındı

Cabbarlı, H. (2008). *Ermenistan Dış Politikası (1991-2005)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Cameron, F. (2009). *The Policies of the European Union and Russia Towards Central Asia*. Atina: International Centre for Black Sea Studies.

Cebeci, M. (2007). Tehdit Algılamasında Yapısal ve Konjonktürel Nitelikler/İthal Tehditler. *Türkiye'ye Yönelik Dış Kaynaklı Risk ve Tehditler Tehditler Sempozyum Bildirileri* (s. 33-43). İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.

Chow, E. C., & Hendrix, L. E. (2010). *Pipeline Politics in Asia: The Intersection of Demand, Energy Markets, and Supply Routes*. E. C. Chow, L. E. Hendrix, M. E. Herberg, S. Itoh, B. Kong, M. Lall, et al. içinde, Orta Asya'nın Boruhatları: Rüya ve Gerçeklik Alanı (Cilt 23, s. 29-42). Seattle: The National Bureau of Asian Research.

CIA. (2009). *Central Intelligence Agency - The World Factbook*. Ocak 12, 2011 tarihinde Central Intelligence Agency: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/aj.html> adresinden alındı

CIA. (2010). *Central Intelligence Agency - The World Factbook*. Ocak 12, 2011 tarihinde Central Intelligence Agency: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/aj.html> adresinden alındı

CNN Türk. (2011, Mayıs 13). *NABUCCO*. Mayıs 15, 2011 tarihinde CNN Türk: <http://video.cnnurk.com/2011/haber/5/13/ak-partinin-kayseri-hedefi-9-0> adresinden alındı

cnnurk.com. (n.d.). From <http://www.cnnurk.com/2010/ekonomi/dunya/01/06/turkmenistan.iran.dogalgaz.boru.hatti.acildi/558167.0/index.html>

Cohen, A., & DeCorla-Souza, K. (2011). *Eurasian Energy and Israel's Choices Bar-Ilan University*. Ramat Gan: The Begin-Sadat Center for Strategic Studies .

Commission of the European Communities. (2008). *Second Strategic Energy Review*. Brüksel: European Commission.

Commission of the European Communities. (2000). *The TACIS Programme Annual Report 1999*. Brüksel: European Commission.

TASNİF DIŞI

TASNİF DIŞI

Constitution of the Republic of Armenia. (1995, Temmuz 5). Ekim 11, 2008 tarihinde Ministry of Foreign Affairs of Republic of Armenia: <http://www.armeniaforeignministry.com/htmls/conttitution.html> adresinden alındı

Crego, P. (2004). Caucasus. *The Gale Encyclopedia of Russian History* (s. 212-214). içinde New York.

Çaycı, S. (2006). *Uluslararası Hukuk Açısından Ermeni Sorunu*. Aralık 2, 2009 tarihinde http://www.eraren.org/bilgibankasi/tr/index2_1_2.htm adresinden alındı

Çelik, K., & Kalaycı, C. (1999). Azeri Petrolünün Dünyü ve Bugünü. *Avrasya Etüdleri* , 105-128.

Çelikipala, M. (2007). 1990'lardan Günümüze Türk-Rus İlişkileri. *Avrasya Dosyası* , 13 (1), 267-298.

Çelikipala, M. (2007). 1990'lardan Günümüze Türk-Rus İlişkileri. *Avrasya Dosyası* , 13 (1), 267-298.

Çetin, T. (2010). Orta Asya ve Kafkaslar'da Enerjinin Politik Ekonomisi. *Enerji, Piyasa ve Düzenleme* , 1 (1), 76-100.

Çiçek, K. (2008). *Osmanlı Ermenilerinin 1915'teki Tehciri - Bir Değerlendirme*. Aralık 9, 2009 tarihinde Türk Tarih Kurumu: <http://www.ttk.org.tr/index.php?Page=Sayfa&No=258> adresinden alındı

Dağı, Z. (2002). *Rusya'nın Dönüşümü*. İstanbul: Boyut Yayın Grubu.

Dave, B. (2007). *Kazakhstan: Ethnicity, Language and Power*. New York: Routledge.

Declaration of Independence. (1990, Ağustos 23). Ekim 11, 2008 tarihinde Ministry of Foreign Affairs of Armenian Republic : <http://www.armeniaforeignministry.com/htmls/doi.html> adresinden alındı

Demirtepe, M. T. (2008, Ekim 28). *USAK*. Ekim 27, 2010 tarihinde Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu: <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=726> adresinden alındı

d'encausse, H. C. (1984). *Parçalanmış İmparatorluk. Sovyetler Birliği'nde Halkların İsyarı*. (N. Uzel, Çev.) İstanbul: Sisav Yayınları.

Denison, M. (2009). *The EU and Central Asia: Commercialising the Energy Relationship*. Utrecht: EUCAM.

DHA. (2011, Mart 23). *Putin: Türkiye'nin Güney Akım Projesi'ni onaylamasını umuyoruz*. Nisan 12, 2011 tarihinde Doğan Haber Ajansı: http://www.dha.com.tr/putin-turkiyenin-guney-akim-projesini-onaylamasini-umuyoruz-son-dakika-haberi_150010.html adresinden alındı

Dikkaya, M. (2009). *Orta Asya ve Kafkasya: Dönüşüm Süreci ve Uluslararası Ekonomi Politik*. İstanbul: Beta Basım A.Ş.

Djalili, M. R., & Kellner, T. (2009). *Yeni Orta Asya Jeopolitiği: SSCB'nin Bitiminden 11 Eylül Sonrasına*. (R. Uzmen, Çev.) İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Dünya Bankası. (2010). *GDP (current US\$)*. Aralık 15, 2010 tarihinde The World Bank: <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD/countries?page=3> adresinden alındı

Dwivedi, R. (2006). China's Central Asia Policy in Recent Times. *China and Eurasia Forum Quarterly* , 4 (4), 139-159.

Ebel, R. E. (1994). *Energy Choices in Russia*. Washington DC : Center for Strategic and International Studies.

Ebel, R. E. (1970). *Communist Trade in Oil and Gas: An Evaluation of the Future Export Capability of the Soviet Bloc*. New York: Praeger Publishers.

Ebel, R. E. (1961). *The Petroleum Industry of the Soviet Union*. Washington DC: The Amerikan Petroleum Institute.

Efegil, E. (2010). Orta Asya Devletlerinin Dış Politikasını Belirleyen Temel Faktörler: Rejim Güvenliğine Karşı Yayılmacı Jeopolitik Rekabet. T. Arı (Dü.) içinde, *Orta Asya ve Kafkasya: Rekabetten İşbirliğine* (s. 41-66). Bursa: MKM Yayıncılık.

Efegil, E. (2008). Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikasının Analizi: Proje Bazlı Yaklaşımdan Stratejik İşbirliği Anlayışına Geçiş. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi* (16), 65-82.

Ehteshami, A. (2004). Geopolitics of hydrocarbons in Central and Western Asia. Ş. Akiner (Dü.) içinde, *The Caspian - Politics, Energy and Security* (s. 55-67). London and New York: RoutledgeCurzon.

EIA. (2011). *Country Energy Profiles*. Nisan 10, 2011 tarihinde U.S. Energy Information Administration: <http://www.eia.doe.gov/country/index.cfm> adresinden alındı

EIU. (2011). *Economist Intelligence Unit*. Ocak 15, 2011 tarihinde Economist Intelligence Unit: <http://country.eiu.com/Azerbaijan> adresinden alındı

Ekinci, A. C. (2008, Kasım 3). *OPEC Benzeri Doğalgaz Karteli Tartışmaları*. Nisan 28, 2010 tarihinde Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Web Sitesi: <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=760> adresinden alındı

ekonomihaberyorum. (2011, Nisan 4). *Türkiye'ye Yeni Boru Hatları Geliyor*. Nisan 18, 2011 tarihinde Ekonomi Haber Yorum: <http://www.ekonomihaberyorum.com/turkiye%E2%80%99ye-yeni-boru-hatlari-geliyor/> adresinden alındı

TASNİF DIŞI

ekotrent. (2009, Temmuz 07). Nisan 12, 2010 tarihinde Eko Trent: <http://www.ekotrent.com/haber/20090721/Nabuccoya-korsan-ortak-geliyor.php#> adresinden alındı

Elekdağ, Ş. (2008). *Ermeni Savlarının Çürütülmesinde Türkiye'nin Yararlanabileceği Hukuk Yolları*. Yayınlanmamış Sunum.

Elekdağ, Ş. (2007a, Mart 26). *Ermenistan'a Mesaj: Türkiye'ye Sıfır Bedelli Politika Uygulanamaz*. Ocak 12, 2008 tarihinde <http://www.turksam.org/tr/a1240.html> adresinden alındı

Elekdağ, Ş. (2007-b, Haziran 14). *AB Mahkemelerine "Ermeni Soykırımı" İddiasını Karara Bağlama Yetkisi Veriliyor*. Aralık 8, 2009 tarihinde <http://sukruelekdağ.wordpress.com/2007/06/14/ab-mahkemelerine-%E2%80%9Cermen-soykirimi%E2%80%9D-iddiasini-karara-baglama-yetkisi-veriliyor/> adresinden alındı

Elliot, I. F. (1974). *The Soviet Energy Balance: Natural Gas, Other Fossil Fuels, and Alternative Power Sources*. New York : Praeger Publishers.

Elma, F. (2009). Küreselleşme Sürecinde Güney Kafkasya Demokrasi, Güvenlik Ve İşbirliği Sorunu. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* , 1-6.

Ener, M., & Ahmedov, O. (2008). Türkiye-Azerbaycan Petrol-Doğalgaz Boruhattı Projelerinin Ülke Ekonomileri ve Avrupa Birliği Açısından Önemi. 2. *Ulusal İktisat Kongresi*, (s. 1-17). İzmir.

Energy Community. (2009, Kasım 30). *Report on The Steps, Related to the Energy Community Oil Dimension*. Ocak 25, 2011 tarihinde <http://www.energy-community.org/pls/portal/docs/474201.PDF> adresinden alındı

enerjienergy. (2011a, Nisan 8). *Azerbaycan Türkiye'yi aradan çıkardı*. Nisan 13, 2011 tarihinde enerjienergy: http://www.enerjienergy.com/haber.php?haber_id=608 adresinden alındı

enerjienergy. (2011b, Nisan 12). *'BTC'den 2 milyar dolar zarar edebiliriz'*. Nisan 12, 2011 tarihinde enerjienergy: http://www.enerjienergy.com/haber.php?haber_id=611 adresinden alındı

enerjienergy. (2010, Ocak 19). *Irak'tan Nabucco imzası*. Ocak 23, 2011 tarihinde enerjienergy: http://www.enerjienergy.com/haber.php?haber_id=111 adresinden alındı

enerjivadisi. (2010, Nisan 19). Mayıs 18, 2010 tarihinde Enerji Vadisi: <http://www.enerjivadisi.com/n.php?n=rusya-ve-cin-ip-projesine-katilmaya-hazirlaniyor-2010-04-19> adresinden alındı

eoearth. (2010a). *Kazakhstan State Profile*. Ocak 17, 2011 tarihinde Encyclopedia of Earth: http://www.eoearth.org/article/Energy_profile_of_Kazakhstan adresinden alındı

TASNİF DIŞI

eoearth. (2010b). *Turkmenistan State Profile*. Ocak 17, 2011 tarihinde Encyclopedia of Earth: http://www.eoearth.org/article/Energy_profile_of_Turkmenistan adresinden alındı

EPDK. (2009a). *2009 Yılı Faaliyet Raporu*. Nisan 12, 2011 tarihinde Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu Resmi İnternet Sitesi: <http://www.epdk.gov.tr/documents/10157/c2935d63-7639-4ddb-bbd5-5588333314c0> adresinden alındı

EPDK. (2009b). *Petrol Piyasası Sektör Raporu*. Nisan 12, 2011 tarihinde Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu Resmi İnternet Sitesi: <http://www.epdk.gov.tr/documents/10157/1d81b204-2a41-442b-9063-26728682fbf0> adresinden alındı

EPDK. (2009c). *2009 Yılı Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu*. Nisan 12, 2011 tarihinde Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu Resmi İnternet Sitesi: <http://www.epdk.gov.tr/documents/10157/bdd19718-9390-49c1-9681-8e79e53d3f32> adresinden alındı

EPDK. (2009d). *2008 Yılı Faaliyet Raporu*. Nisan 12, 2011 tarihinde Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu Resmi İnternet Sitesi: http://www.enerji.gov.tr/yayinlar_raporlar/2008_faaliyet_raporu.pdf adresinden alındı

EPDK. (2007). *Türkiye Petrol Piyasası Raporu 2005-2006*. Kasım 28, 2010 tarihinde Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu: http://www.epdk.gov.tr/web/guest/petrol_piyasasi adresinden alındı

Eralp, A. (2010). Hegemonya. A. Eralp (Dü.) içinde, *Devlet ve Ötesi* (5. Baskı b., s. 155-182). İstanbul: İletişim Yayınları.

Erhan, Ç. (2005). ABD'nin Orta Asya Politikaları ve 11 Eylül Sonrası Açılımları. M. Aydın içinde, *Küresel Politika'da Orta Asya* (s. 13-43). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Erişen, C. (2004). Rusya Federasyonu'nda Ulusal Güvenlik Yaklaşımı ve Askeri Doktrinler. E. Büyükkakıncı içinde, *Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna* (s. 165-194). Ankara: Phoenix Yayınları.

Ertz, S. (2005). The Kazakh Catastrophe and Stalin's Order of Priorities, 1929-1933: Evidence From the Soviet Secret Archives. *Stanford's Student Journal of Russian, East European, and Eurasian Studies* , 1 (Spring), 1-14.

Eti Maden. (2011). *Tarihçe*. Mart 28, 2011 tarihinde Eti Maden İşletmeleri Genel Müdürlüğü: http://www.etimaden.gov.tr/tr/0_sayfa_ortakSayfa.asp?hangisayfa=1_sayfa_b adresinden alındı

ETKB. (2010a). *Mavi Kitap*. Nisan 12, 2011 tarihinde TC. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi: http://www.enerji.gov.tr/yayinlar_raporlar/Mavi_Kitap_2010.pdf adresinden alındı

ETKB. (2010b). *Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı 2010-2014 Stratejik Planı*. Nisan 12, 2011 tarihinde TC. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi:

TASNİF DIŞI

http://www.enerji.gov.tr/yayinlar_raporlar/ETKB_2010_2014_Stratejik_Planı.pdf
adresinden alındı

ETKB. (2011, Ocak 31). *Tabii Kaynaklar*. Mart 28, 2011 tarihinde T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı: <http://www.enerji.gov.tr/index.php?dil=tr&sf=webpages&b=tabiikaynaklar&bn=216&hn=12&nm=390&id=390> adresinden alındı

European Commission. (2000). *Green Paper - Towards a European strategy for the security of energy supply*. Aralık 22, 2010 tarihinde EurLex: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52000DC0769:EN:HTML> adresinden alındı

European Union. (2010, Eylül 29). *Partnership and Cooperation Agreements (PCAs): Russia, Eastern Europe, the Southern Caucasus and Central Asia*. Aralık 18, 2010 tarihinde europa.eu: http://europa.eu/legislation_summaries/external_relations/relations_with_third_countries/eastern_europe_and_central_asia/r17002_en.htm adresinden alındı

Everett-Heath, T. (2003). *Central Asia: Aspects of Transition*. London: RoutledgeCurzon.

Falkowski, M. (2009). Turkey's game for the Caucasus. *OSWCOMMENTARY* (29), 1-6.

FORSNET. (2008). *Ermeni Sorunu*. www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler/makale33.html adresinden alınmıştır

FRD. (1994). *Federal Research Division - Country Profiles*. Ocak 13, 2011 tarihinde The Library of Congress - Federal Research Division: <http://catalog.loc.gov/cgi-bin/Pwebrecon.cgi?v3=1&DB=local&CMD=010a+97005110&&CNT=10+records+per+page> adresinden alındı

FRD. (2007). *Federal Research Division - Country Profiles*. Ocak 13, 2011 tarihinde The Library of Congress - Federal Research Division: <http://memory.loc.gov/frd/cs/profiles.html> adresinden alındı

Garibov, M. (2006). *I. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Gazprom. (2011). *Blue Stream*. Ocak 17, 2011 tarihinde Gazprom Website: <http://gazprom.com/production/projects/pipelines/blue-stream/> adresinden alındı

Gilpin, R. (2001). *Global Political Economy: Understanding the International Economic Order*. Princeton, Oxford: Princeton University Press.

Gilpin, R. (1988). The Theory of Hegemonic War. *Journal of Interdisciplinary History*, 591-613.

TASNİF DIŞI

Gilpin, R. (1987). *The Political Economy of International Relations*. Princeton: Princeton University Press.

Gilpin, R. (1975). *U.S. Power and the Multinational Corporation: The Political Economy of Foreign Direct Investment*. New York: Basic Books.

Gilpin, R. (1981). *War and Change in World Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Goldman, M. I. (1980). *The Enigma of Soviet Petroleum: Half-Empty or Half-Full*. London: George Allen and Unwin.

Gökalp, Y. Y. (1998). Kafkas Toplamlarının Siyasi ve Ekonomik Yapıları ve Gelişmeleri ile Bunlar Üzerinde Güç ve Rekabet Mücadeleleri ve Türkiye'nin İzlemesi Öngörülen Politikalar ve Etkinlikler. *Kafkaslar, Orta Doğu ve Avrasya Perspektifinde Türkiye'nin Önemi Sempozyumu* (s. 167-197). İstanbul: Harp Akademileri Yayınları.

Gökay, B. (2006). *Soviet Eastern Policy and Turkey, 1920-1991: Soviet foreign policy, Turkey and communism*. Oxon - New York: Routledge.

Gökırmak, M. (2007). Kafkaslarda Enerji Güvenliğı ve Türkiye'nin Rolü. *Globalleşme Prosesinde Kafkasya ve Merkezi Asya İktisadi ve Beynelmilel İlişkiler II. Beynelmilel Kongresi*. Bakü: Kafkas Üniversitesi.

Gökırmak, M. (2006). Hazar Havzası'nda Boru Hattı Politikaları ve Enerji Güvenliğı. *SSCB Sonrası Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Sosyal Siyasal, Ekonomik Değışim Uluslararası Kongresi*. İzmit.

Görgülü, A. (2008). *Türkiye – Ermenistan İlişkileri: Bir Kısır Döngü*. İstanbul: TESEV.

Grace, J. D. (2005). *Russian Oil Supply: Performance and Prospects*. New York: Oxford University Press Inc.

Granmayeh, A. (2004). Legal history of the Caspian Sea. Ş. Akıner (Dü.) içinde, *The Caspian - Politics, Energy and Security* (s. 14-41). London and New York: RoutledgeCurzon.

Gustafson, T. (1989). *Crisis Amid Plenty: The Politics of Soviet Energy Under Brezhnev and Gorbachev*. Princeton: Princeton University Press.

Gülen, G. (2011). *Enerji Güvenliğı Nedir?* Haziran 18, 2011 tarihinde <http://www.cleanglobe.org/pdf/27.pdf> adresinden alındı

Gültekin, B. (2002). *The Stakes of the Opening of Turkish- Armenian Border: The cross-border contacts between Armenia and Turkey*. İstanbul: French Institute of Anatolian Studies.

Halaçoğlu, Y. (2007). *Ermenilerin Suriye'ye Nakli: Sürgün mü? Soykırım mı?* İstanbul: Babiali Kültür Yayıncılığı.

Halaçoğlu, Y. (2001). *Ermeni Tehcirine Dair Gerçekler*. Ankara: TTK Yayınları.

harmanhaber. (2011, Mayıs 06). Mayıs 10, 2011 tarihinde Harman Haber: <http://harmanhaber.blogspot.com/2011/05/btc-turkmen-petrolu-tasyor.html> adresinden alındı

Harrison, M. (2004). War Communism. *The Gale Encyclopedia of Russian History* (s. 1658-1660). içinde

Hatipoğlu, E. (2010). *Rusya Güvenlik Belgesi 2009*. İstanbul: Yayınlanmamış Ders Notları.

Hekimoğlu, A. N. (2007). *Rusya'nın Dış Politikası I*. Ankara: Vadi Yayınları.

Herberg, M. E. (2010). Pipeline Politics in Asia: Energy Nationalism and Energy Markets. L. E. Edward C. Chow içinde, *Pipeline Politics in Asia: The Intersection of Demand, Energy Markets, and Supply Routes* (s. 1-6). Seattle: The National Bureau of Asian Research.

Hür, A. (2008). *1948 Soykırım Sözleşmesi'nin 60 yılı*. Ocak 5, 2010 tarihinde Taraf Gazetesi: <http://www.taraf.com.tr/makale/3039.htm> adresinden alındı

Hürriyet. (n.d.). From Hürriyet Gazetesi: <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/10382895.asp>

ICTJ. (2003, Şubat 3). *The Applicability of the United Nations Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide to Events Which Occurred During the Early Twentieth Century*. Kasım 16, 2009 tarihinde [http://www.hyetert.com/dosya/ICTJ MemorandumFeb03.pdf](http://www.hyetert.com/dosya/ICTJ%20MemorandumFeb03.pdf) adresinden alındı

IEA. (2000). *China's Worldwide Quest For Energy Security*. International Energy Agency.

IEA. (2010). *World Energy Outlook 2010*. Paris: International Energy Agency.

İneli, M. (2008, Mart 2). *Soykırım Suçu*. Aralık 26, 2009 tarihinde http://www.turkhukuksitesi.com/makale_777.htm adresinden alındı

irchina.org. (2011). irchina.org: <http://www.irchina.org/en/xueke/fangfa/view.asp?id=14> adresinden alındı.

islamidavet. (2010, Mayıs 25). Mayıs 28, 2010 tarihinde İslami Davet: <http://www.islamidavet.com/iran-pakistan-dogalgaz-boru-hatti-anlasmasi-imzalandi.html> adresinden alındı

İstanbul Çevre ve Orman Müdürlüğü. (2008). *Deniz Kirliliği - İstanbul Boğazı ve Marmara Denizi Genel Bilgileri* . Mart 25, 2011 tarihinde İstanbul Çevre ve Orman Müdürlüğü Resmi İnternet Sitesi: http://www.istanbulcevor.gov.tr/sube_detay.asp?id=65&sube=16 adresinden alındı

İşcan, İ. H. (2010). Uluslararası Enerji Güvenliği Açısından Hazar Bölgesi Enerji Ekonomisi ve Hazar Denizinin Paylaşım Sorunu. *SosyoEkonomi* , VI (12), 63-92.

Jafar, M. (2004). Kazakhstan: oil, politics and the new 'Great Game'. S. Akiner (Dü.) içinde, *The Caspian - Politics, Energy and Security* (s. 180-197). London and New York: RoutledgeCurzon.

Jafarov, N. (2007). *Rusya'da Ulusal Güvenlik Anlayışının Dönüşümü*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Jarosiewicz, A., & Strachota, K. (2009). *The New Great Game – a breakthrough?* Varşova: Centre for Eastern Studies.

Jevons, W. S. (2010). *Political Economy*. New York: Forgotten Books AG.

Jones, R. B. (2001). International Political Economy. R. B. Jones (Dü.) içinde, *Routledge Encyclopedia of International Political Economy* (Cilt 2, s. 813-829). London: Routledge.

Juraev, S. (2009). *Energy Emergency in Kyrgyzstan: Causes and Consequences* . Paris: EUCAM Centre for European Policy Studies.

Kader, H. (2008, Ekim 28). USAK. Ekim 27, 2010 tarihinde Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu: <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=670> adresinden alındı

Kalafat, Y. (2003). *26 Şubat Hocalı ve Azerbaycan*. Ağustos 17, 2008 tarihinde Karabakh-doc:<http://karabakh-doc.azerall.info/ru/articles/artc118az-55.php> adresinden alındı

Kalkavan, F. (2004). Rusya Federasyonu'nda Federalizm ve Ünitarizm Tartışmaları . E. Büyükkıncı içinde, *Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna* (s. 3-22). Ankara : Phoenix Yayınevi.

Kanbolat, H. (2001). Rusya Federasyonu'nun Kafkasya Politikası ve Çeçenistan Savaşı. *Avrasya Dosyası* , 6 (4), 161-179.

Kangas, R. (2004). Central Asia. *The Gale Encyclopedia of Russian History* (s. 218-220). içinde New York.

Kantörün, U. (2010). Bölgesel Enerji Politikaları ve Türkiye. *Bilge Strateji* , 1 (3), 75-97.

Karayianni, M. (2004). Production Sharing Agreements and National Oil Funds. Ş. Akiner (Dü.) içinde, *The Caspian - Politics, Energy and Security* (s. 132-138). London and New York: RoutledgeCurzon.

Kasım, K. (2006). *Asrın Projesi Türkiye'nin Başarısı*. 11 23, 2010 tarihinde USAK: <http://www.usakgundem.com/haber/205/asrin-projesi-t%C3%BCrkiye%E2%80%99nin-basarisi.html> adresinden alındı

Kasım, K. (2007, Şubat 3). *Karadeniz Havzası ve Güney Kafkasya'da İşbirliği Olasılığı*. Ocak 25, 2008 tarihinde USAK: <http://www.usakgundem.com/yazar/599/karadeniz-havzasi-ve-guney-kafkasyada-isbirligi-olasiligi.html> adresinden alındı

Kenez, P. (2006). *A History of the Soviet Union from the Beginning to the End* (2. Edition b.). New York: Cambridge University Press.

Keohane, R. O. (1984). *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Kerr, W. A., & Considine, J. I. (2002). *The Russian Oil Economy*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing Limited .

Keskin, F. (2009). NEP. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (Cilt I, s. 155-177). İstanbul: İletişim Yayınları.

Kindleberger, C. P. (1986). *The World in Depression: 1929-1939* (5. Baskı). Berkeley, California: University of California Press.

King, C. (2008). *The Ghost of Freedom: A History of the Caucasus*. New York: Oxford University Press, Inc.

Kissinger, H. (2004). *Diplomasi* (4. Baskı b.). (İ. H. Kurt, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kleveman, L. (2004). *Yeni Büyük Oyun: Orta Asya'da Kan ve Petrol*. (H. Güldü, Çev.) İstanbul: Everest Yayınları.

Koçer, G. (2010). Gürcistan: Jeopolitik, Jeokültür, Jeoekonomi. T. Arı (Dü.) içinde, *Orta Asya ve Kafkasya* (s. 105-130). Bursa: MKM Yayıncılık.

Kohn, H. (1991). *Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği* (3. b.). (A. O. Güner, Çev.) Ankara: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Kort, M. (2008). *A Brief History of Russia*. New York: Facts On File, Inc.

Kort, M. (2004). *Nations in Transition: Central Asian Republics*. New York: Facts On File, Inc.

Krasner, S. (1976). State Power and the Structure of International Trade. *World Politics* , 28 (3), 317-347.

KTO. (2009). *Tacikistan Ülke Raporu*. Aralık 25, 2010 tarihinde Konya Ticaret Odası: <http://www.kto.org.tr/dosya/rapor/tacikistan.pdf> adresinden alındı

Küçüksoy, H. (2007). *Tarihi Belgeler ve Uluslararası Hukuk Kuralları Işığında Ermeni Sorunu*. Ankara: Anıl Matbaa ve Cilt Evi.

Küçükşahin, A. (2007). Değişen Güvenlik Algılamaları Işığında Tehdit ve Asimetrik Tehdit. *SAREN Güvenlik Stratejileri Dergisi 6 Aylık* (5), 41-66.

Küçükşahin, A. (2007). Türkiye'nin Tehdit Belirleme Yöntemi ve Güvenlik Anlayışı Çerçevesinde Düşman Kavramının Değerlendirilmesi. *Türkiye'ye Yönelik Dış Kaynaklı Risk ve Tehditler Sempozyum Bildirileri* (s. 43-93). İstanbul: Harp Akademileri Yayınları.

Küçükşahin, A., Uyar, E. Ö., Tahminciler, E., & Dinçer, D. (2008, Haziran). Türkiye'nin Güvenlik Strateji Belgesi Nasıl Hazırlanmalıdır? *SAREN Güvenlik Stratejileri Dergisi 6 Aylık* , 7-38.

Lacoste, Y. (2008). *Büyük Oyunu Anlamak - Jeopolitik: Bugünün Uzun Tarihi* (2. b.). İstanbul: NTV Yayınları.

Laçiner, S. (2009, Haziran 12). *Türkiye-Avrupa İlişkilerinde Ermeni Sorunun Etkisi (1980ler)*. Temmuz 20, 2009 tarihinde USAK: <http://www.usakgundem.com/ders-notu/4/turkiye-avrupa-ilişkilerinde-ermeni-sorunun-etkisi-1980ler-.html> adresinden alındı

Laughlin, J. L. (2009). *Principles of Political Economy by John Stuart Mill*. New York: D. Appleton And Company.

Lenin, V. İ. (1975). *Rusya'da Kapitalizmin gelişmesi*. Ankara: Sol Yayınları.

Looney, R. (2001). Theory of Dual Economy. R. B. Jones (Dü.) içinde, *Routledge Encyclopedia of International Political Economy* (Cilt I, s. 369-370). London: Routledge.

Lütem, Ö. E. (2006, Nisan 26). *Başkan Bush'un 24 Nisan Mesajı*. Aralık 12, 2008 tarihinde TURKSAM: <http://www.turksam.org/tr/a877.html> adresinden alındı

Magen, Z., & Moldavsky, O. B. (2010). The Big Game in Central Asia. *Strategic Assessment*, 12 (4), 115-126.

Mahmudov, E. (2006). *Uluslararası İşletmelerde Rekabet Stratejileri ve Azerbaycan'da Bir Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bölümü, İstanbul.

Manzyrov, S. (2008). *Rusya Federasyonu'nun Terörizme Karşı Güvenlik Politikası 1991'den Günümüze*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Marks, K., & Engels, F. (1976). *Komunist Parti Manifestosu*. Ankara: Sol Yayınları.

Martín, M. Á. (2010). *Geo-Economics in Central Asia and the 'Great Game' of Natural Resources: Water, Oil, Gas, Uranium and Transportation Corridors (WP)*. Madrid: Elcano Royal Institute.

McElroy, M. B. (2009). *Fueling the Planet: The Past, Present, and Future of Energy*. USA: Recorded Books, LLC.

Meissner, H. (2010). *The Resource Curse and Rentier States in the Caspian Region: A Need for Context Analysis*. Hamburg: German Institute of Global and Area Studies.

Mendes, A. J. (2003, Temmuz 29). *Balkans Crisis supports US Corporate Interests*. Ocak 25, 2011 tarihinde Center for Research on Globalisation: <http://www.globalresearch.ca/articles/MEN307A.html> adresinden alındı

Merdanoğlu, S. (2008, Kasım 13). *Orta Asya Su Sorunu Hakkında Özbekistan'ın Görüşü*. Aralık 25, 2010 tarihinde Turansam: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:Q7qu2csX-c4J:www.turansam.org/makale.php%3Fid%3D21+Orta+Asya,+su+sorunu&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr&source=www.google.com.tr> adresinden alındı

Mert, O. (2004). *Türkiye'nin Kafkasya Politikası ve Gürcistan*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

mfa.gov.az. (2011). Haziran 18, 2011 tarihinde Republic of Azerbaijan Ministry of Foreign Affairs: http://www.mfa.gov.az/eng/index.php?option=com_content&task=view&id=219&Itemid=1 adresinden alındı

Mikail, E. H. (2007). *Yeni Çarlar ve Rus Dış Politikası*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Milliyet.com.tr. (2009, Aralık 14). Kasım 23, 2010 tarihinde Milliyet Gazetesi Web Sitesi: <http://www.milliyet.com.tr/Ekonomi/SonDakika.aspx?aType=SonDakika&ArticleID=1173663> adresinden alındı

MTA. (1941). Irak Petrolü. *Maden Tetkik ve Arama Dergisi* (24), 391-397.

mholyoke.edu. (2011). <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/pol116/balance.htm> adresinden alınmıştır

Nassibli, N. (2004). Azerbaijan: policy priorities towards the Caspian Sea. Ş. Akın (Dü.) içinde, *The Caspian - Politics, Energy And Security* (s. 140-161). London and New York: RoutledgeCurzon.

Nikitin, P. (1995). *Ekonomi Politik I*. Ankara: Sol Yayınları.

Nove, A. (1986). *An Economic History of the U.S.S.R.* (9. Baskı b.). New York: Penguin Books Ltd.

Nuttal, C. (2008). An Oil Renaissance. *Transform* (2), 14-16.

Nye, J. S. (2004). Soft Power and American Foreign Policy. *Political Science Quarterly*, 119 (2), 255-270.

O'Brien, P. (2007). *Philip's Atlas of World History* (Concise Edition). London: Philip's.

Oğan, S. (2011, Şubat 24). *Türklere Karşı Yapılan Soykırımlar ve Hocalı Soykırımı*. Mart 28, 2011 tarihinde TÜRKSAM: <http://www.turksam.org/tr/a1389.html> adresinden alındı

Oğan, S. (2008, Eylül 4). *Güle Güle Sayın Gül veya Ayravani Çandrika, Kentamani, Kentamani İşvara*. Kasım 13, 2009 tarihinde Sinan Oğan: <http://www.sinanogan.com/yazi.aspx?ID=1481> adresinden alındı

Oğan, S. (2007, Şubat 23). *Türklere Karşı Yapılan Soykırımlar ve Hocalı Soykırımı*. Ocak 25, 2008 tarihinde TURKSAM: <http://www.turksam.org/tr/a1199.html> adresinden alındı

Oğuzlu, T. (2007). Dünya Düzenleri ve Güvenlik: Ulus-Devlet Güvenlik Anlayışı Aşılıyor Mu? *Güvenlik Stratejileri Dergisi* (6), ss. 7-41 , 3 (6), 7-42.

Okur, E. (2009, Ağustos 20). *Enerji Kaynakları ve Orta Asya'nın Geleceği*. Aralık 15, 2010 tarihinde Bilgesam: http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=433:enerji-kaynaklar-ve-orta-asyann-gelecei&catid=83:analizler-ortaasya&Itemid=149 adresinden alındı

Olcott, M. B. (2010). Central Asia's Oil and Gas Reserves: To Whom Do They Matter? *Eurasia Emerging Markets Forum* (s. 1-29). Thun: Centennial Group.

Oliker, O. (2003). Conflict in Central Asia and South Caucasus: Implications of Foreign Interests and Involvement. O. Oliker, & T. Szayna içinde, *Faultlines of conflict in Central Asia and the south Caucasus: Implications for the U.S. Army* (s. 185-240). Santa Monica, Arlington ve Pittsburg: Rand Corporation.

Olsen, W. (2004). The Role of Oil in the Development of Azerbaijan. Ş. Akıner (Dü.) içinde, *The Caspian - Politics, Energy and Security* (s. 113-131). London and New York: RoutledgeCurzon.

Onay, Y. (2008). *Rus Stratejisinin Mimarları*. İstanbul: İlgı Kültür Sanat Yayıncılık.

Onay, Y. (2007). *Batı'ya Direnen Devlet: Rusya*. İstanbul: Yenyüzyıl Yayınları.

Onay, Y. (2002). *Rusya ve Değişim*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Orta Asya'daki Su Sorunu. (2011, Mayıs 12). Mayıs 22, 2011 tarihinde Türkiye-Türkmenistan: <http://www.turkiye-turkmenistan.com/News.aspx?id=214> adresinden alındı

Özbay, F. (2009, Eylül 24). *Türkiye-Ermenistan İlişkileri: Antipatiyi Empatiye Çevirmek*. Ocak 25, 2008 tarihinde Bilgesam: http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=458:turkiye-ermenistan-iliskileri-antipatiyi-empatiye-cevirmek-&catid=86:analizler-kafkaslar&Itemid=148 adresinden alındı

Öymen, O. (2003). *Ulusal Çıkarlar, Küresellesme Çağında Ulus-Devleti Korumak*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Özbay, F. (2009). *Uluslararası Politikalar Ekseninde Kafkasya*. İstanbul: BİLGESAM.

Özcan, K. (2002). II. Dünya Savaşı Sırasında Sovyetler Birliği'nde Yaşanan Sürgün Hadiseleri. *Türk Dünyası Araştırmaları* (141), 135-138.

Özçelik, S. (2005). Neorealist and Neo-Gramscian Hegemony in International Relations and Conflict Resolution During the 1990's. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. (Güz), (Cilt 1).

Özdemir, A. (2009). Doğalgazın Dünya, Avrupa Birliği ve Türkiye Açısından Önemi Bağlamında Nabucco Projesi'nin Değerlendirilmesi. *Güvenlik Stratejileri Dergisi* , 5 (10), 83-104.

Özey, R. (2001). *Türk Dünyasının Jeopolitik Önemi ve Başlıca Problemleri*. Aralık 12, 2010 tarihinde Prof. Dr. Ramazan ÖZEY: <http://www.ramazanozey.net/> adresinden alındı

Özkan, G. (2010). Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'daki Bölgesel Politikasında Enerji Güvenliği. *Akademik Bakış* , 4 (7), 17-40.

Özkan, G. (2008). Gürcistan'da Yeni Yönetim, Etnik Ayrılıkçı Bölgeler ve Güvenlik. M. T. Demirtepe (Dü.) içinde, *Orta Asya & Kafkasya Güç Politikası* (s. 211-248). Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu.

Page, C. (2004). US involvement in the business and politics of the Caspian Sea region. S. Akiner, & S. Akiner (Dü.) içinde, *The Caspian: Politics, Energy and Security* (s. 239-251). Oxfordshire: RoutledgeCurzon.

Palabıyık, M. S. (2007). *Ermeni Sorununa Giriş: Başlangıçtan Lozan Anlaşmasına Kadar*. Temmuz 12, 2009 tarihinde Ermeni Araştırmaları Enstitüsü: http://www.eraren.org//bilgibankasi/tr/index1_1_1.htm adresinden alındı

Pazarcı, E. (2007, Şubat 26). *Hepimiz Azeriyiz*. Ocak 25, 2008 tarihinde TURKSAM: <http://www.turksam.org/tr/a1203.html> adresinden alındı

Peimani, H. (2009). *Conflict and Security in Central Asia and the Caucasus*. Santa Barbara: ABC-CLIO.

Petrack, M. (1999). *Risk in Agriculture as Impediment to Rural Lending – Theoretical Explanation and Programming Model for the Case of Northwest-Kazakistan*. Berlin: Institutions and Organizations in Rural Development.

Polian, P. (2004). *Against Their Will: The History and Geography of Forced Migrations in the USSR*. New York: Central European University Press.

Purtaş, F. (2005). *Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız Devletler Topluluğu*. Ankara: Barış Kitap Basım Yayın Dağıtım.

Rapidis, D. (2010). *Turkey's Geopolitical Assertiveness: Re-evaluating the balance of power in terms of political and economic leverage in Southeastern Europe, the Middle East, and the Caspian Region*. İstanbul: Global Political Trends Center.

Republic of Armenia National Security Strategy. (2007, Ocak 27). Mart 11, 2010 tarihinde Ministry of Foreign Affairs of Republic of Armenia: http://www.mfa.am/u_files/file/doctrine/Doctrineeng.pdf adresinden alındı

Rivero, O. D. (2003). *Kalkınma Efsanesi*. (Ö. Karakurt, Çev.) İstanbul: Çitlembik Yayınları.

Roberts, J. M. (2003). *The New History of the World*. New York: Oxford University Press.

Roberts, J. (2004). Pipeline Politics. Ş. Akıner (Dü.) içinde, *The Caspian - Politics, Energy and Security* (s. 68-78). London and New York: RoutledgeCurzon.

Roudik, P. L. (2009). *Culture And Customs of the Caucasus*. Westport, CT: Greenwood Press.

Roudik, P. L. (2007). *The History of the Central Asian Republics*. Westport, CT: Greenwood Press.

Rusya'nın Sesi. (2011, Mayıs 26). "Güney akım" Rusya ve Avrupa'yı birbirine yakınlaştırıyor. Mayıs 26, 2011 tarihinde Rusya'nın Sesi Radyosu İnternet Sitesi: <http://turkish.ruvr.ru/2011/05/26/50848804.html> adresinden alındı

Sabah. (2010, Mayıs 7). *Azeri gazının yüzde 50'sini Nabucco'ya ayırmaya hazırız*. Ocak 25, 2011 tarihinde Sabah Gazetesi: http://www.sabah.com.tr/Ekonomi/2010/05/07/azeri_gazinin_yuzde_50sini_nabuccoya_ayirmaya_haziriz adresinden alındı

Sabah. (2010a, Mayıs 7). *Azeri gazının yüzde 50'sini Nabucco'ya ayırmaya hazırız*. Ocak 25, 2011 tarihinde Sabah Gazetesi: http://www.sabah.com.tr/Ekonomi/2010/05/07/azeri_gazinin_yuzde_50sini_nabuccoya_ayirmaya_haziriz adresinden alındı

Sabah. (2010b, Mart 29). *Nabucco'da inşaat 2011'de başlıyor, ilk gaz 2014'te akacak*. Ocak 25, 2011 tarihinde Sabah Gazetesi: http://www.sabah.com.tr/Ekonomi/2010/03/29/nabuccoda_insaat_2011de_basliyor_ilk_gaz_2014te_akacak adresinden alındı

Sanberk, Ö. (2007). Türkiye, ABD ve Yeni Karadeniz Bölgesinde Dönüşüm İçin İşbirliği. *Avrasya Dosyası*, 13 (1), 39-71.

Sander, O. (2009). *Siyasi Tarih - İlk Çağlardan 1918'e* (18. Baskı b.). İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları.

Sander, O. (2008). *Siyasi Tarih (1918-1994)* (17. b.). Ankara: İmge Kitabevi.

Sander, O. (1998). *Türkiye'nin Dış Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Sandıklı, A. (2010). *Güvenlik Kavramı*. Aralık 22, 2010 tarihinde BİLGESAM İnternet Sitesi: http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=category&id=133&Itemid=225 adresinden alındı

Sandıklı, A. (2009). Geleceğin Süper Gücü Çin. *Bilge Strateji* , 1 (1), 42-53.

Saraç, N. (2007, Ekim 24). *Hazar Zirvesi Yeni İttifaklar Doğurdu*. Aralık 23, 2010 tarihinde Turquie News: <http://www.turquie-news.fr/spip.php?article852> adresinden alındı

Sassounian, H. (2007, Kasım 3). *Wiesel is Right On Genocide Recognition*. Aralık 5, 2009 tarihinde Armeniapedi: <http://www.armtown.com/news/en/azg/20071103/2007110301/> adresinden alındı

Sassounian, H. (2005, Temmuz 22). *What Did Kocharian Actually Say About Demanding Territories from Turkey?* Aralık 6, 2009 tarihinde Armeniapedi: http://www.armeniapedi.org/index.php?title=What_Did_Kocharian_Actually_Say_About_Demanding_Territories_from_Turkey%3F adresinden alındı

Schulz, H. L. (2001). Nationalism. R. B. Jones (Dü.) içinde, *Routledge Encyclopedia of International Political Economy* (Cilt II, s. 1080-1084). London: Routledge.

Seiffert, W. (2004). *Vladimir V. Putin*. İstanbul: Gendaş Kültür Yayınları.

Service, R. (2004). *Stalin: A Biography*. Cambridge: Harward University Press.

Sevim, C. (2009). Geçmişten Günümüze Enerji Güvenliği ve Paradigma Değişimleri. *Stratejik Araştırmalar Dergisi* , 7 (13), 93-106.

Sezer, A. N. (2007, Haziran 26). *Doğu Batı ile Buluşuyor: Enerji Güvenliğinde Yeni Hudutlar" Konferansı'nda yaptıkları konuşma* . Mart 25, 2011 tarihinde TC. Cumhurbaşkanlığı Resmi İnternet Sitesi: <http://www.tccb.gov.tr/ahmet-necdet-sezer-konusmalari/495/56545/dogu-bati-ile-bulusuyor-enerji-guvenliginde-yeni-hudutlar-konferansinda-yaptiklari-konusma.html> adresinden alındı

Shantadze, B. (2006). *Gürcistan'ın Komşuları ile İlişkileri ve Jeopolitik Etkinin İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Smith, S. A. (2006). The revolutions of 1917–1918. R. G. Suny içinde, *The Cambridge History of Russia, Volume III: The Twentieth Century* (s. 114-139). Cambridge: Cambridge University Press.

TASNİF DIŞI

SOCAR. (2010, Ekim 12). Ekim 12, 2010 tarihinde Azerbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirketi: <http://www.socar.az/18-projects-view-az.html> adresinden alındı

Spechler, D. R., & Spechler, M. C. (2006-07). Trade, Energy, and Security in the Central Asian Arena. (A. J. Tellis, & M. Wills, Dü) *Strategic Asia* .

Stephan, A. (2001). *From Ter-Petrosian To Kocharian: Leadership Change In Armenia*. California: Berkeley Program in Soviet and Post-Soviet Studies Working Paper Series.

Steuart, J. (1767). *An Inquiry into the Principles of Political Economy*. London: Strand.

Stevens, P. (2010). Edward C. Chow; Leigh E. Hendrix; Mikkal E. Herberg; Shoichi Itoh; Bo Kong; Marie Lall; Paul Stevens. *Pipeline Politics in Asia: The Intersection of Demand, Energy Markets, and Supply Routes* (s. 7-16). içinde Seattle: The National Breau of Asian Research.

Suny, R. G. (2006). *The Cambridge History of Russia: Volume III - The Twentieth Century*. New York: Cambridge University Press.

Şaylıman, R., & Şaylıman, Ç. (2004). Rusya'nın Avrupa Güvenliğindeki Konumu. E. Büyükkakıncı içinde, *Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna* (s. 293-310). İstanbul: Phoenix Yayınevi.

Şıhaliyev, E. A. (2009, Nisan 7). *ERMENİLERİN KİMLİĞİ VE BÜYÜK ERMENİSTAN EFSANESİ (RUS VE ERMENİ KAYNAKLARINA GÖRE)*. Temmuz 29, 2009 tarihinde Akademik Tarih: <http://www.akademiktarih.com/tarih-anabilim-dal/2014-osmanl-aratrmalar/ermeni-meselesi-erine-llar-/6905-ermener-klve-b-ermentan-efsanesrus-ve-ermenkaynaklarina-ge.html> adresinden alındı

Tanrısever, O. F. (2010). Güç. A. Eralp (Dü.) içinde, *Devlet ve Ötesi* (5. Baskı b., s. 53-72). İstanbul: İletişim Yayınları.

Tanrısever, O. F. (2009). Rusya-Ermenistan İlişkilerinin Stratejik Boyutu. *Stratejik Araştırmalar Dergisi* (13), 131-136.

Tanrısever, O. F. (2005). Rusya Federasyonu'nun Orta Asya-Kafkasya Politikası: 'Yakın Çevre' Doktrini'nin İflası. M. Aydın içinde, *Küresel Politikada Orta Asya* (s. 42-68). Ankara: Nobel Basımevi.

Tanyeri, S. (2007). Sunuş. *Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi Enerji Arz Güvenliği Sempozyumu* (s. I-II). Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Tavkul, U. (2008, Kasım 27). *Güney Osetya Meselesinin Perde Arkası*. Ekim 18, 2010 tarihinde KÖKSAV: http://www.koksav.org.tr/ebulten/eyl-ek-kas2008/081127_hk_utavkul_gom.html adresinden alındı

TASNİF DIŞI

Tavkul, U. (1999). *Kafkasya'nın Jeopolitik Konumu İçerisinde Rusya Açısından Çeçenistan'ın Jeopolitik Önemi*. Kasım 23, 2010 tarihinde <http://caucasus.8k.com/index-tr.htm> adresinden alındı

Tayfur, M. F. (2005). Devletler ve Piyasalar. A. Eralp, E. F. Keyman, F. Yalvaç, M. F. Tayfur, & O. F. Tanrısever içinde, *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar* (s. 183-216). İstanbul: İletişim Yayınevi.

Tayfur, M. F. (2010). Devletler ve Piyasalar. A. Eralp (Dü.) içinde, *Devlet ve Ötesi* (5. Baskı b., s. 183-216). İstanbul: İletişim Yayınları.

Tellal, E. (2009b). Rusya'yla İlişkiler. B. Oran (Dü.) içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1980-2001)* (Cilt II, s. 540-550). İstanbul: İletişim Yayınları.

Tellal, E. (2009a). Sovyetlerle İlişkiler. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (Cilt I, s. 155-177). İstanbul: İletişim Yayınları.

TESEV. (2009). *Türkiye'de Ermeniler*. . İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

The White House. (1998). *A National Strategy for a New Century*. Washington: The White House.

Thoburn, J. (2001). Dualism. R. B. Jones (Dü.) içinde, *Routledge Encyclopedia of International Political Economy* (Cilt I, s. 370). London: Routledge.

Thompson, J. M. (2009). *Russia and the Soviet Union: An Historical Introduction from the Kievan State to the Present* (6. Edition b.). Boulder, CO: Westview Press.

TİKA. (2009). *Türkmenistan Ülke Raporu*. Aralık 25, 2010 tarihinde Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı: http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/ULKERAPORLARI/Turkmenistan_UlkeRaporu.pdf adresinden alındı

timeturk. (2008, Ağustos 6). Kasım 12, 2010 tarihinde Timetürk: <http://www.timeturk.com/tr/2008/08/06/btc-de-patlama-oldu-petrol-akisi-durdu.html> adresinden alındı

Tocci, N., Gültekin-Punsmann, B., Simão, L., & Tavitian, N. (2007). *The Case for Opening the Turkish-Armenian Border*. Trans European Policy Studies Association (TEPSA).

Tokuş, H. İ. (2010). *Turkey as an Emerging Energy Hub*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Naval Postgraduate School, Monterey, California.

TOPUR, T. (2008, Eylül 16). *Tarihi Adım*. Ekim 28, 2009 tarihinde TURKSAM: 2008, <http://www.turksam.org/tr/a1491.html> adresinden alındı

TPAO. (2011, Mart). *Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı*. Nisan 24, 2011 tarihinde enerji.gov.tr:

TASNİF DIŞI

http://www.enerji.gov.tr/yayinlar_raporlar/Sektor_Raporu_TPAO_2010.pdf
adresinden alındı

TSK. (2010). Aralık 25, 2010 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri Genel Kurmay Başkanlığı: http://www.tsk.tr/8_TARIHTEN_KESITLER/8_8_Turk_Tarihinde_Onemli_Gunler/sarikamis_harekati/sarikamis_harekati.html adresinden alındı

Turan, A. P. (2010, Mart 26). *Orta Asya'da Dönüşüm*. Eylül 18, 2010 tarihinde Bilgesam: http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=619:orta-asyada-doenuueuenv&catid=83:analizler-ortaasya&Itemid=149 adresinden alındı

Turan, A. P. (2010). Hazar Havzasında Enerji Diplomasisi. *Bilge Strateji* , 1 (2), 35-54.

Turhan, F. (2007). *Yeni Türk Ceza Kanunu'nda Uluslararası Suçlar*. Kasım 21, 2008 tarihinde UCMK: http://www.ucmk.org.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=35&Itemid=49 adresinden alındı

Tutar, E., Tutar, F., & Eren, M. V. (2009, Temmuz). *Uluslararası Ulaşım Koridorunda Yeni Bir Açılım: TRACECA Projesi ve Türkiye*. 11 22, 2010 tarihinde Mevzuat Dergisi Yıl 11 Sayı 139: <http://www.mevzuatdergisi.com/2009/07a/01.htm> adresinden alındı

Twyman, G. (2004). Azerbaijan and Azeris. J. R. (Ed.) içinde, *The Gale Encyclopedia of Russian History* (s. 106-107). New York: Macmillan Reference USA.

Uluğbay, H. (2009, Ocak 17). *ulugbay.com*. Mart 20, 2010 tarihinde Hikmet Uluğbay Blog: http://www.ulugbay.com/blog_hikmet/?p=90 adresinden alındı

Uranium Investing News. (2010, Eylül 21). *Uranium Mining in Kyrgyzstan*. Kasım 18, 2010 tarihinde <http://uraniuminvestingnews.com/4818/uranium-mining-in-kyrgyzstan.html> adresinden alındı

usakgundem. (2006, Aralık 12). Kasım 21, 2010 tarihinde Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu: <http://www.usakgundem.com/haber/9098/btc-hattinda-gelir-200-milyon-dolara-kosuyor.html> adresinden alındı

Usul, A. R. (2005). Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikaları: Sessiz ve Derinden. M. Aydın içinde, *Küresel Politikada Orta Asya* (s. 187-212). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Ülgen, E. (2010). Ülke Güvenliğini Etkileyen Faktörler, Vizyon, Konsept, Doktrin ve Strateji Kavramları ve Birbirleriyle İlişkileri. *Yayınlanmamış Ders Notları*. İstanbul: HARPAK SAREN.

Ültanır, M. Ö. (2009, Eylül 10). *Prof.Dr.Mustafa Aydın ile Azerbaycan, Ermenistan, Türkmenistan, Rusya ve Doğu Türkistan'a Bakış*. Ekim 27, 2010 tarihinde Türksam: <http://www.turksam.org/tr/a1784.html> adresinden alındı

Üşür, I. (2003). Ekonomi Politik: Zarif Mezar Taşları? *Praksis* (10), 211-238.

Veliyev, C. (2011, Şubat 25). *Gerçek Yönleriyle Hocalı Soykırımı*. Nisan 12, 2011 tarihinde TÜRKSAM: <http://www.turksam.org/tr/a2342.html> adresinden alındı

Veliyev, C. (2009-b, Ekim 26). *Ticaret ve Sınırlar*. Kasım 13, 2009 tarihinde TURKSAM: <http://www.turksam.org/tr/a1841.html> adresinden alındı

Veliyev, C. (2009-a, Nisan 26). *Türkiye-Ermenistan Sınırlarının Anlamı*. Kasım 2, 2009 tarihinde TURKSAM: <http://www.turksam.org/tr/a1641.html> adresinden alındı

Viner, J. (2010). *Power and Plenty as Objectives of Foreign Policy in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*. Ocak 28, 2011 tarihinde Mount Holyoke College: <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/ipe/viner.htm> adresinden alındı

Walter, A., & Sen, G. (2009). *Analyzing the Global Political Economy*. Princeton: Princeton University Press.

Watson, A. M. (2001). Liberalism. R. B. Jones (Dü.) içinde, *Routledge Encyclopedia of International Political Economy* (Cilt II, s. 930-935). London: Routledge.

wikipedia.org. (n.d.). From http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0ran-Ermenistan_do%C4%9Falgaz_boru_hatt%C4%B1

Winrow, G. (2009). *Turkey, Russia and the Caucasus: Common and Diverging Interests*. London: Chatham House.

WNA. (2010). *World Nuclear Association*. Ekim 28, 2010 tarihinde World Uranium Mining: <http://www.world-nuclear.org/info/inf23.html> adresinden alındı

Woehrel, S. (2010). *Russian Energy Policy Toward Neighboring Countries*. Washington DC: Library of Congress - Congressional Research Service.

www.mfa.am. (2011). *History*. Haziran 17, 2011 tarihinde Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia: <http://www.mfa.am/en/armenia-history/> adresinden alındı

Yalçınbayır, E. (2009, 12 26). *Soykırım Sözleşmesi ve Ermeni Sorunu*, . Şubat 15, 2010 tarihinde <http://www.yenibursa.com/KosePrint.php?Hid=1127> adresinden alındı

Yergin, D. (1991). *The Prize, The Epic Quest for Oil, Money and Power*. New York: Simon and Schuster.

Yılmaz, M. (2010). *Önsöz*. Aralık 28, 2010 tarihinde Çeçenistan: Yasak Ülke Kayıp Vicdan: <http://cecenistan.ihh.org.tr/index.html> adresinden alındı

Yılmaz, M. E. (2010). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-Orta Asya Türk Cumhuriyetleri İlişkileri. T. Arı (Dü.) içinde, *Orta Asya ve Kafkasya: Rekabetten İşbirliğine* (s. 419-438). Bursa: MKM Yayıncılık.

Yılmaz, R. (2009). Armenian Foreign Policy During Levon Ter-Petrossian And Robert Kocharian Period. *Journal of Qafqaz University* (26), 10-21.

Yılmaz, S. (2008). Uluslararası İlişkilerde Güç ve Güç Dengesinin Evrimi. *Beykent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Dergisi* , 27-65.

Yorkan, A. (2009). Avrupa Birliği'nin Enerji Politikası ve Türkiye'ye Etkileri. *Bilge Strateji* , 1 (2), 25-41.

Yüce, Ç. K. (2006). *Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele*. İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.

Zaman. (2011, Şubat 25). *Rusya, Burgaz-Dedeoğlu petrol boru hattı projesinden çekilmeye hazır*. Nisan 25, 2011 tarihinde Zaman Dış Haberler: <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=1098888&title=rusya-burgazdedeoğlu-petrol-boru-hattı-projesinden-çekilmeye-hazır> adresinden alındı

Zengin, E., & Esedov, A. (2009). Türkiye ve Azerbaycan Örneğinde Boru Hatları Ulaştırmasının Çevre Üzerindeki Etkileri. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi* , 5 (9), 97-108.

Zeyrek, D. (2009, Temmuz 13). *Nabucco'da tarihi imzalar atılıyor ama hatta kimin gaz vereceği hâlâ net değil*. Aralık 21, 2010 tarihinde Radikal: <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetayV3&Date=&ArticleID=944750> adresinden alındı

Ziegler, C. E. (2009). *The History of Russia* (2. Edition b.). Santa Barbara, California: Greenwood Press.

Zubok, V. M. (2007). *A Failed Empire: The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.

TASNİF DIŞI

EKLER

EK-A: 1918-1990 YILLARI ARASI RUS ENERJEO-EKONOMİSİ

TASNİF DIŞI

1918-1990 YILLARI ARASI RUS ENERJEO-EKONOMİSİ

İki savaş arası dönemde, Lenin ve Stalin tarafından uygulamaya konulan bir takım ekonomik önlemler sayesinde Sovyetler Birliği'nin ekonomisinde büyük bir ilerleme kaydedilmiştir. Bu önlemlerden ilki 1918 yılının ikinci yarısından 1921 yılında "Yeni Ekonomik Politika"nın uygulamaya konmasına kadar geçen süred uygulanan ve "Savaş Komünizmi" adı verilen katı ekonomik sistemdir⁵⁹. Sistem; gıda üretim fazlalarına devlet tarafından el konularak bunların şehirlerde çalışan işçileri ve Kızıl Ordu askerlerini beslemek için kullanılması, tüm özel sermayenin, endüstrinin ve şirketlerin kamulaştırılması, kişisel ticaretin yasaklanması gibi uygulamalar içermektedir. Petrol endüstrisi de Savaş Komünizmi uygulamasından payını almış, 1920'nin Nisan ayında kamulaştırılmıştır (Kerr & Considine, 2002, s. 27).

Lenin'in Rusya'daki tüm tarım alanlarını devletleştirme girişimi halk arasında büyük tepki toplamış, 1920-21 yıllarında büyük bir kıtlık yaşanmıştır. Tepkilerin önüne geçilebilmesi için halkın ihtiyaçlarının en azından bir kısmının karşılanması gerekmiş, ekonominin yeniden canlandırılması ve modernleştirilmesi için de yabancı teknolojiye ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. Bu nedenle, özellikle de petrol yataklarına sahip Bakü ve Grozni'de yabancılara imtiyazlar verilmesi gündeme gelmiştir (Yergin, 1991, s. 240). Bu amaçlarla NEP (New Economic Policy) adı verilen "Yeni Ekonomik Politika" 1921-1927 yılları arasında uygulamaya koyulmuş ve bu program çerçevesinde köylülere işledikleri toprakların sahipliği verilerek, ülke genelinde küçük ölçüde ticaret ve özel teşebbüs yetkisi yeniden tanınmıştır (Onay, 2007, s. 178). 1920 yılının Kasım ayında, Rusya'nın petrol yataklarını geliştirmekle ilgilenen tüm yabancı yatırımcılara imtiyazlar verileceği açıklanmış, 1921 Kasım ayından itibaren Sovyetler Birliği sınırları içinde yabancı petrol şirketleri⁶⁰ yeniden aktif hale gelmişlerdir (Kerr & Considine, 2002, s. 24-25). NEP döneminde ülkede

⁵⁹ Lenin 1918-1921 yılları arasında uygulanan sistem hakkında "ağır sefalet, yıkım ve savaş tarafından uygulamak zorunda bırakıldığımız olağandışı savaş komünizmi" ifadesini kullanmış ve kavramın geçici bir olayı tanımladığını, yalnızca savaş zamanı koşulları nedeniyle uygulandığını belirtmiştir (Harrison, 2004, s. 1658).

⁶⁰ Bu şirketler arasında, gelişmiş sondaj teknolojisine sahip Amerikan şirketi Barnsdall Corporation, Rusya'nın farklı bölgelerinde faaliyet gösteren British Petrol, Gürcistan'da bir İtalyan şirketi olan Societa Minerale Italo Belge di Georgia ve Sibirya kıyısı açıklarındaki Sakhalin Adası'nda da bir Japon şirketler konsorsiyumu sayılabilir. Barnsdall Corporation 1924'e kadar Sovyetler Birliği'ndeki ham petrol akışını iyileştirme işine devam etmiştir. Bakü'den Batum'a uzanacak ikinci bir boru hattının inşası işini İngilizler, petrol kuyularını değerlendirme işini Fransızlar, rafineri inşası işini de Amerikan, Alman ve İngiliz firmalarından oluşan bir grup almıştır. Nobel Kardeşler, Royal/Dutch Shell ve Standard Oil of New Jersey ise zaten kendilerine ait olduğunda ısrar ettikleri Kafkasya'daki petrol yataklarını da kapsayan bu yarışa katılmayıp, 1922 yılında yanlarına 12 şirket daha alarak Rus ham petrol arzını bojkot etmek için Front Uni adlı konsorsiyumu kurmuşlar ancak. NEP'in yabancı firmalar üzerindeki etkisini kıramamışlardır (Goldman, 1980, s. 23-24), (Yergin, 1991, s. 240).

göreceli bir özgürlük havası egemen olmuş ve ekonomi düzelmeye başlamıştır (Purtaş, 2005, s. 27). 1921 yılına kadar, 1913 yılındaki miktarların beşte birine düşmüş olan endüstriyel üretim miktarları, bu tarihten itibaren artmaya başlayarak ancak 1926 yılında savaş öncesi rakamlarına ulaşılabilmiş, petrol üretimi de 6 yıllık sürede iki katına ulaşmıştır (Bkz. Tablo-1).

Rus Petrol Üretimi ve İhracatı (milyon ton)					
Yıllar	Üretim	İhracat	Yıllar	Üretim	İhracat
1918	4,15	önemsiz	1923	6,06	0,71
1919	4,45	önemsiz	1924	7,06	1,37
1920	3,85	önemsiz	1925	8,32	1,47
1921	4,66	0,05	1926	10,23	2,09
1922	5,28	0,08	1927	11,63	2,78

Tablo-1: Rus Petrol Üretim ve İhracatları 1918-1927

(Kaynak: "The Enigma of Soviet Petroleum: Half-Empty or Half-Full", Goldman, 1980, s. 22'den yararlanılarak oluşturulmuştur)

1927 sonu ve 1928 yılının başlarında tarım ve endüstri NEP sayesinde savaş öncesi rakamlarına dönmüştür. Devrimler ve savaş petrole olan yurt içi talebi azalttığı için petrol ihracatı 1920'den 1927'ye kadar yaklaşık 90 kat yükselmiştir. (Goldman, 1980, s. 22), (Ebel, 1970, s. 15). Ancak petrol üretimindeki bu patlama, Sovyetler Birliği'nin ihracat kapasitesini aşmış, dolayısıyla yeni ihracat yolları inşa etmek gündeme gelmiştir. NEP'in ilk yıllarında İngilizlerin aldığı Bakü-Batum arasındaki 834 km'lik ikinci boru hattının inşası 1927-30 yılları arasında tamamlanmıştır. Ayrıca Krasnador'a bağlı Tuapse şehrinin Karadeniz kıyısındaki Tuapse Limanı (ki bu liman günümüzde Rusya'nın Karadeniz üzerindeki ikinci büyük limanıdır) da, 1928'de 649 km'lik bir boru hattıyla Grozni'deki petrol yataklarına bağlanmıştır (Ebel, 1961, s. 143).

Uygulanmakta olan NEP birçok gelişme sağlamasına rağmen yavaş yavaş sosyalizmin terkine dönüşmeye başlamıştır (Keskin, 2009, s. 160). "NEP'in sınırlı kapitalizmi, sosyal farklılıkları da körüklemiş", NEPmen adı verilen bir özel ticaretçiler ağı oluşmuş, bunlardan bir kısmı oldukça zengin olmuşlardır (Ziegler, 2009, s. 74). Sovyetlerin o anda yapmakta olduğu şey; ekonomi, "gerçek sosyalist ekonomi"nin kurulabilmesi için yeterli derecede güçleninceye kadar, özel teşebbüse ve yabancı yatırımlara sabırlı davranmaktan ibarettir. Ancak, NEP'in dorukta olduğu 1924-25 yıllarında bile, faal olan en büyük otuz bir imtiyaz işletmesinde çalışmakta

olan işçi sayısı yalnızca 4.260 kişidir. 1928 yılındaki toplam altmış sekiz imtiyaz işletmesinin endüstriyel üretimdeki oranı binde 6'lardadır. Kısacası, her ne kadar yabancı yatırımların Sovyet petrol endüstrisini canlandıracağı düşünülmüşse de, bu yatırımların ülke ekonomisinin gelişimindeki payı çok az olmuştur (Nove, 1986, s. 89).

Ayrıca, NEP ülke üretimini savaş öncesi rakamlarına kavuşturmuş olsa da, sosyal ve ekonomik eşitsizlikler yaratmış ve bürokrasiyi artırmıştır. Parti içinde ülkenin hızla endüstrileşmesi gerektiği konusunda da konsensus oluşmuştur (Ziegler, 2009, s. 78). Bu düşüncelerle Stalin, 1928 yılında NEP'e son vermiş ve "Büyük İleri Atılım" adını verdiği yeni bir beş yıllık ekonomi planını uygulamaya koymuştur. İlk Beş Yıllık Plan çerçevesinde, Ukrayna'da, Urallar'da ve Sibirya'nın güneybatısında bulunan Kuznet yataklarında yeni madenler açılmıştır (Service, 2004, s. 265). 1929 yılında Ural Dağları'nın batı yakasında, Volga-Ural Havzası'nda zengin petrol ve gaz yatakları keşfedilmiştir. (Grace, 2005, s. 16). Ancak rezervler çok geniş bir alana yayıldığı, kurulu rafinerilerden ve endüstri bölgelerinden çok uzakta olduğu ve dolayısıyla çok büyük yatırım yapılmasını gerektirdiği için, II. Dünya Savaşı'nda, Kafkasya'nın Almanlar tarafından işgaline kadar, Volga-Ural'daki petrol yataklarına gereken özen gösterilmemiştir (Grace, 2005, ss. 17).

1929 yılının Aralık ayında "Beş Yıllık Plan"da Sovyet ekonomisinin tüm alanları üzerinde merkezi otoritenin daha da güçlendirilmesini ve yine tüm alanlarda üretimin artırılmasını öngören bir değişikliğe gidilmiştir. Yeni plana göre; kıt kaynakların tahsisi, tüm ekonomik sektörlerin fiziksel üretimleri, krediler, kişisel yurtiçi tüketim ve yerli ve yabancı yatırımların tamamen merkezi yönetimin kontrolü altına alınması kararlaştırılmıştır⁶¹. Ayrıca üretim standardize edilmiş ve dolayısıyla fiyatlar da

⁶¹ Stalin, başarılı bir endüstrileşme programı için kaynakların köylülerden alınabileceğini düşünüyordu. Yeni işgücü ordularını beslemek için yiyeceğe ve yurtdışından makine ve teknoloji satın almak için de köylülerin üretim fazlasına ihtiyaç vardı (Ziegler, 2009, s. 79). Topraklar üzerindeki tüm mülkiyet haklarının kaldırılmasını ve köylülerin ürünlerini satmak yerine devlete belirli bir kota vermesini öngören kolektifleştirme politikası 1929 yılında uygulamaya konmuştu (Onay, 2007, s. 182). Bu politika çerçevesinde belirlenen kotalar çok yüksekti ve bu durum köylünün aç kalması anlamına geliyordu. Köylüler arasında ayaklanmalar başladı (Keskin, 2009, s. 160) (Ziegler, 2009, s. 80). Kolektivizasyon politikasının amaçlarından biri; Komünist Parti'nin, nüfusun yüzde seksenini oluşturan kırsal kesim üzerinde kontrol sağlamasıydı (Ziegler, 2009, s. 80). Diğer amacı ise; köylülerin mahsullerinin devlet tarafından ihracıyla sağlanacak gelirin, ülkenin ağır sanayini ve ordusunu güçlendirmekte kullanılması yoluyla, kapitalizmin karşısında ayakta kalabilecek bir komünist sistem yaratmaktı. Bu amaçla, direnen tüm köylüler arasında fazla şüphelenilenler ki sayıları yüz bini buluyordu, "kulak" ilan edilip öldürüldü. Geri kalanlar ise Kazakistan'a, Sibirya'ya veya Rusya'nın kuzeyindeki bölgelere sürgüne gönderilerek ya da açlığa terk edilerek tasfiye edildi (Onay, 2008, s. 121) (Keskin, 2009, s. 160) (Ziegler, 2009, s. 80). Sistemin önüne çıkan herkes (Kulaklar ve NEPmen – NEP'in yarattığı özel girişimciler) ya yok ediliyor ya da çalışma kamplarına sürülerek çok zor koşullar altında yaşamaya mahkûm ediliyordu. "Şiddet" dönemin temel karakteristiği haline gelmişti (d'encausse, 1984, s. 38). 1932 ve 1933 yıllarında halk, ürünlerinden devlete vermek zorunda olduğu yüksek kotalar nedeniyle açlıktan ölümler ve ülkede, özellikle de Ukrayna, Kazakistan ve Rusya'nın güneyinde, milyonlarca kişi kıtlık nedeniyle yaşamını

standardize edilmiştir. Sovyet tüketiciler artık aynı özelliklere sahip ürünleri ülkenin her yanında aynı fiyattan satın almaya başlamış, hiç kimsenin alternatif bir ürün bulma şansı kalmamıştır (Ziegler, 2009, s. 78). Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar bu beş yıllık planları yenilenerek yürürlükte kalmıştır. Planların petrol ve doğalgaz üretim planlarını ve üretim miktarlarını içeren kısmı Tablo-2'de verilmektedir.

Hızlı sanayileşme politikası sayesinde kolkhoz ve sovkhoz adı verilen devlete ait büyük ölçekli tarım işletmeleri ve dev sanayi kuruluşları ortaya çıkmıştır (Purtaş, 2005, s. 27). İkinci Beş Yıllık Plan beklenmeyen bir şekilde başarılı olmuş; tahıl, elektrik ve kömür üretimi artmış, silahlı kuvvetlerin istihdamı iki katına çıkmış ve Milli Gelir 1932 yılındaki 45,5 milyar rubleden 1937'de 96,3 milyar rubleye yükselmiştir (Kerr & Considine, 2002, s. 36-37). Ancak petrol endüstrisinde aynı gelişme söz konusu değildir. 1933-37 yılları arasında petrol endüstrisine toplamda yalnızca 2,5 milyar ruble ayrılmış, bundan Bakü'nün⁶² gittikçe eskiyen yataklarından çıkarılan petrol miktarındaki düşüşü önlemek için az miktarda para ayrılarak, geri kalanı Volga-Ural Havzası'ndaki yeni yatakların gelişimine ayrılmıştır (Kerr & Considine, 2002, s. 36-37). Daha önceden yabancılara verilen imtiyazlar ve yabancı yatırımlar da sona erdirilmiştir⁶³.

1937-38 yıllarında hazırlanan ve 1938-1942 yıllarını kapsayan "Üçüncü Beş Yıllık Plan"da ağır sanayi üretiminde %129'luk, çelik üretiminde %58'lik ve endüstriyel üretimde %92'lik bir artış öngörülmüştür. Petrol üretimi için planlanan artış ise %69'dur. Bakü ve Grozni'deki yataklardan sağlanan petroldeki düşüş nedeniyle gözler Volga-Ural Havzası'na çevrilmiş, 1938 yılında bölgede gerçekleşen 1,6 milyon tonluk üretimin 1942 sonunda 7 milyon tona çıkarılması hedeflenmiştir.

kaybederken Sovyetler Birliği, yurtdışına buğday ihraç ediyordu (Onay, 2007, s. 183), (Ziegler, 2009, s. 80). 1932 yılının ilk aylarında, Kazakistan'da kotası %73'ü bulan kolektivizasyon politikasına karşı çıkarak "kulak" ilan edilen köylülerin oranı, Kazakistan nüfusunun %5'inden fazlasını oluşturuyordu (Ertz, 2005, ss. 4-5). Kolektivizasyon uygulamaları sırasında, 1932-33 yıllarında, Ukrayna'da tahminen 5 milyon kişi, Kazakistan'da ise 1 milyondan fazla kişi açlıktan öldü, binlerce Kazak Çin'e kaçtı (Ziegler, 2009, s. 80)

⁶² Bakü'nün petrol endüstrisinde yaşanan olumsuz gelişmeye rağmen, Orta Asya ve Hazar Bölgesi'nde demir dışı metal ve kömür madenciliği hızla büyümüş, Bakü ve Taşkent'te büyük ölçekli yeni fabrikalar açılmıştır (Nove, 1986, s. 232).

⁶³ Bunlardan Standard Oil 1935 yılına kadar Batum'daki rafinerisini işletmeye devam etmiş, daha sonra kontratı feshedilmişti. Japon Konsorsiyumu ise 1944 yılına kadar Sakhalin'de varlığını sürdürebilecekti. Bir yandan mevcut imtiyazlara son verilirken, diğer yandan anlaşılabilir bir şekilde Badger ve Universal Oil Products gibi şirketlere yeni imtiyazlar verilmiş, rafinerileri yeniden inşa etmesi için Lummus geri çağırılmıştı. Bunlardan bazıları 1945'e kadar Rusya'daki varlıklarını sürdürebileceklerdi (Goldman, 1980, s. 24-25)

Plan	Petrol (milyon ton)			Gaz (milyar metreküp)		
	Mevcut	Planlanan	Gerçekleşen	Mevcut	Planlanan	Gerçekleşen
Birinci Beş Yıllık Plan (1928-1932)	11,7	22	21,4			
İkinci Beş Yıllık Plan (1933-1937)	22,3	46,8	28,5			
Üçüncü Beş Yıllık Plan (1938-1942)	28,5	47,4	22			
Dördüncü Beş Yıllık Plan (1946-1950)	19,4	35,4	37,9			
Beşinci Beş Yıllık Plan (1951-1955)	37,9	70,9	70,8			
Altıncı Beş Yıllık Plan* (1955-1960)	70,8	135	147,8			
Yedi Yıllık Yedinci Plan (1958-1965)	113	230-40	242,9	29,9	150	129,3
Sekizinci Beş Yıllık Plan (1965-1970)	243	350	353	129,3	233	200
Dokuzuncu Beş Yıllık Plan (1970-1975)	353	505	491	200	320	289
Onuncu Beş Yıllık Plan (1975-1980)	491	640	604	289	435	435
On Birinci Beş Yıllık Plan (1980-1985)	604	630	595	435	630	643
On İkinci Beş Yıllık Plan (1985-1990)	595	635	570	643	850	815

*1958’de vazgeçilerek 1958-65 yıllarını kapsayan yeni bir plan yapılmıştır.

Tablo-2: Beş Yıllık Kalkınma Planlarında Petrol ve Doğal Gaz Üretimleri (1928-1990)

(Kaynaklar: Nove, 1986, s. 377, 355, 342, 293, 273, 226, 192, 190, 189, 146, Ebel, 1961, s. 64, Ebel, 1970, s. 40’tan yararlanılarak oluşturulmuştur)

Bölgedeki rezervlerin geliştirilmesi, rafineriler inşa edilmesi ve Havza'dan Urallar ve Orta Asya'nın sanayi bölgelerine uzanan boru hatları döşenmesi, Orta Asya'da jeolojik araştırmalar yapılması kararlaştırılmıştır (Kerr & Considine, 2002, s. 38,39). Ancak ekipman ve uzman⁶⁴ yetersizliği yüzünden işler planlandığı gibi yürümemiştir. 1940 yılında, Alman işgali arifesinde, Sovyetler Birliği'nin petrol bölgelerinden sağlanan çıktılar Tablo 3'te verilmiştir.

Bölge	1938 Üretim	Pay (%)	1940 Üretim	Pay (%)	1942 Plan	Pay (%)
Kafkasya (Bakü*,Grozni, Maykop ve Dağıstan)	25,2	90,0	27,05	87,1	35,4	74,7
Volga-Ural	1,6	5,7	1,85	6,0	7,0	14,8
Orta Asya*	0,8	2,9	1,50	4,8	3,7	7,8
Diğer	0,4	1,4	0,70	2,1	1,3	2,7
Toplam	28,0	100,0	31,10	100,0	47,4	100,0

*1940 yılında Azerbaycan'ın üretimi 22,2 milyon ton, Türkmenistan'ın 600 bin ton, Kazakistan'ın 700 bin ton ve Özbekistan'ın 100 bin tondur.

Tablo-3: 1938-1942 Yılları Arasında Üretilen ve Üretilmesi Planlanan Petrolün Bölgelere Dağılımı (milyon ton)

(Kaynaklar: Ebel, 1970, s. 27, Elliot, 1974, s. 90 ve Kerr & Considine, 2002, s. 40'tan yararlanılarak oluşturulmuştur.)

II. Dünya Savaşı sonrası, Sovyetler Birliği ekonomik anlamda çökmüş durumdadır. Ülkenin ulusal serveti %30 oranında azalmıştır (Ziegler, 2009, s. 87). 1945 yılında tarımsal üretim savaş öncesinin üçte birine inmiş, endüstriyel üretim askeri ihtiyaçlara kaydırılmış, yaklaşık 25 milyon kişi evsiz kalmıştır (Ziegler, 2009, s. 88). Savaş sırasında, Ukrayna, Estonya, Maykop'taki ve Grozni'nin bir bölümündeki petrol yatakları tahrip edildiğinden ham petrol endüstrisi harab olmuştur. 1943 yılında ham petrol üretimi 18 milyon tona düşmüş, ihracat ise tamamen kesilmiştir. Volga Su Yolu ve Kuzey Kafkasya Boru Hattı gibi önemli nakil hatları Almanlar tarafından sabote edilerek kesildiğinden, 1942-43 kışında Bakü'den Rusya'ya gönderilmesi gereken petrol, Kazakistan ve Sibiry'a üzerinden trenyolu ile gönderilmiştir. Kızıl Ordu'nun ihtiyacı olan silahların yapımında, ağır sanayide ve Almanlar tarafından tehdit edilen büyük ölçekli sanayi kuruluşlarının hızla tasfiye edilmesinde kullanılacak yakıtın tamamı yurtiçi üretimden karşılanamadığından

⁶⁴ Teknik uzmanlar ve aydınların birçoğu "kulak" operasyonlarında öldürüldüğü ya da Orta Asya'ya ve Sibiry'a sürgüne gönderildikleri için yeterli uzman yoktu.

1941-45 döneminde Birleşik Devletler'den yaklaşık 2 milyon ton ham petrol ithal edilmiştir (Kerr & Considine, 2002, s. 44).

Yatırımlar, savaştan sonra, Kafkasya bölgesindeki yatlardan, Rusya topraklarında bulunan Volga-Ural Havzası'na, Orta Asya'ya, Sakhalin Adası'na ve Sibiry'a kaydırılmıştır. Volga-Ural Havzası'nda keşif çalışmaları sürdürölmektedir. İlk büyük keşif, Tuymazy'de yapılmıştır. 1945 yılının Ağustos ayında devlet planlama örgütü Gosplan, 1946-50 yıllarını kapsayan "Dördüncü Beş Yıllık Plan"ı hazırlamış, plan 1946 yılının Mart ayında ilan edilmiştir. Sovyetler Birliği'nin 1950 yılı sonundaki hedefi, savaş öncesi üretim miktarlarını aşmaktır. Tüm endüstriyel yatırımın yaklaşık yüzde 88'i ağır sanayinin yeniden inşası ve gelişimi için ayrılacaktır (Kerr & Considine, 2002, s. 46,48). 1948 yılında, Volga-Ural Havzası'nda bulunan Tatar Özerk Cumhuriyeti sınırları içerisindeki yatlarda yapılan keşif sondajları sonucunda, dünyanın en büyük ve en zengin petrol rezervine sahip olan Romashkino yatağı keşfedilmiş ve bu tarihten itibaren de Volga-Ural Havzası'na yapılan yatırımlar artırılmıştır (Grace, 2005, s. 17).(Bkz.Tablo-4)

Bölge	Sermaye Yatırımı (Toplamda %)	Ham Petrol Üretimindeki Artış (Toplamda %)
Azerbaycan	23,1	5,3
Diğer Kafkasya	15,3	7,7
Volga Ural	38,2	79,0
Orta Asya	12,4	6,0
Diğer	11,0	2,0
Toplamlar	100,0	100,0

Tablo-4: 1946-58 Arası Bölgelerin Petrol Sektörlerine Yapılan Yatırımlar ve Petrol Üretimindeki Artışlar

(Kaynak: "The Petroleum Industry of the Soviet Union", Ebel, 1961, s. 22)

1952-1958 yılları arasında petrol ve doğalgaz endüstrisine yatırılan toplam 72 milyar 200 milyon rublenin %87'si petrol endüstrisine ayrılmıştır. Kafkasya ve Volga-Ural bölgesine hemen hemen eşit miktarda (yaklaşık %38'er) yatırım yapılmıştır. Azerbaycan'a %23,1'lik, Orta Asya'ya ise %12,4'lük bir kısım ayrılmıştır. Ancak Volga-Ural bölgesine yapılan yatırımların geri dönme hızının Kafkasya'yı çok

gerilerde bıraktığı görülünce, 1958 yılında yapılan yatırımların yüzde 45,8'i Volga-Ural bölgesinin geliştirilmesi için ayrılmıştır. Bu yatırımlar içerisinde Kafkasya'nın tamamına %23,6'lık bir pay ayrılmış, Orta Asya ise %12,3'lük pay almıştır (Ebel, 1961, s. 22) (bkz. Tablo 5, Tablo 6).

Bölge	1950	Pay (%)	1955	1958	1959	1960	Pay (%)
Rusya	7.346	19,39	7.708	11.978	12.792	14.900	10,08
Volga-Ural	10.985	29,00	41.555	76.000	90.000	104.000	70,34
Ukrayna	293	0,77	531	1.236	1.627	2.159	1,46
Özbekistan	1.342	3,54	996	1.297	1.465	1.601	1,08
Kazakistan	1.059	2,80	1.397	1.511	1.544	1.601	1,08
Gürcistan	43	0,11	43	35	35	35	0,02
Azerbaycan	14.822	39,13	15.305	16.497	17.076	17.800	12,04
Kırgızistan	47	0,11	115	490	424	464	0,31
Tacikistan	20	0,05	17	18	17	17	0,01
Türkmenistan	2.021	5,34	3.126	4.154	4.577	5.278	3,57
OAH Toplam	19.254	50,83	20.999	24.002	25.138	26.805	18,12
OAH'nin Payı (%)	50,83		29,70	21,20	19,40	18,12	
Toplam SSCB	37.878	100,00	70.793	113.216	129.557	147.864	100,00

Tablo-5: 1950-60 Arası Üretilen Petrolün Bölgelere Dağılımı (bin ton)
(Kaynak: Ebel, 1961, s. 77'den yararlanılarak oluşturulmuştur)

Bölge	1920-40	1941-50	1951-60	1961-70
Kuzey Kafkasya	29	23	20	15
Volga-Ural	8	26	40	34
Komi	2	3	2	5
Batı Sibirya	--	--	2	10
Ukrayna	1	5	7	11
Diğer Bölgeler	7	4	5	6
Azerbaycan	42	25	11	5
Kazakistan	7	6	4	4
Diğer Orta Asya	4	8	9	10
OAH Toplam	53	39	24	19
Toplam SSCB	100	100	100	100

Tablo-6: 1920-70 Yılları Arasında Yapılan Test Sondajlarının Bölgelere Göre Dağılımı (%) (Kaynak: Elliot, 1974, s. 80'den yararlanılarak hazırlanmıştır)

1940 yılında doğalgaz toplam yakıt dengesi içerisinde yalnızca %1,9'luk bir paya sahipken, 1951'de Kuzey Kafkasya ile Orta Asya'da, 1953'te ise Batı Sibirya'daki Tyumen'de keşfedilen nispeten biraz daha önemli yataklar sayesinde bu oran 1955'te ancak %2,3'e çıkabilmiştir (Elliot, 1974, s. 14-16).

1952-58 yılları arasında petrol sektörüne 62,7 milyar ruble yatırım yapılırken, gaz sektörü yalnızca 9,5 milyar rublelik bir fon alabilmiştir. Aynı dönemde gaz sektörüne yapılan yatırımın enerji sektörü yatırımları içerisindeki oranı %4,6 iken, 1959-65 arası dönemde gaz sektörüne yapılan 41,3 milyar rublelik yatırımla bu oran %11'e yükselmiştir⁶⁵ (Ebel, 1961, s. 8). 1965 yılı itibarıyla Sovyetler Birliği sınırları içerisindeki en büyük doğalgaz rezervini bulunduran yatak 1961 yılında keşfedilmiş olan Gazlı yatağıdır. Bu yatağın başlangıç rezervi o tarihte 480 milyar metreküp olarak saptanmıştır (Elliot, 1974, s. 18). Ayrıca 1962 yılında Sibirya'nın kuzeyinde keşfedilen Tazovskoye doğalgaz yatağından sonra Batı Sibirya'daki doğalgaz keşifleri de artacak ve bu 400 trilyon fitküplük doğalgaz rezervleri 1970 yılı itibarıyla dünyada keşfedilmiş olan toplam doğalgaz rezervlerinin %27'sini oluşturacaktır

⁶⁵ Aynı plan dönemlerinde petrol sektörüne yapılan yatırımların oranı %30,1'den %35'e çıkarılmıştır.

(Grace, 2005, s. 36). Tablo 7’de doğalgaz yataklarının bulunduğu alanların yüzölçümleriyle birlikte 1969-1970 yılları arasındaki bir yıllık sürede gaz rezervlerindeki artış miktarları, Tablo 8’de bölgeler bazında doğalgaz rezervlerinin 1956-70 yılları arasındaki dağılımları verilmektedir.

Bölge	1956	1961	1966	1970
SSCB Avrupa	642.200	1.591.000	1.802.500	2.628.100
Batı Sibirya	4.100	50.200	455.100	7.087.900
Doğu Sibirya-Yakut	4.800	32.600	146.800	361.100
Orta Asya	40.800	662.300	1.161.500	2.014.700
Orta Asya’nın Payı (%)	5,9	28,3	32,5	16,7
Toplam SSCB	691.900	2.336.100	3.565.900	12.091.800

Tablo-7: Doğalgaz Rezervlerinin Dağılımındaki Değişim 1956-70 (milyon metreküp)
(Kaynak: Elliot, 1974, s. 24,25’den yararlanılarak oluşturulmuştur)

Bölge	Ocak 1969	Ocak 1970	Yatakların Yüzölçümü(km ²)
Hazar Bölgesi	51.600	55.200	82.000
Azerbaycan	51.600	54.200	36.600
Gürcistan	---	1.000	34.500
Ermenistan	---	---	10.900
Orta Asya	1.806.700	2.014.700	1.834.700
Kazakistan	182.000	182.900	1.119.000
Özbekistan	712.300	730.100	201.000
Türkmenistan	864.800	1.052.500	468.200
Tacikistan	31.600	32.500	29.900
Kırgızistan	16.000	16.700	16.600
Toplam OAH	1.858.300	2.069.900	1.916.700
OAH’ın Payı (%)	19,6	17,1	17,2
Toplam SSCB	9.470.300	12.091.800	11.135.200

Tablo-8: 1969 ve 1970 Yıllarında Orta Asya ve Hazar Bölgesi’ndeki Gaz Rezervleri (milyon metreküp)
(Kaynak: Elliot, 1974, s. 28’den yararlanılarak oluşturulmuştur.)

Orta Asya-Hazar Bölgesi'nin payı 1966'da %32,5 iken 1970'te %16,7'ye düşmüştür. 1971 yılı itibarıyla Sovyetler Birliği'ndeki toplam rezervler 83 trilyon metreküpe çıkmıştır. Bu rezervlerin bölgelere göre dağılımı şu şekildedir: SSCB Avrupa 20,6 tm^3 , Doğu Sibirya 16,9 tm^3 , Batı Sibirya 28 tm^3 , SSCB Uzak Doğu 0,7 tm^3 , Orta Asya ve Hazar Bölgesi 16,8 tm^3 (Elliot, 1974, s. 35). 1972 yılında Orta Asya-Hazar Bölgesi'nin üretiminin toplam üretim içindeki payı %29,9 olarak gerçekleşmiştir (bkz. Tablo 9).

Bölge	1970	1971	1972
RSSFC	83,0	87,4	87,4
Belarus SSC	0,2	0,3	0,4
Ukrayna SSC	60,0	64,7	67,2
Türkmen SSC	13,1	16,9	21,3
Özbek SSC	32,1	33,6	33,7
Kazak SSC	2,1	2,7	3,5
Tacik SSC	0,4	0,5	0,5
Kırgız SSC	0,0	0,4	0,4
Azerbaycan SSC	5,5	5,8	6,9
Orta Asya-Hazar Toplamı	53,2	59,9	66,3
Orta Asya'nın Payı (%)	26,9	28,3	29,9
Toplam SSCB	198,0	212,0	221,4

Tablo-9: 1970-72 yılları arası bölgelere göre gaz üretim miktarları (milyar m^3)
(Kaynak: Elliot, 1974, s. 51)

1960 yılında Sibirya'daki Shaim bölgesinde zengin bir petrol rezervi keşfedilmiş, Sovyet Jeoloji Bakanlığı'nın önerisiyle Sovyetler Birliği'nin keşif çalışmaları bu tarihten itibaren Sibirya'ya kaydırılmıştır. 1961'de ise Sibirya'nın Kazakistan'a yakın bir bölgesi olan Tyumen bölgesinde 2,3 milyar varil rezerve sahip dev bir yatak keşfedilmiştir. Ardından yine aynı yıl içerisinde Sovyetler Birliği sınırları içerisinde o güne dek rastlanan en büyük petrol rezervine (20,53 milyar varil) sahip Samotlorskoe süper-dev yatağı bulunmuştur. 1962'de yine Batı Sibirya'da 7,19 milyar varil rezerve sahip Fedorovoskoe yatağı Surgut yakınında keşfedilmiştir ki bu yatak Batı Sibirya'nın en büyük ikinci yatağıdır. Yine aynı yıl Tyumen yakınındaki Sovetskoe yatağı keşfedilmiştir ve rezervi 4,2 milyar varil olarak belirlenmiştir (Kerr & Considine, 2002, s. 95). Bu keşiflerin ardından Orta Asya ve Hazar Bölgesi'ndeki test sondajlarının tüm sondajlara oranı %19'a düşmüştür (bkz. Tablo-6). 1960'lı yıllar boyunca bu keşifler devam edecek ve Batı Sibirya'da keşfedilen yatakların petrol rezervleri 75 milyar varili aşacaktır (Grace, 2005, s. 36).

Kruşçev, ülke içinde ilk iş olarak perakende fiyatlarını indirmiş, ücretleri artırmış, bir takım borçlar ve ödenmemiş vergi borçlarını iptal etmiş ve Stalin döneminde "siyasi suç" işledikleri gerekçesiyle hapse atılanlardan bir kısmını serbest bırakmıştır. "Yoğun Emek ve Teknoloji Programı" uygulamaya konulmuştur. Bu çerçevede, Beşinci Beş Yıllık Plan tekrar gözden geçirilerek, tüketim malları üretimini hızlandırıcı tedbirler eklenmiş, petrol endüstrisi ile ilgili hedeflere, tüketicileri çok da yakından ilgilendirmediklerinden, dokunulmamıştır. Bununla birlikte, 1954'te, Stalin zamanında Doğu ve Batı Petrol Bakanlığı olarak ayrılmış olan Petrol Bakanlığı tek çatı altında toplanmış, ancak Azerbaycan'daki petrol sanayinin üretimini kontrol etmek üzere Azerbaycan Petrol Endüstrisi Bakanlığı adı altında bir alt bakanlık açılmıştır⁶⁶ (Kerr & Considine, 2002, s. 58).

1965-85 yılları arasında Sovyetler Birliği içerisindeki bölgelerin petrol sektörlerine yapılan yatırımlar ve 1965-88 arasında bölgeler bazında üretimler Tablo 10 ve Tablo 11'de verilmiştir.

⁶⁶ Bu bakanlık 1959 yılı ortalarına kadar görevde kalacaktır.

Bölge	1965	1970	1975	1980	1985
Rusya Toplam	63,58	68,50	71,32	83,53	88,15
Kuzey Kafkasya	13,90	14,80	9,90	5,60	3,20
Volga-Ural	46,90	45,40	43,10	23,90	24,50
Komi	1,50	3,10	5,90	5,30	3,80
Batı Sibirya	1,30	5,20	12,50	48,70	56,70
Ukrayna	6,05	5,96	5,57	2,71	1,52
Belarus	0,14	2,31	2,77	1,09	0,61
Gürcistan	0,44	0,55	0,54	0,66	0,67
Azerbaycan	13,42	6,36	4,99	2,58	1,91
Kazakistan	4,90	5,83	7,10	5,54	4,45
Türkmenistan	7,88	6,82	4,77	2,39	1,63
Özbekistan	1,93	1,91	1,46	0,72	0,53
Tacikistan	0,74	0,96	0,95	0,50	0,35
Kırgızistan	0,93	0,80	0,53	0,28	0,19
Toplam SSCB	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Tablo-10: 1965-85 Yılları Arasında Bölgelerin Petrol ve Doğalgaz Sektörlerine Yapılan Yatırımlar (toplam içinde %)
(Kaynak: Kerr & Considine, 2002, s. 96)

Bölge	1965	1970	1975	1980	1985	1986	1987	1988
Rusya Toplam	199.191	282.010	405.345	---	534.375	550.590	557.513	552.740
Kaliningrad	0	0	0	0	1.523	1.511	1.421	1.300
Kuzey	19.971	34.156	23.037	18.412	10.521	10.116	9.835	9.380
Volga Ural	173.634	208.357	224.905	185.869	135.544	128.394	122.853	115.831
Komi	2.223	5.609	7.120	18.075	18.215	18.269	17.344	15.600
Batı Sibirya	953	31.416	154.679	322.459	365.805	389.665	403.403	407.845
Sakhalin	2.410	2.472	2.244	---	2.589	2.452	2.410	2.400
Diğer	---	---	---	25	178	183	247	384
Ukrayna	7.399	13.501	11.544	6.383	4.853	4.756	4.652	4.487
Belarus	39	4.234	8.244	2.551	2.019	2.028	2.041	2.010
OAH Toplam	34.769	36.397	46.749	35.744	32.893	32.513	32.561	32.265
Gürcistan	30	24	261	3.186	552	179	183	120
Azerbaycan	21.500	7.287	5.840	5.053	3.909	3.902	3.734	3.700
Kazakistan	1.688	13.161	23.890	18.836	21.493	21.688	21.914	21.925
Türkmenistan	9.636	14.430	15.307	7.150	5.423	5.359	5.241	5.080
Özbekistan	1.563	1.016	947	909	939	956	981	960
Tacikistan	47	181	274	391	387	367	322	300
Kırgızistan	305	298	230	219	190	190	186	180
OAH'ın Payı	14,31	10,31	9,50	5,93	5,53	5,29	5,22	5,21
Diğer	1.550	3.997	7.555	42.864	11.918	15.318	17.340	17.979
Toplam SSCB	242.888	353.039	490.801	603.207	595.291	614.752	624.177	619.401

Tablo 11. Rusya'da 1965-1988 Yılları Arasında Bölgeler Bazında Ham Petrol Üretimi (bin ton) ve Orta Asya Hazar Bölgesi'nin Toplam Üretim İçindeki Payı (%)
(Kaynak: Kerr & Considine, 2002, s. 97'den yararlanılarak hazırlanmıştır.)

On İkinci Beş yıllık kalkınma planı 1985 yılı sonbaharında uygulamaya konulmuştur (Purtaş, 2005, s. 32). 1986-1990 yıllarını kapsayan plana göre; milli gelirden %22,1'lik büyüme oranı beş yıl içinde sağlanacaktır. Planın petrol ve doğalgaz kaynakları ile ilgili kısımda, keşif çalışmalarının Batı Sibirya'da yoğunlaştırılması öngörülmüştür. Enerji sektörüne %35'lik fazladan yatırım yapılacak, yatırım miktarı 1986-90 yılları arasında toplam 180 milyar ruble olacaktır. Yatırımlar da yine Batı Sibirya'da yoğunlaşacak, bölgenin yatırımlardan alacağı pay 82 milyar ruble olacaktır (Kerr & Considine, 2002, s. 140,186-187).

(BU SAYFA BOŞ BIRAKILMIŞTIR.)

ÖZGEÇMİŞ

Yonca YALÇIN ÇAKMAKLI, 1977 yılında Antalya'da doğdu. Gazi Mustafa Kemal İlk Okulu'nda 5 yıl, ardından Kamile Çömlekçioğlu Orta Okulu'nda 3 yıl okuyarak ilköğrenimini tamamladı. Antalya Çağlayan Lisesi'nde devam ettiği ortaöğrenimini 1994 yılında tamamladı.

2000 yılında Kocaeli Üniversitesi Endüstri Mühendisliği bölümünden mezun oldu. 6 yıl özel sektörde Endüstri Mühendisi olarak çalıştıktan sonra 2006 yılında İstanbul Aydın Üniversitesi Uygulamalı İngilizce Türkçe Çevirmenlik Bölümü'nü burslu olarak kazandı. 2009 yılında bölüm birincisi olarak eğitimini tamamlayıp Ekim 2009'da Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans eğitimine başladı.

Yonca YALÇIN ÇAKMAKLI, evlidir, İngilizce bilmektedir ve yüksek lisans eğitiminin yanısıra çevirmenlik yapmaktadır.

(BU SAYFA BOŞ BIRAKILMIŞTIR.)